

Жаҳон АДАБИЕТИ

Адабий-бадiiй, ижтимоiiй-публицистик журнал

208

МУАССИСЛАР:

ЎЗБЕКИСТОН МАТБУОТ
ВА АХБОРОТ АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
ЮШМАСИ

РЕСПУБЛИКА МАЪНАВИЯТ
ВА МАЪРИФАТ КЕНГАШИ

1997 йил июндан чиқа бошлаган

№ 9/208

2014 йил, сентябрь

Бош муҳаррир:
Шухрат РИЗАЕВ

Жамоатчилик кенгаши:

Эркин ВОҲИДОВ
Абдулла ОРИПОВ
Омонулла ЮНУСОВ
Муҳаммад АЛИ
Муҳаммадҷон ҚУРОНОВ
Қаҳрамон ҚУРОНБОЕВ
Иброҳим ҒАФУРОВ
Низом КОМИЛОВ
Шухрат СИРОЖИДДИНОВ
Муҳаммадҷон ХОЛБЕКОВ
Хуришид ДЎСТМУҲАММАД

Таҳрир ҳайъати:

Омонулла РИЗАЕВ
(масъул котиб)
Амир ФАЙЗУЛЛА
Назира ЖЎРАЕВА
Музаффар АҲМАД
Дилдорхон АЛИЕВА
Алимурод ТОЖИЕВ
Шаҳноза НАЗАРОВА
Севара АЛИЖОНОВА

МУНДАРИЖА

Алишер НАВОИЙ. **Шоҳбайтлар**..... 3

НАСР

В. КОРСАРИ. **Мангу изтироб. Роман.**
(Рус тилидан М. Омон тарж.)..... 4
И. ФРАНКО. **Феруза. Ҳикоя.**
(Рус тилидан Чўлпон тарж.)..... 52
Л. САЙФУЛЛИНА. **“Ичкари” сочма шеърлар**
китобидан (Рус тилидан Чўлпон тарж.)..... 65
Ш. БЎТАЕВ. **“Шукур, айт-чи, бу ҳаёт нима?”**... 105
Ёзмаса бўладиган ёзувчи. (Рус тилидан Ш. Отабек
тарж.)..... 195

ГЛОБУС НИДЕРЛАНДИЯ

“Қавак замин”нинг бақувват маданияти..... 136
Нидерландия шеърляти..... 146
Нидерландия насри..... 158
Унутилмас сиймолар..... 168

УСТОЗ ТАРЖИМОНЛАР БИСОТИДАН

Абдулла ҚАХҲОР..... 93

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ

Х. ДЕҲЛАВИЙ. **Достонлардан парчалар.** (Форс
тилидан О. Бўри тарж.)..... 48
Р. РАВШАН. **Сут тишининг оғриғи.** (Озарбойжон
тилидан Х. Рустамова тарж.)..... 73

ҲИКОЯ ҲАҚИДА ҲИКОЯ

О. ОТАХОН. **Сарҳадлар**..... 88
М. БЕНЕДЕТТИ. **Яшил пиёла**..... 97

ЖАРАЁН

В. ФАЙЗУЛЛОҲ, В. МУРАТХАНОВ. **Чорлаб турар**
чўкқилар. Сухбат. 189

АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА

Баҳодир КАРИМОВ.
Гаспринский ёди..... 172
Алишер ОТАБОЕВ.
Кортасарнинг топишмоқлари..... 177
Ролан БАРТ.
Структурализм фаолият сифатида. (Рус тилидан
Ҳ. Болтабоев тарж.)..... 180
Муковамизда 203
Тақвим 204

ШОҲБАЙТЛАР

*Кўйма миннатким, юзумдек пок юз ҳеч кимда йўқ,
Бўйла ишқи пок ҳамким, менда бордур, кимда бор?*

*Билсам эрди бир замонлиг ҳажр дарди шиддатин,
Юз йил ўлса васл даври, қилмас эрдим ихтиёр.*

*Кимки, онинг бир малаксиймо париваш ёри бор,
Одами эрса пари бирла малакдин ори бор.*

*Ғубор ичинда қуёш тонг эмас, бу тонгдурким,
Кўрунди юзу хатингдин қуёш ичинда ғубор.*

*Агар Масих дуоси ўлукни тиргизур эрди,
Не нутқ эрурки, сўкунчунг била ўлук тирилибдур.*

*Кўзда сув – кўнгул аро ўт, не кўрарсен охир,
Яна аҳволин аларнинг не сўрарсен охир.*

*Васлдин чун мултафит¹ кўпроқ бўлур фурқатга ёр,
Тарки васл айлаб қилинг, аҳбоб, фурқат ихтиёр.*

*Эйки, сўрдунг ҳажр зиндони балият² чоҳини,
Хайра мақдам³ келки, сен сўргон бизинг қошонадур.*

*Навоий, истасанг ўзлукни рафъ⁴, мажнун бўл
Ки, ақл пируни кўрдум – басе⁵ жаҳолати бор.*

*Ғар Навоийни қилиб рад, назмин истар шукрким,
Менда ғар йўқтур қабул, ошуфта гуфторимда бор.*

¹ Мултафит – эътибор бермоқ, аҳамият бериб қарамоқ.

² Балият – балолар, мусибатлар, машаққатлар.

³ Хайра мақдам – қадамлари хайрли, хуш келибсиз (меҳмонга айтилади).

⁴ Рафъ – тарк этмоқ.

⁵ Басе – кўп, жуда кўп.

Вилли КОРСАРИ

Вилли Корсари аслида исм-шарифи Вильгельмина Ангела Шмидт бўлган атоқли голланд аёл ёзувчисининг тахаллусидир. У Брюссель яқинидаги Синт-Питерс Жетт шаҳрида 1897 йилнинг декабрида таваллуд топган. 1998 йилнинг майида 100 ёшдан ўтиб, Амстелвен шаҳрида вафот этган. Вильгельмина дастлаб Амстердамдаги Театр мактабида таҳсил олади. Актриса, қўшиқчи ва раққоса сифатида ўз даврининг энг машхур кабарэларида, эстрада жанрида жаҳонга донғи кетган санъат усталари Жан-Луи Писуссе ҳамда Луи Давидлар билан бир сахнада фаолият юритади. Кейинчалик у ўзидаги ёзувчилик иқтидорини пайқаб, бадиий ижод билан жиддий шуғулланади. Унинг илк асарлари турли адабий журналларда 1916 йилдан чоп этила бошлаган. 1928 йилда эса илк китоби дунё юзини кўради. Бироқ, ўша даврдаги аёл муаллифларнинг асарларига нисбатан адабий доираларда маъжуд бир қадар нописанд муносабат тўғайли,

қолаверса, ўзининг анчагина таниқли актриса эканлигидан келиб чиқиб, азбаройи истиҳола қилганидан бадиий асарларини эркак киши тахаллуси остида эълон қилишга қарор қилади. Ва анча пайтгача буни сир сақлаб юради.

Вилли Корсарининг “Сен ва мен” (1928 й.), “Мундирсиз киши” (1933 й.), “Экспресс тўхтади” (1938 й.), “Орамиздагилардан бири” (1945 й.) машхур романлари, шунингдек, “Омнибус” (1953 й.) номли ҳикоялар тўплами ўз даврида доврўғ таратган. Вилли Корсари голланд халқи ижтимоий ҳаётининг деярли барча жабҳаларини ўта ҳаққоний ва юксак бадиият билан тасвирлаганлиги тўғайли унинг ҳикоя, роман, пьесалари ўтган асрнинг 50-йилларидан сўнг жуда машхур бўлиб кетди.

Ҳукмингизга илк бора ҳавола этилаётган “Манеу изтироб” (аслиятда “Чуқур қайғу билан маълум қиламизки...”) романи муаллифга шуҳрат келтирган романлардан биридир. Вилли Корсари, аниқроғи, Вилгельмина Ангела Шмидт ўзининг бетакрор бадиий салоҳияти, юксак истеъдод билан яратилган ўнлаб китоблари, қолаверса, Луи Бромфильд ва Альбер Камю каби классиклар асарларини голланд тилига зарофатли тарзда таржима қилиши билан ўзининг нафақат сахна санъатида, балки бадиий сўз санъатида ҳам жаҳоний эътирофга лойиқ ижодкор эканлигини исботлай олди.

Таржимондан

МАНГУ ИЗТИРОБ

Роман

I

Утрехт¹даги дастлабки ўқув йилим яқунлай деб қолганида, отамдан хат олдим. У ўз мактубида ёзги таътилда нималарни режалаштираётганлигим хусусида суриштирибди. Мен университетдаги яқин дўстим билан бирга Нормандияга мотороллерда саёҳатга чиқмоқчи эканлигимни ёзиб юбордим.

Шунда отам йўл-йўлакай унинг уйига ҳам кириб, бир-икки кун меҳмон бўлиб кетишимни таклиф қилди. Бу манзират менга унчалик маъқул кўринмас-да, уни рад этиш ҳам ноқулай эди. Боз устига, бу гапни эшитган ошман ҳам ушбу таклифга албатта рози бўлишимиз кераклигини айтиб,

¹ Утрехт Нидерландиядаги энг сўлим шаҳарлардан бири. Мамлакатнинг марказида, Рейн дарёси соҳилида жойлашган йирик савдо ва саноат маркази саналади (тарж.).

оёқ тираб туриб олди: зеро, у Парижда ҳеч қачон бўлмаган ва бу шаҳарни мутлақо билмасди. Назаримда, бундан ҳам муҳим жиҳати дўстимни кейинги йиллар мобайнида жаҳон сиёсати шахмат тахтасида энг муҳим “фигура”лардан бири сифатида газеталар саҳифаларидан тушмай келаётган менинг отамдек машҳур кишининг уйида яшаб кўриш иштиёқи кўпроқ қизиқтирарди.

Аммо икковлон бўлиб саёҳат қилиш тўғрисидаги орзуларимиз чиппака чикди. Боиси айна таътил бошланадиган бир пайтда ўртоғим автохалокатга учраб қолди. Гарчи, халокат оқибати у қадар аянчли бўлмаса-да, ҳар ҳолда энди у мотороллерларда юра олмас ва умуман бирор бир саёҳат ҳақида ўйлайдиган аҳволда ҳам эмасди. Шу сабаб, мен мотороллеримни эгарланган отдек шай қилдим-да, унга ўтириб, Парижга ёлғиз ўзим жўнаб кетдим.

Уйга етиб келганимда, отамнинг котиби Вивьер кўлимга бир хат тутқазиб, отам ташрифим арафасида, яъни кеча кечқурун кутилмаганда ўта муҳим бир конференцияда иштирок этиш учун Нью-Йоркка учиб кетганлигини ва ушбу сафар чоғида унга ҳар галгидек рафиқаси ҳамроҳлик қилаётганини билдирди. Хатжилдни очдим, ичига чек солиб кўйилган экан. “Таътилинг учун арзимас совға”, – деб ёзибди отам. Тағин у, саёҳатдан ортга қайтаётганимизда, ўртоғим билан албатта униқида тўхтаб, бирор кун меҳмон бўлишимиздан умидвор эканлигини айтибди. Ўзи эса узоғи билан бир ҳафталарда сафардан қайтишни мўлжаллаётганлигини таъкидлабди. Ҳа, ҳақиқий қиролларга хос хотамтойлик, саховатпешалик ва шу билан бирга ниҳоятда мухтасар изоҳ – айна мана шу жиҳатнинг ўзиёқ ота-бола иккимизнинг ўзаро муносабатимиздаги айрича хусусият мавжудлигидан далолат эди.

Мен Луижига кўнғирок қилдим, бироқ телефонга ҳеч ким жавоб бермади. “Ҳа, ҳаммаси тушунарли”, – дея ўйладим. Ахир у аллақачоноқ отаонаси ҳамда опалари билан Римга жўнаб кетган-ку.

Шу пайт кутилмаганда, миямга мен ҳам Римга боришим мумкин-ку, деган ажойиб фикр келиб қолди.

Зеро, ушбу саёҳат ҳам узоқ йиллардан бери кўнглимнинг туб-тубида асраб келаётган орзуларим рўёби учун қулай имконият эканлигини ўзимга-ўзим астойдил таъкидлай бошладим.

Бу ишимдан ҳар ҳолда отамнинг жаҳли чиқиб, мендан хафа бўлмаса керак. Қолаверса, бу ҳақда унга айтиб ўтиришим шартмикан... Агар лозим бўлса, отамга (у сўраб қолса, албатта) Францияда бўлганимни исботлашда қўл келадиган ул-бул нарсаларни ҳикоя қилиб беришим учун, қайтишда Нормандияга ҳам кириб ўтарман.

Мен Римга аввало, аллақачонлар хотирамдан ўчиб кетган ўтмишдаги таассуротларимни қайта тирилтириш учунгина бораётганимга ўзимни ишонтиришга уринардим; эҳтимол бу таассуротлар бироз ғамгин бўлар, лекин, барибир улар менга хуш ёкишига умид қилардим. Ҳа, ниҳоят мен ўзимни шунга деярли ишонтира олдим. Ҳамма гап шундаки, айна шундай ўй-хаёллар кейинги икки йил давомида мен учун ўзимни алдашнинг ўзига хос бир шаклига айланиб улгурган ва улар баъзан хаёлимга бостириб келувчи, ўзим одатда юзлаб маротаба, ўта бемаъни ва шаънимга номуносиб, менга иснод келтирадиган фикрлар деб ҳисобласам-да, яна такрор ва такрор қайтаверадиганим – ўй ва тахминлар, шубҳа-гумонлардан ҳимоя воситаси бўлиб хизмат қиларди.

Шундай қилиб, мен ўзимни алдашга муваффақ бўлдим. Эртаси кунёқ саҳарлаб турдим-да, мотороллеримга ўтириб, “хай-у хуйт” деганча Римга жўнавордим. Дарвоқе, бунда мен ушбу саёҳатдан кўзлаган мақсадим илк болалик чоғларимдан ўзимга таниш бўлиб қолган кадрдон жойларни яна бир бор кўриш, диловар соғинчларим хуморини босишдан ўзга нарса эмас, деган фикрни ҳам бутун шууримга сингдиришга уринардим.

Мен ўзимда ёкимли интиқлик кайфиятини уйғотишга тиришиб, баъзи ҳолларда бунга эришсам-да, аммо шу руҳиятни узоқ сақлаб қололмасдим. Хусусан, бундай кайфият Римга етиб келишим биланоқ мени бутунлай тарқ этганлигини ҳис этдим. Ва Римга бу қадар интилишимнинг ягона сабаби фақат болалик хотираларимни қўмсашдангина иборат эмаслигини тан олишдан ўзга иложим қолмади. Бирок, ростини айтсам, мен ҳамон бу ерда уйғотишга муваффақ бўладиган хотираларим, ич-ичимда, қалбим, онгу шууримнинг энг чуқур пучмоқларида бамисоли захарли илонлардек биқиниб ётган ва менга совук, таҳликали бошларини кўтариб қайта ва қайта таҳдид солгувчи аҳмоқона ва айтиш мумкинки, куракда турмайдиган тахминлар, шубҳалар сиртмоғидан бутунлай озод қилади, деган бемаъни умидга бор кучим билан чиппа ёпишиб олгандек эдим.

Йўл-йўлакай ўзим туғилган уйнинг қаерда жойлашганлигини аниқлаш учун иккита имкониятим борлиги ҳақида ўйлаб кўйгандим ва бу ниятим: ё граф Ломбарди ёки мактабдаги дўстим Луижининг отаси орқали амалга ошиши мумкинлигини тахмин қилардим. Граф Ломбарди, албатта бизнинг уйнинг манзилини билиши керак. Чунки у отамнинг эски кадрдони бўлиб, азал-азалдан, ҳатто ота-онамлар Римда яшаган пайтларида ҳам бизникида тез-тез меҳмон бўлиб турган. Луижининг отаси эса ўша пайтларда қайсидир бир француз газетасининг Римдаги муҳбири бўлиб ишлаган экан. Шубҳасиз, унинг ҳам зарур кишилар билан алоқалари сақланиб қолган бўлиши керак, жуда бўлмаса у менга керак манзилни элчихонадаги бирор-бир таниши орқали аниқлаб бера олади. Аммо Лиужининг бобосига тегишли уйдаги телефон гўшагини ҳам ҳеч ким кўтармади. Ҳаммаси тушунарли: улар ҳам ўша, Луизи менга доим ҳикоя қилиб чарчамайдиган – тоғдаги уйларида чиқиб кетишган. Мен ўзимча нафақат Луижидан балки, умуман ушбу вазиятларнинг барчасидан хафа бўлганлигимни тан олишим ва бу ҳақда Луижининг ўзи билан ҳам бажонидил ўртоқлашим мумкин эди. Аммо қизиғи шундаки, мен айна пайтда воқеалар ривожини худди шундай тус олганлигидан қайсидир маънода ажабтовур бир енгиллик – “елкасидан тоғ ағдарилгандек” хотиржамлик ҳиссини ҳам туяётган эдим.

Граф Ломбардига кўнғирок қилиб ҳам ўтирмадим. Чунки ўзимча мушоҳада юритиб, у ҳам шаҳарда бўлмаса керак, деган фикрга келгандим. Одатда ўзига тўқ кишиларнинг барчаси, ёзги иссиқ кунлар бошланиши биланоқ Римни тарқ этишиб, бутун оиласи билан тоғлар ёнбағридаги сўлим гўшаларда жойлашган оромгоҳларга чиқиб кетишади.

Аммо ҳар қандай ёлғон тасаллининг, таскиннинг ҳам чек-чегараси бўлиши муқаррар. Бундай омонат таскинлар киши ҳаётини воқелик билан юзма-юз келганида дарё соҳилидаги муваққат тумандек кўздан ғойиб бўлади-қолади. Мен билан ҳам шундай бўлди. Лекин бунга қарамасдан, тагин икки-уч кун ўзим ўйлаб топган ўйиннинг шартларига кўра вақтимни ўтказдим, яъни: ўзим туғилган уйни бир қарашдаёқ топиб оламан, деган хомхаёл билан Римни бамайлихотир кезиб юрдим. Ҳолбуки, оиламиз бу шаҳардан кўчиб кетганида мен атиги тўрт ёшнинг нари-берисига эдим. Менинг хотирамда ўша уйимизнинг ниҳоятда катта ва ҳашаматли эканлиги, унинг ички ҳовлиси бўлганлиги, ҳовлининг ўртасида эса эски кудуқ борлиги муҳрланиб қолгани, холос. (Дарвоқе, бу белги ва аломатлар кўнглимга умид ва ишонч бериши ўта даргумон, зеро, Римдек улкан шаҳар учун улар ҳеч бир аҳамият касб этмаслиги табиий, чунки бунда ички ҳовлига эга ҳашаматли уйларни санаб, адоғига етиб бўлмайди.)

Аслида, нафсиламбрини айтганда, мен ўзим туғилган уйни топиб олишдан кўркаётгандек эдим ва буни ўша мудҳиш тушни кўргач, янада аниқроқ, тўлиқроқ англаб етгандек бўлдим.

Мен бу тушни Римга келганимнинг учинчи куни кўрдим. Ҳолбуки ўша

кунни мен барча эсли-хушли кишилар каби сиеста¹га амал қилиб, осойишта ўтказишга урингандим, яъни офтоб жизғанақ бўлиб куйдирадиган маҳалда меҳмонхонага биқиниб олиб, ўзимни асрадим. Бошқача бўлиши ҳам мумкин эмасди-да. Мен ўтган икки кун ичида бутунлай ҳолдан тойдим, силлам қуриб, бошим беҳузур иссиқликдан “тарс” ёрилай дерди. Шунинг учун ҳам мен бош оғриғини қолдирувчи кукун доримдан ичиб, ўз хонамга кириб кетдим. Дераза ортига қўндирилган ёпиқ қопқалар бир тутам ҳам ёруғликни ўтказмайдиган ҳолатда зич эди. Мен меҳмонхонадаги ажабтовур ҳашамадли ва кенг-мўл каравотга деярли қип ялонғоч бўлиб ётдим-да, устимга муздек чойшабни тортиб ухлагани чўзилдим. Орадан бир неча дақиқа ўтар-ўтмас, тошдек донг қотиб ухлаб қолдим.

Ана шунда мен ўша мудҳиш ва қўрқинчли тушни кўрдим.

Мен болалик чоғларимда ҳам кўп алаҳсирардим. Кўпинча тушимда кўрганларим таъсирида уйқудан дод солиб уйғонар ва овозимдан бутун уйдагиларнинг уйқуси қочиб кетарди. Шундан сўнг ҳам узоқ пайтгача мен ўзимни босолмай, қайта ухлай олмасдан қийналиб чиқардим. Ўша пайтларда тушимга нималар кирганлигини аниқ эслай олмайман.

Аммо бу воқеларга анча бўлиб кетди, уларнинг бари ўтмиш. Саккиз ёшларимда эса бу каби машмашаларнинг деярли бариси ортда қолди. Тўғри, мен кейинчалик ҳам, аниқроғи, сўнгги икки-уч йил орасида ҳам ғалати-ғалати тушлар кўриб турардим, бироқ энди уларни ҳечам даҳшатли ёхуд ваҳимали деб бўлмасди. Аксинча, улар мен учун тушуниксиз ажойиб хузур-ҳаловатга, меҳрга йўғрилган бўларди, баъзида уйғонгач, бу тушларни эслар эканман, ўз-ўзимдан уялиб ҳам кетардим; айна пайтда буларнинг барисини, тобора улғайиб ва уйғониб келаётган навкирон танамнинг жисмоний балоғати билан боғлиқ бўлса керак, дея тахмин қилардим.

Аммо бу гал чиндан ҳам даҳшатли бир туш кўрдим.

Мен ханузгача унинг бутун тафсилотини миридан-сиригача яхши эслайман. Бу туш деярли осойишта ва айтиш мумкинки, ҳатто жуда ёқимли тарзда бошланганди. Лекин, шуни ҳам айтиш лозимки, у бошланиши биланок, юрагимда аллақандай мажҳул ва мубҳам бир кўркув ҳам уйғонгандек бўлди. Қизиғи шундаки, тушимда кечаётган воқеалар билан кўнглимни тобора ишғол қилиб ҳамда кучайиб бораётган кўркувнинг ўртасида ташқи тарафдан ҳеч бир узвий боғлиқлик йўқдек эди.

Аввалига мен кимнингдир овозини эшитдим, назаримда у отамнинг овози эди-ю, лекин одатдагидек эмас, гўёки ҳеч ким йўқ уйда туриб гапирилаётгандек бўғиқ ва ғалати тарзда жарангларди. Бу овоз мени имтиҳонни муваффақиятли топширганлигим билан қутлар экан: “Баракалла, ҳаммасини қойил қилдинг. Олға қадам ташладинг”, – деди.

Ушбу гапнинг биринчи қисмини отам чиндан ҳам мен дастлабки имтиҳонларни топширганимда айтган эди. Аммо иккинчи жумлани у ҳеч қачон тилга олмаган. Шу сабабли айна шу иккинчи гап мени тушуниксиз бир кўркувга соларди.

Кейин мен бирданига божхонада пайдо бўлиб қолдим, у ерда юз берган ҳолатлар худди бундан бир неча кун аввал ўнгимда бўлиб ўтганларини эслатарди. Мен божхоначиларга жомадонимни очиб кўрсатишимга тўғри келадими ёки йўқми, деган ўйда, гуё унда бирорта ўғринча молни беркитиб қўйгандек, ниҳоятда қўрқармишман. Божхона ходими худди бундан бир неча кун аввал ўнгимда бўлгани каби келиб жомадонимга текширувдан ўтказилганлигини тасдиқловчи “қўшув аломати” белгисини қўйганидан сўнг, худди елкамдан тоғ ағдарилгандек енгил тортганимни эсласам, ўзим ҳам ҳайрон қоламан. Ахир, жомадонимда ҳеч қандай ўғринча нарса бўлмагач, божхоначидан нега бу қадар кўрқишим керак?

¹ Сиеста – айрим Шарқий Европа мамлакатларида ҳукумат томонидан расман жорий қилинган тушлик пайтидаги ҳордиқ чиқариш соатлари (тарж.)

Кейин кутилмаганда, Венеция майдонида пайдо бўлиб қолибман. Мен бу ерни дарров танидим, чунки ўнгимда ҳам шаҳар бўйлаб тентираб юрарканман, такрор ва такрор шу ердан чиқиб қолаверган эдим-да. Бу улкан майдоннинг чор тарафидан дарёдек айқириб келаётган машиналар оқимини кузатиб турарканман, худди ўнгимда бўлгани каби кўчани кесиб, нарига томонга ўтишга у қадар шошилмадим. Шунда кўчанинг қарама-қарши томонидаги пиёдалар йўлакчасида кетаётган Луижига кўзим тушиб қолди. У менга қўлларини силкитди-да, кўчадан югуриб, йўқ, аниқроғи, майдон узра учиб ёнимга келди, сўнг мени кучоқлаганча: “Сени уйлари-рингача кузатиб кўяман!” – деди сирли жилмайиб.

Биз шундан сўнг фақат тушдагина бўлиши мумкин бўлган шиддат ва шитоб билан, энг муҳими – ҳеч бир сассиз, товушсиз юзлаб машиналар ва минглаб одамлар билан тўлиб тошган ҳамда тинмай гувиллаб турган катта кўчалару кичик жинкўчалар бўйлаб юриб кетдик. Қизиги шундаки, шунча алғов-далғов, шовқинларга қарамай, Луижининг яқиндагина кўрган фильми ҳақидаги гаплари менинг қулоғимга жуда яхши эшитилар, миямга ҳам ўта равон қуйилиб борарди. Луижига ўша фильм воқеаларини баён қилар экан, унда асосий жиҳат кимнингдир бошқа бировни шантаж қилиши билан боғлиқлиги ҳақида гапирарди. У шантаж деган сўзни шу қадар бақириб айтдики, бу бир-икки бор такрорлангач, менинг гашим келиб, уни жеркиб ташладим. Ахир иккимизнинг ўзаро суҳбатимизни бутун кўчага жар солиб эшитириш шарт эмас-да?! Кейин бизлар жуда қадимий бир қасрнинг ёнига тиркаб солинган пешайвоннинг зиналари бўйлаб юқорига кўтарилди бошладик, унинг пиллапоялари одатдагидан кўра баландроқ қилиб қурилган экан. Биз қанча юқори кўтарилсак, менинг юрагимдаги кўрқув ҳам тобора кучайиб бораётгандек эди. Ниҳоят, Луижига бир эшикни итариб очди-да, менга юзланиб “Ичкарига кир!” – деди. У шундай дер экан, ўша – менга таниш ва қадрдон болаларча беғубор табассуми билан қараб турарди. Аммо тушимда унинг мана шу беғубор табассуми ҳам гуё ўта маккор одамнинг заҳархандаси, хоин дўстнинг тиржайишидек туйилиб кетди. Шунда хаёлимда мактаб давридан буён энг яқин дўстим деб юрган мана шу Луижига ҳам аслида дўстим эмас, балки ёвуз бир кимса ва у мени ҳозир тузоққа туширмоқчи, деган бир мудқиш ўй ярқ этиб ўтди-ю, бир лаҳза ичида чин маънодаги ишончга айланиб буткул онгу шууримни қоплаб олгандек бўлди. Ҳа, чиндан ҳам ундан бежизга ҳадиксирамаган эканман. Луижига елкадан итариб мени ичкарига киритиб юборди. Кейин ортимдан унинг, гуё мени қочиб кетишга улгурмасин, дегандек, эшикларни шоша-пиша қулфлашга тушганини эшитдим.

Мен ўта баҳайбат ва муҳташам залда ёлғиз ҳамда афтодахол бир ахволда туриб қолдим. Зал шу қадар катта эдики, бу ерда мен ўзимни гуё эртақлардаги пакана одамчага айланиб қолгандек ҳис қилдим. Оддий стол ортидан қарашим учун ҳам бўйнимни худди жиҳафдек юқорига чўзимимга тўғри келарди. Кенг очиб қўйилган улкан эшиклар олдида жимжимадор безакларига олтин ҳал юритилган, қалинлиги нақ устундек келадиган, улкан шамдонсифат қандиллар осиглиқ эди. Залнинг шифти ҳам ниҳоятда баланд, гуёки осмон тоқидек мовий тусда бўлиб, унда ранго-ранг либослардаги фаришталарнинг тасвирлари туширилган; бу гузал хилқатлар қўлларидаги анвойи гулчамбарларни кўтариб гуё шифт бўйлаб парвоз қилиб юришарди. Залдаги ҳамма нарса: мебеллар ҳам, анвойи тасвирларни ифодаловчи суратлар ҳам ниҳоятда ажойиб эди, лекин нимагадир буларнинг бариси менда завқ ва ҳайрат эмас, балки ақл бовар қилмас кўрқув ҳиссини уйғотарди. Бутун вужудим билан бу ердан зудлик билан қочиб чиқиб кетишни истардим. Бироқ, ортимдаги эшиклар қулфлаб ташланган, залнинг иккинчи томонидаги улкан ўймакор нақшли эшиклар эса ниҳоятда йироқ, ҳатто, кўз илғамас даражада олисда жойлашгандек эди.

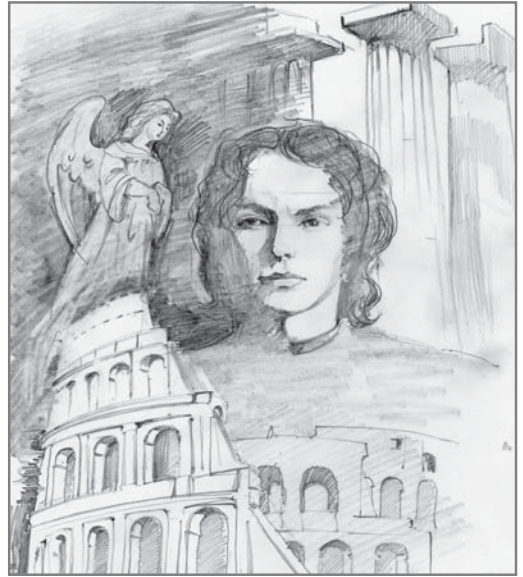
Кейин мен қандиллардан бирининг ёнида панада биқиниб турган ғалати шарпани пайқаб қолдим, унинг шакли-шамойили тушуниксиз, бамисоли арвоҳдек мавҳум эди. Аммо мен унинг юзи рўмол билан танғиб кўйилганлигини аниқ-тиниқ кўриб турардим ва бундан юрагимдаги кўркув баттарроқ аланга олиб, чин маънодаги ваҳима, васваса тусига кирди. Мен шу топда аслида нимадан кўпроқ кўрқаётганлигимни, яъни ўша нотаниш одамнинг юзини рўмол тўсиб турганлигиданми ёки аксинча рўмол очилиб кетиб, унинг юзини кўриб қолишдан даҳшатга тушаётганиманми – аниқ билмасдим. Шу пайт кутилмаганда, қанча вақтлардан бери юрагимни ваҳимага солиб келаётган хавф нимада эканини англаб етдим. Мени доим таъкиб қилувчи мудҳиш куч шубҳасиз мана шу шарпа – юзсиз одам шарпаси экан. Худди шу пайт ташқарида, деразаларни зириллатиб, даҳшатли овозда момоқалди роқ гумбирлади. Чақмоқ чақиб, дарахтларнинг шоҳлари шамол остида ваҳимали шовуллай бошлади. Атрофни қоронғи зулмат қоплади ва мана шу ғира-шира рутубат орасидан мен ҳалиги шарпа жойидан кўзғалиб ўзим томонга келаётганини кўрдим. У оппоқ тусли баҳайбат гавдаси билан лом-мим демасдан, таҳдидли қадамлар билан тобора менга яқинлашарди. Мен қочишга чоғландим, аммо оёқларим худди полга михлаб ташлангандек, “чиппа” ёпишиб қолган эди. Мана, шарпа ёнгинамга келиб қолди. Мен синчиклаб қараб, унинг мармар ҳайкал эканлигини пайқадим. Ва кутилмаганда шу ҳайкал мен томонга қулай бошлади. Уни ўзимдан нарироқ итариб ташлашга уринардим, аммо бу ҳаракатим иш бермади, ҳайкал нақ устимга ағдарилиб тушди. Шундай қилиб, мен ўша тош ҳайкал остида қолдим, у худди кўрғошиндек оғир бўлиши билан бирга муз каби совуқ ҳам эди. Назаримда яна озгина вақт ўтса, бу зил-замбил бало мени мутлако эзиб ташлайдигандек туюларди, кейин бирдан у тош ҳайкал эмас, балки аллақандай аёлнинг жасади эканлигини сезиб қолдим. Шунда бирдан кимнингдир аянчли қичқириғи янгради. У ниҳоятда аламли тарзда дод солиб чинқирар, чинқирар ва тўхтовсиз тарзда чинқираверарди. Балки, бу чинқираётган ўзимдирман, деб ҳам ўйладим. Йўқ, бўлиши мумкин эмас... зеро, тушимдаги чинқирикларда мен аёл кишининг овозини илғагандек эдим.

Шунда нимадир мени туртиб юборгандек бўлди, бу бамисоли ернинг кучли силкинишидек эди, даҳшат кутқусида кўзимни очдим. Қарасам, ҳамон каравотда ётибман, қўлларим устимдаги юкни итаришга ҳаракат қилаётгандек олдинга узатилганча чўзилиб турарди. Ўзим ҳансираб нафас олар, юзим жикқа совуқ терга беланган, беҳаловат юрагим эса худди қовурғаларимни синдириб чиққудек зарб билан “туп-туп” урарди.

Ўзимга келишим осон бўлмади. Лекин ақлимни йиғиб олгач, буларнинг бари кўрқинчли, ваҳимали, шу билан бирга ўта бемаъни туш эканлигини англаб етдим. Мен худди болалигимда бу сўзларни, мени тинчителишга келган катталарнинг ортидан қайта-қайта айтганим каби бир неча бор такрорладим: “Бу бор-йўғи туш, кўрқинчли туш, холос. Сен ўзингнинг хонангдасан, мана, ишонмасанг, атрофинга қара, бу ерда ҳеч қандай кўрқинчли нарсанинг ўзи йўқ. Сенга кўринган нарсаларнинг ҳаммаси тушингда юз берган, демак, уларнинг бариси ёлғон, ёлғон... беҳуда туш... туш холос...”

Мен хонанинг ғира-шира бурчакларига тикилиб, унинг одатий меҳмонхонага хос шарт-шароитларидан нажот излагандек, синчковлик билан кўздан кечириб чиқдим. Дераза тирқишларидан хонага куёш нури тушиб турар, гарчи ижарага олганим бу хона умумий бинонинг ҳовли тарафида бўлса-да, ташқаридаги йўл ҳаракатларининг бир маромдаги шовқини қулоққа баралла эшитиларди. Тирқишдан таралаётган бир қатим нур ҳам, кўча ҳаракатларининг шовқини ҳам шу топда дилимга ҳаловатли таскиндек таъсир этди. Мен уларнинг ҳар иккисини ҳам даҳшатли

тушларимдаги оламга тамоман ўхшамаган, аксинча, ўта нурли ва файзиёб, хузурбахш росмана воқеликнинг менга йўллаган салом тарзида қабул қилдим. Тунчирок ёнига қўндирилган мўъжаз столча устидан сигарет олиб чекдим. Ўзим сигарет тутунини чукур-чукур ичга тортаяпману, қўлларим ҳамон дағ-дағ титраб турарди. Кейин аста-секин ўзимни босиб олдим. Менинг ёдимга инглиз мактаб-интернатида ўқиган бир болакай тушди, уни ҳам қўрқинчли тушлар бот-бот безовта қилиб турарди. Уни даволовчи шифокор болакайга доимо ётоқхонасидаги ғаладон устига бир варақ оқ қоғоз ва қалам қўйиб ухлашни, агар бирор-бир туш кўргудек бўлса, нималарни

кўрганлигини имкон қадар аниқ қилиб ана шу қоғозга ёзиб боришини тавсия қилганди. Кейинчалик улар биргаликда боланинг бундай тушларига нима сабаб эканлигини таҳлил қилишга уринишарди. Болакай кейинчалик ўзининг бу қадар чигал ва сирли, даҳшатга тўла тушларига сабаб бўлган воқеалар баъзан у кундалик ҳаётида кўрган, эшитган ва ёки қаердадир ўқиган, ўта жўн ҳамда бемаъни нарсалардан иборат бўлиб чиққанлигини айтиб берганди. Жуда кулгили ҳолат, шундай эмасми? Бироқ, шифокорнинг маслаҳати чиндан ҳам хайрли таъсир кўрсатиб, орадан бироз фурсат ўтиб, болакай даҳшатли тушларидан мутлақо қутилган, даҳшатлар таъсирида юзага келган руҳиятидаги тушқунлик, юрагидаги оғриқлардан ҳам фориғ бўлганди.

Мен ўзим ҳам тушимга нималар сабаб бўлганлигини таҳлил қилишга ҳаракат қилиб кўрдим. Луижини тушимда кўрганимга ҳайрон қолмасам ҳам бўлади. Ахир мен ўшанда болалик дўстим билан икки маротаба учрашишга ҳаракат қилиб кўрдим, қолаверса, йил мобайнида у билан ўзаро муттасил хат ёзишиб турганмиз. Бироқ, нега у тушимда бирданига мени тузоққа туширмоқчи бўлган хоинга айланиб қолдийкин? Бечора Луижиде аслида пашшага ҳам озор беролмайдиган бола, менга-ку икки дунёда ҳам ёмонликни раво кўрмаслиги аниқ. Анави ҳашаматли зал-чи? Мен умримда бундай жойни кўрганимни эслай олмайман. Агар бирорта фотосурат ёхуд кинода кўрган бўлмасам, албатта... Ҳа, бундай нарсалар кўпам эсимда қолавермайди... ўзи... Ҳайкал-чи, оқ мрамор ҳайкал... Э-ҳа, эсладим.... Эсимга тушди! Мен яқинда шаҳар кўчаларини айланиб юрганимда, адашиб бир катта қасрнинг ҳовлисига кириб қолганим, ўша ерда қадимги археологик қазималар жараёнида топилган ана шундай ҳайкални кўрган эдим. Айтишларича, у ер остидан ҳеч қандай шикастсиз чиқариб олинган экан. Тушимдаги ҳайкал, назаримда, айнан шунинг ўзи эди... Лекин, нега бу ҳайкал бирданига аёл кишининг жасадига айланиб қолди? Албатта, мен Луижиде даражасида детектив романлар ёки фильмларнинг ашаддий мухлиси эмасман-ку, бироқ айрим шунақа китоблар ёки фильмларга кўзим тушган жойлари бор. Шунинг учун ўйлайманки, тушимдаги воқеалар мен қачондир кўрган қўрқинчли бирорта фильмнинг лавҳаси бўлиши керак...

Соатим миллари вақт тўртга яқинлашиб қолганини кўрсатарди. Қизиқ, бошимдаги оғриқ таққа тўхтади, фақат нафас олишга ҳалиям бироз қийналардим, гўёки аллақандай совуқ юк ҳалиям кўкрагимни босиб тур-

гандек эди. Мен ўрнимдан туриб ювиндим-да, меҳмонхонадан шошилиш чикиб кетдим. Жазирама иссиқнинг шашти пасайган, ташқарига чиққан кишининг баҳри-дили очиларди. Ҳозирги ҳолатимда мен учун нима бўлганда ҳам, барибир, ташқарида тоза ҳавода бўлиш хонамда қолишдан кўра афзалроқ эди. Зеро, шу топда дахшатли тушимдаги кўркинчли куткулар бамисоли йирткич махлуқдек хонанинг бурчак-бурчакларидан туриб, менга ҳамла қилишга чоғланаётгандек ваҳима соларди.

Мен бундан бир неча кун муқаддам дам олганим мўъжазгина майхонани қидириб топдим. Бу жойнинг тевараги ям-яшил майсазорлар билан қопланган, ҳатто пешайвоннинг устунларига қадар ям-яшил чирмовукгуллар ўраб олганлигидан серсоя, боҳаво, айна пайтда жудаям шином ва сокин эди. Ичиш учун ичига муз солинган кампари¹ буюртириб уни келтиришгач, бир сипқоришда стаканни бўшатдим-да, иккинчи бор буюртма қилдим. Шу пайт ёнимга, худди биқиниб, ўғирликка тушаётган каби, бир ёввойи мушук келиб суйкалди. Дарвоқе, Римда бундай ирkit, эти устихонига бориб ёпишган, рамақижон мушукларни юзлаб учрата-сиз. Уларга исталган кўчада ва исталган пайтда дуч келишингиз мумкин. Мен эрталаб шаҳар вайроналари ичида кезиб юрганамда, айнан шундай мушуклар тўдасини сийлаш учун сотиб олганим колбаса бўлақларини чўнтагимдан чиқариб, мушукка тутдим. Бечора жониворнинг очофатларча ютоқиб, колбаса бўлақларини чайнашни кузатиш жуда мароқли туйиларди. Айниқса, унинг ёгуликни паккос тушириб бўлгач, худди бойвачча хонадонлардаги эркатой мушуклар каби юз-қўлларини ялаб-юлқашини кузатиш ундан-да завқли эди. Кельнер² иккинчи стакандаги кампарини келтирганда, мушук хуркиб кетиб, ўзини кўча тарафдаги йўлакка урди. Мен эса иккинчи кампарини шошилмасдан, хотиржам симириб ичдим-да, ортидан сигарет тутатдим... Ана энди наздимда, кўрган тушимни хушёр ва оқилона таҳлил қила оладиган ҳолатда эдим. Хуллас, шундай қилиб, мен қанчалар бундан ўзимни олиб қочишга уринмай, барибир, аввалдан кутилганидек, ҳақиқат, аниқроғи, ҳаётинг воқелик билан тўқнаш келдим. Натижада, ҳамма нарса ойдинлашиб, ўз жойига тушгандек бўлди. Биринчидан, тушимдаги табрик ва ундаги: “Яна бир қадам олға ташладинг!” – ибораси. Отам бу иборани ҳеч қачон айтмаганлиги рост. Аммо бу гапларни мен ўзимга-ўзим, хаёлан, ҳали олдинда юз бериши мумкин бўлган воқеаларни англамаган ҳолда айтган эдим. Чунки мен ўша қадамни ташлаган эдим, зеро, ҳеч кимга маълум қилмасдан Римга жўнаб кетишимнинг ўзиёқ, ана шу олға ташланган қадам эмасмиди?! Божхоначининг олдида очишга кўрққанам жомадон эса – ўзим билан бу ерга кишибилмас олиб келиб, аммо ўзим ҳам ҳеч бўлмаса кўз учида бўлса-да, қарашга журъат қила олмаётганим, ҳамма-хаммадан қизганиб, ҳеч кимга ишонмасдан онгу-шуурим қатларига беркитиб ташлаганим кўркинчли шубҳа-гумонларимнинг ифодасидан бўлак нарса эмас. Луижидан кўрқимга сабаб эса у менга ўзим туғилган уйни кўрсатмоқчи бўлганлигидир. Шунинг учун ҳам у тушимда душманамга айланиб қолгани: ахир энди ўзим бундан тан олиб айтишми мумкинки, аслида мен ўзим туғилган уйни кўришдан кўрқаётган эдим. Ҳа, энди мен ҳаётинг ҳақиқатдан қочиб, беркиниб юра олмасдим. Назаримда, онгу шууримдаги қандайдир ички бир овоз, энди жим туришни истамас ва у менга таъна қилган каби шу сўзларни тақрорларди: “Сен туғилган уйимни қидиряпман деб, ўзингни ўзинг алдаб юрдинг, холос. Ҳолбуки, бундан ёлғиз эплай олмаслигингни аввалдан жуда яхши билардинг. Бошқалардан ёрдам олиш борасидаги ягона имкониятингдан ҳам фойдаланишни атайдан истамардинг. Граф Ломбардига кўнғироқ қилмаслик учунгина баҳона қидирдинг”.

¹ Кампари – хушбўй гиёҳлар ва мевалардан тайёрланадиган қизил рангли тахир ликёр. XIX асрда Гаспер Кампари томонидан яратилган. (тарж.).

² Кельнер – Германия, Швейцария ва бир қатор ғарбий Европа давлатларида ресторан, майхона ва меҳмонхонадаги официантларни шундай аташди (тарж.).

Майхонадаги мўъжаз столчага тирсагимни тираб, рўпарамдаги кенг майдон узра кўкларга тикилар эканман, зўр бериб хаёлимда ўзимни-ўзим алдаш учун тиклаганим – кум қаср шу топда тобора нураб, кунпаякун бўлиб бораётганлигини кўриб, икром бўлиб турардим.

Энди ҳатто тушимнинг кўрқинчли интиҳоси тўғрисида ўйлашдан ҳам ўзимни тия билмасдим. Менинг ўй-фикрларим гўёки ўзимга душмандек эди. Улар мени анчадан бери таъқиб қилишарди, Рим бўйлаб тентираб юрганнимда эса менга жуда яқин келиб улгуришди. Энди эса, мана, даҳшатли тушларимга киришиб, мени қуролсиз, ҳеч бир тайёргарликсиз абгор аҳволда кўлга туширишди, асир олишди.

Йўк, мен шунда ҳам ўзимни ҳимоя қилишга тиришардим. Миямда гўёки иккита бир-бирига душман бўлган овозларнинг ғалати баҳс-мунозараси борарди:

– Сен нима учун ўз шубҳа-гумонларингни босиб, янчиб ташлашга уриняпсан. Ахир айна шулар сени бу ерга етаклаб келганлигини жуда яхши биласан-ку?!

– Йўк, мен бу ерга болалик хотираларим билан юзлашгани келганман.

– Ўзингни алдамай қўя қол! Ҳа, тўғри, сен Римга унутилган болалик хотираларингни қайта тиклашга келгансан, бироқ улар сен кутганингчалик ёқимли бўлмаслиги ҳам мумкинлигини англаб, уларни тиклашдан воз кечиб қўя қолдинг.

– Аммо мен Луижининг бобосига қўнғироқ қилдим-ку.

– Граф Ломбардига-чи, унга қўнғироқ қилмадинг-ку, ҳолбуки у сенга керак манзилни албатта айтарди.

– Аммо бу ишларим унга ғалати туйилиши мумкин, деб ўйладим.

– Бу гапинг ҳам навбатдаги найранг, холос. Ахир, киши ўзи туғилган ёки онаси вафот этган уйни қидирса, бунинг нимаси граф учун ғалати туйилиши мумкин? Аслида, сенга узоқ йиллар онанг ҳақида умуман ўйламаслигингни сингдириб келишган. Ҳозир отанг томонидан белгиланган ана шу таъқикни бузганлигинг учун сен ўзингни айбдор ҳис қилияпсан.

– Бироқ отам менга яхши бўлсин, деб шундай қиладилар-ку. Қолаверса, Ломбардига телефон қилсам, у албатта отамга менинг Римда эканлигим ҳақида хабар беради, кейин отамнинг жаҳли чиқади. Чунки мен уларни алдадим.

– Сен уни алдаганинг йўк. Отанг агар Нормандияга эмас, балки ис-талган бир жойга кетганлигингни эшитса ҳам сендан жаҳли чимаслиги аниқ. Фақат унинг учун борадиган жойинг Рим бўлмаса бас!

– Ахир буларнинг бариси, отамнинг менга ҳаддан ташқари меҳрибонлигидан. У Римда бўлишим, гўдаклигим ўтган бу шаҳар билан дийдорлашувим мени жуда кучли руҳий изтиробга солиб қўйишидан кўрқади, холос.

– Кўрқади? Ҳа, у кўрқиши мумкин. Бироқ ким учун ва нимага? Сен учун кўрқадими? Сен бунга аминмисан? Нимага Луижи тушингда сенга ўзи кўрган аллақандай фильм ҳақида гапириб берди? Ахир сен бу фильм нима ҳақда эканлигини биласан-ку, тўғрими?

– Ол-а, ахир аллақандай бемаъни фильмни деб, оғримаган бошингни шунча кўрқинчли ваҳшатлар билан банд қилиш телбалик эмасми?!

– Аллақандай фильмни деб, дейсанми? Ҳа, майли, унда ўзинг биласан...

Назаримда ички овоз менинг устимдан кулаётгандек эди. Гарчи бундаги пешайвон хийла салқин бўлса-да, тагин терлай бошладим. Мен ўз-ўзимга хавфли шубҳа-гумонларга изн бермаслигим кераклиги хусусида тинмай уқтирардим. Ҳа, айна дақиқаларда мен ҳар қачонгидан ҳам кўпроқ хушёр бўлишим, мантикий фикр юритишим зарур эди. Фақат шундагина мени даҳшатга солаётган мана шу шубҳа-гумонларнинг барчаси шунчаки сўзларни нотўғри талқин қилиш, мубҳам таассуротлар, оддий ва жўнгина

вокеа-ходисаларнинг тасаввуримдаги нотўғри ифодаси, хаста руҳиятим тахайюлининг маҳсули эканлигига ишонтира оламан.

Мен яна ўзимга шундай дердим: “Ўзингни қўлга ол, ҳамма нарсани холисона баҳола, ақл тарозусига сол. Яхшиси ўзинг ёш бола бўлган даврингдан, шу ерда туғилиб, умрингнинг дастлабки тўрт ёшига қадар бунда яшаганлигингни эслаб кўришдан бошла. Хўш, ана шу тўрт йилга оид нималарни эслай оласан? Ҳа, анчагина нарсалар хотирангга. Фақат эсингни таниганингдагилар, холос. Бироқ, сен фақат аниқ далилларни ҳисобга ол, далилларни. Нимагаки ишончинг комил бўлса, шубҳа қилмасанг ўшаларнигина ҳисобла”. Шундай қилиб, мен ўзим ниманики эслай олсам, уларнинг барисини хаёлан худди маржондай қилиб, тасаввурим ипига тизиб чиқдим. Ўша пайтларда отам элчихона қошида аккредитациядан ўтган бўлиб, ўша ерда ишларди. Ота-онам мен туғилишимдан бир йил аввал Римга кўчиб келишган. Отам унда жуда ёш ва навқирон эди. Мен унинг қаҳ-қаҳ отиб, хандон кулишларини, мени қандай меҳр билан эркалаганликларини жуда яхши эслайман. Кейин уни бундай ҳолатда фақат фотосуратлардагина кўрганман. Ҳа, мен билганим ўша одам ғойиб бўлганига анча бўлган. Онамнинг ўлимидан сўнг у мутлақо бошқа одамга айланди. Умуман ўша машъум воқеадан кейин ҳамма нарса ўзгариб кетганди. Менинг хотирамда эса ўзига хос бўшлиқ пайдо бўлди, мен учун энди онамнинг тириклик чоғидаги ва у вафот этгандан кейинги хотиралар бор эди, холос, бу икки қисм ўртасини жуда катта жарлик ажратиб турарди. Умримнинг ана шу дастлабки даврига оид қисми унинг иккинчи бўлагига сира ҳам мувофиқ келмасди. Қачонлардир мен бир камбағал ва бечораҳол болакай ҳақида шундай пьеса ўқигандим. Унда болакайни маълум муддатга ухлатиб кўйишади, кейин у ўз уйқусидан ҳашаматли қасрда шахзода бўлиб уйғонади. Мен билан ҳам худди шундай бўлганди, фақат аксинча. Мен тўрт ёшли, ёнида жонидан ортиқ кўргувчи, доим эркалаб овутадиган отаси, нозик ва меҳрибон онажониси бор ва яна уни ниҳоятда ардоқлайдиган бир қатор яқинлари қуршовидаги бола бўлиб уйкуга кетдим. Ухлаганимда жуда қувноқ ва бахтиёр кичкинтой эдим. Уйғонганимда эса, атиги бирикки ҳафтага улғайган, аммо энди онасидан ажралган, отаси ҳам мутлақо бегона кимсага айланган бахтиқаро бола эдим. Уйимизни тўлдирган шодликлар, менинг қувноқ ва беғубор болалигим ҳам тубсиз жарликка ғарқ бўлгандек эди. Мана, ўша далиллар... ўзим истаган далиллар – айнан шулардан иборат эди.

Мен онам ҳақида ўйлай бошладим, хўш, у хотирамда қандай киёфада сақланиб қолган: аввало, жуда гўзал эди у, малласочли, оқ юзли, бўйи-баста, қадди-қомати келишган, энг муҳими – жуда ёш ва навқирон. Дарвоқе, улар никоҳ тўйларидagi суратларда ҳам айнан шундай бўлганлар, мен бу суратларни илк бор Гаага шахрида, бувимникида меҳмон бўлган пайтимизда кўргандим. Мен у пайтлар олти ёшда эдим. Ўшанда расмларни томоша қилар эканман, миямга бир фикр келди, онам вафот этганларидан кейин ўзимизнинг уйимизда нимагадир унинг бирорта ҳам суратини кўрмабман. Ҳолбуки, илгари уйда турли фотосуратлардан иборат қалингина альбом бўларди ва биз кўпинча онам иккимиз уни қайта-қайта варақлаб томоша қилиб ўтирардик.

Отамнинг ёзув столида ҳам онамнинг катта кумуш гардишли ромга солинган суратлари турарди. Бироқ, ушбу сурат отамнинг иш кабинетида бўлганлиги учун уни камроқ кўрардим. Бир куни уларнинг хонасидаги ғаладонни олиб чиқиб, отамнинг ўта муҳим қоғозларини атрофга сочиб ташлаганимдан сўнг, у ерга мени ёлғиз киритмайдиган бўлишганди.

Яна ўша пайтлари меҳмонхоналаримиздан бирида онамнинг мойбўёқда ишланган портрети ҳам осиглиқ турарди. Мен баъзан ўша портретга қараб шундай ўйин ўйнардим: меҳмонхонанинг турли бурчагига бориб портрет-

¹ Гаага – Нидерландиянинг ғарбда жойлашган қадимги шаҳарлардан бири. (Тарж.)

га қарардим, мен қаерга борсам, онам ром ичида туриб ҳам кўзларини мендан узмаётгандек, худди мени ортимдан кузатиб тургандек туюларди, мен кулсам, улар ҳам мулойим жилмаярдилар. Бувимдан онамнинг бошқа суратлари йўқми, деб сўраганимда, улар қаердадир яна битта альбом борлигини ва уни албатта топиб беришларини ваъда қилдилар. Аммо орадан бироз фурсат ўтиб, мен бу ҳақда такрор сўраганимда, улар альбом йўқолиб қолганини айтдилар. Шундан кейин улар билан онам тўғрисида гаплашишга журъат қилолмадим. Аннамарига ҳам бу ҳақда сўз очишга ботинмадим. Аннамари – бувимларнинг иш бошқарувчиси, улар бувимларнинг оиласига хизмат қила бошлаганларида, ҳатто менинг отам ҳам ёшгина болакай бўлган эканлар. Шунинг учун бўлса керак, Аннамарига дадам баъзан ҳазиллашиб: Сиз – менинг иккинчи онамсиз, – дерди. Бир нарсани аниқ билардимки, ота-онам ҳақида гапиришимни ҳам, ўйлашимни ҳам мутлақо истамасдилар. Мен оталарини ҳурмат қилгувчи барча тарбияли болалар каби унинг айтганларига ҳамиша қатъий амал қилардим.

Шуларни ўйларканман, ўзимга-ўзим таънали бош чайқаб кўйдим. Йўқ, воқеаларни олдиндан тахмин қилиб, бу қадар тезлаштиришим яхши эмас. Бу аҳволда мен ҳеч қачон ўз хотираларимни тартибга сола олмаيمان. Сабр-тоқат билан вақтнинг табиий ройишига амал қилмоғим ҳамда барча хотираларимни битта қаторга тизиб чиқишим лозим. Бунда ҳар қандай майда ва арзимас нарса ҳам ўта муҳим аҳамият касб этиши мумкин. Мен барча воқеа-ҳодисаларни, улар яхлит ва ягона қиёфага эга бўлиши учун бирма-бир тўплаб, худди чил-чил бўлган идиш синиқлари каби қайта тикламоғим керак бўлади.

Рим бўйлаб сандироқлаб юрарканман, мен ўзимга такрор ва такрор шу саволни берардим: қандай қилиб, бу кўҳна салобатли шаҳри азим менга бу қадар таниш ва кадрдон туйилмоқда, бунинг боиси нимада? Аввалига менда бундай туйғуларнинг пайдо бўлишига сабаб, Луизи ўз болалиги тўғрисида менга жуда кўп гапириб берганлигидир, деб ўйладим. Лекин кейинроқ, дафъатан бу шаҳар менинг ўзимга ҳам қайсидир жиҳатдан жудаям яқин эканлигини ҳис эта бошладим.

Бу ердан олис ўтмиш даврларда одамларга хизмат қилган турли буюмлар, ускуна ва жиҳозларнинг бўлақларини кавлаб топишади. Баъзан бу буюм синиқлари жуда беўхшов ва бемаъни матоҳлардек туйилади, аммо олимларнинг маҳорати ва сабру қаноати уларни бир-бирига туташтириб, уларга асл ҳолини қайтариб беради. Улар хоҳ қадимий гулдонлар бўлсин, хоҳ ибодатхона буюмлари ва ёхуд турли шакл-шамойилдаги ҳайкаллар бўлсин, яна ўша бир пайтлар – кишиларга хизмат қилган чоғларида қандай бўлсалар, худди шундай кўриниш касб этади... Энг муҳими, бу ерда ўтмиш қайта тирилади, у хоҳ қадимий Колизей биносининг минг йилликлар бағридан юз кўрсатувчи ўлмас руҳлар каби синчу қобирғалари бўлсин, ёки Капитолийнинг сокин ва маҳобатли чиройи бўлсин, ё бўлмаса, шаҳар ижтимоий ҳаётининг нақ юраги саналмиш, юзлаб анжуманларга гувоҳ маҳобатли майдонларининг ўтмиш шукуҳи бўлсин, бундан қатъи назар уларнинг ҳар бири қайта жонлана бошлайди.

Ўша ўтмиш чанг-ғуборларидан қайта бунёдга келган буюмлар билан бирга бир пайтлар худди шу қадимий гулдонларни, буюм ёки идишларни ўз уйида фойдаланган ёки қўлида тутиб турган кишилардан ҳам нималардир қайта тирилади. Зероки, улар ҳам бир пайтлар мана шу майдонлар бўйлаб сайр қилишган, суҳбатлашиб, баҳсу мунозаралар юритишган ёки ўзларининг қонга ташналикларини Колизейдаги гладиаторлар жанглари билан қондиришган. Буларнинг бариси ҳозир ҳам кўчалар шовқини аро дўконларда, кинотеатрларда, қаҳвахонаю майхоналарда яна бошқатдан яшаб келаётир. Айтайлик, мен кўрганим ўша қадимий мрамор ҳайкал яна ўзининг мустақил ҳаётига эга бўлди, дарвоқе, энди у теграсида қуршаб

турган кундалик турмуш тарзига ҳам шу қадар уйғунлашиб кетганки, унинг қадимийлигини ҳам унутиш ҳеч гапмас. Кечқурунлари мангулик қаърига юз тутган иншоотларнинг харобалари турли хил чироклар, кучли прожекторлар ёруғида намоён бўлар экан, менинг назаримда уларда ўтмиш билан бугунги кун мутлақо қоришиб абадиятнинг ягона тасвирини ҳосил қилгандек ва энди вақт деган тушунчанинг ўзи барҳам топгандек, буткул йўқ бўлиб, бундан кейин ҳам амал қилмайдигандек туйилади.

Ҳа, менинг ўзим ҳам мана шу шаҳар каби эдим. Менинг қалбимда, жисму жонимда ҳам жуда кўп нарсалар вақт гирдобига ғарқ бўлган, ўтмиш қатламлари остига кўмилиб кетганди. Менинг қўлимда ҳам кўплаб, бе-маъни ва беўхшов хотира синиқлари мавжуд бўлиб, агар мен уларни бир-бирига туташтирсам, ушбу парчалар аста-секин мен таниб олишим мумкин бўлган ҳаётий воқеликка хос, муайян шакл касб этиши муқаррар эди.

Аммо менинг ўзим росмана воқеликни билишни истамасдим-да. Аксинча, мен қўлимдаги эски хотира синиқларини яна кўмиб ташлаб, улар ҳақда батамом унутишни хоҳлардим. Наздимда кейинги пайтда, айниқса, сўнгги йили бу борада анча илгарилаб кетгандек эдим. Бироқ, менинг ташқи томондан сокин ва осойишта кўринган турмуш тарзим пардаси – ўқиш машғулотларига боришим, ўртоқларим билан мулоқотларим, турли зиёфатлару муваққат қизиқишларим ортида яна нимадир, нимадир бор эдики, айнан ўша куч жуда катта қатъият, сабот ва матонат билан менинг ҳаётимга тегишли барча хотира синиқларини йиғиб-теришда давом этаётганди. Шу сабабли менинг Римга муносабатларимда ҳам ушбу жиҳат ўзини намоён қилди: Мен ва Рим шаҳри гўёки иккита қондош вужуд эдикки, бир-биримизни кўришимиз биланок, бизлар ўзаро умумий жиҳатларга эга эканлигимизни англадик ва илк лахзаларданок узоқ йиллик танишлардек қадрдонлашиб кетдик.

Мен ўрнимдан турдим. Даҳшатли туш кўрганлигимга қарамасдан, тушки уйқу менга анча фойда қилди. Танамдаги чарчоқдан асар ҳам қолмаганди. Энди нимадир кўнглим билан машғул бўлишни, аниқроғи, сайр қилишни истарди. Зеро, киши сайр қилиб юрганда унинг ақли анча фаол ишлаши ҳақида билардим.

Мен сайр учун шаҳарнинг энг чигал ва тор кўчаларини танлардим. Бундай кўчаларнинг ишчан жўшқинлиги, машиналарнинг одатий тирбандлиги, автобуслар, дўконлар ҳамда қаҳвахоналарнинг одамларга лиқ тўла эканлиги менга ҳам ўзига хос хотиржамлик ва ишчанлик руҳини бахш этиб, ортиқча ҳис-ҳаяжонга берилмасдан фикр юритиш имкониятини берарди. Эҳтимол отам чиндан ҳам ҳақ бўлса керак: балки мен чиндан ҳам ўта таъсирчандирман, балки ростдан ҳам арзимас, энг оддий нарсаларга нисбатан жуда катта ҳис-ҳаяжон билан муносабатда бўларман. Бу биринчи галда онам ҳақида ўйламаслик ва гапирмаслик ҳақидаги тақиқ масаласида намоён бўлади. Ҳар қандай тақиқланган нарса ўз моҳиятига кўра ниҳоятда хавфли жалб қилувчи кучга эга бўлади. Тақиқнинг ўзи эса кишида яширин норозиликни уйғотади. Эҳтимол, айнан шу яширин норозилик сабабли мен ҳамма нарсани ногўғри тарзда қабул қилгандирман. Ана шу ғояга маҳкам ёпишиб олган ҳолда изчил қадам ташлаб борар эканман, мен яна мана шу шаҳарда яшаган ўша жажжи болакайнинг, яъни ўзимнинг болалик хотираларимга ҳаёлан қайтдим. Шунингдек, энди фикр юритишда зинҳор ҳар тарафга беҳуда чалғимасликка, фақат ва фақат далилларга суянишга қатъий қарор қилдим.

II

Мен уйимиз ҳақида фақатгина унинг жуда катта эканлиги, ички ҳовлиси борлиги ва у ерда эски қудуқ ҳам бўлганлигини эслардим холос. Уйнинг

шакли-шамойилини у қадар аниқ-тиник хотирлай олмайман. Уйимиздаги учта хонанигина аниқ тавсифлаб бера олишим мумкин ва булар – отамнинг кабинети (бу хона мен учун доимий равишда кириш манъ этилган жой бўлганлиги сабабли, мазкур хона алоҳида қизиқишимга сабаб эди), онамнинг хонаси (илгарилари бундай хоналар менимча “будуар” деб аталарди) ва ўзимнинг шахсий хонамдан иборат эди. Мен Рим кўчаларида тентираб юрарканман, бир неча бор бундаги ўйинчоқ дўконлари олдидан узоқлашолмай, гўё “михлангандек” қотиб қолганимни эслайман. Сабаби, Римдаги ўйинчоқлар наздимда, алоҳида бир гўзалликка эгадек; айтайлик, бундаги ҳар бир ўйинчоқнинг ўз феъли-атвори бордек, ҳатто агар у бирор-бир ҳайвонча кўринишида бўлса, унинг юз-кўзи, тумшукчаларида фақат ўзигагина хос қиёфаси, ўзининг бетакрор жозибаси бордек эди. Сайрларим чоғида хийлагина тушкун кайфиятда бўлишимга қарамасдан, бу каби ўйинчоқларни кўрганимда беихтиёр юзимга табассум югирар ва бу ёқимли туйғудан мен ўзимни тия олмасдим. Болалагимда менинг ҳам ана шунақанги ғаройиб ўйинчоқ ҳайвончаларим кўп бўларди. Мен уларга ҳар хил эртақ ва ривоятларни сўзлаб беришни хуш кўрардим. Назаримда улар голландчани яхши билишмас, шу сабабли уларга ўз эртақларимни фақат италянча айтардим. Дарвоқе, отам уйда эканликларида биз фақат голландча сўзлашардик. У менинг бу тилни мукамал билишимни истарди. “Ахир, ҳар ҳолда Сен голланд боласисан, буни ҳеч қачон эсингдан чиқарма!”, – дерди у доим. Мен унинг тиззасида ўтирарканман, отам мени эркалаб, хуш кайфиятда, ажойиб бир табассум билан “Ўзимнинг голландча пишлоғим”, – дея суйганликларини кўп эслайман. Онам италянча гапиришимга ҳеч бир монелик қилмасди-ю, бироқ менинг талаффузим нукул уларнинг кулгисини қистарди. Зеро, мен италянчани асосан энагамдан ўргангандим. Кейинчилик аниқласам, энагам италянчанинг қайсидир бир лаҳжасида гаплашар экан. Луижи ҳам менинг италянча сўзлашувимни эшитиб, доим, “Э-э, сен қайсидир бир музофотдагиларга ўхшаб гаплашасан-а”, – дерди. Демак, менга энагалик қилган қиз, ўша музофотдан келиб қолган бўлса керак. Айтганча, мен энагамнинг қиёфасини ҳам жуда яхши эслайман: у хийла ёш бўлишига қарамай дўмбоққина, қорачадан келган қиз эди. У онам уйда бўлмаган пайтларда мен билан шуғулланарди. Чунки кўпинча онам отамга турли сафарларида ҳамроҳлик қилар ёки уйимизга жуда кўп меҳмон келганидан доим ҳам менга вақт ажрата олмасди. Ҳа, уйимизда турли қабуллар ва зиёфатларнинг кети узилмасди. Бундай меҳмоннавозликлар мен учун албатта бир байрамдек эди. Шу сабабли уйимизда доим ана шундай байрамонга шукуҳ ва кайфият ҳукмрон бўлишини жуда-жуда ёқтирардим. Бироқ, бундай зиёфатлар, меҳмонларнинг серкатновлиги баъзан онамни чарчатиб қўяётганлигини ҳам пайқардим. Чунки онамга уйимизда ёлғиз ўзимиз, яъни отам ва мен билан бирга бўлиш кўпроқ ёқарди.

Мен энагамни жуда яхши кўрардим. Гарчи унинг меҳрли қиёфаси хали-ҳануз кўз ўнгимда турса-да, лекин исмини унутиб қўйганман. У ниҳоятда хушчакчақ ва меҳрибон эди. Биз у билан бирга шаҳар бўйлаб сайр қилар, баъзан кўхна шаҳар вайроналари ичидаги дайди мушукларни овқатлантирардик. Бир куни биз ҳатто уйга оппоққина мушук боласини олиб келганимиз эсимда. Унга Бьянки деб ном қўйгандик. Баъзан ота-онам билан биргаликда Гаага шаҳрида, бувимларникида меҳмон бўлардик. Айрим ҳолларда бувимнинг ўзлари ҳам бизни йўқлаб, Римга ташриф буюриб қолардилар. Онамнинг ота-оналари эса бу дунёдан анча аввал ўтиб кетишган эди. Бувим мени ҳайвонот боғига олиб борар, яна сайр чоғида турли ширинликлар олиб бериб, мени хўп сийлардилар. Уларнинг бу меҳрибончиликлари кўп ҳолларда менинг соғлиғимга жиддий таъсир қилиши мумкин эди. Отам баъзида уларга мени ҳаддан зиёд талтайти-

риб юбораётганликлари учун таънали сўзлар гапирганида, бувижоним, худди бирор айб иш қилиб қўйиб, катталардан панд-насихат эшитаётган боладек, жимгина, жовдираб туришлари ёдимда. У пайтларда бувим анча ёш кўринардилар. Умуман олганда, улар кейинчалик ҳам, менинг наздимда анчагина навқирон ва хушрўй кўринардилар: бувимнинг сочлари сарғимтил-кизғиш тусда бўлиб, юзлари бежирим, ҳеч бир ажинсиз, қоматлари ҳам тик эди. Кейинчалик мен билдимки, улар сочларини доим бўяб юрарканлар, ажинларини ҳам турли пардоз-андозлар воситасида маҳорат билан беркита оларканлар. Лекин, барибир, нима бўлганда ҳам бувим хийла ёш кўринар, қолаверса, улар ўзларини худди ёш хонимлардек тута билар, доим тетик, қувноқ кайфиятда бўлардилар.

Бир вақтлар уларнинг ташқи қиёфаси отамга жуда ўхшарди. Мен уларнинг ёшликларидаги суратларини кўп кўрганман ва ҳар гал шу эски суратларни кўрганимда, уларнинг нақадар уйғун қиёфага эга эканликларидан ҳайратланардим. Энди эса отам бувимга сираям ўхшамай қўйдилар. Мен ҳатто бир гал, ўзимча “ё тавба, отам ўз оналаридан ҳам қари кўринадилар-а”, деган хаёлга ҳам боргандим. Чунки отам жуда кам кулар, индамас ва ҳеч кимни ёнига йўлатмайдигандек кибрли эди. Ҳа, айти шундай, ёнига одам йўлатмайдиган кибор эди у. Мен баъзан отам юзига шундай аломат бир ниқоб тақиб олгану, атрофдагиларга шу ниқобнинг кўз тирқишидангина қараб муомала қилади, деган ўйга ҳам бориб қолардим. Шунинг учун назаримда улар мени кўриб турсалар-да, мен уларни мутлақо кўра олмаётгандек бўлардим. Мабодо у ахён-ахёнда чехраси очилиб, илтифотли тарзда жилмайиб қолганда ҳам, албатта бу табассум қиёматли меҳмонлар учун аталган бўлар ва мана шу сохта жилмайиш ҳам гўё отам юзидаги ниқобнинг бир қисмидек эди. Албатта буларнинг барисини мен анча кейин, отам иккимиз ўртамиздаги бу қадар бегоналашувнинг, туйғулар, тушунча ва фикрлардаги тафовутнинг юзага келиши сабабларини англашга ҳаракат қилганимда пайқай бошладим.

Баъзан бизнинг Римдаги уйимизга Агнес меҳмон бўларди. Эсимда у илк бор келганида меҳмонхонада яшарди, кейинчалик онамнинг қистовлари билан бизникида тура бошлади. Ушанда эшитганим мана бу гаплар ҳамон қулоғимдан кетмайди, онам дугонасига қараб: “Меҳмонхонага ортиқча пул сарфлаб нима қиласан?” – дегандилар. Қизиқ, баъзан болалигингда эшитганинг биргина калом ёхуд гап, гарчи ўшанда сен унинг маъно-мазмунига умуман тушунмасанг ёки бунга идрокинг етмаса-да, бир умр хотирангда муҳрланиб қолади, кейинчалик, анча йиллар ўтиб ўша гапни эслаганингдагина унинг асл маъноси юзага қалқиб чиқади-ю, сен унинг маъносини чакқандек бўласан. Онамнинг кунлардан бирида, бизникида тез-тез бўлиб турадиган ва менга ниҳоятда ёқадиган бир кампирга Агнес ҳақида айтган гаплари ҳам хотирамда. Албатта, бугун мен ўша кампир граф Ломбардининг онаси эканлигини яхши биламан. Онам ўшанда уларга Агнесни ниҳоятда хурмат қилишини, чунки у жудаям ақлли ва тиришқоқ, ўта қобилиятли аёл эканлигини айтганди. Онамнинг айтишича, Агнеснинг ўқимишли инсон бўлиши, катта илм даргоҳидаги тўлов харажатларини қоплаши учун бу ҳаётда қилмаган иши қолмабди, чунки унинг ота-оналари жуда камбағал ва қашшоқ кишилар экан. Онам Агнес билан у онамни васийликка олган кишининг кичик ўғлига хусусий дарс бериб юрган пайтларида танишган ва улар шундан буён ажралмас дугона бўлиб кетишганди.

Мен Агнес ҳақида ўйларканман, дафъатан кўз олдимда унинг отам билан болаҳонада ёнма-ён турганлиги худди суратдагидек аниқ-тиниқ намоён бўлди. Уларнинг бўйлари деярли тенг эди. Мен, ростини айтсам, ҳеч қачон уни хуш кўрмаганман, шу билан бирга унга нисбатан ҳеч бир адоватим, ғаразим ҳам йўқ эди. Уни кўрганимда хурсанд бўлмаганимдек,

у бирор жойга кетадиган бўлса, ортиқча куйинишим ҳам мушкул эди. Мен учун у гўё уйимизга келиб-кешиб юрадиган кўплаб бегона кишиларнинг биридек эди. Бинобарин, ўша йилларда менга уйимиздаги бирнеча кишигина чин маънода ёқар эди, холос ва улар – онам, отам, энагам, яна онамнинг ёнига мусиқа чалиш учун тез-тез келиб турадиган ёши каттарок бир хоним, дарвоқе, гоҳида улар онам билан жўравоз бўлиб кўшиқлар ҳам куйлаб туришарди ва ўша хоним ўзи билан бирга эргаштириб келадиган кизчасидан иборат эди. Айтганча, мен ўша кизалоқ билан яхши чиқишар ва доим мириқиб ўйнардим. Ҳа, назаримда меҳрим тафти ҳам атрофимдаги одамларга худди шу тартибда тақсимланарди, гўё. Отам ишдан уйга келиши биланок мен унинг бўйнига осилардим. Отамнинг тиззаларига ўтириб олиб у билан чакчақлашиш энг яхши кўрган машғулотларимдан бири эди. Айниқса, у мен билан турли ўйинларни ўйнашга тушиб кетганида, ўзимни дунёдаги энг бахтли инсон деб билардим. Бироқ, барибир, мана шу кичкинагина дунёимдаги энг асосий меҳрибоним – бу шак-шубҳасиз онам саналарди.

Граф Ломбардининг оналарини эсласам, хаёлимда нукул қушлар билан боғлиқ таассуротлар пайдо бўларди, мен анча пайтгача бунинг сабаби – уларнинг исми бирорта қушнинг номига алоқадор бўлганлигидан деб юрардим. Лекин барибир, энг жонли ва ёрқин хотираларим фақат онам билан боғлиқ эди. Айрим пайтлари ҳатто мен уларнинг бошимни силаб-сийпалаб эркалаётган, ёхуд мўъжазгина каровотчам устида очилиб қолган ёпинчиқ-чойшабларимни меҳр билан тўғрилаб кўяётган кўлларининг тафтини ҳам ҳис қилгандай бўлардим. Баъзида эса қутилмаганда онамнинг овози ҳам қулоғимга чалингандек туйиларди – ана улар менга кўшиқ ёки эртақ айтиб бераяптилар, ё бўлмасам, биргаликда томоша қилаётганимиз – семиз альбомдан ўрин олган суратларга бирма-бир шарҳ бериб, изоҳляптилар. Мен онамнинг шундай қизиқарли изоҳларини айниқса хуш кўрардим. Шунинг учун кўпинча хийла семиз, вазни ҳам оғиргина альбомни бир амаллаб кўтариб, онамнинг олдида келтирардимда, унга илтижоли тарзда: “Яна гапириб беринг”, – дея ялинардим. Бундай пайтларда ҳар бир сурат ҳақида онамнинг айтадиган алоҳида гапи, ўзига хос ҳикояси бўларди. Мана ҳозир ҳам унинг қуйидаги ҳикоялари қулоғим остида жаранглаётгандек: “Мана булар менинг ота-онам. Улар жуда кичиклик пайтимда вафот этиб кетишган; булар эса менга васийлик қилган киши, мен шуларнинг қўлида катта бўлганман... улар ҳам оламдан ўтиб кетишган. Кейин унинг хотини бошқа кишига турмушга чиқиб, чет элга кўчиб кетганди. Мана бу эса отанг ва мен. Бу ерда бизлар эндигина унаштирилган пайтимизни кўриб турибсан... Бу эса Агнес холанг билан бирга бувингларнинг боғида тушган суратимиз. Бу сурат бизнинг тўй саёҳатимиз пайтида олинган...” Мен учун онамнинг ўшанда айтган ҳар бир гапи бамисоли қизиқарли бир эртақнинг воқеаларидек туйиларди. Ўлим... вафот этиш... тўй – бу каби сўзларнинг маъно-мазмунини, мен мурғак болакай у пайтларда қаердан ҳам билардим, дейсиз?! Эртақларда одатда фақат ёмон одамлар, ёвуз кучлар, яъни бағритош ўғай оналар, жодугарлар, бўрилар ва ҳоказолар ўлишарди. Яхшилар, шахзода ва маликалар эса доим мурод-мақсадларига етишиб, узоқ ва бахтли ҳаёт кечиришарди-да. Шунинг учун ҳам онам кўрсатган альбомдаги ўлиб кетган одамларнинг ҳаммасини мен ёвуз одамлар сифатида тасаввур этардим. Ҳаётда баъзан яхшилар, айтайлик маликалар ҳам ўлиб қолиши, йўқ “Уйқудаги малика” ёки “Оппоғой” каби эртақлардагидек, сеҳргар фариштанинг ишораси билан бахтли кунларнинг бирида қайта тириладиган тарзда эмас, балки росмана ўлиб қолиши мумкинлиги менинг мурғак онгимнинг ҳатто етти ухлаб тушига ҳам кирмасди. Эҳтимол, шунинг учун онамнинг ногаҳоний ўлими менга қаттиқ таъсир қилиб, чуқур изтиробга солгандир.

Мен шунча йиллар давомида онам ҳақида нафақат гапириш, балки ўйлашдан ҳам ўзимни тийиб келдим. Бу отамнинг хоҳиши эди, албатта. Бироқ, шундай бўлса-да, онамнинг мунис ва мушфиқ қиёфаси, мунаввар чехраси тасаввуримда заррача хира тортмаган эди. Баъзан умуман кутилмаган тарзда уларнинг сиймоси, кулиб турган чехраси қошимда пайдо бўлиб қоларди. Бир куни ҳатто мен кўчада кета туриб, онамнинг кадрдон ҳидларини ҳам пайқаб қолдим ва ўзим учун жуда азиз бўлган онажонимнинг атиридан фойдаланувчи аёлнинг ортидан эргашиб кетишимга бир баҳя қолди. Лекин шу заҳотиёқ, ҳали ҳам англаб етмаганим қандайдир бир уят, балки кўрқув ҳиссидан жойимда таққа тўхташга мажбур бўлдим. Шу топда мен: бу аҳволимни отам билиб қолсалар, нима деган бўлардилар? – дея ўйлаб қолдим. Ҳа, отам албатта, бу ишим бемаъни эканлиги, ўзгартириб бўлмайдиган нарса, хусусан, қисматнинг ҳукмига тан бермоқдан ўзга илож йўқлигини таъкидлаб, тириклар орасида яшаш кераклигини яна бир бор эслатиб қўйган бўлардилар... Ҳа, худди шундай, мен бу гапларни отамнинг ўзидан ҳам, Агнесдан ҳам такрор ва такрор эшитганман.

Отамнинг хоҳиш-иродасига амал қилиб онамни унутишга ҳаракат қилганим каби яна унинг хоҳишига мувофиқ, китоблар мутолаасига бўлган қизиқишимни ҳам сўндириб, бошим билан спортга шўнғиб кетдим. Зеро, отам ҳамиша менинг “кучли ва чаққон йигит” бўлишимни истарди. Отамни менинг табелдаги аъло баҳоларимга қараганда спортдаги муваффақиятларим кўпроқ хурсанд қиларди. Шу сабабли мен ҳам доим “чаққон ва кучли йигит” бўлишга тиришардим.

Мен ўша онамнинг атиридан сепиб олган хонимнинг ортидан худди далли-девонадек эргашиб, ўзимни зўрға тўхтатиб қолган пайтимда ўн ёшларда эдим. У пайтларда отамнинг йўриғидан чиқишим мумкин эмасди. Чунки отамни ҳурмат қилардим. Аммо ўша пайтларда уларни чиндан яхши кўрармидим? Ўша пайтлардаёқ отам мендан бегоналашиб кетмаганмиди, у ўшандаёқ ҳали айтганим, ўзига хос риё никобининг тирқишларидан менга қарамасмиди? Ахир, мен буни анча кейин англаб етган бўлсам-да, аслида аллақачонлар аҳвол худди шундай бўлиб қолмаганмиди?!

Эҳтимол, отам мен тўрт ёшлигимда кучли иситма исқанжасида алаҳсираб ётган пайтимда ўзгариб қолгандир? Ўшанда менинг дармонга кириб оёққа туришим жуда қийин кечганди, мен бўлар-бўлмасга йиғлар, онамнинг исмини айтиб чақирар ҳамда тушларимда тинимсиз алаҳсираб чиқардим. Менинг касалликка чалинишим гўё аввалги ҳаётим ва ундан кейинги давр ўртасидаги чегарадек эди. Бу икки воқелик орасида қандайдир жарлик пайдо бўлиб, унинг қаърига не-не кунлар, не-не ҳафталар домдараксиз чўкиб кетгандек. Хўш, менинг касаллик арафасидаги энг сўнги қуним қандай кечганди ўзи? Мен онамни сўнги бор қачон кўргандим? Йўқ, бу саволларга жавоб беролмайман... Булар номаълум... унутилган... аниқроғи аллақандай рутубат пардаси ортига беркитилган.

Келинг, яхшиши яна далилларга қайтайлик.

Мен дармонга кириб, сал-пал ўзимни тутиб олишим биланоқ отам шифокоримнинг маслаҳатига кўра, мени Швейцарияга жўнатиб юборди. Мен у ерда собиқ энагамникида энагам ва унинг турмуш ўртоғи билан яшай бошладим. Мен бу гапларни анча кейин Швейцарияга дам олгани келганимизда отамнинг ўзларидан эшитганман. Ушанда отамга бир пайтлар мен жудаям боғланиб қолганим энаганинг уйига бориб келсак бўлмайдими? – деб сўраганимда, отам энага яшайдиган манзил биз турган маскандан жудаям узоқда эканлигини айтганди. Мен шундан сўнг ҳеч қачон энагамни кўришга муяссар бўлмадим, лекин ҳар янги йил арафасида унга табриқномалар юборар ва энагамдан ҳам жавоб қутловлар олиб турардим.

Орадан бироз муддат ўтиб билдимки, ўшанда отам билан Швейцарияга борганимизда энагам яшайдиган манзилдан у қадар олисда бўлмаган эканмиз.

Гарчи ҳалиям аҳён-аҳёнда даҳшатли тушлар кўриб, кечалари алахсираб турган эсам-да, Швейцарияда мен батамом тузалиб кетдим, дея оламан. Биз шаҳар ташқарисида, катта боғи бўлган бир уйда яшардик. Мен у ерда мириқиб ўйнар, кучугим билан сайр қилишни хуш кўрардим. Бу уйда аввалдан бир мушук бўлса-да, менга ҳам ўзим учун яна битта кичик мушукча олиб келишимга изн беришди. Сабаби, мен Римдаги мушукчам Бьянкини жуда соғинардим. Янги келтирган мушукчам Бьянки каби оқ момик эмас, балки оч кулранг тусли эди, шу сабабли унга Гри-Гри деб ном бердим. Қишлоқдаги болалар билан мулоқотлар жараёнида мен аста-секин французча гапиришни ҳам ўрганиб олдим. Шундай қилиб, мен ўзим ҳам билмаган ҳолда бир тилдан иккинчи тилда гапиришга ўтиб кетдим.

Баъзан отам мени йўқлаб Швейцарияга келардилар. Улар илк маротаба келганида мен ҳатто уларни таний олмагандим. Ушанда ундан ётсираб, нуқул мени боқиб олган аёлга талпинар, отам ўзига томон торганида, чинқириб йиғлаб юборгандим. Чунки у энди мен учун мутлақо бегонадек эди. Эҳтимол бундай бўлишига сабаб унинг тамоман ўзгариб кетганлигидир. Энди у зинҳор бир пайтлар мен билан бирга ўйнаб ҳазил-хузул қилиб куладиган, мени эркалатадиган киши эмасди. Ҳа, айти шу лаҳзалардан бошлаб у мен учун тамоман бегонага айланиб қолганди. Отам менга онам тўғрисида савол беришни ва ҳатто уни эслаб йиғлашимни ҳам тақиқлаб қўйди. У менга: “Онанг энди ҳеч қачон қайтиб келмайди, у осмонга учиб кетган, ҳозир осмонда маза қилиб юрибди, ундан хавотир олма” – дегандилар. Мен эса бу гапларнинг маъносини сира идрок қила олмасдим. Эсимда, беш ёшга тўлганимда отам совға-саломлар билан ёнимга келганди. Энди унинг ёнида Агнес ҳам бор эди. Агнес холам, мен ўшанда Агнесни шундай атардим. Мен уларга қари мушугим болаларини, у тукқан мушукчаларни кўрсатдим. Ушанда мушукчалар солиб қўйилган саватча ёнида чўккалаб ўтирарканман, уларнинг ўзаро суҳбатини эшитиб қолдим.

Отам шундай дерди:

– Унга ҳаммасини тушунтириш керак.

– Сиз буни мен қилишимни истайсизми? – дея сўрарди Агнес.

– Кел, яхшиси бу ишни икковлашиб амалга оширамиз.

Мен уларнинг бу гапларидан ҳеч нимани тушуна олмадим.

Кейин бизлар бокқа чиқиб, бир олма дарахтининг остида ўтирдик. Отам мени ўзларининг тиззасига ўтқазиб, яна онам энди ҳеч қачон қайтиб келмаслигини айтди. Лекин, энди осмон ҳақида ҳеч нарса демади. Шунчаки, онам вафот этганлигини, бундан буёғига Агнес менинг онам бўлишини айтди.

Агнес ҳам бир лаҳзада суҳбатга қўшилиб кетди:

– Бироқ, сен мени худди аввалгидек, Агнес хола дейишинг мумкин. Ҳали яхшилаб тузалиб кетсанг, мен ўзим келиб сени Лондонга олиб кетаман. Энди бизлар Лондонда яшаймиз. Лондон дегани – бу жуда катта шаҳар. Бундан кейин отанг ва сен учун мен қайғураман, тушундингми?

Мен шу пайтгача онамни соғиниб, уни кўришга илҳақ бўлиб қанча кўз ёш тўккандим, изтироб чекувдим, аммо унинг вафот этганлиги тўғрисидаги хабардан кўзимга бир томчи ҳам ёш келмади. Балки, бу хабар менга худди отамнинг осмондаги ҳаёт тўғрисидаги гапларидек ишончсиз туйилганидан шундай бўлгандир. Балки, бу шунчаки бўлиб ўтган кетма-кет ва мен учун тушуниксиз ҳодисаларнинг барини бирданига идрок этиб, қабул қилишга ожизлигим оқибатидир. Ахир қисқагина бир муддат ичида онам ўлиб қолдилар, Агнес холам энди менга она бўлиб, ғамхўрлик қилармиш, тез орада у мени Лондон деган катта бир шаҳарга олиб кетмоқчи бўлаётир. Кичкинагина бошимга бунча кўп ўзгаришлар оғирлик қиларди-да. Ке-

йинчалик мен тўшакда ётиб, балки қачонлардир суюкли онажоним ҳам Лондонга бориб қоларлар, деб ўйлаганим эсимда. Ахир уйқудаги Малика ҳам, қолаверса, Оппоғой ҳам ўлим уйқусидан уйғонган эдилар-ку. Эҳтимол менинг онамни ҳам ёвуз жодугарлар сеҳр-жоду қилиб ухлатиб қўйгандир, улар ҳам бир кунмас-кун, албатта, уйқусидан уйғонар. Аммо отам хануз онам ҳақида ўйламаслигимни қайта-қайта уқдирар, агар уни ўйлайдиган бўлсам, яна бетоб бўлиб қолишим ёки тагин тушларимга даҳшатли нарсалар кира бошлаши ҳақида огоҳлантиришдан чарчамасди.

Шундан кейин отам ва Агнес турмуш қуришди. Орадан икки ойча ўтиб, Агнес келиб, мени ўзи билан олиб кетди. Отамнинг бунга вақти бўлмаганлиги аниқ эди. Чунки бу даврда у ўзининг мартаба ва мансаб шоҳсупасига, қолаверса, хизмат пиллапояларидаги шуҳратининг энг нурли дамларига илк қадамларини ташлай бошлаганди. Шу боисдан энди унинг мен учун, нафақат мен, балки уйи, оиласи учун ҳам, ҳатто дам олиши учун ҳам алоҳида вақт ажратиш имконияти қолмаганди.

Мен буларнинг ҳаммасини албатта, кейинчалик англаб етдим, лекин бир нарсани айтишим лозимки, ҳали болалигимдаёқ отамнинг ўта муҳим киши, катта амалдор ёки давлат арбоби эканлигини билар ва ҳатто унинг мавқеини ўзимча анча юқори баҳолаб ҳам юрардим. Мен уни чиндан ҳам жуда иззат-икром қилар, унга доим улкан ҳавас ва ихлос билан боқардим. Отамни ўзим мактаб дарсликлари орқали таниганим буюқ тарихий шахслар – Линкольн ва Вашингтон, Наполеон ёхуд Черчилларнинг қаторига қўярдим. Аммо зинҳор отам ишдан уйга қайтганида унинг бўйнига осилмасдим ва бизлар энди сираям бир пайтларидагидек у билан чақчақлашиб ўтирмас эдик. Отамга кучли эҳтиром билан бирга бироз ҳадик аралаш муносабатда бўлардим. Орадан икки йил ўтиб, мени интернатга юборишганида ҳам отамни у қадар соғинмас, шунингдек, таътиллarda у билан дийдорлашганимда, онам ҳаётлигидagидек суюниб юрмасдим. У менга энди бегонадек эди, гарчи унга ҳамон жуда катта ҳайрат ва эҳтиром билан боқсам-да, бу эҳтиромда энди ҳеч бир илиқлик, яқинлик, меҳр зиёси кўринмасди; қалбимдаги бу эҳтиромнинг Наполеон ёки Черчиллга нисбатан туйганим ҳурматдан деярли фарқи йўқ эди.

Агнес ҳақида айтадиган бўлсам... Мен унга нисбатан баъзи болалар каби вафот этган онаси ёки отасининг ўрнини эгаллаган бегона одамларга нисбатан бўладиган аллақандай ғайирлик ёки адоват ҳиссини туймасдим. У мен учун худди аввалги пайтлардагидек “Агнес хола” эди, бироқ фарқи шу эдики, энди у бизникида меҳмон эмас, балки биз билан яшар, шунингдек, мен ва отам учун ғамхўрлик қиларди. Тўғри, у ўз онам каби азиз ва меҳрибон эмасди, онамдек менга қўшиқлар куйламас, эртақлар айтиб бермасди, бироқ ҳамиша эҳтиёжларимни аниқ билар, мен учун нимаики зарур бўлса, барчасини муҳайё этишга интиларди.

Турмуш тарзимиз тақозосига кўра, мен ўз-ўзидан отамдан кўра кўпроқ Агнес билан мулоқотда бўлардим. Унинг олдида ўзимни эркин тутардим, боиси унда ҳеч қачон отамдаги каби совуқ салобат ва виқор кўзга ташланмасди. Агнес мен учун шунчаки, илк болалигимдан таниш бўлиб қолган “Агнес холам” эди, холос. Орадан бироз вақт ўтиб, никоҳ тушунчаси аслида нимани англатишини тасаввур қила оладиган бўлганимдан сўнг, ҳаммасига қўникиб кетдим. Отамнинг ёнида Агнес жуда қисқа вақт ичида онамнинг ўрнини эгаллаб олганлигидан ғашим ҳам келмайдиган, ҳатто бунга ҳайратланмайдиган ҳам бўлиб қолдим. Эҳтимол, мен отамни худди бир пайтлардагидек қаттиқ яхши кўрганимда, унга меҳр-муҳаббат билан талпиниб яшаганимда, балки буларнинг барчасига бошқачароқ муносабатда бўлардим, балки отамни қизғаниб, Агнесдан рашк ҳам қилардим. Эҳтимол... тағинам ким билсин, дейсиз... Бироқ, мен Агнеснинг отам ёнидаги ўрнини ҳеч қандай ҳис-ҳаяжонсиз оддий ҳол сифатида қабул

қилардим. Лекин шу билан бирга, у ҳеч қачон мен учун онамнинг ўрнини эгаллай олмаганди. Бунинг боиси, онамнинг сиймоси ҳаётимдан буткул чиқиб кетмаганди-да, ҳолбуки, бу борада отам ҳам, Агнес ҳам зўр бериб ҳаракат қилишган эди. Қолаверса, ўзим ҳам отамнинг хоҳиш-иродасига қараб, у истагани каби “кучли ва чакқон йигит” бўлиш учун, аслида эса ортига қайтариб бўлмайдиган нарсаларга умид боғламаслик, тақдир ва қисмат измига кўниш йўлида қанчалар тиришиб-тирмашиб ҳаракат қилган эдим. Энди билсам, бу барча уринишлар бесамар кетибди.

Агнес менга жуда эътиборли бўлиб, агар мен учун зарур бўлса, ҳар қандай шароитда ҳам вақт топа оларди, ҳолбуки, унинг ўз иши ва ташвишлари ҳам бошидан ошиб ётар, зиммасидаги масъулият ҳам отамникидан зинҳор кам эмасди. Мен унинг бу жоннисорлигини юксак кадрлардим, тўғри, дастлаб бу ҳурматим у қадар англамаган тарзда рўй берган, лекин бора-бора мен уни онгли равишда, чин дилдан эъзозлай бошладим.

Мен зинҳор-базинҳор ўзимни бахтсиз бола деб ҳисоблай олмасдим. Эҳтимол, чиндан ҳам худди илк болалик дамларимдагидек бахтиёр эмасдирман, аммо қайси бола доим бир хилда шоду хандон яшарди, дейсиз. Ахир ҳамманинг ҳам фақат илк болалик паллалари хурсандчилик ва ўйин-кулгилардан иборат бўлади-да. Кейин эса турли қийинчиликлар, муаммолар пайдо бўла бошлайди. Ҳар бир янги иш, вазифа янги-янги саъй-ҳаракатни, меҳнат ва интилишни тақозо этади. Мени интернетга юборишларидан аввал уй шароитида дарс беришга ёлланган муаллимдан инглиз тили сабоқларини олишим ана шундай кунт ва саботни талаб қилганди. Кейин интернатда эса, ўзимдаги китобларга бўлган қизиқишни, ҳаёлпарастликни бартараф этиб, спорт билан жидий шуғулланишимга тўғри келди. Лондондаги улуғвор ва ҳашаматли, бироқ негадир фэйзсиздек туйиладиган уйимизда ҳеч қачон ўзимни чинакамига уйдагидек ҳис қилмасдим. Аммо Суррей¹даги вилламизга боришни жонимдан ортик кўрардим. Биз у ерда бир неча бор ёзги таътилни ўтказгандик, қолаверса, дам олиш кунларида ҳам кўпинча ўша ерга шошилардик. Бу виллада пони зотли отим бўлиб, мен унда чавандозлик бўйича машқ қилардим. Менга ёзги таътилни бирга ўтказиши учун бирорта дўстимни ушбу виллага тақлиф этишимга рухсат беришганди. Менинг дўстларим эса жуда кўп эди. Биз янги йил байрамини ҳам кўпинча Суррейда, росмана инглиз урф-одатларига мувофиқ, катта камин теграсида, безатилган арча, бири-биридан ажойиб совғалар ҳадя қилиш билан ҳамда кўплаб меҳмонлар иштирокида нишонлардик. Бу ерда менинг эркимга ҳеч ким ва ҳеч нарса даҳл қила олмасди. Интернатда ҳам ҳамма билан муносабатларим жуда дўстона ва самимий эди. Мен чавандозлик, хоккей билан астойдил шуғулланар, баъзан эса Суррей бўйлаб маза қилиб сайр этиб юрардим. Қисқаси, менинг ўсмирлигим чиндан ҳам бахтли кечганди.

Бироқ, бу бахт деганим, ота-онаси бўлмаган, улардан бевақт ажралиб қолган ўспириннинг тасавури даражасидаги бахт эди, холос. Ахир мен ҳам баайни ота-онасиз етим боладек эдим-да. Бу фақат отамнинг ўз иши ёки ижтимоий вазифалари билан ҳаддан ташқари банд бўлиб, менга вақт ажрата олмаслиги туфайли эмас, балки аввало, бизларнинг ўзаро муносабатларимизда ҳеч қандай илиқлик ва ишонч, самимиятнинг йўқлиги туфайли эди, деб ўйлайман. Дарвоқе, буни ҳам мен кейинчалик англаб етгандим. Ҳолбуки, ўша пайтларда мени интернатда ёки уйда кўрган киши борки, ҳавас кўзи билан қарарди. Ўша пайтлари ҳатто “Бирор нарсага эҳтиёжим бор, менга ҳам нимадир етишмайди, мен ҳам нималардандир маҳрум бўлганман”, деган ўй-хаёл миямнинг бир четига ҳам келмасди. Лекин аҳён-аҳёнда бўлса-да, мен онамни хотирлаб, орзу-ўйларга берилганимда, агар улар тирик бўлганида ҳаётим мутлақо бошқача бўлиши мумкинлиги

¹ Суррей – Канаданинг Британия Колумбияси провинциясидаги шаҳар. Катта Ванкувер Регионал округи тасарруфига қиради (Тарж.).

тўғрисидаги мулоҳазаларга ҳам бориб турардим. Лекин ўзимдаги бу каби ўй-хаёлларни мендек соғлом, спорт билан шуғулланадиган, чапдаст йигит учун ўта номуносиб, унинг шаънига ярашмайдиган, қолаверса, отам томонидан тақиқланган руҳий ожизлик санаб, тезда бартараф этардим. Кейин яна онам ҳақидаги ўйлардан йироқлашиб, отам истаган “иродали спортчи йигит”га айланишга ҳаракат қилардим. Шу билан бирга юрагимнинг тубтубида, қайсидир бир пучмоқларида онам ҳақида ҳатто хаёл суришим ҳам мумкин эмаслигига нисбатан яширин бир норозилик, ғижиниш ҳисси пишиб етилаётганлигини ҳам сезгандек бўлардим.

III

Мен шу қадар ўз хаёлларимга берилиб кетибманки, йўлда бораётиб, беихтиёр рўпарамдан келаётган бир йўловчи билан тўқнашиб кетишимга тўғри келди. Ундан узр сўрарканман, атрофимга зийракроқ нигоҳ ташладим. Ва қутилмаганда, кўзларим ярк этиб очилгандек бўлди. Қаршимда Испания майдони кўрк ва салобат тўкиб турарди. Мен Рим бўйлаб кезиб юрганимда бу ерга ҳам бир неча бор келган бўлсам-да, лекин нимагадир атрофимга у қадар синчковлик билан назар солмаган эканман. Ҳозир эса мен баланд зинапоярлар остидаги гулчилар растасига ҳайрат билан термулиб турарканман, дафъатан мен Римга келганим илк кунлардан буён кутиб, умид қилиб юрганим илохий мўъжиза рўй бергандек бўлди: кўз ўнгимда мен унутган таниш қиёфалар ва манзаралар намоён бўла бошлади. Зинапоярлар олдида бир кичкинагина болакайни кўриб турардим. Энагаси унинг қўлидан тутиб олган, болакай эса растадаги гуллар томон қўл чўзар экан, энагасига юзланиб, ялиниб-ёлворарди: “Лючия, жон Лючия, кел, онамларга гул сотиб олайлик. Илтимо, йўқ демагин... хўпми?” Бу қанақаси бўлди, ажабо? Митти болакайнинг илтижоси менинг хотирамдаги қора қўнғирок сочли, доим жилмайиб турадиган энагамнинг исмини қайта тиклаганди. Мен юрагим ҳаприқиб, яна бирор дақиқа уларнинг қандай қилиб гул сотиб олганликларини, болакай гулларни кўтариб, уйига қай тарзда кириб борганлигини, хоналар бўйлаб чопқиллар экан, онасига кўзи тушиб, бармоқларини маҳкам сиқиб олган кафтчаларидаги шу гўзал ва муаттар гулдаста билан тўппа-тўғри онасининг бўйнига осилганлигини кузатиб турдим. Мен буларнинг барини шу қадар аниқ ва тиниқ кўриб турардимки, улар баайни мана шу кўчадаги йўловчилардек, гуллар билан тўлиб-тошиб турган мана шу гул расталаридек ёки мана бу зинапоярлардек ҳаққоний ва чинакам эди.

Қандайдир лаҳзалар мобайнида менга ҳатто, агар шу икковлоннинг ортидан эргашиб борсам, улар кириб кетган уйни топиб олишим мумкиндек туйилди. Оҳ, кошкийди, мен ҳозир ўша қадрдон хоналар бўйлаб чопқиллаб юра олсам-у, онамни бир бор кўрсам. Оҳ, қанийди вақт милларини ортга қайтаришнинг имконию иложи топила қолса! Мен яна тахайюлларимга ҳаддан зиёд эрк бериб юборганимни фаҳмлаб, зиналардан баландга, пешайвонга кўтарилдим. У ерга чиқиб олгач, тепадан туриб шаҳар кўчаларига, кенг майдонга назар ташладим. Ким билсин, балки бизнинг уйимиз ҳам шу яқин атрофдадир, ахир Лючия мурғак болакайни уйдан у қадар олисларда пиёда сайр қилдириб юрмагандир... Мен шу топда агар турли эртақ ва афсоналарга ишонувчан далли-девона одамлардан фарқли ўларок, оқилона ва бамаъни фикр юритмаганимда эди, балки, бола етаклаган энагамнинг ортидан эргашиб бориб, ўша уйимизни топиб олган бўлармидим, дея ўйлардим. Йўқ, мен ундай қилмадим. Ахир чиндан ҳам ниҳоятда оқил ва ўта дономан-да, доим оқилона фикр юритишга ўрганганман... оқилона... Ҳа, бу сўз қанчалар ғашимни келтирмасин, мени шунга ўргатишган, жин урсин!

Кейин илонизи жинкўчалар бўйлаб юриб кетдим. Йўл-йўлакай дайди мушукларни сийлаш учун колбаса бўлақларидан сотиб олдим-да, тахминимга кўра ўтмишнинг тўрт оёқли муҳофизлари яшайдиган жойга яқин тошлар орасига бориб ўтирдим. Бунда нафақат тошлар, балки еростидан казиб чиқарилган бошқа турли буюмлар ҳам уйилиб ётарди. Тахмин қилганимдек, мушуклар мени тезда ҳар томонимдан қуршаб олишди. Мушукларнинг айримлари келиб бошлари билан оёқларимга суйкалиб ялтоқланишса, баъзилари ўзларининг момик панжалари билан кўлимдаги колбаса бўлақларига тап тортмай ҳамла қилишиб, уларни мендан тортиб олишарди. Бу ердаги мушуклар бошқа жойларда кўрганимдек, рамақижон ва абгор эмас, балки хийла кўзи тўқ ва кўринишлари ҳам бинойидек эканлигига эътибор бердим. Масалан, Колизейда учратганим мушуклар ниҳоятда ёввойи, ўта ҳуркак, ҳеч кимга ишонмайдиган ва турки-тароватлари ҳам жуда ачинарли эди.

Кўлимдаги колбасалар тугагач, мен мушукларга узр ва афсус оҳангида: “Бўлди, энди колбасаларим тугади” – дегандим, улар худди гапимни тушунгандек бирин-кетин ёнимни тарк этиб, кўхна харобалар ичига кириб кўздан ғойиб бўлишди. Бьянки ва Гри-Гридан сўнг мен мушук сақламай қўйгандим. Энди уйда итим ҳам йўқ эди. Дарвоқе, бунга шароитим ҳам изн бермасди. Отам ва Агнеснинг итга қарашга вақтлари бўлмаса, мен йилнинг жуда кўп қисмини интернатда кечирсам, итни ким ҳам боқарди, дейсиз?

Тўғри, Суррейда дастлаб пони зотли отим, кейин эса росмана аргумок дулдулим ҳам бор эди, қолаверса, у ерда ўрмончининг итини етаклаб сайр қилишимга ҳам руҳсат этишарди. Бироқ, биз Парижга кўчиб ўтгач, буларнинг ҳаммасига чек қўйилди. Энди ўйлаб қарасам, агар шу топда ёнимда итим бўлганида, ё бўлмаса Луижи бўлганида эди, балки ўзимни бу қадар ёлғиз ва ночор ҳис этмасмидим... Ким билсин, балки Луижи ёнимда бўлганда, мендаги ўзгаришларни пайқаб қолар, кейин мени ўзининг бемаъни саволларига кўмиб ташлармиди, мен эса бу саволларига жавоб беролмасдан хунобим ошиб ўтирармидим. Ҳа, чиндан ҳам шу топда ҳаёлимдан кечаётган фикрларни на унга ва на бошқа бировга очиқ-ойдин айта олмасдим. Агар итим бўлса, бу бошқа масала... Ит албатта, савол бериб, бошимни ортиқча қотирмаган бўларди...

Мен улкан тош парчаси устида ўтирарканман, отамнинг тақиқ ва чекловларига риоя этмаганлигим боис юз берган бир воқеа ёдимга тушиб кетди. Мен ўшанда ўн бир ёшда бўлиб, ёзги таътилни уйда ўтказётгандим. Шунда ногаҳон Агнесдан уйимизда илгари осифлиқ турадиган онамнинг мўйқаламда чизилган портрети нега йўқ бўлиб қолганлиги ҳақида сўрадим. Дарвоқе, айни шу дамда мен қайсидир бир безакли журнал саҳифаларида чоп этилган улуғ мусаввирлар томонидан яратилган бир туркум портретларни томоша қилаётган эдим, балки ана шу тасвирлар менга онамнинг портретини эслатгани учун Агнесга мазкур саволни бергандирман. Агнес саволимга жавоб бераркан, онамнинг портретини осифга муносиб жой йўқлиги учун олиб қўйишганини айтди. Мен унинг гапидан ҳайрон қолдим. Муносиб жой топилмагани учун? Бизнинг Лондондаги уйимиз нақ ўн иккита хонадан иборат бўлса? Суррейдаги вилламиз хоналари сони эса нақд йигирмадан кам эмас-ку? Қандай қилиб, онамнинг портретига жой топилмасин, ахир. Қолаверса, мең жон-жон деб уни ўзимнинг хонам деворларига осиб қўйишим мумкин! Ўшанда Агнеснинг бу гаплари, меннинг қутилмаган ва унинг учун ноқулай саволимга шунчаки ўйлаб ҳам ўтирмасдан бир лаҳзадаёқ мендан қутулиш учунгина топилган жавоби эканлигини англаганмидим ёки йўқми буни билмайман. Балки, тушунгандирман, балки ғира-шира бўлса-да у ниманидир беркитишга тиришаётганлигини пайқагандирман. Пайқаганман, лекин жуда ноаниқ ва мубҳам тарзда эди бу тасаввур. Тўғри, ўша пайтларда миямга турлича талқин

килиш мумкин бўлган яна бошқа ўй-фикрлар ҳам келиб қоларди... Лекин мен у пайтлар отамнинг онам ҳақида сўзлашишдан тийилишларига сабаб, унинг кайфиятимни бузишни истамаслиги, деб ҳисоблардим. Боз устига назаримда онамни хотирлаш унинг ўзи учун ҳам жуда оғир ва изтиробли жараёндек туйиларди. Лекин тез орада ўзимнинг ушбу тахминимдан воз кечишимга тўғри келди. Бу орадан икки йил ўтгач, Парижда юз берди, унда ҳали биз у ерга кўчиб ўтмагандик.

IV

Мен ўшанда ўн уч ёшда бўлиб, ёзги таътилни ўтказиш учун Суррейга келгандим. Отам иш билан Парижга борадиган ва одатдагидек Агнес ҳам унга ҳамроҳлик қиладиган бўлиб қолди. Зеро, у энди отамнинг нафақат рафикаси, балки ёрдамчиси ҳам эди. Отам унинг фикрини нечоғли ҳурмат қилиб, юқори баҳолашини ва қадрлашини мен яхши билардим.

Шунда Агнес имкониятдан фойдаланиб, ўз гардеробини тўлдирмоқчи, яъни содда қилиб айтганда, ўзига янги либослар харид қилмоқчи бўлди. Бундан бироз фурсат аввал, мен билан бирга ўқийдиган киз ўртоғим Агнеснинг қайсидир хотин-кизлар журналида чоп этилган суратини кўрсатиб қолди. Журналда Агнес Европадаги энг чиройли ва бежирим кийинадиган хоним сифатида эътироф этилибди. Мен шунда уйимиздаги эски суратларни, яъни Агнеснинг онам билан бирга тушган суратларини кўз олдимга келтирдим. Ҳолбуки, у пайтлар Агнес ўта содда ва одми кийинарди, бизникида меҳмон бўлган чоғларида ҳам зинҳор менинг онам каби гўзал ва латофатли кўринмасди.

Хуллас, ўшанда ота-онам менга ё Суррейда қолишни ёки улар билан бирга Парижга боришни таклиф қилишди. Мен орадан бир ҳафта ўтгач, шундоғам интернатга қайтишим лозимлигини инобатга олиб, улар билан Парижга боришга қарор қилдим. Ўша бир ҳафталик сафар чоғида мен вақтимнинг асосий қисмини Агнес билан ўтказдим. У менга Наполеоннинг қабрини ва бошқа кўплаб эътиборга сазавор ҳамда қизиқарли жойларни кўрсатди. Отам билан бирга тантанали қабул ва зиёфатларга бориши лозим бўладиган ҳолатларда Агнес мени Парижда истиқомат қилувчи ўзига таниш инглиз хонадонларига юборарди. Шуниси эътиборлики, у мени кимникига юборса, уларнинг оиласида албатта менинг ёшимдаги қизлар бўларди. Шунингдек, Агнес турли дўконларга харид учун ёки гўзаллик салонларига чиққан пайтларида унга ҳамроҳлик қилардим. Шундай пайтларда у: “Сен учун бу юришлар зерикарли эмасми?” – деб сўрар, мен эса аксинча, бу ҳамроҳлигим ўзимга завқ бераётганлигини айтиб, уни хурсанд қилардим. Бинобарин, менда ҳам энди барча тенгдошларим каби аёлларга қизиқиш билан қараш ҳисси уйғониб келаётганди. Албатта, бу қизиқишим ўта жўн ва содда, беғубор эди. Мен дўконлардаги манекенчи қизларга ҳам, сотувчиларга ҳам, кийим-кечак харид қилаётган харидор қизларга ҳам бирваракай ўспиринларга хос эҳтирос ва ютоқиш билан кўз ташлардим. Агнес у ёки бу кўйлақни кийиб кўрар экан, ўзига ярашган ёки ярашмаганлигини билиш учун менинг фикримни сўраганида, янада ғурурланиб кетардим. Чунки бундай лаҳзаларда мен ўзимни шундай кетворган аёлнинг ҳамроҳи ёхуд тансоқчиси деб ҳис қилардим-да. Дарвоқе, энди мен Агнеснинг чиндан ҳам жуда аломат, беназир аёл эканлигини пайкай бошлагандим. Илгари уни фақат “Агнес холам” сифатида тасаввур қилар ва у менинг болалик нигоҳим учун анча қаридек кўринарди. Аммо Парижга келгач, у ҳақда сотувчи қизларнинг мулоҳазаларини эшитиб, айрим эркакларнинг Агнесга “худди еб кўйгудек” нигоҳ ташлашларини кўргач, боз устига ўзим ҳам унинг очилмаган янги қирраларини кашф эта бошлаганим сабабли мен унинг баъзи бир эркаклар наздида бўлса-да,

чиндан ҳам жозибали ва малоҳатли аёл эканлигини тушуниб етдим. Аммо ўзимнинг болаларча такаббурлигим билан уни “менинг таъбимга мос эмас” деб баҳоласам-да, бошқаларнинг ундан кўз узолмай боқишларига гувоҳ бўлиб турардим. Агнес баланд бўйли, қадди-комати келишган аёл бўлиб, сочлари тим қора ва доим майин жимирлаб, жило таратиб турарди. Кўзлари бироз қийиқ ва кичикроқ эди, аммо бу нигоҳлар фусункорликда шахло кўзлардан қолишмасди. Юзининг шакли жуда келишган, лаблари эса доим мағрур қимтилган ҳолатда турарди. Отам билан Агнес иккаласи ҳамманинг эътиборини тортадиган жозибали жуфтликни ташкил этишар, гарчи одамлар уларнинг ким эканлигини билишмаса-да, барибир, кўрганларида ортларидан хавас билан термулиб қолишарди. Отам малласоч, юзининг ён томондан кўриниши жуда бежирим, пешонаси кенг бўлганлиги боис унинг ёнида Агнесдек лобар ва латофатли, боз устига ўзига ишонган аёл худди оловдек кўзга ташланарди. Бир куни уйимизга отамдан интервью олиш учун келган журналист кейинчалик Агнес ҳақида сўз юритар экан, уни “элчининг мафтункор рафиқаси” дея эътироф этганлиги эсимда. Бироқ, мен уни мафтункор деб ҳисобламасдим, аммо Агнес шу даражада ақлли ва уддабурон эдики, агар ўзи хоҳласа, исталган кишида “мафтункор аёл” деган таассурот ҳосил қилиши мумкин. Унинг муомала борасидаги имконияти бамисоли тубсиз уммон эди. Биз у билан Париж бўйлаб кезарканмиз, Агнес доим таксига ва ёки ресторанлардаги тушлик учун пул тўлашни менга қўйиб берарди, айниқса, кийиниши борасидаги менинг фикрим ўзи учун ўта муҳим аҳамият касб этишига мени чиппачин ишонтира оларди.

Интернатда, албатта биз дўстларимиз билан ўзаро суҳбатларда аёллар хусусида ҳам кўп галашардик. Гарчи мен айрим болалар каби қизларга доир турли бемаъни ва беҳаё мунозара ва мулоҳазаларга мойил бўлмасам-да, сўнги пайтларда дўстларим даврасида Аёллар ва айниқса Муҳаббат ҳақидаги жиддий фикрларимни айта бошлагандим. Ирландиялик Шон деган дўстим бир куни “Эркакни ўзига мутлақо ром қилиб олиши учун аёл киши жуда чиройли бўлиши ҳам шарт эмас”, – деган фикрни айтиб қолди. Бунинг учун аёл бор-йўғи “ўзи илтирмоқчи бўлган эркакнинг нозик жойларини, яъни ожиз жиҳатларини билиб ололса бас, боз устига унинг қошида ўзини бироз сирлироқ, жозибалироқ тута билса, олам гулистон, айтайлик кимдир мақтовга, хушомадга ўч, кимдир шунчаки самимий ва дўстона сўзга маҳтал, шуни билиб олдим, бўлди, у ёғи ўз-ўзидан ҳал бўлаверади”, – деди у. Шоннинг бу гаплари мен учун энг оқилона фикрдек жаранглади ва ҳатто донишмандлар ҳикматидек туйилди. Шундан сўнг мен Агнесга қараб, унинг юриш-туришини таҳлил этарканман, отам Агнес киёфасида бирор-бир сирли жиҳатни, малоҳату жозибани кўрармикан, деб ўйлай бошладим. Лекин Агнесда ҳеч қандай сиру жозибадан асар ҳам йўқдек эди.

Ана шундай кунлардан бирида Агнес отам билан бир расмийроқ зиёфатга борадиган бўлиб қолди. Шунда у оперетта театрига бир нечта чипта сотиб олиб менга тутқазди-да, ўзининг инглиз танишларига қўнғироқ қилиб, мен уларникида тушлик қилишга боришимни, кейин эса улар билан театрга тушишимни маълум қилди. Ростини айтсам, ҳеч оперетта театрига тушиш иштиёқим йўқ эди. Ундан кўра ёлғиз ўзим Париж кўчаларини сайр қилганим маъқулроқ бўларди. Аммо Агнес, инглиз дўстларининг бизларга кўрсатган меҳмоннавозлиги ва самимий илтифотлари учун биз ҳам муносиб жавоб қилишимиз лозимлигини айтиб, фикрида катъий туриб олди. Ва менинг театрга уюштириладиган бу ташрифга шунчаки эрмак эмас, балки ўта муҳим бир “ижтимоий мажбурият” сифатида муносабатда бўлишимни тайинлади. Шундай қилиб, у менинг энди ёш бола эмаслигимни, балки катта одам бўлиб қолганимни ўзимга беозоргина англашиб қўйгандек

бўлди. Ахир мен Агнеснинг муомала борасидаги фазилатлари уммондек чексиз дегандим-ку. Хуллас, ўша куни ўзимиз яшайдиган меҳмонхонанинг улкан вестибюли бурчагидаги тарвақайлаган, шохлари осилиб тушган пальма остида – мўъжазгина диванда ўтириб, отам ва Агнеснинг пастга тушишларини пойлаб турардим. Шунда пальманинг нариги томонидаги диванга иккита аёл келиб ўтирди, уларнинг бири кексароқ, иккинчиси нисбатан ёшроқ эди. Улар голланд тилида суҳбатлашишарди. Мен уларнинг гап-сўзларига эътибор ҳам бермаётгандим. Лекин улар суҳбат асносида дафъатан отамнинг номини ҳам тилга олиб қолишди, шундан сўнг беихтиёр кулоғимни динг қилиб, аёлларнинг суҳбатларини тинглай бошладим. Менга кўча-кўйда, одамларнинг ёнидан ўтаётганимизда уларнинг отамнинг фамилиясини паст овозда шивирлаб айтишлари, албатта хуш ёқарди, шунингдек, турли газеталар саҳифаларида отамнинг суратига кўзим тушса ёки унинг ортидан журналистларнинг югургилаб юришини кўрсам ҳам беихтиёр шундай инсоннинг ўғли эканлигимдан фахрланиб, суюниб кетардим. Журналистлар уларни таътил пайти ҳам тинч қўйишмас, унинг ҳаётига оид бирор воқеа-ҳодиса юзасидан ундан тушунтириш ва шарҳлар сўрашар, интервью беришларини илтимос қилиб, артофида парвона бўлишарди. Уларнинг ҳамма масалада отамдан “тушунтириш ва шарҳлар” талаб этиши менга ғалати туйиларди, албатта.

Кампирнинг овози жуда жарангдор бўлганидан уни вестибюлнинг исталган бурчагидан эшитиш мумкин эди. Гарчи у ўзича паст овозда гапиряётибман, деб ўйласа-да, мен унинг ҳамсуҳбатига қарата айтаётган барча гапларини аниқ-тиник эшитиб турардим. У шундай дерди:

– Мен унинг биринчи хотинини ҳам танирдим. Жудаям ажойиб аёл эди, бояқиш. Бироқ, эрига ҳечам муносиб эмасди. У қанақадир хаёлпараст ва ҳавойироқ эди назаримда. Бундай мартабали ва нуфузли одамга айни ҳозирги хотини каби иззатгалаб, ҳар жойда мурсою мадорани ўринлатадиган, турли хил найранг, фиску фужур, ғийбатлардан силлик чиқиб кета оладиган, эрининг хизмат пиллапояларидан янада баландроқ кўтарилишида иш берадиган дўстларни танлай биладиган аёл керак. Биринчи хотини эса, унинг йўлида фақат тўғанок эди, холос.

Мен нафасимни ичимга ютиб, қафтларимни маҳкам қисганча, унинг онам ҳақида айтаётган сўзларини тинглаб ўтирардим.

Ёшроқ жувон ҳам кампирнинг гапларига нимадир, деб қўшилди. Бироқ унинг нима деганини яхши англай олмадим. Аммо кампирнинг жавобидан сўнг буни ҳам ойдинлаштиргандек бўлдим.

– Ҳа, ҳа, нимасини айтасиз. Мен ҳам бу аёлнинг ҳаёти доимий ташвиш ва машаққатдан иборат, деб биламан. Аммо унинг ўзи ҳам айни шундай ҳаёт учун яратилгандек-да. Бу аёл ўзи нимани хоҳлашини жуда яхши биладиган ва ҳар қандай йўл билан мақсадига эриша оладиган аёллар тоифасидан.

Ёшроқ аёл яна унга нимадир деб минғирлади. Кампир эса унга ҳавас-хайратланишга тўла оҳангда жавоб қилди:

– Худди тошдек мустаҳкам, метин. Бундай аёл ўз мақсади йўлида ўлимга ҳам тик қарайди, ҳатто унча-мунча одамни ўлдириб ҳам юбориши ҳеч гапмас.

Шу пайт зинапояда отам ва Агнес пайдо бўлишди. Мен ўрнимдан туриб, уларга пешвоз чиқдим.

Улар мени таксида Агнеснинг танишлариникига элтиб қўйишди. Ҳали айтилган зиёфатга бироз борлиги сабабли, ўзлари ҳам шу ерда биз билан суҳбатлашиб ўтиришди.

Мен кўзимни Агнесдан ололмасдим. Қулоқларим остида эса ҳамон бояги кампирнинг кулоқни қоматга келтирувчи “хаёлпараст... ҳавойи... умуман эрига мос эмас... ҳаётига тўғанок...” – деган сўзлари жаранглаб турарди.

– Мартин, нега бунча дарғазаб бўлиб ўтирибсан, тинчликми? – дея сўради менинг тунд чехрамдан хайрон бўлган уй бекаси.

Мен унинг меҳрли сўзлари таъсирида дастлаб жилмайиб, кейин ихтиёрсиз кулиб юбордим.

– Дарғазаб дейсизми? Қўйсангиз-чи, ҳечам ундай эмасман!

Шундан сўнг мен бор диққат-эътиборимни уй бекасининг қизига қаратиб, дастурхон устида унга худди чинакам ошиқ йигитдек манзират кўрсата бошладим.

– Холангнинг кўйлагига гап йўқ, – дея шивирлади қиз менга. Мен унинг гапини маъқуллаб бош ирғадим. Ҳа, бугун Агнеснинг кўриниши кўзни қамаштирар даражада. У чиндан ҳам ўта обрўли ва машхур эрнинг малоҳатли рафиқаси бўлиш учун яратилгандек эди.

Шуниси ажабланарлики, мен ўша куни роса мириқиб дам олдим. Зеро, буларнинг барисини шунчаки хўжакўрсинга, атрофдагиларга ўзимни яхши кўрсатиш учун қилмадим, балки чиндан ҳам хурсандлигимдан яйрадим. Антракт пайтида ҳамроҳим бўлган қиз билан самимий ва дилкаш бир тарзда ҳазил-хузил қилиб ўтирдим, қолаверса, турли базм-зиёфатларга кийиб бориладиган кийимларнинг хил ва турларини тавсифлаб ва умуман, мода олаmidан яхшигина хабардор эканлигимни кўрсатиб, унинг ҳурмат ва эътирофига сазовор бўлдим.

Ундан ҳам ажабланарлиси, эртаси куни мен ўзимни шу даражада кучли хаяжонга солган ўша суҳбатни бирор марта ҳам эсимга олмадим. Назаримда, бунга сабаб менинг ўзим ич-ичимдан, шуурий бир тарзда ўша суҳбатни эслашдан ўзимни олиб қочаётганлигим эди.

Агнес шляпа харид қиладиган бўлди, мен ҳам унга эргашдим. Ўша пайтда ҳам бояги суҳбат ҳақида, нафақат суҳбатлар, балки умуман ҳеч бир нарса ҳақида ўйлаганим йўқ эди, шунчаки Агнеснинг турли шляпаларни бошига кийиб кўраётганлигини кузатиб турардим, холос. Шунда у бир шляпани бошига қўндирди-да, мен томонга ўгирилиб сўради:

– Хўш, бунисига нима дейсан? Яхши шляпа экан-у, лекин бу кўпроқ малласоч аёлларга ярашади.

Унинг бу гапидан кейин мен ўзим ҳам кутмаган тарзда шундай бир ғалати лўкма ташладим:

– Ҳа, бу шляпа менинг онамга ўхшаган аёлларга кўпроқ ярашган бўларди.

Ушбу сўзлар оғзимдан ўз-ўзидан отилиб чиқиб кетди. Мен шу топдаёқ бу гапни аллақандай болаларча аламзадалиқ билан, атайлаб Агнесдан ўч олиш учун айтганимни тушуниб қолдим, ҳолбуки, бунга ҳеч бир асосим йўқ эди. Ахир меҳмонхонадаги шанги кампир айтган гаплар учун Агнес гуноҳқор эмас-ку. Аммо гапларимнинг таъсир кучи мени лол қолдирди. Бу гапимдан кейин Агнес менга бир неча сония донг қотганча тикилиб қолди, унинг юз-кўзларида жудаям ғалати, мен илгари умуман кўрмаган бир ифода пайдо бўлди. Кейин у кутилмаган чаққонлик билан бошидаги шляпани ечиб, сотувчи қизнинг қўлига тутқазди. Тагин бир-иккита шляпани кийиб кўрди-да, улардан бирини харид қилди, бироқ энди у харид вақтида бир оғиз ҳам гапирмади.

Таксида уйга қайтарканмиз, мен жуда ноқулай аҳволда қолдим. Аввало, мен учун мутлақо тақиқланган мавзуда сўз очганимдан ва ўзим ҳам англаб етмаган бир тарзда Агнесни хафа қилиб қўйганимдан хижолатда эдим. Лекин шундай бўлса-да, орадан бироз муддат ўтгач, оғир сукунатни бузишга журъат қилиб, оперетта ҳақида гапира бошладим. Хайриятки, Агнес ҳам гўё ҳеч нарса юз бермагандек, босиқлик билан менинг мулоҳазаларимни маъқуллаб борди. Мен шунда, онамни эслатганим уни жуда хаяжонлантириб юборди, деб ўйлаб янглишдиммикан, у мана яна бинойидек гаплашаяпти-ку, деган фикрга келдим.

Биз ўша куниёк, Англияга, аникроғи, тўғридан-тўғри Лондонга қайтиб келдик. Чунки отамнинг ишлари жуда кўп бўлиб, у ортик Суррейда қолиб дам олиш имкониятига эга эмасди. Қайтган кунимиз кечқурун хонамга Агнес кириб келди. Мен мутолаа билан банд эдим. У юзида табассум билан шундай деди:

– Яна китоб ўқишга шўнғиб кетдингми?

Мен соғайиб, спорт билан жиддий шуғуллана бошлаганимдан сўнг, ҳатто отам ҳам менинг кўп китоб ўқишим, “китоб жинниси” эканлигим юзасидан танбех бермай қўйганди. Аммо Агнес айрим ҳолларда буни юзимга солиб турар, бироқ шундай эса-да, унинг ўзи менга нуқул китоб совға қиларди. У хонага кириши билан мен ўрнимдан турдим ва унинг саволига жавобан ўзим ҳам кутмаган ҳолда беихтиёр шундай дедим:

– Ҳа, бу одатимни балки, онамдан мерос қилиб олгандирман.

Аслида мен онамнинг китоб ўқишга қизикқан ёки қизикмаганлиги ҳақида умуман ҳеч нарса билмасдим, шу топда Агнеснинг ғашига тегадиган гап айтишим нимага керак бўлганлигини ҳам тушунолмай ҳайрон эдим.

Бироқ гапларим Агнесга қандай таъсир қилганлигини кўриб, янада лол қолдим. Унинг менга тик боқиб турган нигоҳларида қандай маъно ифодаланганлигини тушуниб ололмасдим. Бу нигоҳларда ҳечам ғазаб кўринмасди... бу қарашлар назаримда ҳадик ёки кўпроқ кўркув ифоладалаётгандек. Кўркув деганим балки нотўғридир... лекин...

У ёнимдаги креслога ўтириб, сигарет чекди. Кейин менга:

– Онанг ҳақида кўп ўйлайсанми, Мартин? – дея савол берди.

– Ҳа, – деб жавоб бердим мен. Бироқ мана шу биргина “ҳа” деган сўзимнинг оҳангидаёқ, “бунинг нимаси гуноҳ?!” ёки “сизнинг нима ишингиз бор?” дегандек иддаолар яширингандек эди.

Кейин у менга қарамасдан яна сўради:

– Ўша пайтлар ҳақида кўп нарсаларни эслайсанми?

– Ҳа, айрим нарсалар эсимда, – тажангроқ тарзда минғирладим мен.

Унинг дафъатан мен учун мутлақо манъ қилинган мавзу ва ҳодисалар хусусида гаплашишга чоғлангани мени ҳайрон қолдирар, шу боисдан бу мавзудаги суҳбатдан ўзимни тийишим кераклигини англаётгандек эдим.

– Хўш, нималарни эслайсан? – сўради у.

– Нима десам экан... ҳар хил нарсаларни.

– Ёқимли нарсаларними?

– Ҳа, жуда ёқимли нарсаларни.

Унинг юз ифодасида ва ўзини тутишида аллақандай мавҳум бир ҳадик бордек эди, бироқ менинг бу гапларимдан сўнг назаримда бироз енгил тортиб, ўзини қўлга олгандек бўлди.

Фурсатдан фойдаланиб, унга кўнглимда борини тўкиб солишга қарор қилдим.

– Агнес хола, айтинг-чи, Сизга отам менинг тарбиям борасидаги тақиқларини бироз ҳаддидан ошириб, “калтакни жуда букиб” юбораётгандек туюлмайдими? Айтайлик, у ҳалиям мени ёш бола деб ҳисоблайди, гўёки менинг олдимда онам ҳақида гапиришса, йиғлаб юбораман, ҳатто касал бўлиб қоладигандекман. Ҳолбуки, мен олти ёшимдан буён йиғламайман, кўрқинчли тушлар безовта қилмай қўйганига ҳам анча бўлган. Ахир мендан бошқа болалар ҳам баъзан кўрқинчли тушлар кўриб туришади-ку. Бунинг нимаси ғайриоддий ...

– Хўш айт-чи, илгарилари сен нималарни туш кўрардинг?

Бу саволга сўзсиз елкамни қисдим.

– Билмадим, буни аниқ айтолмайман. Мен тушларимни ўша заҳотиёқ унутиб қўярдим. Балки, ёввойи ҳайвонлар тушимга киргандир. Бизнинг интернатимизда бир бола бор эди, унинг назарида доим ётоқхонадаги қаравотининг остида йўлбарс биқиниб ётгандек туйиларди. Бироқ, унинг бундай

гапларидан ҳеч ким ортиқча шов-шув кўтаргани йўқ-ку?! Менга эса доим онанг ҳақида эслама, у ҳақда ҳеч ким билан суҳбатлашма, деб таъкидлаб келишади. Нега ахир? Аксарият одамлар ўлиб кетган яқинлари ҳақида ҳам эслашади, улар ҳақида гаплашишади. Масалан, ўртоғим Шоннинг ҳам укаси вафот этган, Шон уни жонидан ҳам яхши кўрар ва укасига жуда боғланиб қолган экан, бироқ у доим укаси ҳақида гапириб, уни хотирлаб юради-ку, бунинг нимаси ёмон? Яна бир боламизнинг отаси оламдан ўтган, у ҳам ҳар сафар уйига борганида онаси билан бирга аввало қабристонга йўл олади, отасининг қабрини зиёрат қилади, унинг бошига гул қўйиб келишади.

– Ҳар ким ҳам, ким бўлишидан қатъи назар, аввало тириклар билан бирга яшаши керак, – деди Агнес.

– Ҳа, яна ўша эски кўшиқми? Тўғри-да, нақадар оқилона фикр... Тириклар билан бирга яшаш, тириклар ҳақида қайғуриш... Наҳотки, доим фақат ақл измида, оқилона фикрлар асосида яшаш шарт бўлса?! Кечирасиз, мен бундай қилолмайман. Эҳтимол, бу хислатни ҳам онамдан олгандирман. Ахир айтишларича, улар жуда хаёлпараст бўлган эканлар-ку, тўғрими?!

Мен шу сўзни айтар эканман, ўзимнинг бу ноўрин жазавамдан ҳадиксираб, тилимни тишладим. Лекин, Агнеснинг менга ғалати қараб қўйганлигини пайқадим.

– Онанг ҳақида ким билан гаплашдинг?

Унинг овози фавқулодда жиддий ва қатъий жаранглади.

– Ҳеч ким билан гаплашганим йўқ.

– Унда бу гаплар қаёқдан чиқди? Ахир сенинг ўзинг буларни билишинг мумкин эмас-ку? Жимитдек мишиқи бола аёлларнинг фазилатию хислати ҳақида ниманиям англарди?

Агнес очикдан-очик асабийлашарди. Мен эса анграйганча унга тикилиб қолдим. Сабаби, шу пайтга қадар ҳеч қачон унинг бу қадар ҳаяжонланганини кўрмагандим. Назаримда шу топда ўзини ғайриоддий, ҳар доимгидан ўзгача тарзда тутаётганлигини Агнеснинг ўзи ҳам сезиб турарди. Кейин у ўзини хотиржам кўрсатишга зўр бериб тиришаркан, сўзларини давом эттирди:

– Мартин, менга ишонишингни истайман... Онанг ҳақида ортиқча ўйлашинг керак эмас. Сенингча, отанг тарбия борасида тақиқларни ҳаддидан ошириб, калтакни ортиқча эгиб юборганми? Бироқ, ўшанда онанг ўлимидан кучли руҳий изтиробга тушиб, оғир бетоб бўлганингни ҳам эсингдан чиқарма-да...

Кейин у бу ёғига гап тополмаётгандек бироз жим турди-да, лабларини тишлади.

Мен бўлсам янада кучлироқ ҳайрат билан ундан сўрадим:

– Чинданам онамнинг ўлими туфайли бетоб бўлиб қолганмидим? Мен шунчаки, ўша вақтларда касалмандроқ бўлгандирман, деб ўйлаб юрардим. Буни сираям билмасдим... Ахир сизнинг ўзингиз менга шундай дегандигиз-ку, эсингиздами? Бир куни отам иккингиз... боғимиздаги олма тагида.

– Ҳа, ҳа эслайман, – деди у шоша-пиша. Ахир бу пайтда сен ҳамма нарсани унутиб юборганинг-да, эҳтимол, ҳеч нарсани тушунмагандирсан ҳам... бу воқеалар содир бўлганида сен жудаям кичик... жудаям ёш эдинг, ахир...

У бироз тутилиб, узук-юлуқ гапирар, шунданми айтаётганларига ўзи ҳам ишонмаётгандай туйиларди. Наҳотки мени ўйлаб шунчалар қайғуряпти, ўйлардим мен. Бечорагина Агнес... Шу лаҳзаларда қандайдир бир нотаниш “қари қарганинг” шанғиллагани учун Агнесга беҳуда заҳримни сочганимдан ичимда афсусланиб, яраш оҳангида унга дедим:

– Майли, бу чиндан ҳам сизни хафа қиладиган бўлса, энди онам ҳақида умуман гапирмаганим бўлсин.

У гапимга жавоб бермади. Лекин озроқ ўтгач, бўшашган бир оҳангда деди:

– Мен аслида олдинга ниманидир сўрагани киргандим, буни кара,

шу топда нималиги хотирамдан кўтарилди. Ҳа, майли, ҳали тушликда кўришамиз, балки ўшанда эсимга тушар.

Аслида Агнес ҳеч қачон, ҳеч нарсани эсидан чиқармасди, шу пайтгача мен унинг бирор марта ўзини йўқотиб қўйганини ёки жаҳли чиққанлигини ҳам кўрмагандим.

Агнес ўрнидан кўзгалди, мен ҳам туриб унинг ортидан эшиккача кузатдим. Эшик туткичини тутиб турарканман, у жилмайиб қаради. Мен ҳам унга жавобан имкон қадар табассум қилишга ҳаракат қилдим. Бироқ хонада ёлғиз қолгач, жойимга келиб ўтирдим-да ўйлай бошладим: наҳотки, отам ҳам онамни “ўзимга муносиб жуфт эмас... йўлимга тўғаноқ...”, деб ҳисоблаган бўлса? Агар чиндан ҳам шундай бўлса, наздимда, отамнинг ҳеч кимга билдирмасдан онамни деб шунчалар изтироб чекиб юрганлигидан қайғурганларим, унга ачинганларим ҳаммаси беҳуда ва арзимас соддадиллик экан-да. Ахир шунчалар ҳам содда ва гўл бўламанми, бунга қандай ишондим экан? Ҳолбуки, у онам вафот этганидан сўнг орадан бир йил ҳам ўтмасдан уйланиб олганди-ку?! Бундан чиқди, отам онамни севмаган экан-да. Агнесни эса у кўпроқ яхши кўради. Ахир бундай хотин эрининг хизмат пиллапояларидан янада юқорилаб бориши учун кўпроқ ёрдам бера олади-да. У иззатталаб, муросаю мадорага уста. Боз устига, бу аёл аслида нимани хоҳлашини ҳам, ўз мақсадига эришиш йўллариини ҳам жуда яхши билади. Ўша қари кампир айтганидек: “Бундай аёл ўз мақсади йўлида ўлимга ҳам тик қарайди, ҳатто унча-мунча одамни ўлдириб ҳам юбориши ҳеч гапмас”.

Кейинроқ дастурхон тепасида Агнес яна ҳар доимгидек эди.

– Ҳа, Мартин, мен сендан сўрамоқчи бўлган нарсамни эсладим, – деди у қувноқлик билан. Интернетга кетишингдан олдин бирор нарса харид қилишни истмайсанми, – деб сўрамоқчи эдим. Агар шундай ниятинг бўлса, эртага сен билан дўконга чиқиб келишимиз мумкин.

Мен унга қарадим. Агнеснинг юз-кўзлари ҳам одатдагидек эди. Кўзларидаги менга ғалати туйилган ифодадан асар ҳам қолмабди. Дарвоқе, аслида шундай ифоданинг ўзи бормиди унда? Балки буларнинг ҳаммаси менга шундай кўрингандир. Балки, у шунчаки, бироз толиққандир. Ахир, Агнес ҳам барча инсонлар қатори чарчаб, толиқиши мумкин-ку, гарчи шу пайтгача бунга гувоҳ бўлмаган эсам-да. Бир куни унинг ўзи оддий касбдаги кишиларга ҳавас қилишини айтганди. Улар иш вақтлари тузугач, кўнгиллари истаганча дам олишлари, ўзларига ёққан машғулотлар билан андармон бўлишлари, энг муҳими ўз билганларича кўнгилхушлик қилишлари мумкин.

“Бизлар эса, – деганди у, – бу нарсаларни ҳатто тушимизда ҳам қила олмаймиз”. Аммо менинг назаримда бунинг тамоман аксидек эди. Яъни, Агнесда пинҳоний шундай бир ўзига хос ғайрат ва шижоат манбаи бор эдики, унинг учун иш қанча кўп бўлса, шунча яхши бўладигандек. Нафсиламрини айтганда, унинг шикоят қилиш учун ҳеч бир сабаби ҳам йўқ эди. У ўзи нимани хоҳлаган бўлса, ҳаммасига эришган. Тўғри-да! Уни менинг отамга турмушга чиққин, деб ҳеч ким мажбурламаган.

Шу пайт миямга бунданда бемаънироқ бир фикр келиб қолди: балки Агнес отамга турмушга чиқишни бундан анча илгарироқ, ҳали онам ҳаётлик чоғидаёқ истаб юргандир?

V

Ўз гумонларимдан ўзим чўчиб кетиб, атрофимга паришон нигоҳ ташладим. Теграмда ҳам худди хотираларимдаги каби турли идишларнинг синиқ парчалари тартибсиз сочилиб ётарди. Утирган жойимдаги тош менимча қадимги саркофаг¹ эди. Билимдон ёки бироз зийракроқ одам буни аввалроқ пайқаган бўларди, ҳеч бўлмаса унинг синиқ парчаларига тикилиб, буни аниқлаб оларди. Эҳ, қанийди, менинг бошимда кечаётган жараёнларни

¹ Саркофаг – қадимги даврларга оид тоштобут (тарж.).

ҳам тушунадиган одам, айтайлик бирорта рухшунос топила қолса-ю, хотираларим синикларини бир бошдан йиғиштириб олса, уларни бир-бирига улаб, муайян мазмун ва маъно касб этадиган бирор яхлит шаклга келтириб берса. Эҳтимол, у менда мавжуд бирорта рухий ноқисликни, яъни айтайлик рухшунослар тили билан айтганда, “Эдипга хос комплексни” ми ёки шунга ўхшаш бошқа бирорта дарди бедавоними аниқлаган бўларди. Менда яна дафъатан ўз ўйларимни яна ўша, неча йиллардан буён яшириб келганим онгу шууримнинг энг теран пучмоқларига қайта кўмиб ташлаш хохиши пайдо бўлди. Аммо энди бу ўй-хаёллар шунчаки ғойиб бўлишни, мени тарк этишни исташмасди.

Ҳамиша жавобга шай тур! Доим зарбага муносиб жавоб қайтар! Биз ўқиган англиз интернат мактабининг бош шиори айнан шундай эди. Худди шу шиор остида бизларни мазкур мактабда “кучли ва чаққон спортчи йигитлар”га айлантиришга уринишарди. Аммо бу долғали ҳаётда қайси саволга жавоб беришимиз ва кимнинг зарбасига муносиб жавоб қайтаришимиз лозимлигини ҳам билиб олганимизда, янада яхшироқ ва осонроқ бўларди.

Мен ўрнимдан турдим-да, зинапоялардан кўтарилиб кўчага чиқдим. Кейин яна шаҳар бўйлаб кезишда давом этдим. Энди ўз изланишларимни изчил йўлга қўйишим лозим эди. Бинобарин, ўтмишга оид ҳар бир хотирамни бирма-бир қайта тиклашим ва уларни синчковлик билан ўрганишим, таҳлил этишим зарур. Кейин уларни бир-бирига мувофиқлаштираман. Фақат шундай қилибгина, муайян яхлит бир шаклни ҳосил қиламан ва фақат ана шундай яхлит тасаввургина менинг беҳаловат ва озурда кўнглимга хотиржамлик ҳиссини бахш этиши мумкин.

Бироқ, қанчалик ҳаракат қилмайин, интернатда кечган пайтларимга оид отамнинг Парижга кўчиб ўтганлигидан бошқа муҳимроқ воқеа-ҳодисани эслай олмадим. Ушанда ўқув йилининг охиригача мени Англияда қолдиришганди. Мен у ерда кўшимча равишда француз тили билан шуғулландим, кейин ҳеч бир қийинчиликларсиз Париждаги коллежга ўқишга киргач ҳам билимларни ўзлаштириш борасида ўз синфдошларимга етиб олдим.

Бир томондан менинг интернат билан хайрлашувим жуда қийин кечди. Зеро, мактаб-интернатимни яхши кўрардим. Ахир бу ерни тарк этсам, энг жонажон дўстларим, биринчи галда неча йиллик кадрдоним Шондан узоқлашишимга тўғри келишини ўйлаб қайғурардим-да. Охириги йили рождество арафасидаги таътилда мен Ирландияда – Шонларникида меҳмон бўлгандим. Шон ҳам шундан кейин бизникига ташриф буюрди.

Лондондаги уйимиз билан хайрлашув мени унчалик қийнамади, бироқ Суррейдаги вилламизни ҳали-ҳануз соғинч билан эслайман. Айниқса, у ердаги отимни, орттирган дўстларимни ва ҳатто мен билан вилла теварагида доим сайрга чиқадиган ўрмончининг итини бот-бот кўмсайман. Аммо иккинчи бир тарафдан, истикболдаги Париж ҳаёти, мутлақо бошқача турмуш тарзининг жозибаси ҳам мени ўзига тобора оҳанрабодек тортар эди.

Ота-онамнинг Парижда қоша дейишга арзигулик данғиллама уйлари бўлиб, бу сира Лондондаги фэйзсиз уйимизга ўхшамасди. Уларнинг турмуш тарзи эса ҳамон аввалгидек кечарди, яъни бу ерда ҳам ўша-ўша меҳмоннавозликлар, қабул маросимлари, тантанали зиёфатлар давом этарди. Отам энди илгаригидан ҳам кўпроқ ўз ишлари билан банд эди. Бундан буёғига мен ҳам ана шундай зиёфат ва маросимларда меҳмонлар билан бир дастурхонда ўтирар ва отам бора-бора мени ҳам ўзи ва Агнес орасида кечадиган сиёсий жараёнларга оид суҳбатларига жалб этишга ҳаракат қила бошлаганди.

Отам шу йўл билан секин-аста мени ҳам ўзи аллақачон юлдуз бўлишга эришган сиёсат дунёсининг сирли олами билан таништиришга уриниб,

Ўзим мутлако хоҳламаганим бир жараёнга тортмоқчи бўлаётганлигини яхши англардим. Йўқ, кечириб қўясиз! Мен буни сираям истамайман! Болалигимда ўзим учун “отамнинг изларидан боришдан” кўра ёрқинроқ келажакни тасаввур ҳам қилолмасдим. “Отамнинг изларидан бормоқ” мен учун энг улкан шарафдек эди. Мен инсониятнинг бахти учун қайғуришга бағишланган ҳаёт ва ер юзида тинчликни қарор топтириш, очликка, муҳтожликка ҳамда жаҳолатга барҳам беришга хизмат қилувчи фаолият билан шуғулланиш тўғрисидаги ширин хаёллар оғушида яшардим. Аммо тез орада, ўзимнинг ўша болалик чоғларимдаги ҳавойи орзу-умидларимни ўта хушёр ва теран назар билан қайта кўздан кечирдим. Аммо илгарилари отамни ҳам, унинг ишини ҳам ҳаддан ортик идеаллаштириб юборганимни тан оламан. Энди эса келажакда ким бўлишим хусусида ўйлар эканман, бир нарсани аниқ айта оламанки, ким бўлишимдан қатъи назар, ҳеч қачон олий мартабаларга эришишни кўзлайдиган, порлоқ хизмат мартабаларига талпинувчи одам бўлмайман.

Одамлар билан фақат улар менинг хизмат пиллапояларидан кўтарилишим учун керак бўлганликлари учунгина дўст бўлишни ёки аксинча, менинг шаъним, мартабам, обрўйимга зарар келтириши мумкин бўлган яқинларимдан воз кечишни истамайман. Ўз уйимда, севган китобимни варақлаб маза қилиб ором олиш имконияти бўла туриб, кимларнидир зиёфатга чорлашни ёки аксинча аллақандай қабул маросимларида, тантаная асъасаларда иштирок этишни мутлақо истамайман. Энг муҳими иззатталаб, мени доим хизмат пиллапояларидаги янги чўққиларга, янги-дан-янги зафар ва ютуқларга чорлаб турадиган беҳаловат ва жонсарак аёлга уйланишни мутлақо истамайман. Мен уйланадиган қиз баъзан хаёлимда тасаввур қилганим каби ўта меҳрибон ва назокатли бўлиши керак. Мен фақат ана шундай аёл билан, ўз фарзандларим ҳамда уч-тўртта ўзимга ёқадиган энг яқин дўстларим билан яшашни истайман. Мен ниқоб остидаги номаълум инсон эмас, аксинча ўзим бўлишни, ўзлигимга эга инсон сифатида мавжуд бўлишни истайман.

Назаримда, отам ҳам халқаро сиёсатга доир суҳбатлар мени унчалик қизиқтирмаслигини кўриб турарди. Эҳтимол, мендан унинг ҳафсаласи пир бўлгандир, буни аниқ айтолмайман: зеро, унинг кўнглида аслида нималар кечаётганлигини ҳеч қачон англаб бўлмасди. Аммо, бир томондан олиб қараганда, у ҳам мен тўғримда деярли ҳеч нарсани билмайди-ку. Қайсидир маънода мен ҳам худди отам каби камгап, “ичимдагини топ” дейдиганларданман. Айнакча, унинг ўзи билан муносабатда бу хусусиятим янада яққолроқ сезилади.

Рим кўчалари бўйлаб тентираб юрарканман, ўзимга-ўзим отамга нисбатан бу каби асосиз иддао ва аразларим, унинг наздида қандай баҳоланиши мумкин, дея савол бериб кўрдим. Очиғини айтишим керакки, бу борадаги ишларимдан, умуман, ўзимдан хафа бўлиб кетдим. Хўш, инсоф юзасидан айтганда, мен отамдан нимага норози бўлишим керак, унга қайси маънода эътирозим бор ўзи? Унинг ниқоби остидан аслида нималарни ўйлаётганлигини, нималарни ҳис қилаётганлигини била олмаслигимданми? Хўш, менинг ўзим-чи, ўзим қанақаман? Майли, дўстларим билан муносабатимни қўя турайлик. Отам билан ёки Агнес билан ўзимни қандай тутаман? Хўш, улар менинг кўнглимда нималар кечаётганини ҳар доим ҳам била олишадими? Ҳолбуки, мен ўзимни доим ҳам яхши тарбия кўрган, умуман олганда анчагина хушчақчақ бола ҳисоблаганман. Бинобарин шундай экан, унда ота-онам билан орамизда анчадан буён мавжуд бўлиб келаётган бегонасираш, совуқ муносабатлар ҳам отамдан эмас, айнан ўзим туфайли чикмаётганмикан? Балки мен уларга нисбатан ноҳақдирман ва бу аввало ўзимнинг аҳмоқона ўйлаб топган нотўғри мулоҳазаларим, асосиз шубҳа ва гумонларим натижасидир?

Ўлардек чарчаганимдан ўзимни ниҳоятда лоҳас ҳис қилардим. Эрта-

лабдан буён деярли туз тотмаганлигим эсимга тушиб, шу якин атрофдан бирорта шинам ва мўъжазгина ресторанны қидиришга қарор қилдим. Тибр кўчасини кесиб ўтиб, тўғри Трастевега чиқиб олдим, бироқ бу ерда ўнлаб абгор ва хароб тамадихоналар ғиж-ғиж бўлгани ҳолда, мен хоҳлаганим каби шинам ресторанны топиш амри маҳол эди.

Бироқ, ана шу амри маҳол орзуим ижобат бўлди. Кўринишидан худди ўрта асрларга оид бирорта драматик сахна асарининг декорациясига ўхшаб кетадиган кичкинагина бир майдончада бинойидеккина ресторанга дуч келдим. Мен айвончадаги гул экилган ёғоч гулдонлар ёнида жойлашган столни танладим. Айна пайтда бу ер ниҳоятда тинч ва осуда эди. Италиян стилини билишимни тахмин қилган кельнер мен билан италянча сўзлаша кетди. Бу ҳол мени жуда хурсанд қилиб юборди, чунки шу топда ким биландир шунчаки валақлашиш ҳам руҳиятимни кўтариши табиий эди. Зеро, бир неча дақиқа аввал ўзимни шу қадар ёлғиз ва афтодаҳол сезаётгандим.

Овқатлари жуда мазали экан, мен бир стакан вино ичиб, ортидан финжонда кофе буюрдим, кейин сигарет тутатдим.

Бир пайтлар отам менинг умуман чекмаслигимдан жуда хурсанд бўлиб юрарди. Буни у спортнинг хайрли таъсири деб билар, шунинг учун доим агар спортда бирор натижани қўлга киритишни истасанг, албатта чекишдан ва айниқса спиртли ичимликлардан йироқ бўлмоғинг керак, дея таъкидларди.

Аслида жуда кам ичаман. Энг кўп ичадиганим аперитив¹ ёқи бир стакан вино, холос. Чекишни эса Парижга келгач бошлаганман. Ўша куни кечкурун мен жуда ҳаяжонланаётгандим, Луизи менинг аҳволимдан хавотир олиб, нима бўлганлиги билан қизикди; бу бизлар Франция жанубига саёҳатга бориб келганимиздан биров кейинроқ юз берганди. Бироқ, мен аслида нима гаплигини Луижига айта олмасдим, шу сабабли дарсларни ўзлаштиришда биров қийналаётганлигимни баҳона қилиб минғирладим. Луизи эса менга ишониш у ёқда турсин, аксинча мазах қила бошлади.

– Нималар деяпсан? Шу гапларни чиндан ҳам сен айтаяпсанми? Сенинг қобилиятларинг билан бирорта фандан қийналиш мумкинлигига мени ишонтирмакчмисан? Хомтама бўлма, ошна! – хайқирди у. – Ие, шошма, шошма.. Мабодо бировни севиб қолмадингми?!

Ана шундан кейин у менга чекишни маслаҳат берди:

– Асабларни тинчитиш учун ажойиб восита, – деди у тиржайиб.

Мен сигарет чиндан ҳам асабларимга хайрли таъсир этаётганлигини сезгандек бўлдим, натижада аста-секин чека бошладим. Бугунга келиб, тузуккина кашандага айландим. Қани энди бу балодан қутула олсам, дейман гоҳида. Лекин, яна бир тарафдан, энди спортда ўзимни кўрсатишга ҳожат қолмаган-ку, деган ўй билан ўзимга таскин ҳам бериб қўяман.

Мен дам олиб ўтирган ресторанчада радионинг овози янгради, яхшиямки унинг товуши нисбатан пастроқ эшитиларкан. Мўъжазгина мана шу майдонча гўё одамлар, машиналар ва автобуслар билан тўлиб тошиб кетган кўчалар бағридаги ором ва осойиш оролчасидек туйиларди.

Мен яна ўз хотираларим калавасини қайта ўрашга тутиндим. Парижга кўчиб келганимизнинг дастлабки вақтларида ҳам деярли ҳеч қандай эътиборга молик воқеа юз бермади. То Луизи борасидаги муаммо кўндаланг бўлмагунча, албатта.

Мен ўзим истаган киши билан дўстлашим мумкин эди. Отам менинг дўст танлашимга деярли аралашмасди. Мабодо ёзги таътилни ўзим билан бирга ўтказиш учун бирорта дўстимни уйга таклиф қилсам, отам ҳеч қачон бу боланинг оиласи, ижтимоий келиб чиқиши ҳақида сўраб-суриштирмасди. Бир сўз билан айтганда, у ҳечам айрим амалпарастлар

¹ Аперитив – иштахани очиш учун овқатдан олдин ичиладиган турли мева шарбатларига айтилади (тарж.).

каби сохта пўрим ва олифта ёки мижғов эмасди, аксинча, отам ўзидан қуйи мансабдагилар ёки қуйи табақа вакиллари билан ҳаммадан ҳам кўра самимийроқ муносабат юритарди. Мен Суррейда эканлигимизда унинг уйдаги иш бошқарувчимиз, ўрмончи ёки боғбон билан қилган суҳбатларига кўп бор гувоҳ бўлганман. Отам улар билан ўз доирасидагилардан ҳам кўра очикроқ, самимий ва дилкашроқ мулоқотда бўлиб, ўзи ҳам мутлақо бошқа одамга айланарди. Унинг юзидаги ниқоби ҳам ўз-ўзидан барҳам топар, юзидаги табассум эса янада илиқроқ ва самимийроқ кўринарди. Шу сабабли ҳам отамнинг ўша митти одамчага нима сабабдан шу қадар жаҳл ва дағдаға билан ўшқира кетганлигига то ҳануз ҳайрон қоламан.

Майли, вақтдан ўзишга интилмасдан, бу гапларни кейинга қолдирайлик. Хуллас, дўстларим билан ўзаро муносабатларимга келсак, мен ҳали айтганимдек бу борада отам менга тўлиқ эркинлик бериб қўйганди. Аммо бу то Луизи билан танишиб, қадрдон бўлганимга қадар шундай эди. Биз Луизи билан, гарчи у мендан бир ёшга катта бўлса-да, бир синфда ўқирдик. Луизи саккиз ёшдан буён Парижда яшарди. Уқишдаги ўзлаштиришлар борасида айтсам, Луизи учига чиққан дангаса эди. Агар ҳар иккимизнинг ҳам синфдан-синфга ўтганлигимиз хусусида бирор фикр жоиз бўлса, шубҳасиз бу менинг у билан ҳафталаб, деярли ҳар куни кечкурун бирга дарс қилганлигимнинг шарофатидан эди. Унинг эътиборини дарс машғулотларига қаратишнинг ўзи катта машаққат эди. Унинг фикри-хаёли доимо дарслардан кўра кўпроқ ўзи хуш кўрадиган нарсаларга, хусусан, кинофильмлар, детектив асарлар ва яна... қизларга кетиб қолаверарди. Айниқса, қизлар масаласида у мендан анча илгарилаб кетганди. Қачон қарасангиз, у бирор қиз билан учрашувга шошиб турарди, агар унинг гапига ишонадиган бўлсам, бундай учрашувлар нафақат ишқ-муҳаббат тўғрисидаги шунчаки шакаргуфторликлардан иборат, балки, ширин ва тотли эҳтиросларга ҳам бой эмиш. Унинг мияси бири-биридан кулгили, аммо ҳийла беҳаё латифалар билан лиммо-лим эди. Ва у доим қизлар билан мулоқот масаласида нўноклигим, уларга деярли эътибор бермаслигим сабаб устимдан қулиб юрарди. Шунга қарамай, бизнинг умумий жиҳатларимиз ҳам кўп бўлиб, айти шу жиҳатлар бизларни бир-биримизга боғлаб турарди.

Умумий жиҳатларимизнинг энг аввалгисидан, яъни унинг ҳам Римда туғилганлигидан бошлай қолай. Унинг отаси асли келиб чиқиши француз бўлиб, қайсидир бир газетанинг Римдаги муҳбири бўлиб ишларди. Онаси эса италиялик. Луижининг онаси, яна иккита опаси, қолаверса, Луижининг ўзи ҳам яна Римга кўчиб кетишларини жуда-жуда орзу қилишади. Римда яшайдиган бобосининг эса каттагина маблағи ва ўз бизнеси мавжуд бўлиб, у куёви, яъни Луижининг отасини ўз ўғлидек кўриб, (дарвоқе, чолнинг ўғил фарзанди йўқ экан) унга бизнес ишларини топширишни таклиф қилган. Улар ҳар йили ёз мавсумида Римга ва у ердан бобосининг тоғдаги ёзги қароргоҳига борганларида бобоси Луижининг отасини ўз таклифига кўндиришга уринаркан. Ва ҳар йили Луижининг отаси тез орада бу масалада бир қарорга келиши хусусида қайнотасига ваъда бераркан. Лекин ҳеч қарорга келолмасмиш. Бинобарин, у қон-қонигача, миясининг ҳар бир хужайрасигача ижодкор, журналист бўлиб, ўз касби ва ишидан бошқа нарсани хаёлига ҳам келтира олмас экан. Шу сабабли ҳам “Майли, бажонидил Римга кўчиб ўтаман, фақат у ерда мен муҳбир сифатида фаолият юритишни ёки ҳеч бўлмаганда ўз қаламим билан оиламни таъминлашим учун имконият берилишини истайман”, – дер экан. Римга кўчиб ўтиш масаласи ҳаммиша Луижиларнинг оиласида росмана италянларга хос ҳис-ҳаяжонлар, бақир-чақир, тўс-тўполонлар билан муҳокама қилинарди. Бу кураш одатда иккита бир-бирига тенг бўлмаган партиялар орасида кечарди: бир томонда Луижининг отаси ва иккинчи томонда онаси, Луизи ва иккала

опаси. Оддийгина бахсдан бошланган мунозара ва кураш ҳар гал йиғи-сиғи ва кўзёшлар билан давом этиб, кейин яна ярашув ва сулҳ зиёфатлари билан якун топарди. Фарзандларнинг учаласи ҳам онасига тортган бўлиб, бу уларнинг юз-кўзларидан ҳам, феъл-атвори, табиатидан ҳам шундоққина кўриниб турарди. Уларнинг итальянча жўшқинлиги бамисоли Везувий вулкониинг отилишидек гап эди... Улар баъзан бир-бирлари билан ҳам гижиллашиб қолардилар. Бундай ҳолатларда оила бошлиғи оқилона бир тарзда ўта босиклик ва бетарафлик йўлини тутарди. Мен ҳам ўзимни тутишда беихтиёр унга эргашардим. Зеро, бу хонадондагилар бегоналарнинг олдида жанжаллашишдан ҳам сира тортиниб ўтиришмасди. Уларни яқиндан билмаган киши бу оилага ана шундай жанжал устига келиб қолса: “Во ажаб, оила аъзолари бир-бирларини кўргани кўзи йўқ экан-ку?!” – деб ўйлаши муқаррар эди. Ваҳоланки, аслида – бу оила вакилларидек бир-бирига меҳрибон, жоннисор кишиларни топиб бўлмасди. Луижи онаси унга ортиқча меҳрибончилик қилиб юборса ёки айтайлик, уйга кеч қайтганлиги, сигарет чекканлиги учун, турли учрашувларга чиқиб бемаҳалда гумдон бўлиб кетишлари учун тергаса, буни “ўзига нисбатан худди ёш болаларни папалагандек муносабатда бўлиш”, деб баҳолар ва онасига бу меҳри эвазига бобиллаб берарди. Унинг катта опалари ҳам оналаридан доим нолиб юришарди, бунга кўп ҳолларда уларнинг ҳаддан ортиқ даражада пардоз-андоз қилишлари ёки онасининг таъбига мос келмайдиган йигитлар билан сўзлашиб қолишлари сабаб бўларди. Аммо барибир, буларнинг бирортаси ушбу оила фарзандларининг ўз оналарини чин италияликларга хос меҳр билан эҳтиром этишларига соя ташлай олмасди. Луижи ҳатто опалари билан қайсидир масалада келишмасдан, ҳамиша ўчакишиб, жанжаллашиб юрса-да, зинҳор-базинҳор уларни бегонага хафа қилдириб қўймасди, қани биров уларга шилқимлик қилиб кўрсин-чи, назаримда, бундай нобакорни Луижи ўлдириб қўя қоларди.

Ҳа, гарчи Луижининг онаси болаларини тергаётганда унинг важоҳати, рухий шиддати олдида момақалдирок ҳам, чакмоқ ҳам ожиз туйилса-да, бироқ бу онаизор эртадан-кечгача ўз болаларини ўйлаб, тиниб-тинчимасди ҳам. Бамисоли она товук ўз жўжаларини авайлагани каби бу мушфик онаизор ҳам жигарбандлари учун ҳамма нарсани бадастир қилишга тирришарди. Улар оила бошлиғи, яъни Луижининг отасини вақти келганда, Римга кўчиб ўтиш борасидаги қайнатасининг таклифи юзасидан сусткашлиги учун бараварига талаб ташласалар-да, бир куни у зотилжамга дучор бўлиб, кўрпа-тўшак қилиб олганида, ҳаммаси отанинг атрофида парвона бўлиб қолишди. Улар “отамиз энди ўлиб қоладиларми”, – деган ташвиш ва ҳадик билан унга бор меҳрларини кўрсатишди. Ҳатто, Луижи ҳам мен унга математикадан берилган уйга вазифаларни ўргатаётган чоғимда, ҳар қандай уятчанлигини йиғиштириб қўйиб, отасининг тақдиридан куйиниб, юм-юм йиғлаганини кўриб хайрон қолгандим. Кейин орадан бироз фурсат ўтиб, унинг суюкли отажониси тузалиб, оёққа туриб кетгач, улар бу воқеани жуда тантанали байрам тарзида нишонлашганди.

Мен уларникида бўлишни ҳуш кўрардим. Илло, онам вафот этганларидан бери росмана оилавий муҳитдан, меҳру оқибатдан мосуво бўлганлигимни мен айнан Луижиларнинг уйида чин дилдан ҳис қилгандим.

Луижи билан дўстлашганимиздан буён бир неча ой ўтган бўлса-да, отам ҳам, Агнес ҳам уни деярли билишмасди. У фақат қайсидир фандан бирга тайёрланишимиз зарур бўлиб қолса бизникига келар, бундай пайтларда биз албатта, менинг хонамда шуғулланардик. Бинобарин, уларнинг уйида дарс қилишнинг иложи йўқ эди. Дарвоқе, Луижининг дарсларни ўзлаштиришдаги бироз оқсашига нафақат унинг табиатидаги дангасалик, балки бошқа омиллар ҳам ўз таъсирини кўрсатарди, деб ўйлайман. Уларнинг уйи Луижининг бақирок оила аъзоларидан ташқари, яна кўплаб

бегона одамлар билан ҳам гавжум бўларди: бу ердаги келди-кетдининг адоғи йўқдек эди. Қачон қараманг, кимдир келар, яна кимдир кетарди. Ва уларнинг ҳаммаси шу оиланинг дўстлари эди. Бу ерда меҳмоннавозликнинг ўзига хос қонун-қоидалари, одоби ҳақида гапиришнинг ўзи ортикча эди. Уларнинг уйига қадам кўйган киши борки, дарров уларнинг ўз кишисига, гўёки оиласининг аъзосига айланиб қоларди. Илло, бу ерда ҳеч ким ўзини аслидан кўра яхшироқ кўрсатишга чиранмас, ҳеч ким оиласини, рўзгорини зўр-базўр таъминлаётганини, амал-тақал қилиб кун кечираётганини ва бу айниқса, турли байрамлар мавсумида жуда сезилишини яшириб ўтирмасди.

Отам Луизи билан ўртағамиздаги дўстликка жиддийроқ эътибор қаратиши учун мен албатта, граф Ломбардиникига боришим лозим эди.

VI

Бир куни кечқурун ўз хонамда дарс қилиб ўтирсам, хизматкоримиз отам мени кичик меҳмонхонамизга киришимни сўраётганлигини айтди.

Ҳа, бизнинг уйимизда ҳеч қачон ҳеч ким сени пастдан туриб, чақирмас ёки хонангга шунчаки дабдурустдан бостириб кириб бормасди. Бизда фақат “сенинг бирор хонага киришингни ёки аксинча, сендан ўз хонангга кириш учун изн беришингни сўрашарди, холос.

Мен дарсларимдан чалғитганликларидан норози оҳангда уйимизга ким келганлигини сўрадим. Кичик меҳмонхонамиздаги ташриф дегани, бу ота-онамнинг энг яқин кишиларининг уйга келиши сифатида талқин этиларди. Чунки одатда бошқа расмий ва ўта нозик меҳмонлар учун катта меҳмонхонада қабул уюштириларди. Уйимизга ҳеч ким ташриф буюрмайдиган кунларда (албатта, бундай кунлар бизникида жуда кам бўларди) отам ва Агнес асосан кабинетда ишлаб ўтиришарди.

Хизматкор уйимизга шахсан граф Ломбарди ташриф буюрганлигини маълум қилди. Мен бу фамилияни қаердадир эшитгандек эдим, назаримда отамнинг яқинда олган мактублари сабаб уни эслаб қолган бўлсам керак. Менимча, бу киши отамнинг Римдаги эски кадрдонларидан. Улар ҳамон ўзаро хат алмашиб туришарди. Отамнинг бировга хат ёзишининг ўзи мен учун ҳайратланарли эди, боиси у ҳамиша шахсий ёзишмалар учун мутлако вақти йўқлигидан нолиб юрарди.

Норозиликдан энсам қотса-да, бунини сездирмасликка тиришиб, истаристамас кичик меҳмонхонага йўл олдим. Аммо граф Ломбардини кўришим биланок, нимагадир, норозилик кайфиятим бир лаҳзада тарқалди-кетди. Граф ниҳоятда дилкаш, хушчакчақ киши экан. У ҳақиқий италияликларга хос кўринишда: қорачадан келган, сочлари ҳам тим қора, кўзлари эса кўзойнаги остидан чўғдек порлаб турарди. Отамнинг дўсти дейиш учун у анчагина ёш кўринарди. Дарвоқе, отам ўзининг ёшига нисбатан хийла қарироқ кўринишини билардим, меҳмонимиз эса – аксинча, ёшига нисбатан анчагина навқирон эди. У мени шодон қийқирик билан қарши олди:

– О-оҳо-ҳо, жажжи Мартино! Буни қара-я, кап-катта йигит бўлиб қолибсан?! Қани айлан-чи, сенга бир тўйиб қараб олай... Қойил, барваста, кўркам, бақувват... оҳ-ҳо-ҳо... баракалла! Албатта, мени эслай олмасанг керак. Балки онамни эсларсан, а? Оҳ, онажоним, сени қанчалар яхши кўришини билсанг эдинг. Унда сен миттигина, пўмпалоқ, сап-сарик, кўнғироқ сочлари ўзига ярашган, бирам ширин болакай эдингки, италиянчада шунақа ширин гаплашардингки, асти сўрама... Энди, эҳтимол италян тилини умуман эсингдан чиқариб юборгандирсан-а ёки бирорта сўзни биласанми?

Мен бир синфдош дўстим туфайли яна италян тилини қайта ўрганиб олганимни айтиб, граф билан италянча гаплаша бошладим. У ҳам менинг ортимдан италянчага ўтиб кетди. Мен унга италянчани жуда тез

ўрганганлигимни ва умуман, қийналмаганимни, бунга дўстимнинг уйидагилар фақат итальян тилида галашишлари сабаб бўлганлигини гапириб бердим.

– Ҳа, ҳа, ишонаман. Отангнинг ўғлисан-да, бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас. Лекин кўринишинга гап йўқ, худди спортчиларга ўхшайсан-а. Буни-си энди аниқ биламанки, отангдан эмас. Хўш, қалай Англия сенга маъқул бўлди-ми? Бу ернинг одамлари... ёмон эмасу, бироқ бошқа жиҳатлари... хусусан, табиати, иқлими – туман, ёмғир, ёқимсиз шамоллар. Эҳ, менинг муштипар онажоним сенинг қандай йигит бўлганини эшитса, роса суюнадиган бўлди-да... Мен унга сен қандай бақувват, чаққон йигит бўлиб камолга етганини албатта, айтаман.

– Сизнинг онангиз кўшиқ айтардилар-а? Тўғрими? – беихтиёр сўрадим мен. Ломбардининг онаси хусусидаги хотираларим нимагадир қушларга алоқаси бордек эди. Балки, бу уларнинг исми туфайлидир? Эҳтимол, улар кўшиқ айтганлари учун шундайдир, буни аниқ билмайман?

– Сен буни эслайсанми? Ваҳ, ваҳ, онажоним буни эшитса роса хурсанд бўлади-да ўзиям! Кўшиқ айтиш ҳам гапми, уларнинг овозларидек майин ва мафтункор овоз бу оламда топилмайди, болақай. Афсуски, энди улар куйлай олмайдилар. Жуда қариб қолдилар, қолаверса, улар энди ногирон.

Шундай қилиб, биз граф билан анчагача итальянча суҳбатлашиб ўтирдик. Мен итальян тилида тиниқ ва равон гаплашаётганимдан ўзгача фахр-ифтихор ҳиссини туярдим. Аммо шунда дафъатан отам бундан унчалик ҳам хурсанд бўлмаётганликларини пайқаб қолдим. Гарчи суҳбатимиз асносида Агнес ҳам, отам ҳам бир оғиз чурк этганлари йўқ.

Нима бўлганда ҳам граф Ломбарди билан иккаламинг ўтмишдаги энг шукуҳли пайтларни эслашиб, ўша даврдаги хотираларга берилиб, роса мириқдик.

Граф Ломбарди отам томонга ўгирилди-да:

– Уғлингиз жуда бақувват ва соғлом бўлиб вояга етибди, – деди кўтаринки кайфият билан. Унинг бу гапи отам учун мактовдек эшитилди.

– Ҳа, спорт – улуғ иш, айниқса, ақлий меҳнат билан машғул кишилар учун жуда фойдали ва ўта зарур иш, – дея отам унинг гапига қўшилди.

– Сиз мен айтган гаплар тўғрисида ҳам бир ўйлаб кўришингиз керак, азизим.

Отам графга кулимсираб қаради-да:

– Бунинг учун вақт керак бўлади, – деди.

– Биласизми, граф, назаримда биз Мартиннинг дарс машғулотларига биров халақит қилдик.

Отам бу сўзларни француз тилида айтди. Граф ҳам унга француз тилида жавоб қилди.

– Албатта, албатта, мен буни тўғри тушунаман.

Кейин эса менга юзланиб: – Бу ёғига сенинг вақтинги олмайман, борақол, кичкинтой. Аммо бир кунмас-бир кун албатта бизларни ҳам йўқлаб борарсан, деган умиддаман, – деди меҳрибон оҳангда.

Кейин у мени чин италияликларга хос меҳр билан қучоқлади. Назаримда у мен билан кўпроқ гаплаша олмаётганидан афсусда эди. Аслида ўзим ҳам кўнглимдан айна шу ҳисларни кечираётганим. Мен отамга ўғринча қараб қўйдим. У ҳамон кулиб турарди. Бироқ унинг бундай сохта табассумлари мени алдай олмасди. Чунки мен отамнинг бировларга (ҳатто жуда самимий ва беғубор бир тарзда) кулиб турса-да, аслида бошқача ўйда бўлиши, ҳатто мутлақо тескари муносабатда бўлиши ҳам мумкинлигини яхши билардим. Мана ҳозир ҳам унинг бу ердан тезроқ чиқиб кетишимни хошлаётганлигини англаб турардим. Назаримда бунинг сабабини ҳам тушунардим: бунга граф Ломбардининг ўзаро суҳбатимиз асносида мен ҳатто ўйлашим ҳам мумкин

бўлмаган нарсалар ҳақида кўп гапларни эслатгани сабаб эди.

Хонадан чиқиб кетдим.

Орадан икки кунлар ўтиб, уйимиздаги одатлардан истисно тариқасида тушликни меҳмонларсиз, ўзимиз қилишимизга тўғри келиб қолди. Шунда биз – отам, мен ва Агнес учовлон овқатдан сўнги десертни тановул қилаётганимизда отам ўзига ҳечам ярашмаган оҳангда мендан сўраб қолди:

– Хўш, айт-чи, ким ўзи у сенга италянчани ўргатган бола? Нима сенга мактабдаги дарсларнинг ўзи камлик қилдимики, устига-устак италянчани ҳам ўрганадиган бўлибсан? Яхшиси, сен француз бола билан дўстлашганинг маъқул эди. Чунки, сен айнан француз тилини янада мукамал ўрганишинг керак.

Бу гапларни эшитганим илк лаҳзаларда мен даҳшатданми ёки хайратданми, гунгу лол бўлиб қолдим. Ўз қулоқларимга ишонмасдим. Наҳотки, шу гапларни отам айтаётган бўлса? Гапириш оҳанги-чи! Кейин ўзимни қўлга олиб, мен италян тилини ўрганмаётганимни, балки шунчаки Луизи билан италян тилида гаплашишимни айтдим.

– У мен билан бир синфда ўқийди. Қолаверса, унинг отаси француз, онаси эса италиялик...

Мен жаҳлим чиққанидан сўзларимни йўқотиб, дудуклана бошладим ва сездимки, тобора дарғазаб бўлиб боряпман. Ахир, бунга чидаб бўладими, яқиндагина отамнинг ўзи мени француз тилида жуда эркин сўзлашяпсан, дея кўкларга кўтариб мактаган эди-ку. Бугун эса унинг тамоман тескарисини айтиб турибди. Шунчалар ҳам адолатсизлик бўладими?! Бу шунчаки адолатсизлик ҳам эмас... юзсизлик, мунофиқлик... Агар отам эмас, бирорта дўстим менга шундай муносабатда бўлгандами... уни соғ қўймаслигим аниқ эди.

Отам доим мен билан муносабда нисбатан анча дўстона оҳангда гаплашганлиги ва кўпинча менинг талаб-истакларимни инобатга олганлиги сабабли унинг ҳозирги муносабатларидан жаҳлим чиқиб кетди. Ва мен ўзимдаги тортинчоқликни енгиб, отамга кинояли оҳангда дедим:

– Тушунаман, сизнинг қоидаларингиз бўйича, ўзимга дўст танлашдан олдин унинг менга қанчалик нафи тегиши мумкинлиги ҳақида ўйлаб кўришим керак, тўғрими?!

Отам бу гапимдан сўнг кўзимга шундай ўқрайиб қарадики, унинг нигоҳидан гўё жоним товонимга тушиб кетгандек туюлди. Лекин барибир, мен бор кучим ва жасоратимни тўплаб, сурбетларча ўз фикримни давом эттирдим.

– Хўш, граф Ломбарди-чи? У ҳам сизга наф келтирадиган кадронларингизданми?

Мен бу гапларни айтarkanман, ўз сўзларимдан шундай даҳшатга тушиб кетдимки, шу топда юрагимнинг гурс-гурс уришини ўзим ҳам баралла эшитиб турардим.

Орага оғир ва ёқимсиз жимлик чўкди. Назаримда ҳаво ҳам тобора оғирлашиб, кўксимга оғриқли босим ўтказаётгандек эди. Отамнинг шундоқ ҳам захил юзлари янада оқариб, қўрқинчли ва вазоҳатли тус олди. У зинҳор асабийлашиб, ёқавайрон бўлиб уришадиган, бақир-чақир қилиб оламни бузадиган ёки айримлар каби жанжалли томошаларга ўч одамлардан эмасди. Ростини айтсам, мен ҳали унинг кўлидан бирор маротаба шапалоқ ҳам емаганман. Бироқ, шундай бўлса-да, айни пайтда ўзим хаддимдан бироз ошиб кетганлигимни ва бу қилмишим чинданда бирорта жазога муносиб эканлигини англаб, отамнинг жаҳлига эрк беришини кутиб турардим. Умуман олганда, мен шу топда кўнглимда отамнинг жаҳлига эрк беришидан кўрқувми ёки бунинг тамоман акси, ана шу жазони пинҳона бир тарзда бўлса-да, юз беришини хоҳлашми, улардан қай бири кучлироқ эканлигини айтиб беролмасдим. Баъзан мен Луижининг отаси жаҳл қилиб

унга бақир-чақир қилганларини, ҳатто уни жазолаганларини кўрганимда, қанийди менинг отам ҳам жаҳлини шундай намоён этса, балки менга шу қадар бегоналашиб кетмасмиди, дея ўйлаб қолардим. Мана, ҳозир ҳам мен умид билан ана шундай жанжалли томошани кутиб турардим.

Аммо, афсуски, бу гал ҳам ҳеч қандай жанжалли сахна юз бермади. Абадият қадар чўзиладигандек туюлган сукутдан сўнг, отам мендан, секин ва аниқ бир талаффуз ила сўради:

– Бу гапинг билан нимани назарда тутяпсан?

Мен сассиз елкамни қисдим холос, чунки унга нима дейишни ҳам билмасдим. Ростдан ҳам, аслида нимани назарда тутдим ўзи? Балки отамнинг деярли ҳамма ишда, ҳар бир хатти-ҳаракатида ўта ҳисоб-китобли, етти ўлчаб бир кесадиған эканлигини таъкидламоқчи бўлгандирман. Ҳа, мен тарафдан жуда ёмон бетамизлик юз берди. Бунинг устига отамнинг граф Ломбардига нисбатан жуда самимий, дўстоға муносабатда эканлигини бутун вужудим билан ҳис қилиб турардим. Ўз ишимдан уялиб кетдим. Отам яна нимадир демоқчи бўлиб оғиз жуфтлаган ва мен у ҳозир ўта муҳим бир гапни айтади, деб кутиб турган бир пайтимда, Агнес гапга аралашиб, жонимга оро кирди:

– У ҳеч нарсани назарда тутгани йўқ. Шунчаки жаҳл устида айтди-қўйди, холос. Мен унинг отамга қандай кўз ташлаганини кўрдим. Агнеснинг қарашларида аллақандай кўрқув ёки ҳадик яширингандек туйилди.

Отам шундан сўнг, “ҳеч нарсани тушунмадим”, деган маънода елкасини қисди-ю, Агнес билан мутлақо бошқа мавзуда суҳбатлаша кетди.

Дастурхондан турганимизда мен уларга қарата “рахмат” дея минғирлаб қўйдим-да, хонам томон аста қадам ташладим. Оҳиста одимлаб борарканман, ўзимни нақ жинойтчидек ҳис қилардим. Отамнинг қошида ўзимни шу қадар разилона ва пасткашларча тутганлигимдан уялиб кетдим. Ҳолбуки, отам ҳамиша мени қўллаб-қувватлаб келган, барча илтимосларимни ба-жонидил адо қилади, мана шу гал бир маротабагина адолатсизлик қилган бўлса, нима бўлибди, осмон узилиб ерга тушармиди? Унга чидашим ва мутлақо индамаслигим керак эди.

Аммо, нима бўлганда ҳам отамнинг бу ҳодисани катта жанжалга айлантириб юбормаганлиги мени хурсанд қилди. Лекин барибир, энди кўнглимда нохуш бир хижиллик ва ғубор пайдо бўлганди. Бунга сабаб отамнинг сўзлари ҳам эмас, суҳбатимизга Агнес аралашгани ҳам эмас, балки унинг отамга ғалати қараши эди. Агнеснинг нигоҳида менимча, “яхшиси жим турганингиз маъқул”, – дегандек огоҳлантириш бор эди. Назаримда, Агнес отамга эмас, балки менга шундай қараганда кўпроқ тўғри бўларди. Гарчи отамнинг граф Ломбардига муносабати самимий эканлигига иймоним комил эса-да, унинг ўша пайтдаги жаҳлдан оқариб, ҳаттоки гезариб кетган ҳаракатсиз юзларини шундоққина кўз олдимга келтириб, гапларим айни нишонга бориб тегаётганлигини ҳис қилардим.

Мен узоқ вақт энди нима қилишимни билмай, роса азобландим. Ва ниҳоят, отамдан қилган бетамизлигим учун узр сўрашга қарор қилдим. Аммо бу ишни ҳечам удалай олмадим. Юқори қаватдаги хонамдан пастга тушсам, ота-онам аллақачон бир жойга кетиб қолишибди. Кейинги кунларда ҳам узр сўраш учун ҳеч қулай вазият ёки фурсат бўлмади. Отам шундан сўнг деярли уйда бўлмас эди, уйда бўлганларида эса албатта қабулхонасига кимдир ташриф этарди. Лекин нафсиларини айтганда, у мен билан гўё ҳеч нима бўлмагандек муомала қиларди. Луижи ҳақида ҳам шундан сўнг ўртаимизда бирор гап-сўз бўлмади. Ниҳоят, ушбу воқеани буткул миямдан чиқариб ташлашга қарор қилдим. Фақат орадан бир-неча ой ўтиб, ёзги таътилга чиқишимиздан олди ўзим яна Луижи ҳақида сўз очдим.

VII

Луижининг ота-онаси ўшанда мени ўзлари билан бирга Италияга бо-ришга таклиф этишганди. Улар ўз одатларига кўра, бир неча кун Римда бўлиб, қариндош ва ёру биродарларини зиёрат қилишиб, кейин тоғдаги уйларида дам олиб қайтишни режалаштиргандилар.

Отам билан Агнес эса менга бу йил ҳам ўтган йилдаги каби Франциянинг жанубидаги оромгоҳлардан бирида дам олишни мўлжаллаганликларини айтишди. Биз Англияда яшаган чоғларимизда ёзни асосан Суррейда ўтказардик. Бир куни Агнес қатъий оҳангда “кейинги ёзги таътилда албатта бирорта хорижий мамлакатга саёҳат қиламиз”, – деб қолди. Унинг фикрича, шаҳардан ташқаридаги вилламизда отам ҳеч қачон чинакамига дам ололмайди. Ва шак-шубҳасиз, Агнес ҳақ эди.

Уйимизга албатта кимдир меҳмонга келарди. Агар ёзни Суррейда ўтказадиган бўлсак, бундан қочиб кетишнинг мутлақо иложи йўқ эди. Шунинг учун ҳам ўша йили ёзда ота-онам Швейцарияга жўнаб кетишди. Уйимизга меҳмонга келиш илинжида юрганларга рад жавобини айтиш учун отамнинг тоби қочганлиги яхшигина баҳона бўлди. Дарҳақиқат, хорижда ўтган таътил чиндан ҳам отамнинг саломатлигига хайрли таъсир қилди. Шу боисдан Агнес бу йилги таътилни ҳам учаламиз бирга хорижда, бирорта тинч ва осойиштароқ жанубий мамлакатда ўтказишимизни истарди. Бундай режа менга жуда маъқул эди. Аммо энди мени Луижилар билан бирга Италияга саёҳат қилиш фикри кўпроқ ўзига тортаётганди. Ва бунга бирдан бир сабаб зинҳор Римга бўлган ички пинҳоний қизиқишим эмас, балки уларнинг оиласида мен ўзимни жуда эркин ва ҳис қилишим эди. Эҳтимол, шунинг учун ҳам ушбу таклифимни отам рад қилади, деб сира кутмагандим. Биз меҳмонлардан холи қолган биринчи оқшомдаёқ қулай фурсатдан фойдаланиб, ўз илтимосимни баён қилдим.

Ушбу илтимосимда аслида ҳеч қандай ғайриоддий жиҳат йўқ эди. Мен илгарилари ҳам ота-онам Суррейда ёки хорижда бўлган пайтларида дўстларимникига тез-тез меҳмонга бориб турардим. Яна бир рост гап шуки, мен ҳатто улар учун таътилни иккаласи бирга ўтказганлари янада мароқлироқ бўлади, деб ўйлагандим.

Отам илтимосимни эшитиб:

– Демак, ўртоғинг билан бирга кетишни маъқул кўрибсан-да. Яхши, бироқ қаёққа бормоқчисизлар ўзи? – деб сўраб қолди.

Отамнинг саёҳатим масаласида ҳеч қандай эътироз билдирмаслигига мутлақо амин эдим, ҳатто Луижо ва унинг оиласи ҳақида ҳам, фақат уларнинг Римга боришларини айтиб қўймасам, бас. Айнан шу фикрни хаёлимдан кечира туриб, беихтиёр, Римда атиги бир-икки кун бўларканмиз, деб изоҳ бериб қўйдим. Аммо оғзимдан “Рим” деган сўз чиқар-чиқмас ҳаммаси тамом бўлди.

– Римда? – такрорлади отам. – Сен ҳали Римга бормоқчимисан?

– Тағин ёзда-я? – унга қўшилди Агнес. – Сен эсингни еб қўйибсан. Ёз мавсумида Римда бир кун ҳам туриб бўлмайди.

– Биз ахир, у ерда кўп қолиб кетмаймиз, деяпман-ку, – йиғламсираб эътироз билдирдим мен. – Франциянинг жанубида ҳам ёз жуда иссиқ бўлади, кейин мен ўйлагандимки...

– Бу гапларни мяннгдан чиқариб ташла, – деди отам. – Булар бари беҳуда. Сен биз билан кетасан, тамом-вассалом.

Одатда отам ҳеч қачон бундай қатъий ва кўрс оҳангда гапирмасди, қолаверса, унинг дарғазаблиги ҳам ғалати эди.

– Ахир, илгари Шонларникига боришимга ва Фред билан кемпингда яшашимга руҳсат бергандингиз-ку, – дедим яна минғирлаган овозда.

– Бу мутлақо бошқа масала. Етар... бас. Менга бундай аламдийда башаранг билан йиғламсираб қарамай қўя қол. Ҳеч нарса чиқмайди бундан... Сени жуда талтайтириб юборибмиз чоғи. Қачон қарама, ўз гапингни ўтказма олмасанг, дарров аламдийда киёфага киришни ўрганиб олибсан. Сен Римга боор-ма-ай-са-аан. Тамом.

Шу топда мени отамнинг рад жавобидан кўра унинг жахлдорлиги, овозидаги аллақандай менга нотаниш ғижиниш оҳанги кўпроқ таажжублантирарди. Шундан сўнг мен бир сўз ҳам демай, хонани тарк этдим.

Қаҳр-ғазабга тўла ҳамда каловланган бир ҳолатда яна дарс қилишга киришдим. Орадан бироз фурсат ўтиб ёнимга Агнес кирди. Мен унга хомуш қараб турарканман, Агнеснинг чехраси ҳам тундлашиб, ўша бизлар Париждан қайтган илк кунлардагидек яна безовталиқ ва ҳадикка чулганганлигини, у ҳам асабий, ўзига ишонмаган бир аҳволда эканлигини пайқадим. Бу сафар мен ўрнимдан туриб, унинг ўтириши учун курсини ёнига суриб қўйишни ҳам лозим топмадим. Агнеснинг ўзи ёнимга ўтириб, гап бошлади:

– Мартин, сен билан гаплашиб олсам дегандим.

Мен дарсларим кўплиги ва уй вазифаларини бажаришим кераклиги хусусида нималардир деб ғўлдирадим, бироқ у гапларимга парво ҳам қилмади.

– Тушунаман, ўртоғинг билан бирга боролмаслигиндан, албатта, хафа бўляпсан. Балки отанг ҳам... бироз... У жудаям чарчаган, жуда ҳолдан тойган... Унинг қай аҳволдалигини наҳотки кўрмаётган бўлсанг?

Мен мик этмасдан ўтирардим.

– Отанг дам олиши керак, – дея фикрини давом этарди у. – У ниҳоятда толиққан, шунинг учун ҳам жуда асабий ва... – Агнес нимагадир жимиб қолди, кейин яна қўшиб қўйди: – Отанг дам олишда бизлар билан бирга бўлишингдан жуда севинди. Ахир у шундоқ ҳам сени кам кўради, соғинган...

Мен қовоқ-тумшуғимни осилтириб, қўлимдаги қалам билан бир варақ қоғозга турли шакллар, белгилар чизиб ўтирарканман, отамнинг мени ўз ёнида кўришга зорлигига ҳечам ишонгим келмасди.

Яна бироз жим турдим-да:

– Бунинг ҳаммасига бизлар бир-икки кун Римда бўламиз, деганим сабабми? – дедим.

Агнес саволимга дарров жавоб бермади. Кейин эса:

– Ҳа, Римнинг ҳам дахли бор, – деди паришонхотир овозда.

Бу гапдан мен яна портлаб кетдим:

– Буниси энди ғирт телбалик-ку, Агнес хола! Наҳотки отам чиндан ҳам мени Римга бориб онасини эслаб яна йиғи-сиғи қилиб ўтиради, деб ўйласалар?! Мен таътилни Луижилар билан бирга ўтказмоқчиман, холос. Бу ерда Римнинг умуман дахли йўқ, тушуняпсизми?! Худо ҳаққи, тушунинг, мен энди эмизикли чақалоқ эмасман... қолаверса...

Қаттиқ ҳаяжон ва ғазабдан яна дудукланиб қолдим... кейин алам ва нафрат билан қаламни бармоқларим билан янада маҳкам қисиб, қоғозга ҳар хил шакл ва айлана доирачаларни тўлдириб ташладим.

– Мен сени жуда яхши тушунаман, – такрорлади Агнес яраш оҳангида ва алланечук бир меҳр билан.

– Сиз тушунасан, бироқ отам-чи, улар тушунмаяптилар-ку! Уларнинг назарида мен бир умр тўрт ёшлиқ боламан.

– Йўқ, нималар деяпсан, Мартин. Ахир катта одамлар ҳам баъзан руҳий изтироб исқанжасида ғулғулага, восвосга тушиб қолишлари мумкин. Агар улар чиндан ҳам... Агар уларнинг хотирасида, ҳалигиндай... оғир ва мудҳиш воқеалар қайта жонланадиган бўлса... Сенинг ўзинг онанг ҳақида жуда кўп ўйлашингни айтгандинг-ку. Агар Римга боргудек бўлсанг,

онангни янада кўпроқ ўйлайсан.

– Хўш, шунга нима бўпти?! – жеркигандек унинг гапини бўлдим.
– Сизлар ўзимни ҳеч қачон онаси бўлмаган одамдек тутишимни истайсизми? Йўқ, ҳомтама бўлманг. Менинг ОНАМ бўлган ва мен уни ҳеч қачон УНУТМАЙМАН! Ва у ҳар доим, то қиёмат қадар МЕНИНГ ОНАМ бўлиб қолади...

Мен шу сўзларимни айтарканман, улар ниҳоятда кескин, нафратомуз эшитилиши мумкинлигини, мен тагин бор захри-аламимни ҳеч қандай айби бўлмаган одамга сочаётганлигимни англаб, беихтиёр тилимни тишладим.

Ахир Агнесда нима гуноҳ, у отам нимани хоҳласа, шуни адо этаяптику. Агар буларнинг бариси Агнеснинг ўзига боғлиқ бўлганида, балки у менинг Луизи билан Италияга кетишимга розилик берармиди...

Бироз жимликдан сўнг у:

– Сен мени ўз онанг ўрнида қабул қилмаслигингни жуда яхши биламан. Ҳеч қачон яхши кўрмаслигинг ҳам менга аён. Мен бундан хафа эмасман. Эҳтимол мени яхши кўриш чиндан қийин, мумкин бўлмаган ишдир. Ахир мен назокатли, меҳрибон ва мушфиқ эмасман-да ва... яна... – деди-ю, сўзини тугата олмади.

Мен бошимни аста кўтариб, унга ҳайрат ва кўркув аралаш тикилиб қолдим. Шу лаҳзада менга гўё Агнес хўнграб юборадигандек туйилиб кетди. Ана холос! Шу пайтгача Агнесни ақлли ва ўз мажбуриятларига масъулиятли, бироқ инсон сифатида ўта совуққон аёл, деб ҳисоблаб юрганимдан ниҳоятда уялиб кетдим. Шу топда унинг кўзлари гарчи куруқ, кароқларида ёш кўринмаса-да, аммо нозик қимтилган лабларининг бир чеккасида аламли бир ифода, чуқур андуҳ ва изтироб акс этиб турарди.

– Бу гапингиз ногўғри, Агнес хола, – дедим бироз истиҳола билан. – Мен сизни жудаям яхши кўраман.

Мен бу изҳорим ёлғон эканлигини ва у менга зинҳор ишонмаслигини билиб турардим. Аслида ҳам мен Агнесни яхши кўрмасдим. Тўғри, унга нисбатан хурматим катта, мен учун қилган барча яхшиликлари ва умуман менга ҳамиша чин юракдан самимий муносабатда бўлиши учун ундан бир умр миннатдорман. Лекин барибир, уни яхши кўраман, дейишим ёлғон эди. Шунда кутилмаганда хаёлимда бир савол пайдо бўлди: қизиқ, бу дунёда Агнесни чиндан ҳам яхши кўрадиган, севадиган бирорта одам бормикан ўзи? Албатта, отамдан ташқари, демоқчиман. Балки бувим яхши кўрар? Гарчи уларнинг ўзаро муносабатлари жуда яхши бўлса-да, бунга ишонишим мушкул. Аннамарининг Агнесга нисбатан ҳар хил эътироз ва норозиликларни айтиб, ғараз ва адоват кайфиятида юришини эсламасам ҳам бўлаверади. Боиси, у ҳеч кимни ёқтирмайдиган, ҳаммага бирдек, айниқса, аёлларга нисбатан доим душман назари билан қарайдиганлар тоифасидан.

Дарвоқе, Агнеснинг бошқа аёллардан фарқли ўлароқ, бирорта ҳам дугонаси йўқ эди. Эҳтимол, унинг дўсту дугоналари учун вақти бўлмас, эҳтимол унинг бунга эҳтиёжи ҳам йўқдир. У ўзини бутунлай отамга, унинг ишига ҳамда хизмат пиллапояларидан кўтарилишига бағишлагандир.

Агнес яна шундай деди:

– Отангни-чи, ўз отангни яхши кўрарсан, деб ўйлайман.

Мен билдимки, у ичимдан кечаётган ўй-хаёлларимни худди сеҳрли кўзгуда кўргандек англаб турибди. У яна фикрини давом эттирди: – Модомики, таътил пайтида отангнинг ёнида бўлишинг унга маъқул экан, наҳотки сен учун бу шунчалик оғир иш бўлса... У яхшилаб дам олиши керак... унинг саломатлиги... Агар сен бундай хўмрайиб, аразлаб юрсанг, отанг баттар хафа бўлиб қолади. Унга таътил ҳам, дам олиш ҳам татимайди... барисини чиппакка чиқарасан.

Мен қисқагина жавоб қилдим:

– Майли аразламайман.

– Лекин кўринишинг бундай демаяпти.

Мен беихтиёр енгил тин олдим.

– Бу ўтиб кетади.

– Мен ҳам шунга ишонаман, – деди у. – Буни ўзим учун сўрамаяпман, Мартин. Ўзинг ўйлаб кўр, шу пайтгача мен ҳеч сендан ўзим учун бирор нарсани илтимос қилганманми?

У жавобимни ҳам кутмасдан, ўрнидан турди-да, шахд билан хонадан чиқиб кетди. Мен эса, ҳали асабийлашган чоғимда ўзим қоғоз варағига чаплаб ташлаганим турли бемаъни ва аҳмоқона шаклларга термулганча ўтириб қолдим. Кўнглимдаги қаҳр ва ғазаб аста-секин тарқалиб кетди. Унинг ўрнида фақатгина ҳайрат қолди, холос. Дарҳақиқат, Агнес ҳеч қачон шахсан ўзи учун мендан бирор нарса илтимос қилмаган эди. Бу ҳақда унинг ўзи эслатгани ғалати туйилди. Бу бир қадар кўнгилчанлик аломати бўлиб, Агнесга сира ярашмасди. Энг муҳими, у мендан нимани ҳам илтимос қилиши мумкин ва мен унга нима қилиб бера олардим? Наҳотки, у ўзи орзу қилган барча нарсаларга эга бўлмаса?! Мана отам уники-ку, жамиятдаги ҳамма орзу қиладиган мартаба, мил-мил пуллар, хўш, мен унга яна нима беришим керак экан?!

Мен тақдирга тан берган одамдек, чуқур хўрсиндим. Луизи чиндан ҳақ экан. У доим ота-онаси билан ўзининг ўртасидаги бирорта жанжалли масала бартараф этилгач, менга шундай дерди: – Катталар доим бизларга яхшилик иштади, бироқ афсуски, улар биз ҳақимизда ҳеч нарсани билмайдилар.

Дўстимнинг бу гаплари менга доим кулгили ва эриш туйиларди, аммо бугун билдимки, у мутлақо ҳақ экан. Мана, Агнес ва отамни олайлик, улар шунчалик ақлли ва доно бўлсалар-да, мени умуман тушуна олишмайди. Эҳтимол, улар ҳозир ҳам мен учун айнан Римга бориш ўта муҳим бўлса керак, деб ўйлашар ёки мен у ерга боргудек бўлсам, “Мартин кўхна шаҳар кўчаларида мотамсаро аҳволда сарсон-саргардон кезиб, онасини эслаб йиғлаб-сиқтаб юради ва оқибатда яна бирор дардга чалинади”, – деб ўйлашаётгандир. Эҳ, қачон бу бемаъни англашилмовчиликларга чек қўйиларкин-а! Наҳотки улар мени онам ҳақида билганларини рўйи-рост, беҳадик ва холисона гапириб беришларини қирқ ё эллик ёшга киргунимча кутиб ўтиради, деб ўйласалар? Наҳотки, менинг оддийгина бир истагимни қондириш шу қадар қийин бўлса?!

Мен ўзим қирқ-эллик ёшга кирганимда, отам ва Агнес агар ҳаёт бўлсалар, қариб-чуриб, қандай ночор аҳволда бўлишларини хаёлан тасаввур қилиб, кулиб қўйдим. Ҳа, бир томондан олиб қараганда, Агнес тўғри гапирди: отамнинг аҳволи жуда чаток, буни унинг ранги-рўйидан ҳам билиш мумкин. Аслида-ку, мен ҳам буни илгарироқ пайқагандим, лекин жиддий аҳамият бермабман. Отамнинг ҳар доим ҳам кўриниши у қадар яхши бўлмаслигига кўникиб қолганман, шекилли. Чунки отам фақат олис ўтмишда, ўша қувноқ отам бўлган пайтларидагина соғлом ва тетик кўринишга эга эдилар. Мен шу аснода Агнесга нисбатан ҳеч бир ғайирликсиз англадимки, гарчи Агнес унинг учун менинг онамдан кўра кўпроқ муносиб рафика бўлса-да, лекин отам барибир, ўша ўзига мос бўлмаган, “хаёлпараст” онам билан яшаган пайтларида росмана соғлом ва бахтли кўринар эдилар.

Отамнинг нега онам учун узоқ аза тутмасдан, тез орада уйланиб олганлигининг сабаби энди менга равшандек эди. Қолаверса, ўзим ҳам энди кичкина бола эмасман. Яқинда Луижиларнининг уйида ҳам кечагина ўз турмуш ўртоғидан ажралиб, айрилиқ азобида “энди унингсиз қандай яшайман, ҳаётим адо бўлди!”, дея йиғлаб-сиқтаб юрган бир кишининг бир йил

хам ўтмасдан яна бошқа аёлга уйланиб олганлиги хусусида гапиришганди. Табиатан жуда шаддод ва чўрткесар бўлса-да, Луижининг онаси бундай ҳаётий масалаларда жуда оқилона фикр юритарди. У шундай деганди:

– Эркак киши ёлғиз яшай олмайди, ёлғиз яшамаслиги ҳам керак. Агар у турмуш ўртоғидан кичик боласи билан тул қолган бўлса, бундай эркакнинг ёлғиз яшаши гуноҳи азимдир.

Ҳа, мен буларнинг ҳаммасини тўғри тушунишим мумкин. Бирок, инсон ўзининг биринчи хотинини буткул ҳаётидан чиқариб ташласа-чи, гўёки у мутлақо мавжуд бўлмагандек, ҳатто бу “фарзандига ғамхўрлик қилиш мақсадида амалга оширилган” бўлса-да, барибир, жуда ғалати, ғалатигина эмас, бу бориб турган жоҳиллик ва шафқатсизлик эмасми...

Шу пайт миямга кутилмаган бир фикр урилди-ю, ундан ўзим ҳам даҳшатга тушдим: агар онам аслида вафот этмаган бўлса-чи, ҳозир қаердадир у ҳам мени эслаб, соғиниб йиғлаб юрган бўлса-чи?

VIII

Бундан икки ойларча муқаддам бир роман ўқигандим. Дарвоқе, айтиш ҳаёлимдан кўтарилибди, мен анчадан буён болалар ва ўсмирлар учун битилган асарларни ўқимай қўйганман. Улар менинг ғашимга тегади. Ушбу китобларда тасвирланган болаларнинг бирортаси ҳам менинг таниш дўстларимга, ошналаримга сираям ўхшашмайди. Ўзимнинг атрофимдаги гап-сўзлардан ва оламда юз бераётган воқеа-ҳодисалардан аслида ҳаёт қандай эканлиги хусусида шунчалар кўп нарсаларни билиб олдимки, энди ушбу китоблардаги: “Барибир, ҳаёт жуда гўзал!” деган хулосаларни эътироф этишга ҳечам хохишим йўқ. Мен турли саёҳатлар ҳақидаги китобларни мириқиб ўқирдим, шунингдек, битта детектив асарни ҳам ўқидим, кейин Агнеснинг шкафидан ўзига билдирмасдан ўғирлаб, романларни ўқишга киришиб кетдим. Мен уларни айрим тенгкурларим каби шахвоний саҳналари учун мутолаа қилмасдим, балки шунчаки, катталар учун ёзилган асарларда муаллифлар кўпроқ ростгўй бўладигандек туйилганидан ўқирдим. Қолаверса, болалар ҳақидаги китоблардан кўра, катталар оламини ўрганиш менга кўпроқ қизиқарли эди.

Хуллас, мен яқинда хотини ташлаб кетган эркак тўғрисида ҳикоя қилувчи бир романни ўқиб чиқдим. Ўша эркак хотинидан шу даражада жаҳли чиқадики, натижада уни ўлган, деб ҳисоблай бошлайди. Ва у ўзининг барча танишларига ҳам шундай хабар беради. Ҳатто ўз фарзандларига ҳам. Мен ҳозир ўша роман қахрамонининг феъл-атвори, ўзини тутиши жудаям отамга ўхшаб кетишига нега шу пайтгача эътибор қаратмаганимга ҳайрон бўлиб ўтирибман. Агар чиндан ҳам онам вафот этмаган ва шунчаки отамни ташлаб кетган бўлса, унда шу пайтгача менга ғалати бўлиб туйилган кўпгина ҳолатлар ўз-ўзидан муайян маъно касб этиб, ҳамма нарса кундек равшан бўлади-ку. Ҳа, энди мен бувимларнинг уйдаги оилавий альбом бирданига нега йўқолиб қолганлигини тушунаман. Бувим албатта, ўзининг суюкли ўғлини ташлаб кетган аёлдан ранжиган, кўнгли совиган бўлиши мумкин. Унда тўй фотосуратлари-чи, уларни нега сақлаб қолишди экан? Эҳтимол, бу шунчаки атрофдагиларга чиндан ҳам фарзандининг оиласи борлиги, у ҳам барча қатори никоҳ маросимини ўтказиб бунга эришганлигини кўрсатиш учун сақлаб қолгандир. Ахир бизда бунақа нарсалар учраб туради ҳамда улар асосан турли номатлуб миш-мишлар, нотўғри талқинлар, жанжалларга барҳам бериш учун амалга оширилади. Балки улар одамларни онамнинг вафот этганлигига ишонтиришгандир, балки онамнинг ўзлари ҳам шундай гап тарқатилишига рози бўлгандирлар. Балки бунга уларнинг ўз айбларига иқроор бўлиб, виждон азобини туйганлари, чиндан ҳам уялганлари сабаб бўлгандир. Мен шулар ҳақида ўйларканман, қалбимни иккита бир-бирига

мутлақо қарама-қарши туйғу чулғаб олди – уларнинг бири умид бўлса, иккинчиси кўрқув эди.

Умидим шундан иборат эдики, агар шу тахминим рост бўлиб чиқса, унда мен қачондир ўз онажонимни яна кўришим, унинг дийдорига тўйишим мумкин. Кўрқувимнинг боиси эса: онам энди мутлақо бошқа аёл эканлиги, у менинг хотирамда қолганидан мутлақо бошқача бўлиб чиқиши ҳам мумкинлигини англаганимдан эди. Ахир у мени ҳам ташлаб кетган ва ўтган йиллар давомида бирор маротаба бўлсин ўзи ҳақида хабар қилмаган. Эҳтимол, у ҳали ҳам Римда яшаётгандир, балки шунинг учун отам жон-жаҳди билан менинг Римга боришимга қаршилиқ килаётгандир. Ахир Римга борадиган бўлсам, онамга дуч келиб қолишим ҳам мумкин-да. Лекин барибир, менинг суюкли онажоним, мени ташлаб кетганликларига ва шунча йиллардан буён ўз фарзандини кўришга ҳаракат қилмаганликларига ёки бирорта хат ёзмаганликларига ишонишим жуда қийин эди. Аммо тағин ким билсин, балки улар хат ёзган бўлсалар ҳам менга етиб келмагандир, балки уларни кимдир мендан беркитиб келгандир. Балки улар қачондир мени узоқлардан кузатиб тургандирлар, лекин отамдан кўрққанликлари ёки уялганларидан, ёки бўлмаса менинг қалбимга яна озор етказиб қўйишдан чўчиб, ёнимга келишга журъат қила олмагандирлар...

Бошимда худди ана шундай хаёлий тахминлар ғужғон ўйнар ва улар кўмагида мен ўз онаминг узоқ йиллар мобайнида дом-дараксиз кетганлигини изоҳлашга ва шу билан бирга уни оқлашга тиришардим.

Шундан кейин менда кўчада юрганимда йўловчиларга ўта синчковлик билан тикилиш, вақти-вақти билан кутилмаганда ёнимга қайрилиб қараш одати пайдо бўлди. Бундан Луизи жауда ҳайрон қолиб, ўзимни тутишим худди баъзи фильмлардаги полиция таъкибидан қочиб юрган гангстерларни эсга солишини айтди. Шунингдек, отамга келган почтани ҳали унинг кабинетига олиб кирмасларидан аввал бир кур кўздан кечириш учун турли шумлик ва ҳийла-найранглар ўйлаб топа бошладим. Баъзида эса дарс жараёнида китобдан шартта бош кўтариб, бирдан ўрнимдан туриб кетар ва дераза ёнига бориб ташқарига тикилиб қолардим. Бутун вужудимни камраб олган мендаги мана шу беҳаловатлик хатти-ҳаракатларимда ҳам сезила бошлади шекилли. Агнес дафъатан: – Тузукмисан, сизхат-саломамлигинг яхшими? – деб сўраб қолди.

Бир куни хатто қадди-қомати худди онамникидек нозик, сочлари эса малла тусли бир аёлнинг ортидан эргашдим. Аёл автобусга чикди, мен ҳам унинг кетидан йўловчиларни туртиб, итариб унга томон талпиндим.

Шунда унинг юзларини яқиндан кўрдим. Хоним ҳам албатта, уни кузатиб келаётганлигимни пайқаб қолди шекилли, ўзининг кичкинагина, лекин ўткир кўкиш кўзлари билан менга тик қаради. Унинг юзига чапланган қалин упа ҳамда қип-қизил қилиб бўялган лабларида истехзоли ва беҳаё бир табассум барқ уриб турарди. Яхшилаб қарасам, унинг сочлари ҳам бўялган экан.

Ноқулай аҳволга тушиб қолганимдан яноқларим дув кизарган ҳолда автобусдан тезроқ кутилиш учун яна ҳозиргина безовта қилганим одамларни туртиб-суртиб навбатдаги илк бекатдаёқ ундан отилиб тушдим. Йўловчилар мени турли заҳарханда сўзлар, танбеҳу дашномлар билан кузатиб қолдилар.

Кейинчалик ҳам мен бу ачинарли воқеани имкон қадар эсламасликка ҳаракат қилардим. Аммо ич-ичимдан ишонардимки, мабодо онам чиндан ҳам ҳаёт бўлсалар, улар албатта Римда яшасалар керак. Чунки мен отамнинг Римга боришимни тақиқлашларига дарров рози бўла қолдим. Бундан менинг ўзим ҳам онамни учратиб қолишдан кўрқаётган бўлсам

¹ Гангстер – жиноий тўда аъзоси, жиноятчи.

керак, деган хулоса келиб чиқади. Яна қўрқишимнинг сабаби, онам ҳам энди худди отам каби мендан узоқлашиб, бегоналашиб кетган бўлса-чи, деган ўй эди. Агар ҳаётда онамни учратсаму, у менинг хаёлимдагидек бўлиб чиқмаса, бу мени энг эзгу хаёлларимдан мосуво этади, мен уларни бир умрга йўқотиб қўйишим мумкин, деб қўрқаётган эдим. Бу фикрларим ўзимга ҳам мутлақо ёқмаётганди, албатта. Ахир бирорта одамни яхши кўрсанг, сен учун энг муҳими у қаерда бўлмасин фақат омон бўлса, бас, деган туйғу-ку, шундай эмасми?! Наҳотки менинг орзу-хаёлларим онамнинг ўзидан ҳам азиз бўлса? Бу ахир ғирт бемаънилик. Балки отам “Сен ўта хаёлпарастсан, шу сабабдан беҳуда хаёлларга кўп бериласан”, – дея дакки берганларида ҳақдирлар. Мана, аллақандай бир китобда ўқиган ходисаларим туфайли, бекордан-бекорга ўз дилимни ўзим вайрон қилиб, ҳар турли шубҳа-гумонларга берилиб ўтирибман. Гўё бошқа қиладиган ишим йўқдек, тавба?!

Мен паришон бир нигоҳ билан ресторанчанинг айвони одамлар билан тобора тўлиб бораётганлигини кузатиб ўтирарканман, ўз-ўзимга шундай савол берардим: агар воқеалар сал бошқачароқ юз берганида эришилдиган натижалар ҳам бошқача тус олган бўлармиди? Агар Луизи билан ўша бемаъни фильм ҳақидаги суҳбатимиздан ташқари ҳам бошқа сабаблар бўлмаганида, мен ўзимча шунча бўлар-бўлмас воқеа-ходисаларни тўқиб-бичиб, ўзимча фолбинлик қилиб ўтирармидим? Ва умуман, бу ерда ўша бошқа сабаблардан ташқари тагин нима бор ўзи?

Йўқ, мен барибир тан олишим керакки, ўша машъум фильм хусусидаги ҳикоядан ташқари ҳам менинг шубҳа-гумонларга асос бўлгучи жуда жиддий сабабларим бор эди. Мазкур машъум фильм тасодифан мени қийнаб келаётган барча саволларимга жавоб топиб берди, холос. Бу ҳам етмаганидек, ушбу жавоблар ниҳоятда даҳшатли бўлиб чикди.

*Рус тилидан
Муҳиддин ОМОН
таржимаси*

(Давоми бор)

Хусрав ДЕҲЛАВИЙ

Ямнуддин Абулҳасан Хусрав Деҳлавий Ҳиндистон шимолидаги Патъёлий шаҳрида 1253 йил таваллуд топган. Унинг отаси Амир Сайфуддин Муҳаммад Шаҳрисабз (қадимий Кеш)лик бўлиб, мўғул истилоси пайтида ҳижрат этган. Деҳлавий ёшлигидан илму фанга меҳр қўяди, шоирлик истеъдоди уни оламга тез танитади. Узидан беш девон (ғазаллар, қасидалар, рубоийлар, қитъа ва таржиъбандлар), бир ғазалиёт девони ва “Қирон-ус-Саъдайн” (1289 йил), “Мифтоҳ-ул-футуҳ” (1291 йил), “Хамса” (18 минг байтдан иборат, “Матлаъ-ул-анвор”, “Ширин ва Хусрав”, “Мажнун ва Лайли”, “Оинайи Искандарий”, “Сақкиз биҳишт”, 1299-1302 йиллар) дostonларини ва яна олти назмий-насрий асарларни мерос қолдириб, 1325 йил оламдан ўтади.

Деҳлавий “Хамса”сининг биринчи дostonи “Матлаъ-ул-анвор” 1299 йилда Низомийнинг “Махзан-ул-асрор” дostonига жавобан ёзилган бўлиб, 3310 байтдан иборат. Асар муқаддима, хотима, йигирма мақолот ва маърифий-ирфоний, тарбиявий аҳамиятга эга ҳикоятлардан иборат. Қуйида “Матлаъ-ул-анвор”, “Ширин ва Хусрав” дostonларидан парчалар уқувчи диққатига ҳавола қилинаётмир.

“Матлаъ-ул-анвор”дан

Ул ҳама одоби, гўзал борлиги,
Пояйи аввал адаби ёрлиги.
Улки жаҳонида не барною тир,
Ёрсиз ҳеч кимса яшолмас ахир.
Ёр этагини чу қўйиб бўлмагай,
Фикру хаёлига тўйиб бўлмагай.
Дўстнинг шундогини изла тугал,
Ул абадий даҳрда қолсин гўзал.
Ҳамдами бўлмаски орзу узоқ,
Қора сочи бўлди-ку охири оқ.
Ранги на ўзгаргуси тушганда тоб,
Зуд кетур ранги такаллуфи об.
Оқлигидан дийда эрур мисли сунт,
Сурма қаролиги бўлибдур унут.
Хона асосики эрур гишти хом,
Бир-икки ёмғир-ла бўлур наст тамом.
Кимки ҳақи суҳбати ёрон билтур,
Умр алар йўлига ҳадя қилтур.
Дўст дема оники, ҳам нўстлиги
Бўлмаса лутфу адаби дўстлиги...
Писта эрур ёри вафодори нек,
Қалби тўла маъни, лаби гунчадек.
Улки чу хурмо эса, дўст тутма жон,
Мағзи бурун они, ичи устухон.
Катта-кичик суҳбатидан топ ҳузур,
Ҳамнишининг сен-ла ақлманд бўлур.
Неча темирчи каби ёқиб ўтун,

Тўни муаттар бўйидан инчунон.
Одамий эзгу ишидан шодланар,
Ҳас ҳама жойда олов ичра ёнар...
То сену юзинг ила бўлгайла шод,
Чун кетасан, кўп на этгайла ёд...
Кимки салом деса, сенга ёр эмас,
Ҳар садаф ичра дури шоҳбор эмас.
Чун не топарсанки бу дунёйи тор
Ёрки они не деёлурсанки ёр...
Ҳокас ганимдан ёмон, эй азиз,
Ўз дилида бўлмаса рости гализ...
Ёри бадфеъл эрур баднишон,
Кўзинг уза қўй хоҳ уни қошсимон.
Одамилиг қилма талаб кўпу кам,
Сенга яқин кўз нури бўлса ҳам.
Нафс мувофиқ сенга ҳам кам дурур,
Икки қарашили қародил ҳам дурур.
Кўз, умедворлиги мардум – қарог,
Нури қароси бору зулматда оқ.
Бошу қулоқдан на одам одамий,
Дев эрур ул эса эл бегами.
Кўрсийи тахтдир бақувват дарахт,
Кунда бўлур бўлмасидан курси тахт.
Одамилиг одамилигдан бутун,
Улки бўйи бўлмаса, оддий ўтун.
Турқи совуқ лутф қилар бўлса ёр,
Ҳуш на ёронлар дилин этмоғи бор.
Бех гадо, талх эса гар мезбон,
Ухласа бех, кўр эса гар посбон.

Каски такалтуф ила на дўст бўлар,
 Токи табиати-ла на дўстсевар...
 Кимки қорар бўлса сув ичра шароб,
 На мазайи сиркаю, на завқи об.
 Кўзгуда аксинг кўринса гўзал,
 Сен каби йўқ ўзга, ўзингсан ўшал.
 Ул кишини сен сана дўстқатор,
 Шодлигу гамда бўлур сенга ёр.
 Шодлигу гамда сенга дўст, дўст эмас,
 Шод на ундан бўласан гам у бас.
 Ёри гаразгўйлари бисёр эрур,
 Улки гаминг чекса, ўшал ёр эрур.
 Иzzати бургутки шикорчийи зўр,
 Йўқса ҳама қушлари ҳам донахўр.
 Дилки, қовушмас на эт оҳу зор,
 Ён ўзинг, бўлмаса дилсўз ёр.
 Хотири бесўз эрур пурфигон,
 Ёнгучи инсон эрур меҳрибон.
 Ёр чунон бўлки номингга мос,
 Бўйи саломат-ла саломингга мос.
 Тарки жафо айлаки ширин бўлар,
 Номингу дебочайи таҳсин бўлар.
 Майли касе қилки сафо унда бор,
 Не гули рангиннамо унда бор.
 Ойина ул беҳки темирдан ясар,
 Равшан этар, гарчи на бўлгуси зар.
 Орзу-ҳаваслар-ла на бўлгилки гарқ,

Одамини девидан этгил чу фарқ,
 Дахр, қорин тўқи нонинг найлагай,
 Арпа бериб, жонингга қасд айлагай.
 Кўксинга элма чу тухми гурур,
 Кечагилар суҳбатидан юз на бур.
 Майл ба ҳамсуҳбати дарвеш қил,
 Ўзгасидан сўраб они беи қил.
 Улки эрур нақши мурод қўлида,
 Истаги бор эрса илм йўлида.
 Ташила анга кўз муродики йўқ,
 Ҳар сорига чашми кушодики йўқ.
 Улки алайкум наки дегай тамом,
 Яхииси унга демагум в-ас-салом.
 Тоғки, тошдиру суҳан оз қилур,
 Деса салом кас, у ҳам овоз қилур.
 Улки саломингга на этгай жавоб,
 Яхиш тош ундан топувчи савоб...
 Қочгуси сендан киме эрсанг гадо,
 Қўли очиг бўл, чу қайтгай яно.
 Майли касе қилки вафойинг этур,
 Жонини қалқони балойинг этур.
 Дўст чунин жон эрсаки бергучи,
 Дўстлиги жонингга жаҳон бергучи.
 Ер жаҳонда топажаксан баса,
 Лек вафодор на кўрдим касе.
 Суҳбати у қилки ба сидқу сафо,
 Тут этагин у эса аҳли вафо.

“Ширин ва Хусрав” достонидан

**Хусрав чўпонлар либосини кийгани, яширинча тоғ этагига боргани
 ва Фарҳод ила мунозарада икки кўзини тўрт қилгани**

Уйқудан уйгонди кеч ухлаб саҳар,
 Қўлида сут тўла коса жылвагар.
 Узоқ титраб самовот шамъи кулди,
 Тушиб коса қўлидан сут тўкулди.
 Шаҳанишоҳ деди бахтдан шоду мамнун,
 Борурман сут ариги сори бул кун.
 Ечиб тандан либоси шаҳриёрлар,
 Чўпонликни этибон ихтиёрлар.
 Сўраб-сўрди у жойдан тоғма-тоғ ул,
 Сут аригига етди кўнгли чоғ ул.
 Ариг бўйин тамошо қилди бирдам,
 Кўрур тошларни тошлар узра кўрмам.
 Ки ҳар нақши ҳунар чун нақши чине,
 Назар ташларди айтиб офарине.
 Чу ул устодлигин кўрдик санъат,
 Уни кўрмакка шодон этди рағбат.
 Бир ул тоғжусса эрди паҳлавоне,
 Улуғлар забтидан унда нишоне.
 Қадрли бу вужуд тушкун хаёле,

Тўлин ойи бўлиб гамдан ҳилоле.
 Бало кўп жонига етганди они,
 Сазовори санамлик устухони.
 Юзи нурхуну бошдан то оёқ хок,
 Ийқилган хуну хоки ичра гамнок.
 Дедики: “Кимсану не қайғусозлик?”
 Деди: “Ошиқман, этгум жонгудозлик...”
 Деди: “Не шиқбозликни нишони?”
 Деди: “Ўтгай балода умри они”.
 Деди: “Бундан не излар ошиқи мард?”
 Деди: “Дил бергусидур излагай дард”.
 Деди: “Дилни нечун тутмаслар ўзда?”
 Деди: “Бўлгай фидойи жоду кўз-да”.
 Дедики: “Мазҳаби хубони чунлиғ?”
 Дедики: “Ишва, алдови фусунлиғ”.
 Деди: “Ўзга не найранглар солишигай?”
 Дедики: “Ғам беришиб, жон олишигай”.
 Деди: “Жон аччиги ҳеч кам эмасдур?”
 Деди: “Ширин гами гар, гам эмасдур”.
 Деди: “Ҳажрида қандайсан бу ёнда?”
 Деди: “Ҳажри юзи гам бирла қонда”.
 Дедики: “Сенга сочгайми гоҳи нур?”
 Деди: “Ҳа, лек йироқдан ой кабидур”.
 Деди: “Они на кўр қолсанг тирик то”,
 Деди: “Бундоқ яшашдан ўлмак авло”.
 Деди: “Гар жонга бор ундан зиёне?”
 Деди: “Арзон бўлур жаври ба жоне”.
 Деди: “Ундан узоқлаш чекмайин дард”,
 Дедики: “Йўқ севишида бундайин шарт”.
 Деди: “Дунёёқар у фитнакордур”,
 Деди: “Йиққинг не бунга иши бордур?!”.
 Деди: “Токай егайсан ишқидан гам?”
 Дедики: “То яшаб, ўлсам кейин ҳам”.
 Деди: “Ўлсанг ани орзусида гар?”
 Деди: “Йўқликда дегайман дуолар”.
 Деди: “Бошингни кесса гар ба шамишир?”
 Деди: “Анга боқарман паст бўлиб ер”.
 Деди: “Гар тўкса хунингни жафоси?”
 Деди: “Ҳам ўлдирар мени вафоси”.
 Деди: “Охир на хунрезлик уволдир”,
 Деди: “Гар дўст тўккайдур – ул ҳалолдир”.
 Деди: “Гар сен сорига ўтса ногоҳ?”
 Деди: “Мижжам йўл супургай баногоҳ”.
 Дедики: “Гар кўяр кўзинга пойин?”
 Деди: “Кўздан этарман жонга жойин”.
 Деди: “Тушингда кўринса у қомат?”
 Деди: “Ўхлаб қоларман то қиёмат”.
 Деди: “Келгайми уйқунг ушбу бобда?”
 Деди: “Ҳа, окахони йўқ ҳисобда”.
 Деди: “Тирноқ-ла деса тош қазил?”
 Деди: “Мижгон-ла ковларман мил-мил”.
 Дедики: “Дўст гамида бунча сен хун?”
 Деди: “Жоним яшарман токи ул чун”.
 Дедики: “Ишқидан жонинг ҳалоко”,
 Деди: “Ошиқлара бундан не парво?” –

Ки ҳар не деди подшоҳи замона,
 Жавобе деди ошкор ошиқона.
 Таажжуб қилди шоҳ бу устувордир,
 Бу янглиз куйгани-ла пухтакордир.
 Кишики ишқи бирла маст бўлгай,
 Агар юксак на бўлгай, паст бўлгай.
 Чу кўрди у вафони пойи бордир,
 Қадам дўстлигида ўз жойи бордир.
 Тилини тутди ул кўп сўйламай роз,
 Бўлак ойинда берди сўзга пардоз.
 Паришон ҳолатида они кўрди,
 Мизожсини узрлар бирла сўрди:
 “Ки не янглиз, қаёқдан тушиди бу кун,
 Дилим куйгай бу ҳолингга сени чун”.
 Жавобин берди марди ғам сиршишти,
 Ки: “Бу менга қазонинг сарнавишти.
 Чу бўлса илги тақдирим инонгир,
 Чиқолмам ташига тақдирдан, Худо бир.
 Берур қисматни барча элга Раббим,
 Бураб юз қисматидан айт-чи ул ким?
 Ба хоки пойлари бўлгум ҳаваснок,
 Тўкарман кўз йўлидан дийдага хок.
 Кўзим сўзига чун дил мойил ўлгай,
 Балойи дийда дилга қойил ўлгай.
 Бурун бундан на этдим доду фарёд,
 Ки табъим банда эрди, жоним озод.
 На билгайман қаердан турди бу дуд,
 Бу хил куйдирди жони меҳнатолуд.
 Муборак рўйи Ширини шакарбор,
 Манга ширин кўринди аввали кор.
 На келди кўнглима ул моҳи пурнур,
 Ки манга айши ширинни қилур шўр.
 Чу дилга ихтиёр бердим бапарвоз,
 Қўлимдан чиқди, қандоқ излайин боз?
 Лозим тутмоқ ваҳишийни батадбир,
 Ки келмас қайта, чун узганда занжир.
 Қафасдан учса қуш қоқиб қанот зуд,
 Гўдак қўл ишқалашидан не бор суд...”
 “Бўлак нарсага дил қўй, айла кўшиши,

Хайрдан меҳрини этгунг фаромуш.
 Батадриж бу хаёлинг чун бўлур кам,
 Топиб таскин хотиринг бўлур жам.
 Чунон озод бўлурсан неча кун хўп,
 Ёду меҳрига пайванд бўлмайин кўп”.
 Жаҳондорга хумори ширкати ёр,
 Буларни айтди унга бегаразвор.
 Чу равшан қилди ошиқки бу не сўз,
 Кулиб, ийгларди дарё ёш тўкиб кўз.
 Деди: “Чоҳдан чиқа олгайсан ул дам,
 Тизингдан ё белингдан бўлса пастқам.
 Чу қаъри чоҳ юз газдан зиёда,
 Чиқишига керак арқон ёки хода.
 Занаҳда менгаки ул зулфи мушкин,
 Дорким чоҳга бўларди, кесди Ширин.
 Назарда гар ул чоҳ митти бўлгай,
 Вале ҳар кимки унга тушса ўлгай.
 Ўлишига чоҳга оёғим тушиб, бас,
 На чиққайман агарда тортса ҳам кас.
 Агарчи бўлса ширин жони ширин
 Ширинроқмас Шириндан у валекин.
 Чудилдан кетса Ширин, жон не бўлгай,
 Чухасмим хонадур, меҳмон на бўлгай?
 Мани то бор жоним, у деб бўларман,
 Ва гар ўлсам, халос эт то ўларман.
 Юзи берарда бўлгач ёри худком,
 Сотар юз хуни ошиқ унга бир жом.
 Чу сайёде полапонларни сотгай,
 Сиқим ўтга юз ул жонларни сотгай.
 На бўлгайман тариқи ишқда маъзур,
 Жонондан жон учун бўлсам чу маҳжур.
 Мани жонимга қўйма, бўлса бандинг,
 Бориб Хусравга айт, бўлса не пандинг.
 Ҳар ул каски берар девонага панд,
 Хирадмандлар дейишмас то
 хирадманд.
 Манга етса лабидан ризқ ҳаётда,
 Етарман оқибат бир кун муродга.
 Ва гар бўлмас бахтдан фатҳи бобе,
 Гадоийи мурда бил жойим харобе...”

Форсийдан
 Олим БҶРИ таржимаси

Иван ФРАНКО

ФЕРУЗА

Ҳикоя¹

ЧЎЛПОН таржимаси

Шартнома

Байрамда Иван чинакам ўз қишлоғига қайтди. Бу сафарги қайтишда унинг ёнида латгага ўралган 50 гулдўн пул, бошида эса ота мерос ернинг бир бўлагини бўлса ҳам қайтадан сотиб олиш тўғрисида пишиқ режа бор эди.

Қишлоққа кирган ҳамон у тўппа-тўғри мунинг ота мерос ерларини олган муштумзўрниқига қараб кетди. Муштумзўрга сотилган жой – сабзор боғ ва кетида уч марг ер билан бир қишлоқ уйидан иборат эди. Муштумзўр бу жойни деҳқончилик қилиб фойдаланмоқ учун эмас, тайёр уйга трактир (пивахона) очмоқ учун олган эди. Лекин, негадир, унинг иши олдинга юришмади. Бир қишлоқнинг ўзида ҳали ҳам тўртта трактир бўлгани учун бешинчисига рухсат олиш қийин эди. Мунинг устига унинг кўп нарсаларини бир мартаба ўғри уриб кетди. Шунинг учун у бу жойга келгандан сўнг бойиш ўрнига, жуда йўқсулланиб қолди. Шунинг учун:

– Фалокат жой бу, – дер эди у ўзи ҳам ва бу жойни сотиб, бошқа бир жойга ўтмакчи бўлиб юрарди.

Шунинг учун ота мерос ерини олмоқчи бўлиб келган, айниқса, халтасини ҳам қуруқ кўтариб келмаган Иваннинг муштумзўр учун жуда истакли меҳмонлардан бўлиши сира таажжуб эмас эди.

Улар битишдилар; уч юз гулдўн бараварига муштумзўрга сотилган ўша ҳовли-жой учун – бир ярим йил орасида бериб тугатмак шарти билан – Иван ҳам ўша 300 гулдўнни муштумзўрга топиб беражак бўлди. Унга қадар жойнинг ихтиёри муштумзўрда қолажакдир.

Эртаси кун Иван билан муштумзўр шаҳарга тушиб, нотариусникида шартнома қилишдилар. Ўша ерда Иван шартномада кўрсатилган маблағнинг бир бўлагини, 50 гулдўнни нақд санаб берди. Шундан сўнг ўзи ҳам эркин бир нафас олди. Энди унинг олдида белгили бир мақсади бор. Энди у ўз юрагида ишлаш учун кучли бир ҳавас қўзғолганини ва бутун борлиғида аллақандай янги бир куч пайдо бўлганини сезди.

Бу кунларда у Феруза тўғрисида оз ўйларди. Унинг қишлоқда йўқлигини ва келмаганлигини муштумзўрдан сўраб билди. Яқинда қизнинг отаси қизининг Борислафда ҳам йўқлигини эшитгач, жандарма идорасига бориб, боласининг ахтармоғини сўраган экан. Ҳозиргача ҳеч бир натижа кўрилмаган эмиш. Иван қизнинг отаси билан кўришишни ўзи учун ўнғайсиз биларди. Мана шу сабабли Ферузанинг нарсаларини отасига топширмоқ учун ҳалиги муштумзўрга бериб, ўзи қишлоғига кирмасдан, шаҳарнинг ўзидан тўппа-тўғри Борислафга қараб жўнади.

Фолбиннинг фоллари

Кунлар кетидан кунлар, ҳафталар кетидан ҳафталар ўтди. Жандармалар Феруза тўғрисида Ивандан ҳам, Ганкадан ҳам, бошқа ишчилар ва ишчи хотинлардан ҳам суриштирдилар. Ўша ўзимизга маълум кечага қадар ўтган

¹ Давоми. Боши ўтган сонда.

ишларнинг ҳаммасини аниқладилар. Лекин ундан нарига ўтгач, ҳеч нарса билмадилар ва шу билан бир неча кундан сўнг суриштиришни ҳам бас қилдилар.

Аллаким Ферузанинг аллақандай хизматга киргани тўғрисида овоза таратган. Аллакимлар уни шаҳарда аллакимнинг хизматида кўрганлар. Бошқа биров эса унинг тоғ томонга чиқиб кетиб, у ерда аллақандай деҳқоннинг кўрғонида яшай бошлаганини эшитган. Яна бошқа бировлар унинг аллақандай бойлар билан бирга Истрий шаҳарига кетганини гапирганлар. Мана шу билан тинчлангандай бўлганлар.

Иван Ганка билан мавлуд байрамидан¹ ҳам бурунроқ айрилишган эди. Уларнинг орасига ҳеч қандай жанжал оралагани йўқ, албатта; ёлғиз бора-бора Ганка Иваннинг кўнглига тегди. Унга ёқмай бошлади ва ҳатто Иван уни кўришни ҳам истамай қолди. Бошда Ганка бу ишга лоқайдлик билан қаради.

– Демакки, шундай! Иван мени хохламай қолган бўлса, парвойи палагимга, бошимнинг ғалваси камрак бўлар. Шу чокқача ўзим ёлғиз яшаб, ўзимни эплаб келган эдим, мундан кейин ҳам эплаб кетарман.

Аммо бир неча ҳафта ўтгандан сўнг, Ганканинг ранги олиниб, сарғайиб, озиб қолди. Уни тағин ваҳима боса бошлади. Ўзи ёлғиз ухлаёлмай турган ва кечалари чўчиб уйғониб, додлай турган бўлиб қолди.

Ахир бир кун Феруза билан ётиб юра турган хотинга – Арина кампирга ялиниб, мана шу ваҳимадан қутқармоғини сўради.

Кампир фолбинлик билан ном чиқарган эди. Ганканинг сўровини қабул қилиб, ваъда берди ва секин-аста эҳтиёт билангина, бу ваҳиманинг қачондан пайдо бўлганини суриштира бошлади. Нимадан бўлди, қандай бўлди ва қачондан бери шундай бўлди, деб сўради. Ганка ҳам бу аҳволнинг куздан бошлаб рўй берганини дарров иқрор қилиб қўйди. Феруза ҳам кузда йўқолган эди. Лекин мундан бошқа ҳеч нарса айтмади.

Кампир аввал бир идишда сув келтириб қўйиб, ул идишга анча дам солгандан сўнг, бир бўлак кўрғошинни эритиб, Ганканинг бошидан айлантиргач, яна шу идишга тўкди. Сўнгра идишга тикилиб туриб, бирдан кичқириб юборди.

– Эй, қизим, шўринг бор экан сен етимнинг! Ҳеч ким сенга қўмак беролмайди!

Ганка қўрққанидан тошдай қотиб қолди.

– Ҳа, нима бўлди?

– Муни қара, жигарим, кўрғошин сувга тушгандан кейин қумдай тирқираб кетди.

– Тирқираб кетса нима бўлади?

– Эй, нимасини айтай сенга? У нарсани бундай жойда ўйлаш ҳам ярамайди.

Ганка гапни унча қавлаб ҳам ўтирмади. Кампир эса ўрнидан қўзғолмай, идишга тикилиб олиб, бошларини тўлғаб, аллаким билан товушсиз гаплашиб ётгандай, сўлгин лабларини қимирлатиб, “пичир-пичир” қилиб ўлтира берди.

Унга қараб Ганка ўз юрагида совук бир қўрқув туйди. Унга шундай туюлдики, бу кампир ҳозир аллақандай арвоҳ билан гаплашиб туради; сўнгра унинг ярим сўник кўзлари қизнинг кўнглигача кириб бориб, шу топда ундаги мудҳиш сирларни ҳам ўқиб ётади.

Қиз бирдан кампирнинг олдида турган сувли идишни олди-да, тераза орқали ташқаридан зовурга ирғитди. Кампир сира пинагини бузмасдан унга қаради. Тишсиз оғзи билан бир қулиб қўйди.

– Сенинг ишинг қўп ҳам яхши эмас, қизим, яхши эмас! – деди кампир.

– Бу, сендаги нарса қуруқ ваҳима эмас, йўўўк...

– Нима, нима нарса, бўлмаса?

¹ Исо пайғамбарнинг туғилган куни, христианларнинг мавлуд байрами.

– Сенинг кўкрагинга аллақандай оғир бир нарса ёпишибдир, қизим. Вой, рост гап, рост. Мен кўриб турибман, барибир иқрор қилмагунингча кутулолмайсан, болам.

– Нималар деб ётибсан сен, кампир? Нимани иқрор қилар эканман мен? Нима қилибман мен, бировни ўлдириб ё бировнинг бир нарсасини ўғирлабманми?

– Мен қайдан билай? – деди кампир елкасини қоқиб. – Менинг ишим эмас, ўксизим, менинг ишим эмас! Мен сенга ўзимча ўқув чиқариб айта ётганим йўқ. Арвоҳларнинг айтганини айта ётибман. Сен, болам, билганингни қил!

Кампир чиқиб кетишга бошлади. Ганка мундан сўнг ўзининг яна бадтаррак бесаранжом бўлажagini ва мундан нари ўзи ёлғиз сира ухлаёлмаяжagini яхши сизди. Шу учун кампирдан бу ерга кўчиб келиб, ўзи билан бирга ётишини сўрамоқчи бўлди. Муниг сўровларига кампир унамади. Лекин бу ҳам сира бўшатмасдан ялина бергач, охирда розилик берди. Ва шу куннинг ўзида кўчиб келмакчи бўлди.

Немис билан шартнома

Иванни аллақим ирим-сирим билан бошини айлантриб қўйганга ўхшайди. Мундан ўзга эмас. Таниб бўлмай қолибдир шўрлик йигитни, бир оғиз ҳам, ярим оғиз ҳам оғзидан сўзи чиқмайди. Худди айикдай – индан чиқмайди, трактирга келмайди, ичкилик ичмайди, қачон қарасанг, хаёлга ботиб юради. Бахил бўлганини айтинг! Ўзидан ҳам қизғонади-я... Худди итга ўхшаб кун кечиради, ҳеч ким билан борди-келди қилмайди. Бурун қандай яхши кўрарди ўйин-кулгини, улфатчиликни, хотинбозликни; энди ҳозир таниб бўлмайди! Бирорта хотин муни ирим қилдириб, шу ҳолга солиб қўйган, ўзга эмас!

Ишчилар ўз ораларида мана шу хил гапларни кўп гаплашдилар. Иван билан ҳар бир йўсинда гаплашиб кўрдилар: астойдил ҳам, эрмак қилиб ҳам, хазиллашиб ҳам, жиддий ҳам – ҳеч бири фойда бермади.

– Эй, тинч қўйинглар ахир мени! Сиз нимани биласиз? Сизнинг бошингизда ўзингизники, менинг бошимда ўзимники!

Уларнинг ундан эшитган бутун жавоблари мана шундан иборат эди. Сўнгра улар енглари қоқиб, ундан йироқлашдилар.

Баъзилар дедиларки, у илгари залолатга кетган экану, энди тавба қилган эмиш. Лекин Иваннинг ўзи бу гапларнинг ҳаммасига эътиборсиз қарарди.

Ниҳоят, аллақайдан Иваннинг ота мерос ерини қайтадан сотиб олмоқчи бўлганини билибдилар. Иваннинг ўзи бу гапни ҳеч кимга айтмаган эди. Демак, бу гапни унинг ўз қишлоғидан келган бирорта одам ёйган бўлади.

– Ҳа, мана шунга пул йиғаетган экан-да! Шошмай тур сен! Жуда қалтис бир сири бордай, биздан яширади-я!

Шундан бир оз ўтгач, Иванга қаттиқ бир ҳазил қилдилар: кечаси унинг пулини ўғирладилар. Пулининг ўзи ҳам кўп эмас, 8 гулдўнча бор эди, холос. Шундай бўлса ҳам ҳайф, Иван “дод-вой” қилди. Лекин пул кетган. “Сизнинг пулингизни ўғирлабдирларми, Иван?” деб бир кун унга савол берди приказчик¹.

– Ҳим, ҳим, – деб ғунгуллаб қўйди Иван.

– Эшитдимки, пулингизни йиғиб борасиз экан, ер-пер олмоқчимисиз? – деб давом қилди приказчик.

– Ҳа, ер олмоқчиман.

– Жуда яхши қиласиз! Худо ёр бўлсин! Сиз ўзингиз дуруст одам кўринасиз. Пул деган нарса – қатта гап. Топиш – қийин, йўқотиш – осон. Елга совурмак учунгина пул совурмоқ – аҳмоқлик. Бу ҳам биру, одам ўз умри, ўз кучини елга совориши ҳам бир. Бир кун келиб одам қарийди, кучдан қолади, ўшанда ҳам яна пул керак бўлади.

¹ Кон эгасининг одами, вакили.

Приказчик жуда тўғри гапирарди, ўзи ҳам самимий одам эди. Шундан сўнг Иван ҳам унга ўз фикрларини очиб айтди. Приказчик илгари уни хўб мақтагач, сўнг деди:

– Мен сизга мана мундай маслаҳат кўрсатаман, Иван! Нега пулингизни ёнингизда олиб юрасиз? Маст одамлар ўғирлаб кўядилар. Ёнингиздаги пулларингизни сиз менда – кассада қолдирингизу, ўзингиз битта дафтарча қилинг. Ҳар бир ойлик текканда мен сизга ўзингизга етарлигини бераман, қолгани кассада ёта беради. Мен ўз дафтаримга ёзиб бораман, сиз ўз дафтарингизга; шунда адашилмайди. Ерингиз учун пул керак бўлганда менга айтасиз, мен сизга дарров кассада олиб бераман. Пулингиз ишончли жойда бўлади, ҳеч ким ўғирламайди.

Иван бирданига қарор беролмади, немис-ку тўғри маслаҳат бераётибдир-а, ҳар ҳолда унга ишониб бўлмайди. Лекин, иккинчи томондан, ўйлаганда, мундан бошқа илож ҳам йўқ. Бир мартаба ўғирладиларми, яна ўғирлайдилар. Уша приказчикнинг маслаҳатига кўнган яхшироқ. Шундай қилиб, Иван кўнди.

Худога шукур, гина қила турган жойи йўқ. Немиснинг кўлидаги пул 50 гулдўнга етган ҳамон дарров олади-да, почта орқали ер хусусида шартнома қилиб берган нотариусга юборади.

Иван ўзидан ҳам, приказчикдан ҳам рози эди; ишларнинг яхши бўлажагига ишончи ҳам тугал деярли эди. Хали баҳор кириб улгурмаган бўлса-да, у ерга тегишли пулнинг тўртдан уч хиссасини бериб бўлган эди!

Энди у ўзининг хаёллари билан, бутунлай демак мумкин, ўз кишлоғида яшарди. Чуқур зовур ёки қоронғи конда маъдан кавлаб туриб ҳам хаёли ўз кишлоғида бўлар; у ўзини, гўё қуёшнинг ёруғ шуълалари остида ер хайдаб, буғдой ўриб, дон ташиб турган дехқондай сезарди. Борислаф ҳаёти унинг учун худди бир қоронғи зиндондай эдиким, эрта-индин у бу зиндондан қутулажак, бу кенгликда муни кўм-кўк кўқарган хушбўй ўтлар билан олма гулларига кўмилган олма оғочлари қарши олажақлар!

Шўрлик ота

Рўза¹ байрамининг биринчи ҳафталарида Борислафга Ферузанинг отаси келди. У Иваннинг қаерда ишлаганини суриштириб билгач, тўғри унинг ёнига борди.

– Иван, менинг қизим қани? – мана шу савол билан бошланди ота шўрликнинг сўзлари. Иван кўргандан бери у анча ўзгарган: анча ориқлаган, бирмунча қариган. Иваннинг бу чолга жуда ёмон раҳми келди.

– Билмайман, – деб жавоб берди у.

– Билмайсан? Билишинг керак эди! Уни ўзинг билан бирга Борислафга бошлаб келган сенсан. Унинг қаердалигини сен билишга тегишсан!

– Дуруст, Борислафда вақтида билардим. Аммо бу ердан кетгандан бери билмайман.

– Қаерга кетган?

– Қаерга кетганини ҳам билмайман! Мен сизникига кетдимикан, деб ўйлаган эдим. Балки бирор жойга хизматга киргандир?

– Ҳеч қаерга кирмабдир. Мен кўп суришгирдим. Жандармалар ҳам тоза қидирдилар, Истирийга ҳам, Станислафга ҳам тилиграм бердилар. Дирагавичда мен жар чакиртгирдим. Ҳеч қаерда йўқ. Энди охирда сенинг ёнингга келдим, топиб бер менинг боламни!

– Мен уни гўрга кўмганим йўқ, – деди Иван хотиржамлик билан.

– Зовурга кўммадингу нобуд килдинг! – деб даҳшат билан бақирди чол. – Сен ўлдиргансан уни. Айтишларига қараганда, у сендан бўйида бўлиб қолган экан. Шундан қутулмоқчи бўлгансан сен. Сен ўлдиргансан уни.

– Қасам ичиб бераманки, ундай эмас, – деди Иван ва пахтадай оқариб кетди.

¹ Рўза – христианларнинг “пост” аталган рўзалари.

– Минг мартаба қасам ичсанг ҳам, ишонмайман сенга!
 – Ундай бўлса, билганингизни қилинг. Мени осиб юборсангиз ҳам гапира турган гапим шу. Унинг қаерга йўқолганини мен билмайман.
 Шундан сўнг чол бир бор юмшадию лекин йиғлашга, сочларини юмдалашга бошлади. Ишчилар ва приказчиклар тўпланиб келиб, уни юпатмоққа киришдилар.

Кирнецкийникида ўтган маълум кечани, Ферузани сўнг дафъа ўша кечадагина кўрганликларини, Иван билан унинг ўртасида ўтган ғижиллашларни, унинг трактирдан ёлғиз ўзи чиқиб кетганини битта-битта чолга айтиб бердилар. “Шундан сўнг, – дедилар улар, – Иван ярим кечагача трактирда қолган эди”.

Приказчик Иванни “ичкилик ичмайди, ёмон юрмайди, яхши одам бу”, деб мақтади. Ниҳоят, чол нима қилишни билмай қолди. Дирагавичда жандармалардан Иваннинг дарров қамоққа олинишини сўраган эди. Энди бу ерда бошқача ўйлай бошлади. Бу йигитни қаматдириш ҳеч гап эмас, лекин инсофдан бўлармикан?

Бордию Феруза аччиқ қилиб бир жойга – тоғ томонга чиқиб кетди, у ерда бир хизматга кирди, уялганидан турган жойини атайлаб билдирмади? Шулар барчаси мумкин нарсалар-ку, жандармалар ҳам унга: “Ноумид шайтон”, демадиларми? Бировни одам ўлдиришда айблаш осон эмас. Ферузанинг чинакам ўлдирилгани тўғрисида жиндак бўлса ҳам бир аломат бўлсайди, унда бошқа гап эди.

Шу билан Ферузанинг отаси ҳам уйига қайтиб кетди.

Ганис ва Яънас

Байрам ўтди. Ҳаво исий тушди. Дол тоғидан ҳам совуқ кетмаган бўлса-да, водийларда кўклам чечак сочиб, гўзал юз кўрсатиб қолди. Борислафнинг кўриниши – нефть аралаш шилпиллама балчиқнинг туташ ва чуқур бир хандағига ўхшарди. Шанба кунийди. Тиниқ ва булутсиз кўкда қуёш кулиб туради. Янги пўстин ва шапка кийган приказчик кимсасиз ерларда – Борислаф билан Катеф Софияси қаршисидаги сўқмоқ йўлда айланишиб, немис тилида суҳбат қилишадилар.

– Иш шу қадар кўп, билсанг агар, Ганис, ташвиш шу қадар зўрки, мияларим шундақа қуриб кетди, – деди биттаси.

– Ҳали зовурга йиқилган одам туфайлиданми?

– Мастлик йиқитди уни зовурга! Мастлик тепди унинг белига!

– Комиссия келдими?

– Келди.

– Хўш, нима деди?

– Менга гулдўн жарима солдилар.

– Нега? Нега?

– Бепарволик учун эмиш. Мен бепарво эмишман! Мен қараёлмаган эмишман! Уларнинг кетидан, худди ёш боладай, мен қараб юрар эканман. Унинг бу хилда йиқилиши, бир ҳисобда, хайриятли бўлди. Нега десанг, бошқа ишчилар зовурга унинг ўзи ёпишиб, ўзи йиқилганини айтиб бердилар. Агар ҳалиги шохидлар бўлмаса, балки аллаким қасд билан ташлаган, дердилар.

– Ох, Ганис! – деди Николай Яънас деб юритилган яна бири. Мен зарарнинг тагида қолдим! Менинг омборимда бўлган шикастни эшитдингми? Энг камми 50 гулдўн туради! Айб кимда – маълум эмас. Зарарни ким тўлайди? Николай Яънас.

– Йўқ, мен ҳеч нарса эшитмадим. Нима бўлди?

– Бизнинг хизматчимиз иккита янги парра қайиш сотиб олиб, бошқа нарсалар билан бирга менга топширди. Мен ҳам омборнинг тоқчасига қўйиб қўйдим. Ўша тоқчада бир шиша олтингугурт суви бор эди. У нарса,

ўзинг биласан, ишга керак бўлади... Шишадаги сув ишга ишлатилиб, тагида озгина қолган эди. Шиша ўлгурнинг оғзида маҳкамгина шиша қопқоғи бор эди! Бир кун зовурга қайиш лозим бўлиб қолди. Омборга кирдим. Токчадан қайишни олдим, шундагина фалокат босиб, шишага тегиб кетибман. Шиша ағдарилди. Қўрққанимни айтгил ўзимнинг! Шошилганимдан шишага очик қўл билан чанг солибман. Уша онда иккита бармоғимни куйдириб ташлади! Қуйган қўлим билан шишани жойига қўйай десам, яна қопқоғи тушиб кетди. Шундан ҳалиги сув ўлгурдан жиндаги, кўп бўлса, 2-3 томчиси қайишга томиб кетди. Қопқоғини дарров ердан олдим, шишанинг оғзини маҳкамлаб, яна жойига қўйдим.

– Бай, бай! – деб юборди Ганис. – Менинг шўрим қуриди! Хўжайин билиб қолмасин, деб ҳеч кимга айтганим ҳам йўқ. Ўз ёнимдан тўлаб қўяман, шекилли, бошқа иложи йўқ.

Ганис Николайга ачинганини билдириб, бир “ух” тортди. Сўнгра Борислафга қайтгандан сўнг ҳалиги қирқилган қайишни кўрмак учун Николай билан бирга атайлаб омборга кирди.

Ганис Николайга жуда узоқ тикилиб турди ва афсус билдиргандай қилиб, тез-тез бошини қимирлатди. Бир вақт Николай Яънас бир озгина тесқари қайрилган эди, Ганис ёнидан кичкинагина бир шишача олиб, ҳалиги сувдан бир неча томчи қуйиб олди. Николай муниси сезмай қолди. Иккаласи ҳам омбордан чиқдилар. Яънас омборни қулфлаб олди. Сўнгра икки дўст бир-бирига оқ йўл тилагач, айрилишдилар.

Иван пулларини қайтариб олмоқчи

Орадан яна икки ойча вақт ўтди. Борислаф теграсидаги буғдойлар ўрилади бошладилар. Куннинг энг иссиқ вақтлари келди.

Иван худди ичига ўт кетган одамдай яшарди. Борислафда яшаш борган сари оғирроқ туюларди. Оёғи остидаги ер ўт бўлиб ёнарди. Алланарса уни боғлар, туртар ва Борислафдан ҳайдагандай бўларди. У қандай қилиб шу ердан тезроқ кутулиб кетишдан бошқа ҳеч нарсани ўйламас эди.

Муштумзўрга шартномадаги пулнинг ҳаммасини бериб тугатмак учун, унга, кузгача ва балки кишгача шу ерда қолиб, яна зовурларда ишлашга тўғри келар. Мана шу нарсани ўйлашнинг ўзи ҳам уни алақандай ёввойи бир қўрқув билан қўрқитарди.

– Йўқ, чидолмасман! – деди у бир неча дафъа ва ҳар дафъа соатлар билан кунларни санарди.

У яна юз гулдўн пул тўплаган эди. У пуллар немиснинг қўлида сақланар эди, ўша пулларни олиб, кишлоғига қайтиб, муштумзўрга топширмоқчи бўлди. Лекин мўлжалланган вақт яқинлашгани сайин яна бошқа бир фикрга кўпрак-кўпрак берилар, худди денгизга ботаётган одам бир тахта парчасига ёпишгандай, тобора ўша фикрга ёпишарди.

“Юз гулдўнни-ку тўлаганман, – деб ўйларди у. – Яна юз гулдўнни энди олиб тўлайман-да, Борислафни ташлайман. Кетаману яна қайтиб келмайман. Қолган бир юз гулдўнни бир иш қилиб ишлаб юриб топиб берарман ёки бировдан қарзга келтирарман, аммо-лекин бу ерда қолмаяжакман”.

Бошда олис хаёллар каби хирароқ бўлган бу фикр бора-бора унинг миёсида белгили шаклларга кира бошлади.

У ҳар хил йўллар ахтара бошлади.

“Уйланайин, қизнинг қанча йўқсил бўлганда ҳам 100 гулдўни бўлади. Балки мунинг устига яна бир оз ер ҳам тегиб қолар”.

Сўнгра яна ҳалиги пулга иккита от олиб, аравакашлик қилмоқчи ёки бировга қаролликка ёлланмоқчи, ёки подшоҳлик ўрмонида саржинлик билан машғулланмоқчи бўлиб қолади. Қаерда бўлса ҳам, қандай қилиб бўлса ҳам бир оз пул топиб, муштумзўрнинг пулини бериб, ўзининг ерини олмоқчи. Ўз

ери, ўз жойида ҳаммадан йўқсил, ҳаммадан орқада бўлса ҳам, ўзи эга бўлиб, ўзи ишламақчи бўларди. Ўзининг бу фикрларини Иван кимсага ишониб айтмас эди. Ёлғиз мўлжаллаган кунига бир ҳафта қолганда немисга деди:

– Менга қаранг, Ганис, бир ҳафтадан кейин мендан олган пулнинг ҳаммасини бирдан қайтариб берасизми?

– Бўлмасам-чи? – деди Ганис. – Хўш, нима гап, почтадан жўнатай, дейсизми?

– Йўқ, ўзим олиб кетмакчиман.

– Нега ўзингиз бориб юрасиз? Почтадан ҳам юбориш мумкин-ку.

– Ўз ишларимни кўргим келаётир. Билмайман, балки ўша ёқларда бутунлай қолиб кетарман.

– Хўш, бизни ташлаб кетмакчимисиз?

– Ҳа, кетмакчи эдим, лекин билмайман... Ўша муштумзўрнинг пулини бериб, ерни олиш учун ўша ёқларда бирорта иш топилсайди...

– Майли, ихтиёрингиз, – деди Ганис Иваннинг сўзини бўлиб, – жума кунни пулингизни тугал топшираман.

Шу билан суҳбат тугади. Шундан кейин Иван билан приказчик ўртасида пул тўғрида ҳеч бир сўзлашув бўлмади.

Кўрқинч хабар

Жума кунни кечқурун Иван кечки навбатда ишлаши керак эди. “Бу, – деб ўйлади у, – ер остида, зулмат ўлкасида сўнгги кеч ҳам бўлажакдир”. Ўша кечада унинг кўнгли енгил ва қувноқ эди, лекин кутмаган бир хабар унинг қувнаб турган таъбини хира қилиб қўйди.

У бир оз арақ ичгандан сўнг қуруқ нонни закуска¹ қилиб, энди конга яқинлашиб келаётган вақтида нари ёқдан ўша Ферузанинг йўқолганлиги тўғрисида биринчи дафъа хабар олиб келаётган Арина кампир шу ёққа қараб келаётир эди. У худди пишингандай келарди. Иван уни таниёлмади. Шундан сўнг у ўзининг қоқ ва қора қўлларини Иваннинг орқасидан узатиб, елкасидан ушлаб олди.

Шунга қадар ўйланиб келаётган Иван, шунда, худди уйқудан уйғонгандай бўлиб кетди ва бир қур сесканиб олиб, сўради:

– Ким бу?

Айланиб қарагач, кампирнинг кўрқинч, сариқ ва тиришиқ юзига кўзи тушди. У юз ўзининг кўм-кўк лабларини кенг очиб ва тишсиз милкларини кўрсатиб, аллақандай совуқ бир қулиш билан унга қараб қулгандай бўлди.

Иван қалтираб кетди. Унинг миясига ихтиёрсиз келган биринчи ўй шу бўлди: “Кўзимга бу хил тикилган ўлимдир” ва шунда унинг бутун вужудини совуқ ва хурофий бир кўрқинч ўради.

– Сен ҳали мендан чўчиб юрибсанми? – деб койишни бошлади кампир ва шу онда юзидаги қулимсираш ҳам йўқ бўлди. Унинг ўрнига аллақандай тундлик ва тажанглик белгилари кўринди. – Нима бало, мен бир ажина ё бир арвоҳмидим. Муни қаранг, муни! Чўчиб кетган эмиш! Гўёки бутун умрида мени кўрмаган!

Шундан сўнг Иван кампирни таниб, ундан узр сўрай бошлади:

– Эй, кечиринг! Мен сизни таний олмапман. Мен бир хаёл билан кетаётир эдим, бирданига сиз чиқиб қолдингиз... Мундай бир довшингизни ҳам чиқармайсиз...

– Ҳа... мана шундай! Кампир онага мундай ўз билганларича бир қараш, салом бериш, ҳол-аҳвол сўраш, бир рюмка-ярим рюмка арақ олиб бериш – йўқ, йўқ, йўқ, ўзи пул топиб олмаса, ташналиқдан ўлиб кета берсин кампир.

– Қўйинг, гапирманг, ҳали ўлиб кетаётганингиз йўқ-ку! – деди Иван қулимсираб. – Хўш, сиз бирорта иш билан келгандирсиз, албатта?

– Иш деб ҳам бўлмайди-я, шундай... Билмайман. Сенга қандоқ қилиб

¹ Аччиқ бости, ичкиликдан кейин ейиладиган лўқма.

айтсам. Ҳа, иш билан, яхши йигит, иш билан! Ҳар нима бўлганда ҳам сиз икковингиз бир кишлоқнинг болаларисиз, албатта; сенга айтсам яхши бўлади.

– Бир кишлоқдан? Ким билан?

– Ким билан бўларди? Ганка билан. Биласанми, мен ўша Ганканикида ётиб юраман. Энди шу топда бола шўрлик бутун-бутун ётиб қолди, мен ҳам кеча-кундуз ёнидан жилмай қолдим.

– Ётиб қолди? Хўш, нима бўлибдир унга?

– Мен қайдан билай, болагинам? Бошда мен хотинларнинг ўзларида бўла турган бир хил касалликларданмикан, деб ўйлаган эдим. Ундай эмас экан. Бу бошқа. Аллақандай бир дард. Муниг нималигига ўзим ҳам ҳайрон бўлиб қолдим.

– Кечалари қур-қур бақирадимиз?

– Эй... Энди шу топда кечаларигина эмас, кундузлари ҳам бақиради. Кўзи сал уйкуга кетдими, дарров алланималарни кўра бошлайди. Шундай бақирадики, қулоқларни ёриб юборади. Бирдан ўрнидан ирғиб туриб, аллақаерларга чиққандай, беркингандай бўлади, доволларга бориб тирмашади.

– Сиз, ахир, дори-морини қилиб кўрмадингизми?

– Нега қилмайин экан? Қилдим, болам, қилдим. Билганларимнинг ҳаммасини, ҳаммасини қилиб кўрдим, ҳеч бир фойда бермай ётибдир. Фойда бериши ҳам қийин. Нега десанг, унинг миясида бутунлай бошқа бир нарса жавлон уради. Мен-ку, у нарсани бошдаёқ билиб эдим-а, лекин ақлим яна бошқа нарсага кетиб юрган экан. Мен ўйлабманки, қизи тушмагур бола туғиб қўйгану – мундай ишлар бу ерда айб эмас – кейин ўз боласини ўзи нобуд қилган. Энди ўша боланинг руҳи кўзига кўришиб, тушларига кириб, мунга ҳеч бир тинчлик бермайди, деб. Қиз ўзи кўрққанди, тинчиди, “йўқ”, деди. Шундан кейин мен ҳам шошиб қолдим. Нима қилишимни билмадим. Нималар деб жавраганини билмакчи бўлиб, неча мартабалар кечалари қулоқ солдим, ҳеч нарса уқиб бўлмади. Бир-иккита гапини уқидим, холос: “Ана у ерда! Зовурда! Сувда! Кўлмак сувда! Ана, келди! Ана, келди!” деб жаврайди. Ким ул, қани, қаерда, тақир билиб бўлмайди. Мен кўп айлантириб сўрадим – жуда ўжар бола! Пайрахадай қуриб, қақшаб кетди ўзи, қоп-қора бўлди – кишда қандай киз эди? Худди момикдай! Бу аҳвол билан кўпга бормаслигини, ҳеч бир умиди қолмаганини ўзи ҳам билади. Яна жим, яна айтмайди.

– Сиз чинакам унинг кўнглида бир сири бору, беркитади, деб ўйлайсизми?

– Ҳа, албатта! У сирни қандоқ қилиб билсак экан, деб бош котириб ўтириш ҳам керак эмас, мен эртароқ билганман уни.

– Хўш, нимани билгансиз сиз?

– Нимани бўларди, яхши йигит? Сенинг Ферузангни ўлдирган ўша!

– Ферузани? Ганка-я? Қандоқ қилиб? Нима учун?

– Рост-а! Нима учун, дегин-а! Бўлмаса, қулоқ сол, мен сенга ҳаммасини айтиб берай.

Кампирнинг ҳикояси

Кампир кўчада Иван билан ёнма-ён боради... Лекин унга етиб юролмасдан, орқада қола бошлагач, қўл узатиб Иваннинг этагидан ушлади-да, ўзи тўхтади.

– Шошилма-да! Кўрмайсанми, хансираб қолдим. Кўп шошилма ишингга! Бир оз камрак топарсан. Тўхта мана бу ерда, гапни эшит!

– Иш вақтим бўлиб қолди. Эшитаётирсизми? Кечки навбат кўнғироғини чалаётирлар.

– Кечки навбатинг курсин, илоҳим! Борма бу кун ишингга! Биргалашиб Ганканикига борайлик. Бу иш заруррак.

Иван бир нафас иккиланиб қолди.

– Йўқ! Бу кун кеч кириб қолди. Нима қиламан шу топда Ганканикида. Эртага ишдан чиққан ҳамон тўппа-тўғри бораман, бўлажак ишлар тўғрисида гаплашамиз. Қани, айтиб беринг-чи, нималарни била олдингиз ундан?

– Нимасини сўрайсан, – деди кампир, – кеча кечаси бир нафас ҳам кўзини юмолмай чиқди ўзи ҳам. Шундай қийналдики, худо кўрсатмасин! Бу кун эрта билан туриб қарасам, оппоқ оқариб ётибдир. Ёлғиз кўзи тирик, холос.

– Ганка, – дедим мен, – ё попни чақириб берайми?

У худди бир нарса чақиб олгандай ирғишлаб кетди.

– Поп дейсизми? Нега?

– Нега бўларди, оппоғим, бу ёруғ дунёда бир неча кунликкина насибанг қолди. Охиратнинг ғамини ейиш керак.

– Йўқ, истамайман, – деди у, – бир оз тинчлаңсам, тузалиб кетаман.

– Эйй, қизим, мундай гапларни гапирма! Узингни ҳам алдама. Мен кўриб турибманки, саноғлик кунларинг қолган, бориб попни чақириб келай.

– Йўқ, керак эмас, – деди у. – Керак бўлганда ўзим айтаман. Сиз чиқмай туринг! Мен бир оз ухлаб олайин.

Кўзи илинар-илинмас яна бақиргали, ўзини ургали турди!

– Ана, келди, ана, келди! Ана, қўли! Ана, узатди менга! Ушлади! Қўйиб юбормайди, вой-дод, вой-дод, вой-дод! Қутқаринг! Онажон, кутқаринг!

Ётган жойидан ўзини ташлади. Менга осилиб олган, ўзи “дир-дир” қалтирайди, кўзи доим орқасида, бир нарсадан чўчиган боладай ҳадеб бақиради, ҳадеб чийиллайди.

– Ҳой, нима бўлди сенга дейману, ҳадеб кўрқаман. Ким келаётир? Кимни кўраётирсан?

– Уша хотин, ахир, ўша хотин! Кўрмай ётибсизми? Уни қаранг, қўлида гўшт деган нарса қолмабдир, куп-қуруқ суяк!

– Худо ўзи ўнгласин сенинг ишингни! Нималар деяпсан? Кимни кўраётирсан?

– Уша хотинни ахир, Ферузани!

– Қайси Ферузани?

Лекин шу жойга келганда, унинг яна ўжарлиги тутади. Бутун вужуди қалтирайди, ҳадеб менга ёпишади, аммо оғзидан бир оғиз ҳам гап чиқмайди, бир нави қилиб уни тинчитдим, жойига ётқиздим. Энди ҳар хил гаплар билан кўнглини хурсанд қилиб ўлтирибман, иккинчи томондан, миямда ҳамма гаплар аниқлашиб ётибдир. Қанча насиҳатлар қилдим унга, бир оз гўшт қайнатиб бериб, қорнини ҳам тўйғаздим, энди тинчланиб ётди-ю, лекин мени тақир ёнидан жилдирмайди.

– Утиринг! Мени ташлаб кетманг! Ухлаб кетмайин, деб кўрқаман; кўзим уйкуга кетган ҳамон яна ўша хотин келиб қолади, деб кўрқаман.

– Нега у хотиндан мунча кўрқасан? – деб сўрадим мен. – У сени нима қила олади?

– Вой, онажон! Вой, жонимни қоқай! Қандай кўрқинчилигини билсангиз эди унинг! Бутун қонларим музлаб қолади. Сира бетига қарай олмайман, лекин қарамасдан ҳам иложим йўқ. Менинг кўзларимни аллақандай бир нарса унга тикилтириб қўяётгандай бўлади.

– Демакки, у сенинг юрагингда экан-да?

Индамайди.

– Иқроқ қил, қизим! – дейман мен қаттиқлик билан. – Кўрасанми, сен нима нарсени беркитиб кетмакчи бўлдинг. Одамлардан беркитганинг билан бўлармиди, қизим? Худо ҳамма нарсени билиб туради, ахир. Узинг кўраётибсанки, қандай оғирликларга қолганингни! Агарда сени дорга осиб юборсалар, мана шу азобларнинг ўндан бирини кўрганча ҳам қийналмас эдинг.

Қиз гапларимни хўп эшитди, эшитди-да, сўнгра бирдан йиғлашга бошлади. Худди ёш боладай хўнгуру-хўнгуру йиғлади.

– Вой, ойижон, гапингиз рост! Вой, мен гуноҳқорман! Мен уни ўлдирганман. У хотин ўша куни бўшашиб кетиб, менинг қўлимга йиқилган эди, мен уни ўша беҳуш ҳолда зовурга ташлаб юбордим. Мен ўйладимки, муни ҳеч ким билмайди-ю, ундан кейин Иван мени олади... Айланай, онажон, йўл кўрсатинг менга, нима қиламан мен энди?

Кампирнинг бу сўзларини эшитгач, Иваннинг бутун баданига муздек бир нарса тегиб ўтгандек бўлди. У ўзини эзилган каби туйди. Уша кечадаги ишлар, Феруза билан айрилиш, Ганканикида ўтган бир кеча, унинг ўша вақтда безовта бўлишлари дарров унинг эсида жонландилар. У хаттоки Ганканинг: “У хотиндан кўрқаман”, деган сўзларини ҳам эслади ва шундагина ҳамма нарса унга равшан бўлди. Оғир туйғулар билан эзилиб, оғир нафас олди.

Ундан сўнг кампир Ганканинг эътирофлари¹ тўғрисида гапириб кетди. Қаерда унинг Ферузани зовурга ташлагани, сўнгра қандай қилиб номаълум бир куч таъсири билан из беркитиш учун яна ўша зовурга боргани, ўшанда қандоқ қилиб ишчилардан бирига кўринишдан кутулиб қолгани, сўнгра қандоқ қилиб тушларида Ферузанинг муни қувганлари, сўнгра Иваннинг мунга ёмон ва совуқ муомала қила бошлагани – мана шуларни битта-битта нақл қилди.

– Хўш, шу топда нима қилаётибдир у? – деб кампирнинг нақлини бўлиб сўради Иван.

– Йиғлаб, йиғлаб уйкуга кетди. Энди тушида ҳам уринмасдан, тинч ухлаб ётади. Мен унинг ёнида бир оз ўтирдим-да, сўнгра: “Бу гапларни Иванга айтсам яхши бўлар”, деб сенинг ёнинга келдим. Қани, айт-чи, нима қиламиз энди?

Иван бу гапларни тошдай қотиб туриб эшитди. Унинг ичида алланарса кўзғолган, алланарса юлинган, алланарса дод-фиғон қилгандай бўлди. У нарса-да аяш туйғуси эди, на қаттиқ койиш ва на аллақандай гуноҳнинг эътирофи...

– Энди нима қилиш лозимлигини мен қайдан билай? – деди у бўғик товуш билан. – Тегишли жойга билдириш керак. Бу ахир мудҳиш нарса!

– Оксоқолга² борайми?

– Боринг, боринг! – деди Иван шошилиб ва кампирнинг сўзига улаб.

– Балки сен бирга борарсан мен билан? Мен негадир кўрқаётирман.

– Мен нима қиламан сиз билан бориб, сўнгра мендан ҳам шубҳа қила бошлайдилар. Йўқ, ўзингиз боринг. Мен эртага ишдан чиққан ҳамон учрайман, боринг, боринг!

Шундан сўнг кампир индамасдан кетди.

Ганиснинг жинояти

Иван ўзи ишлай турган конга яқинлашганда немисни учратди. У ёт бир ишчи билан гаплашиб, аллақаерга кетмақда эди.

– Шом ойдин, Иван! – деди Ганис. – Ишга бораётгирсизми?

– Ҳа, ишга, – деди қандоқ қилиб ва нималар деб гапиришни қийинлик билан топаётган Иван.

– Эртага биздан кетасизми?

– Ҳа, кетаман.

– Хўп, хўп, ихтиёр ўзингизда. Пулингизни эртага ола биласиз.

Иван бошқа ҳақ нарсани айтмасдан, зовурга қараб кетди. Ганис эса эртага ўша зовурда Иваннинг ўрнида ишляжак ишчи билан гаплашиб қолди.

– Бу ерда сизга яхши бўлади! – деди Ганис. – Мен унақа бировларнинг ҳаққига қизиқа турган одам эмасман. Ишонмасангиз, мана шу Иваннинг ўзидан сўранг. У хатто ойлик олар вақтларида пулнинг бир бўлагини менга қолдириб, 50 ва 100 гулдўнга етганда ҳаммасини бирдан олади. Энди, эрта-

¹ Айбга иқрор бўлишлар (признания).

² Шаҳарнинг ҳокими.

га, бу ердан кетаётир. Биласизми, қаерга? Ўз ерини ўзи экиб, деҳқончилик қилгали!

– Ўз ерига? – дея тагин қайтиб сўради ишчи. – Қаерда ери бор экан унинг? Аллақачон сотиб совурган-ку!

– Аллақачон сотиб совурган эди. Энди қайтадан сотиб олаётир. Тўланажак пулиннинг сўнгги бўлаги учун сўнгги гулдўнни кеча олиб эди. Энди эртага ўзининг туғилган қишлоғига жўнаяжак. Бу ердан бутунлайга кетаётир. Ким кўрсатди унга бу йўлни?.. Ганис кўрсатди, албатта! Ишонмасангиз, ўзидан сўранг!

Шу онда зовур томондан шовкин ва оёқ товушлари келиб қолди. Кўчада бир ишчи югурганча кета туриб, бўғила-бўғила қичқиради:

– Ганис афанди! Ганис афанди!

– Хўш, нима гап? – деб сўради Ганис.

– Дарров зовурга боринг! Дарров!

– Нима бўлибдир у ерда? – зўрға сўрай олди Ганис ва жавобини ҳам кутмасдан, зовурга томон чопди. Унинг кетидан янги ёлланган ишчи кетди.

Ганис ҳалиги қичқирган ишчига етиб боргач:

– Хўш, нима бўлибдир? – деб на пичирлаш ва на бўғилишга ўхшамаган бир овоз билан сўради.

– Аллақандай бир қазо...

– Қандай қазо?

– Эйй.. Ўзим ҳам билмайман, ўзингиз бориб кўринг! Мундай нарсани бутун умримда кўрмаган ва эшитмаган эдим.

Учаласи ҳам зовурга етиб бордилар. У ер бутун қоронғи, ёлғиз биттагина чирок турли тахтадан ясалган “будка”нинг ўртасини зўрға-зўрға ёритиб туради. Зовур лабида турган бир ишчи зовур чархида жуда бўш сангиллаган қайишни юқорига тортмоқ билан машғул эди.

– Хўш, нима ходиса бўлди? Гапир! – деб бақирди Ганис, тўрт томонга кўз югуртиб, ишчиларни чўчитган нарсани излагандай бўлиб.

– Қайиш узилди.

– Нима? Нечук у мумкин бўлсин?

– Билмайман. Ана, кўринг ўзингиз.

Зовур бўйида турган ишчи ҳалиги қайишни яна бир дафъа тортиб олиб, бир-икки айлантириб, яна ташлади.

– Хўш, Иван-чи? Иван қани?

– Зовурда.

– Нечик зовурда? Ишлай турган зовурга тушганми?

– Албатта, ишлай турган зовурга тушган бўлса керак, лекин тирик қолмагандир.

– Мана муни қаранг, бу қайиш 10 метрча жойга ҳам етмасдан узилган.

– Бу нечук бундай бўлди? Қандай? Гапир битта-битта! – деб ҳали ҳам нима бўлганини англамасдан, шошилтира бошлади Ганис.

– Эйй! Мунинг қандоқ бўлганини мен қайдан биламан ахир? Иван келди, қайишни белига боғлади. Мен ҳам уни аста-секин зовурга тушира бошладим. Тўлғадим, тўлғадим, ўн метрча тўлғаб эдимми, бирданига бармоқларим “дир-дир” қалтираб, сўнгра мана бу оғир қайиш бирданига жуда жингиллаб қолди. Уша онда зовурдан кўрқинч бир фарёд эшитилди-ю дарров жим бўлди. Мана, бўлган гап шу. Қайиш узилди-ю Иван шўрлик зовурнинг қаърига, қирқ саржин жойга бориб тушди.

Ганис ҳеч нарса демасдан, сочларини юлишга ва жинни каби питиллашга бошлади.

– Вой, вой! Мана, фалокат! Ҳой, менга қаранг... Ул, балки, ўлмагандир! Менга қаранг, Дмитрий, – деб янги ёлланган ишчига юз ўгирди ул. – Сиз нима дейсиз, балки у тирикдир?

– Ҳа, мумкин. Зовурнинг таги тош эмас-ку?

– Йўқ, тупрок.
– Агар метиннинг устига тушмаган ёки тушиб кетаётиб боши ёрилган бўлмаса, балки ҳали тирикдир.

– Ундай бўлса, “оҳ-вой” эшитиларди-ку? – деб кўйди ишчи.

– Тушинг сиз, Дмитрий! Тушинг, балки қутқара оларсиз.

– Мен-ку тушаман-а, – деди Дмитрий, – лекин уни кўтаролмасдан узилган қайиш – қандай қайиш экан, шунга ҳайронман.

У зовурга яқин келиб, қайишни ушлаб кўрди; қайишнинг бир учидан икки метрча зовурда осилиб турарди. Бу одам эски ишчилардан бўлиб, мунақа ишларни жуда яхши биларди; лекин мунга келганда ул ҳам ёт эшикка келиб қолган бузоқдай бўлиб қолди. Мундай хангомани сира кўрмаган эди!

Қайишнинг узилган жойига жуда узоқ тикилди, бармоқлари билан сий-палаб кўрди, ёриққа олиб чиқиб қаради ва бир нарсасига ақли етмагандай қилиб бирушта бошини чайқаб турди.

Ганис ранги ўчган ҳолда, кўркув тўла кўзлари билан унинг ҳар бир ҳаракатини кузатиб турарди.

– Англаёлмайман! Англаёлмайманки, нима бўлган бу қайишга-ю, нега ул узилди?

– Балки чиригандир? – деб, кўп ҳам ботинмасдан сўради Ганис.

– Ҳа, рост, балки шундай бўлгандир. Агарда қасд билан кесилиб кўйилганда, кесилган жойида текис из бўларди. Чириганга ўхшайди.

– Эски қайиш эди, янгилаш керак эди уни, – ишчининг сўзини дарров илиб олиб кетди Ганис. – Вой, бу кун эрта билан аллақим худди елкамдан тортиб: “Ганис, қайишни янгила!” дегандай бўлди-я. Шунда мен ўйладим: “Жума кун янгилаб турмайин, якшанба келади, ўшанда янгилайман!” дедим. Мана энди бу ҳол! Унинг узилиб кетишини ким билган эди, дейсиз?

Бу вақтда Дмитрий хануз қайишни кўриш ва бошини чайқаш билан машғул эди.

Бу орада Ганис бориб, омбордан янги қайиш олиб келди, уни чархга боғладилар, сўнгра Дмитрий тегишли ҳозирликларни кўргач, зовурга тушиб кетди.

Ярим соат ўтар-ўтмас, уларнинг иккаласини – Иван билан Дмитриини зовурдан тортиб олдилар. Иваннинг елка-оёғи синган ва боши ёрилган эди. У зовурнинг тагига тирик бўйинча етолмаган бўлса керак.

Ганканинг қамалиши ва ўлиши

Эртаси кун тонг вақтида оқсоқол Борислаф орқали ўзига қарашли ҳолислар ва икки нафар жандарма билан бирга Ганка турган уйга келди. Қиз ҳали уйкудайди. Жуда кўп уйқусиз тунлар ва кечалардан сўнг шўрлик қиз эндигина ўлим уйқуси сингари қаттиқ бир уйқуга кирган эди. Кампир эшик очди. Ҳаммалари кирдилар. Лекин Ганканинг даҳшатли ички азоблар билан ишдан чиққан ўлик ва қоқ-қуруқ юзларини кўргач, уни уйғотишга ботинолмадилар.

– Кўй, майли, ухлай берсин, – деди астагина оқсоқол. – Биз ташқарида кута турамыз.

Улар чиққан ҳамон Ганка ҳам уйғонди.

– Шу ердасиз, онажон? – сўради ул.

– Шу ердасиз, оппоғим, шу ердасиз.

– Тушимда кўрдимми ё чинакам бу ерга биров кирдимми?

– Ким кирарди дейсан, қизим?

– Аллақандай одамлар... жандармалар кирганга ўхшайди.

– Ҳа, кириб эдилар, кўзи болам.

– Мени излабми? – деб сўради Ганка ўрнидан тура бошлаб.

– Ҳа, сени излаб.

– Ҳамма гапни билаларми?

– Билалар.

Ганка узоқ қараш билан кампирга тикилди, сўнгра ўзининг қақшаган кўлини узатди.

– Раҳмат сизга, онажон, – деди. – Мен ўзим ҳам юз мартаба бормоқчи ва ҳамма нарсани айтиб бермакчи эдим. Лекин сира ботинмадим. Энди ҳамма иш битибдир, энди мен тинчидим.

Шундан сўнг ул жуда қийинлик билан ўрнидан турди. Кампир кийинтириб қўйди.

Холислар билан бирга оқсоқол кирди, унинг кетидан жандармалар кирдилар.

– Хўш, нима бўлди сенга? – сўради оқсоқол. – Тобинг йўқми?

– Ҳа, тобим йўқ.

– Бизга айта турган гапинг борми?

– Бор.

Шундай қилиб, ул, ўша кечанинг ишларини хотиржамлик билан битта-битта айтиб берди. Жандармалардан бири ёзиб турди.

Сўнгра бечора Ферузанинг жуда ҳам чириб кетган жасадини илгаклар билан зовурдан тортиб олиб, мурдахонага юбордилар. Ганкани аравага солиб, Терговичдаги тергов авахтасига олиб кетдилар. Ул, у жойга борганидан кейин биринчи сўроққа ҳам етмасдан ўлиб қолди.

Жандармалар учун бу ишдан сўнг дарров бошқаси чикиб келди; яъни аллақайси конда қайиш узилиб, бир ишчининг нобуд бўлганини билдирдилар. У жойга бориш, ўликни кўриш, шоҳидлардан сўроқ олиш лозим эди.

Бепарволик билан, “Қайиш чириган”, – деди иккинчиси.

– Мундан ҳам ёмонроқ бир гап йўқми экан мунда? Дмитрий пул-мул деган гапларни ҳам қилаётиб эди...

– Хўш, нима демакчисан? Шу ерда аллақандай бир жинойт ҳам бор, демакчисанми? Қайишни биров атайлаб қирққан, дейсанми?

– Жуда мумкин нарса, мунга ҳалиги пул сабаб бўлмоғи мумкин. Немис айтадики, пулни ўзи олиб эди. Ҳолбуки, ўликнинг ёнидан пул чиқмади.

– Уйини қараб кўрайлик бўлмаса.

Лекин ул уйда, тўғриси, Иваннинг бошқа ишчилар билан тура турган жойида ҳеч қандай пул тўғрисида ҳеч ким ҳеч нарса билмас ва эшитган ҳам эмас эди.

Сўроқ натижасида жандармалар шунигина билдиларким, илгари бир дафъа Иваннинг пулини ўғирлаганлар, шундан бери ул пулларини ёнида олиб юрмасдан, ҳеч ким билмас бир ерга яширувчи бўлиб қолган.

Мундан ташқари, Ганиснинг: “Иван тўплаган пулларини ер олиш учун Терговичдаги нотариусга юборарди”, деган гапини ўша нотариуснинг ўзи телеграмм билан тасдиқ қилди. “Қолган юз гулдўнини ҳодисадан бир кун бурун Иваннинг ўзи олганини Дмитрий тасдиқ қилди”, деди.

– Ганиснинг: “Пулингизни олсангиз мумкин”, деганини ўз қулоғим билан эшитдим; Иван эса бу сўзни эшитгач, “хўп” деганини қилиб, бошини қимирлатди. Ва сўнгра олганини ҳам айтди.

Демак, Иван пулларини олгандан сўнг, кейинча ўз ёнида олиб кетмак учун бир жойга беркитиб қўйган бўлади. Шундай бўлгандан кейин бир мунча жонига қасд қилишдан қимга нима фойда бўлар эди?

Иш шу билан тамом бўлди. Ёлғиз Ганисга бепарволиги ва чириган қайиш ишлагани учун 20 гулдўн жарима солдилар.

Иванни эса ўз Ферузасининг суяклари билан бирга бир гўрга кўмдилар.

*Наишга тайёрловчи
Наим КАРИМОВ*

Лолахон САЙФУЛЛИНА

“Ичкари” сочма шеърлар китобидан

“Таржума тўғрисида жиндак¹...

“...Сайфуллинанинг жуда нафис ва санъаткорона ёзилгон ҳикояларида...”
деб жуда тўғри айтадир ўртоқ Любимова².

Мундай нафис асарларни бир тилдан иккинчи тилга ағдарши жуда оғир бўладир, айниқса, ишланган тилдан ишланмаган тилга; муни адабиёт аҳиллари яхши биладилар. Мутаржимни тиқилиш қилиб, гангиратган наириёт идораси ҳам, бу жиҳатни билмайдир эмас, биладир. Бизнинг замон талабчи ишланмаган хом тилимиздан атамалар топишининг қийинлигини ҳам наириёт идораси жуда яхши билади. Фақат “шундай яхши ва ўз турмушимиздан олингон асар рус тилида қачонлар чиқдию, бизда ҳали ҳам чиқмайдими?” деб шошиладир. Шу учун мана шу ҳақли шошилиш орқасида қўлунгиздаги таржума, менинг фикримча, Лолахоннинг, наириётнинг, менинг ва ҳаммадан муҳими танқидчиларнинг кутганини беролмайдир...

Бундай асарлар яна беш-ўн йилдан сўнг кучли бир ҳайъат томонидан таржума қилинса, балки ҳаммамизни истаганимиз бўлур. Балки Лолахон ҳам ўзининг бечора қахрамонлари каби ҳаётни қарғамас эди...

Шунда ҳам “балки”си бор, чунки тиллар асарларнинг шогирди.

Лолахон бу шоҳ асарини жуда бой бўлгон рус тилида ва шеърли – вазнли наср билан ёзадир. Ўрус адабиёти муаллимлари асарнинг наср вазнини кўрдилар ва уни қадим юнон Ҳомерларининг “Илиада”лари вазнида ёзилгон дедилар.

Мен – Ҳомер адабиётининг бегонаси ўзбек турмушидан олингони учун бизнинг сўз тартибимизга қараб ёзилгон, дедим. Рус адабиёти муаллимлари жим бўлдилар. Мен ҳам жим бўлдим. Лекин ким енггани маълум бўлмади; у – яқин келгусининг иши бўлар. Таржумада, лекин, Ҳомер вазни йўқ, ишланмаган муосир³ ўзбек адабий тили бор, унинг камчилигини тушунганлар, балки, “ҳомерчи” бўлмоғонимиздан куларлар... Кулсинлар, майли, кулиши – йиғлашдан яхши, албатта.

Йўқ... Ҳомерга демайин – Лолахон сўз усулига эргашилган бир ҳикоя бор: “Чўл одатлари” мана бундай бошланадир:

“Кўтарилди баландга кўкатлар,

Етилди ҳозир хуш исли баҳор”.

Мундан кейин ҳикоянинг бошидан охиригача жумла тузилишлари шунақа “тескари”. Чунончи:

“Бахтли бир кечада, ёруқ юлдуз шуъласи остида тузилди Гулжамол”.

“Назар солди яхши шамол эндигина очилгон кўзларга”.

“Киртик панжаралари орқали кўрадир у...”

“Кўп байталлар бор менинг йилқимда”.

Бу “тескари” жумлалар, балки қоидага хилофдир, лекин жуда ширин, Лолахон ҳикояларининг мазиййати ҳам, менимча, кўпрак шу ширинлигида.

Бошқа ҳикояларда ҳам кўп жумлалар Лолахоннинг йўлига эргашиб кетди... Мен тўқтата олмадим. Тўғриси, тиламадим тўқтатишиқа. Сўзимнинг охирида Шарқ ва Ғарб чегарасида аламли ҳарамларнинг кўз ёшларида очилиб қолгон Лолагулдан кечирим сўраб қоламен.

Чўлпон

1926 й. 29 апрель. Москов”⁴.

¹ Таржимон имлоси, изоҳлари сақланди. – Ш.Н.

² Парча Ўрта Осиё бюроси қошидаги хотинлар шуъбасининг мудираси С.Любимованинг “Ичкари”га ёзилгон сўздан келтирилган. – Ш.Н.

³ Замонавий.

⁴ Сайфуллина Л. Ичкари. – Самарқанд-Тошкент, Ўзбекистон Давлат нашриёти, 1926 й..

Чўл одатлари

Кўтарилди баландга кўкатлар, етилди ҳозир хуш исли баҳор.

Чоллар айтадирларким, жаннат боқчасидан мундай йилларда кулиб қарар экан чўлларга пайғамбар.

Чаман-чаман бўлиб очилса кўкат-майсалар, тўқ бўлишар экан йилқилар. Иннайкин Гулжамолнинг эри ҳам севиниб, янги “жовлиқ”¹ олиб берадир унга.

Кўзини юмадир Гулжамол, яна очиб, яна юмиб ўйнайдир кўзларини ва жилмайиб куладир ботқучи қуёшнинг чўзуқ иллари остида. Бахтли бир кечада ёруқ юлдуз шуъласи остида туғилди Гулжамол, назар солди яхши шамол эндигина очилғон кўзларига. Шу учун ёрқирайлар улар, ёруталар думалоқ юзларини, кам хиралатадир кўз ёшлари ҳам уларни.

Жўрабойнинг хотинларидай эмас ишқилиб.

Ана: бир-бирига ёндошқон икки адир кўрунадир чўлларда, бири сарик кум рангли, яна бири гуллар билан ўртулган.

Бир онанинг икки боласи бор, ўхшамайдир бири бирига.

Катта ўғил Жўрабой – бой одам. Тоғ қушларининг тўдалари киби тўдаланишиб юрадир унинг йилқилари, думалоқ хирмондағи буғдой донлари киби сочиладир, тарқаладир унинг қўй-подалари.

Унинг тўртта хотини бор, ўша йилқилари билан тенг кўрадир уларни, лекин уларнинг биттасида бўлғон кийим-кечак кичик ўғулнинг хотини – Гулжамолда йўқ.

Бўлса бўлар, майли... Севган эрнинг эркалатишлари серпарли кундузлардан ҳам иссиғроқ ва юмшоғроқ ўрайдир, унинг кучли билакларини орасида ухлаш савлатли гиламлар устида ухлоғондан кўра тинчроқ ва роҳатроқ келади.

Эртага яйловга чиқиб кетадирлар улар; йиғиштиратурғон нарсалари кўпдир унинг, лекин кўзғолғиси келмайдир.

Кирпик панжаралари орқали кўрадир у: туя бўталоғи онасини эмадир, орвоқ отлар бир-бирлари билан урушади, жуда маза бўлади шундай вақтларда чўзулиб ётиб ўйлаш: ўйлайтурғон ўйлар кўб, ўйлайтурғон нарса йўқ.

Ҳали бош кўтарганлари йўқ эди уйкудоғи майсалар, уйкуға кучоқ очқонлари йўқ эди кечанинг қалин қанотли капалаклари – булар йўлға чиққонларида.

Қўй подасини ҳайдайлар олдинда. Қунут қилиб кузатиб боралар қўйчубонлар, Жўрабойнинг қамчисини жуда яхши биладир уларнинг ҳар бири.

Гердаиб – бошларини кўтариб борадирлар йилқилар, биттагина эмас суқланиб, қизиқиб қарайтурғон йўлчилар йўлларда, Жўрабой бўлса жилмайиб куладир севгили байталини кўрган вақтларида.

У байтал учун кўб от бермакчи бўлди бир қўшнисини ўтган яйловда. Мол бермакчи бўлиб ҳам баҳолашиб кўрди, унамади унда Жўрабой. Ўша қўшнининг қизиға олиштирмоқчи бўлади Жўрабой жангари байталини энг сўнгғи ва энг ширин хотини бўлади у қиз.

Қўнғироқларини жиринглатган туяларнинг узун занжирлари чўзуладир йилқиларнинг кетидан. Тиниқ гиламлар билан ўртулган ҳайвонларнинг елкалари, секин ва мағрур кўтариб борадирлар улар хотин, бола-чақа ва рўзгорларни.

Боласини қўйниға солиб олиб отға отлонғон Гулжамол карвонға қарайдир йироқдан.

Яна: ҳаммадан олдинда Жўрабойнинг ўн икки ёшар қизи – бўлғуси келинчак кетаётди.

Бой ва обрўли одам унинг бўлғуси қуяви. Лекин ҳеч билмайдир бой

¹ Ёпинчиқ.

куявнинг қандай турмиш бера олишини. Гиламлар кўб унинг уйида, лекин роҳат ухлай олармикан қиз бечора.

Тангрининг истаги билан бўладир ҳар бир иш.

Тиниқ ва илон киби юмшоқ сой ичида тизгинни кўюб юборди Гулжамол, “от сув ичсун”, дегани эди у. Жўрабой ҳам отнинг бошини тортиб тўқтатди иннайкин.

“Кўб байталлар бор менинг йилкимда, ҳой Жамол, битта байталга олишдирсам, дейман, ўшаларнинг ҳаммасини”, деб пичиради Жўрабой Гулжамолнинг қулоғига эгилиб. “Янги чошбов¹ олиб берайми узун қора кокилларингга?”

Аччиғи келиб олайиб қарайдир Жўрабойга Гулжамол, қамчи билан солмоқчи бўладир, кейин яна кирпигини туширадир ва секингина айтган бўладир: “Кучликдир, тақсирим, бургутнинг қанотлари, ета олмайдир лекин осмоннинг юлдузига. Узманг, эрим келтириб берадир менга янги чошбов тақмоқ истасам”.

Кичкина ва заҳарли томирларғина қобориб олди Жўрабойнинг юзларида, отга бир неча қамчи солди-да чопди укасининг кетидан. Орқасидан қоттиғ қулиб қоладир Гулжамол. Нашъа қилғон ерида жилмайиш кўзғотадир унинг жаранглагучи қаҳқаҳаси ва йирокларга – кенг сойнинг нариги қирғоқларигача бориб етадир.

* * *

Кеч киргандагина етиб келдилар мазгилга тикмакка бошладилар ўтовларни хизматчилар.

Акасиникига кетиб эди эри Гулжамолнинг. Ўша ерга қараб жўнайди ўзи ҳам елкасига олиб боласини. Чўнкайиб ўлтурадир остона ёнида, сездир елкада ўрмалаган қуртдай совуқ назарини Жўрабойнинг.

Катта ўтови бор аканинг, кийизлар солинғон ўртасига, қимматбаҳо пўстунлар ташланғон унинг ёғоч дорлариға. Ўлтурадир йирок бурчақда Жўрабойнинг ҳаммадан кичик хотини Тошбека – устига шапалоқ гулли чит чопонлар кийиб. Тошбеканинг ўша кийимиға Гулжамолнинг ичи куядир.

Бир марта ҳам унга қарамадилар, на ўз эри ва на Жўрабой, тугамайдир асло ўтган бозор тўғрисида очқон гаплари. Кўллар билан ола бошладилар “кулчатой”ни сопол тобоқдан. Совуқ қимизларни ичадирлар аччиғ хидли қора саночдан.

Жўрабойнинг илик кемиргани Гулжамолга оғир келадир, кўнгли айнайдир. Товуши ҳам хунук, қўпол бўлуб эшитиладир – “Катта хотинимни чақириб кел!” деган вақтида. Гулжамолнинг кўнгли султ кетадир Жўрабойдан “ма” деб мағрурларча товуш эшитилган вақтида, ундан кейин илик кучоғига ирғиб келиб тушган вақтида...

Иликни оладир у, Тош ёш бека хафа бўлуб, ёниб қарайдир, кўзларида унинг ўша чокда оғриқ, сўроқ, таъна-ўпка, чўчиш кўрунадир.

Катта хотин – Боёс кириб келадир. Юзлари бурушқон, кўзлари кўз ёши ва қайғилар билан сўлғон. Тошбекага аччиғ қилмайғина ер қарағоч, секин букулиб ўлтурадир эри кўрсатган жойға.

Инсофли кишидир Жўрабой, совғани ҳаммадан бурун катта хотиниға қилмоқчи бўлди. Майли, тойчукка олишдирғон шу бир парча оқ лаки кўрсатсунким, қари “Боёс”ини унутмоғон экан Жўрабой.

Ҳамма одам болалари тангрининг эркида ёшойдилар. Улуғ тангри агар Азроилни юбора қолса – сўнгги сафарига чиқмоқ учун энди Боёс кампир асбобини тайёр қилғондир.

Қурук қора кўллари қалтирайдир катта хотин эридан совғасини қабул қилиб олғон вақтида; Гулжамол ҳам кўргач шу аҳволни, чидолмайди.

“Улуғ пайғамбарим, Тошбеканинг оғирлиғи, Боёснинг бармоқ

¹ Сочпопук.

қалтирашлари, чехранг қайғи-аламларини тўпла, бир кумуш тобоққа солиб, тангрининг остонасига қўй!” деб бакирадир Гулжамол ўтовдан югуриб чиқиб келаётиб; фақат шамол мунга жавоб берган киби силаб-сийпалайдир сочларини шунда кенг чўлда...

* * *

Жуда катта тўй қилди қўшни Темирбек, катта олди қизи учун қолинни, жуда кўб одам айтди тўй-томошаға.

Қолимбет ҳам келди ўзининг Гулжамоли билан.

Тўй катта, ўйунлар ҳам катта, қиз ўйунлари, пойга ва улоқ; улоқда Гулжамолнинг эри ҳам ҳеч кимдан кейин қолмайдир. Оқ купкали отқа отланғондан кейин қаттиғ қийқиришлар остида улоқни олиб чиқиб кетадир.

Уйқусирайдир, мудраб ўлтурадир тун-кеча, кўз ёшларидай сочилди кеча шудринглари, ёлғуз бир куш “оҳ” тортадир аллақайда, гўё хасратдан хабар берадир.

Туман босқон эди кўзларингни, Гулжамол, уйдан чиқиб келган вақтингда: чўчиган, ҳуркиган отларнинг ёниға энгашиб, бир кетиб, паналаб келаётган қораларни¹ кўрмай қолдинг ўшанда. Севги қўшуғини айтар эди сенга шамол: секин қўюлгон қадамларнинг шарпасини эшитмай қолдинг.

Шу учун эртаси куни эрта билан ёвюрак эрингни ўлим қарши олди.

Кимдир – биров қирқиб қўйгон экан Қолимбет минган отнинг айилини шамолдай учиб келаётган одам бирдан отдан учиб кетди ўшанда, шивирлади халқ, хайрон ғазабли жим бўлдилар меҳмонлар, Гулжамол бўлса, эрининг совуғон оёқлариға ташлади ўзини, эрининг акасини қарғаб йиғлади, уни “эримни ўлдиргувчи!” деб атади, бақирди. Жўрабой кўруниши билан дарров йўл очди унга халқ, қайғудан эсини йўқотган Гулжамолни олиб кетишга буюрди Жўрабой – қўлининг ишорати билангина.

* * *

Умр бўлатурғон бўлса унга барибир, қайғуси ҳам йўқ унинг, шодлиғи ҳам; у ўтаберадир ва ҳар кимга ҳар хил нарса кўтариб келади елкасида, биласенми сен, Гулжамол, чўлнинг одатларини? Боболарнинг одатига қарағанда агар ака ё ука ўлса, унинг хотини тирик қолгон ака ё уканики бўлуб қоладир.

Мерос қатори теккан деб сени хотин қилмоқчи шекилли Жўрабой, анча яхши кийим-кечаклар ҳам тайёрлайдир сенга атаб.

Жўрабойнинг башарасини эслайдир Гулжамол ва ғам, жирканиш, ғазаб маҳкам кучоқлаб оладир уни.

“Хой, майса ва кўкатлар, белбоқ бўйи бўлиб ўсдингиз сиз, лекин Жўрабойнинг ўткур кўзларидан Гулжамолни тўса олмайсиз. Сенинг қирғоқларингда чўмилди Гулжамол, хой, анҳорча, лекин унинг елкаларидан камчи ва ўпиш изларини ювиб кетказа олмайсан сен. Сенинг сувларингда туғилди Гулжамол, ҳали кенг сой, уларнинг тагида ором оладир яна.

Сойға қараб чопадир Гулжамол, фақат йўлида бир нарсага йўлуқадир-да, турғон жойида қотиб қоладир. Оёқлари остида кимдир биров уни чакирадир: “Она!” “Вой, болам, менинг шоғол тошқиним, нима бўлуб сени эсдан чикорғон экан онанг?” Какликнинг ўзи қора бургут уясида турғони яхши сенинг ёлғуз бошинг билан шу инсофсиз одамлар орасида қолгонингдан!” Йўқ, майли, танини Жўрабойға берсун Гулжамол, кўнглини болағинаси учун сакласун.

Орқасиға бурулуб секингина қайтиб борадир Гулжамол, ўтов эшигидаги оғир гиламни кўтарадир-да, тақдириға тан бериб, янги эрнинг уйига кирадир...

¹ Гира-шира қорайиб кўринган одамлар.

Айблими?

Кампир хола ташқаридан киргани ҳамон паранжисини ичкари эшик ёнига ташлайдир-да, уй эгаси эркак йўқмикан, деб ёввойи қушларникига ўхшагон ўткур кўзлари билан торғина ҳовличани бир сузуб чиқади.

Эркакнинг ҳали келмаганини билганидан кейин апил-тапил ва палапартиш юриб, Раҳимбойнинг иккинчи хотини туратурғон айвонга келади.

Мунаввар ўз уйининг панжарасидан қараб, қора йўлли оқ кўйлак кийган кампирни кўради; кампир алланималар деб жаврайдир, унинг гаплари наша қилиб, Раҳимбойнинг иккинчи хотини Саломат заҳарли бир кулиш билан қаҳқаҳа отиб юборадир.

Ушанда Мунаввар у қаҳқаҳали кулишнинг, иннайкин ҳалиги хунук ва тишсиз оғиздан чиққан соқовларча висиллашнинг ҳаммаси, ҳаммасининг уни – у ёлғузни, у шўрлиғни ўрташ учун бўлаётганини билади.

Куз яна келди. Жанубнинг юқа ўргамчак уяли, бироз ғамгин ва илмилик кундузли, совук ва юлдуз кечали шаффоқ кузи яна келди. Мундай кечаларда уйқу қочадир: калта ва хира тириклик тўғрисидаги ўйлар бесаранжом қиладир, маҳкам ёпишиб олатурғон безбет ўйларнинг дастидан “дод” дегуси келади, “пешонам нима учун мунча шўрлик бўлди экан?” – деб бировга осилғуси, ташланғуси келади. Лекин сўроққа ҳеч кимдан жавоб бўлмайдир. Эридан сўрағали кўрақадир. Саломат ундан кейин заҳардан ўт ёқиб ёндирмайдирми? Ишқилиб худонинг қудрати жуда улуғ. Тилла беҳилар кўтарган, анорларни кип-қизил доналар билан тўлдурғон куз келди; бинафша рангли осмонга қараб чўзилишғон теракларга жилмайиш бахш этувчи куз келди.

Ишқомлардан яқинда узумларни узуб оларлар, барглар сўлар, ариқлар бўлса, жуда очик шируллашлари билан яна ҳам тоза ва соф бўлуб кетарлар, ундан сўнг унинг турмуши каби кўрранг киш, чечакли япроқларга тўлғон баҳор келар. Ҳар йил, ҳар йил ўзи ёлғуз, ҳою ҳавасларини кўнглида беркитиб, иссиқ ва бўғувчи ёзни узатиб, кузни қарши олади Мунаввар. Нариди – рўбарўсидаги айвонда унинг энг ёмон душмани – кундоши ҳукм суради, ҳали ҳам мунга анча совук муомала қилатурғон эрни яна бадтар қайраб соладир у.

Кимга борсун, кимга додини айтсун? Ота-оналарини аллақачонлар пайғамбар ўз жаннатига олиб кириб кетган, уларнинг суяклари умрлик уйқу билан ухлайдирлар. Унинг яқини бормиди, унинг ҳар томони берк ҳовличага кўмилган ҳаёти кимга керак бўлсун? Чарчагон кўзларида бирдан-бир мулойимлик барқ уруб кетадир-да, у мулойимлик орқасида юзлари ёшлиғидаги киби гўзаллашиб ёнадир.

Кўнглининг ҳамма иссиғ юмшоғлиғи, ҳамма иссиғ севгиси унинг кўз қораларидан қизининг қалбига қуюладир, яна юзи – қизнинг юзи: орвоқ, олича гули киби нимжон, шундай бўлса ҳам онанинг ҳамма давлати, бахти, озғин бармоқлари билан қизининг бўйнидаги туморни тuzатаётғон вақтида рўбарўсидаги айвон, эрининг уриш-сўкишлари – ҳаммаси йироқлашқандай бўладир. Қизнинг майда кокилли боши эса эгилиб яна кўйнига кириб келади, шунда гулли тўпписи ҳам ерга тушиб кетадир.

* * *

Эр бугун ковоғи солиқ қайтди, унинг юзига шундай бир қараш биланок Мунавварнинг бутун аъзо-бадани қалтираб кетди. Саломат йўғон қорнини пўрдойтиб, тетик ва кучли тани билан орқасига эгилди ва эрининг янги чакмонини олиб, унинг елкасига ташлади. Саломат кўркмайди, ўзининг кучига, ўзининг хуснига, ўзининг оналиғига ишонадир. Унга бир нарса дермиди Раҳимбой, йўқ. Саломат биладирким, бугун наригининг – кун-

дошининг кўзлари ёш тугатурғон кундир. Мунавварнинг қизини ҳам, онаси билан бирга ерларга уруб, бир оёқости қилишни истар, у тўғрида жуда кўб ўйлар эди-ю Саломат, лекин кўрқади. Нимага десангиз, эри у қизини ёмон кўрмайдир, баъзи-баъзида эркалатиб ҳам қўядир.

Эр хонтахтанинг ёнига ўлтурадир. Мунаввар остона ёнида тик турадир, эрининг тўк юзларига қарайдир ва хайрон бўладирким, ҳозир совуқ қарагон шу кўзларни бир замонлар ўпиш билан эркалатган бу, иссиғ нафаслар билан ёндирғон бу эди, аллақачонлар келиб-кетган роҳатлар, ҳозир ҳаммаси бир чўпчакдай бўлуб қолди. У вақтлардаги қалтирашлардан юзларга қизиллик юмшоғроқ ёпишар, оғизлар пишган қалампирга айланар эди, эрининг кенг кўкрагидан кўзларини ололмайдир, у кўкракда думалоқ бир “туморча” бор, бу “туморча”га одам бошининг сурати солинғон. Коммунист бўлиши била нақ шу “туморча”ни токиб олади, муни ҳамма тоқиши керак, дейдир, чопонини ташлаб, ўрус кийими кийди, кечалари бир жойларга кетадир; ундай кечаларда Саломат ҳам ўз уйида қаттиғ йиғлайдир, “ўрус хотинларникига кетди!” деб бақирадир, унинг йиғлағонини эшитиб, Мунаввар ичидан севинадир: қийналсин у ҳам, қийналсин у – бировнинг бахтини ўғрилагон ҳам.

Эркак киши ўз ишларининг қандай эканини, кўнглида нима гаплар борлигини хотинларга айтадирми? Баъзида Раҳимбой кириб келади-да, пича куладир ва уларга бир-икки оғиз гап ташлаб қўядир. У гаплардан кейин уни англаш бадтар қийинлашиб кетадир.

Бир кун, баҳор фаслида боғдаги парманчак¹лар оқ юлдуз гуллар билан ўролғон чоғда, Раҳимбой янги чиққан “закун”ни эрмак қилиб гапирди: “Яқинда ҳамма хотинлар паранжисини ташлар эмиш. Бу гап улуг Пайғамбарнинг шариатида йўқ, бу – бошқа диндаги одамларнинг ўйлаб чиқарғон бидъатлари. Янги шаҳарда кўб ғалати гапларни гапирадирлар”, дейди, иннайкин кавшини чечиб, жойнамоз ташлаб, намозини ўкуди. Гапирган вақтида ҳамма вақт кулиб туриб гапирди, ўшанда Мунавварнинг кўнглига мана бу гаплар келди: “Ўзим кўрмасам ҳам қизим Турсун ёруғроқ кунларни кўруб қолар”. Раҳимбой Мунавварнинг ҳалиги ўйларини худди билиб олғондай, бир кун ичида йиғилиб қолғон ҳамма аччиғини мунга тўқди, ўшқирди, шовкин солди. Мунаввар кўзларини пастга тушурадир, қора кирпичлари билан бир кетадир, сўкушларни эшитадир, гапирмак ва эрини тинчитмак кераклигини сезадир, лекин ўжарликка оладир, дамини чиқармайди. Саломат бўлса, аллақандай юмшоғроқ, унинг кўйлаклари ҳам чиройлиқ бурмалари билан танига келишибгина турадир, у дуторни оладир-да, билавузигини жириглата-жириглата қўшук айтадир:

*“Ўғил тортиқ этаман севган эримга,
Ширин ўғил тутаман ширин эримга”*,

деган сўзлар унинг лабларидан тўкуладир, нам ва айёр кўз коралари эса кирпичлар орқали “ёқдими, ёқмадими?” деб кузатадир. Мунаввар остона ёнида туриб кўрадиким, Саломат семиз қўли билан кўйлагининг ёқасини қайириб ташлади, кўрадиким, эри билинар-билинемас жилмайиш билан унинг оппоқ бўйинларига қараб олди. Мунавварга нима бор энди бу ерда? Бу ерда у энди ортиқча. Юмшоқ маҳсилари билан секин-секин босиб ўз уйига қайтадир. Орқасидан Саломатнинг аччиғ ва кумортқи сўзлари қамчидек келиб тегадир: “Биз эримизни биламиз, илондай ўрмалаб кирмаймиз...” Мунаввар, қўй, хафа бўлма. Ана – кунботиш томондаги жийдани қара, қандай ҳавас билан япроқларини ёйибдир, айвонинг қора куннинг охириги шуълалари билан қандай ёруқ бўлубдир. Мунаввар севган кичкина қизча алланиманинг устига эгилганча тикилиб қарайдир.

¹ Маймунжон.

Ўшани кўргач, онанинг йирик ғамли кўзларида ёшлар куруйдир, лаблари жилмайиш билан ясанадир.

* * *

Дояча каламуш киби ҳар қаерга чопадир. Бокириб ётгон Саломатнинг ёнига кўрпа осиб, тошқаридоғи кўзлардан тўсмакчи бўладир. Урунадир, тинмайдир. Ҳамма жим, ҳар нарса жимиб кетади. Уйда нималар бўлаётғонини қўн-қўшни билса яхши эмас, хотиннинг кўз ёриши оғир бўладир.

“Қиз бўлармикан, ўғил бўлармикан? Қиз бўлармикан, ўғил бўлармикан?..” Мунавварнинг миясини пармадай тешадир бу сўроқ... Агар киз бўлса, у куядир, кундош куядир...

Куйган пахтанинг ҳиди келади, дояча эски кийиз (намат) ни куйдирган, кулини арвазга сепиб ётадир.

Нималар қилиш кераклигини била турғондир у кампир, шунча ёшга кириб мундай кўз ёшларни озмунчук кўрмагандир.

Саломат узликиб, қаттиғ додлайдир, кампирнинг дуолари, дамлари унинг оғриғини енгиллатмайдир.

Оғриғи босилса, бир қўй худойи қилмоқчи бўладир, бакириб туриб шунга аҳд қилади. Хола Саломатнинг узун қўйлагини оладир-да, этак учини игна билан тепчиб бошлайди, била турғон одамлар айтадиларки, бундай қилишнинг дардга фойдаси бор. Узук-узук ва ёввойи хайвон увлашига ўхшаб чиққон фарёд Турсунни қўрқутади, у онасига маҳкам ёпишиб келади. Лекин Мунаввар қизини ҳам эсидан чиқаргон. Безбет бир ўй миясига ёпишади: “Қизми, ўғил?” Қора ва ёмон бир тилак кулдан чиққан туман киби чиқиб келиб кўтарилади-да, мияни туманлаштиради.

Агар ажал судраб кетса? Эс-хушини ўғирлағувчи ўйлар умидларга тўлғони ҳолда бутун шу ёввойи фарёдларни зўр иштаҳа билан кемиради.

Кумуш тангаларни бир сиқим қилиб, хола Саломатнинг бошидан бир неча мартаба айлантиради, “бош-кўзинг садақаси” деб девоналарга бермакчи бўладир, худо йўлига садақа бериш лозим шекилли. Кампир сўнг чорани қилмоқчи бўладир, унинг хавфидан ўзи ҳам бир кур қовшаб оладир, ундан кейин Саломатнинг елкасидан ушлаб, кул сепилган арвознинг устида силкитади. Бирдан жуда ёмон қаттиғ бир фарёд эшитилади. Сўнгра уй ичи буткул жимжит бўлуб қолади. Жимлик, жимлик, табиат ҳам жимиб кетгандай. Силлик қўмқўк ва шаффоф сувли ҳовузга фақат даракларгина сорғайган япроқларини тўкадилар.

* * *

Раҳимбойнинг ингичка, қизғонч йиғисини эшитади, бир нарсаларни ўқуйди, дуо қилади, алланималарни ўқуб, лабларини қимирлатади хола. Бурчакда эса туғулгон бола ётади: кўпдан бери қутилган ва ўлук тушган ўғил бола! Мана, худо нималарни қарам қилди, тўй-томоша ва хурсандлик ўрнига ювғучи келиб, йиғи-сиғи орасида мушдайгина гавдачани ювади. Хотинлар доячи кампирнинг теграсида айланади. У бўлса қўлларини қимирлатади. Уларга бир нарсаларни гапирди. “Қатта хотиннинг кўз ёшлари бу болани ўлук тушурган, захарли чаёнга ўхшаб бу уйга ажал чақирди!” Хотинлар айланалар, бошларини қимирлаталар, болаларининг туморлариға қарайлар. Саломат девор томонга қараб олгон, оқоргон юзларида кўз ёш йўқ. Эрининг товуши мулоийм ва ёқимли эшитилади, лекин оғир кокиллар билан тўсулгон кулоқлариға етиб келаёлмайдир.

“Ҳой, Саломат, қўй, жоним, хафа бўлма, худонинг иродаси”, деб ҳатто эри ҳам инсоф қилиб туради.

Қаттиғ бўрон олдида ўлатурғон жимлик жуда ёмон бўладир. Шунга ўхшаш Саломат ҳам индамайдир, жим ётодир, кўзлари чуқур ўрага ўхшайдир, ўранинг тагида эса заҳарли илон – қора кундошлик кулча бўлиб ётадир.

“Уша, ўша катта хотиннинг иши бу, ҳамма полбинларникига чопади, гуллик чойшаблар, камзулларни олиб бориб, дуохондан ирим қилдириб келди, ўшанинг иши бу, ўшанинг!” – деди Саломат. Ҳалиги заҳарли илон – кундошлик илони ўранинг тагидан бошини кўтариб, унинг худди кўнглига заҳар солгон эди.

* * *

Раҳимбой индамасдангина Мунавварнинг ёнига кирди, даммини чиқармасдан ғазаб билан уни урди, Мунаввар бир “ух!” деб ерга йиқилди ва қайрилиб тушган юзларидан қон сачради. Хотинлар бирдан жим бўлдилар, қўрқиб ва қизиқиб жимидилар, хола ташқарида пайпасланиб юруб, паранжисини қидирадир. Саломат остонагача судралиб келади, эрининг ҳар бир зарбини санайдир ва унинг қонсиз лаблари ғазаб билан эшитилар-эшитилмас қилиб мана бу сўзларни томизадир: “Ҳа, шундай қилиш керак уни, у ер ютгурни, адабини бериш керак, ҳа, адабини бериш керак!” Кап-катта кишилар, бераҳм кишилар, сиз Турсунни эсингиздан чиқардингиз, мулойим ва юввош қизчани унутдингиз, у деворга ёпишиб, кўркув билан тўлғон кўзларини кенг очиб, шундай қотиб қолди.

Шамол зўрға-зўрға барглари қимирлатадир, пишган анжирнинг ерга тушишига ёрдам қилар, бинафша рангли “кўкон гуллар”нинг япроқларини ер бетига сепар; ой бўлса, бурама қилиниб ишланган кумуш кўзаларда ўзининг совуқ ялтिलाши билан бепарво ўйнайдир. Мунаввар астагина “ух” тортадир, худо биладиқим, унда айб йўқ, у айбли эмас: совуқ жилғалардан ажални чақирғони йўқ. Турсун бўлса, хира кўланкадай эгилиб, ишган юзларини қоронғида кўрушга уриниб, эшитдирмасдангина, болаларникига ўхшамағон бир йиғи билан йиғлайдир. Ташқарида бўлса чиройлик меваларга бой бўлган куз напармон, сариқ ва қизил гуллар ҳадя этадир, ернинг бетига шитирлагувчи гиламлар киби барглари ёйиб, сепиб ташлайдир...

ЧЎЛПОН таржимаси

*Нашрга тайёрловчи
Шаҳноза НАЗАРОВА*

Рамиз РАВШАН

Озарбойжон шоири

Рамиз Равшан 1946 йилнинг 16 декабрида Бокуда туғилган. Озарбойжон Давлат университетининг филология факультетида, Москвада Олий сценарийнавислар курсида таълим олган. Унинг сценарийлари асосида ўнлаб бадиий фильмлар тасвирга олинган.

У “Бир ёғишли қўшиқ”, “Кўк юзи тош сақламас”, “Капалак қанотлари”, “Кетсак биз бўлмаган ерға”, “Нафас” сингари шеърий китоблар муаллифи. Шеърлари дунёнинг кўплаб тиллариға таржима қилинган.

СУТ ТИШИНING ОҒРИҒИ

Достон

*Фузулийға,
яна болам Равшанға*

Биринчи сентябрь келиб, мактабда дарслар бошланганда, маълум бўлдики, тўртинчи синфнинг ҳамма ўқувчилари базўр илиниб турган сут тишларини бу ёз тушириб қайтибдилар. Бу синфда фақатгина бир боланинг оғзида ягона сут тиши қолган эдики, у ҳам бўлса, Самад эди. У оғзини очиб салом берган захоти ўқувчилар тишни кўриб кулдилар.

Сўнгра зумрашалар қалин ипнинг бир учини Самаднинг тишига, бир учини эса синфхона эшигига боғладилар.

Уша ёз кишлокқа шаҳардан янги муаллима келганди. Жуда гўзал бу кизнинг исми Чимноз эди. Биринчи дарс ана шу Чимноз муаллиманинг дарси эди ва тушуниб турганингиздек, эшикни очиб, Самаднинг тишини суғурган ҳам шу муаллима бўлди.

Табийки, Самад кўрқоқ эмасди, аммо эшикнинг орқасида Чимноз муаллима тўфлиснинг пошначалари тақиллаганда, Самаднинг муштдеккина юраги жойидан кўзгалди. Эшик шахд билан очилганда у яшиндай учиб, муаллиманинг кучоғига бориб тушди. Самаднинг бўйи зўрға муаллиманинг кўкрагидан келарди. Шунинг учун Чимноз муаллиманинг юраги тўғри Самаднинг қулоғи остида дукурлаб кетди. Унинг тишини боғлаган ип ҳам узилди, аммо бир учи эшикда осилганича қолди. Сут тиши эса ҳамон Самаднинг оғзида эди.

Сўнгра Самад бориб жойига ўтирди. Аммо ўша куни Чимноз муаллима дарсда нималарни ўтди, нималарни гапирди, Самад эшитмади. Фақат қулоғида муаллима юрагининг дукурлашигина эшитиларди. Кечаси тўшакка кириб ётганида ҳам бу дукурлаш унинг қулоқлари остидан кетмади.

Кўшни хонанинг чироғи ёниқ – отаси милтиқ тозаларди. Эҳтимол, тонг саҳарлаб яна овға чиқса керак. Девордаги қора хошияли суратдан онаси

отасига сукланиб қараб турарди. У Самадни туғаётиб вафот этган. Самад бу дунёни кўриб, кўзларини очганда, онасини шу қора гардиш орасидан – ўлим деразасидан дунёга тўймай боқиб турган ҳолда кўрган эди.

Айтишларича, онаси отасини жуда ҳам яхши кўрар экан. Қишлоқ аҳли ҳам шу чокқача бу қадар кучли севгини кўрмаган экан. Балки онаси севги туфайли ўлгандир. Самад туғилганда, тўққиз ой юрагининг остида асраган – ўз жигарбанди билан ҳам бўлишгиси келмагандир бу севгисини. Ҳалигача Самаднинг эсида қолган нарса онасининг юрак уришлари эди. Энди эса қанча уринмасин, у дукурлашлар эсидан чиққан, энди қулоғида Чимноз муаллиманинг юраги уриб турарди. Шу лаҳзаларда унинг юрагида нимадир куртак отар, ўсиб-улғаяр ва ҳаяжонга солиб энтиктирарди. Ҳали меваси нима эканлигидан беҳабар, умрида илк куртак чиқарган ёш дарахтдай севинар, бунинг нима эканлигини билмаса-да, бутун жону тани билан ҳис қиларди. У бу энтикишдан лаззат олар, севинар ва шу билан бирга боладай кўрқарди.

...Самаднинг юрагида ниш отган у тотли меванинг исми СЕВГИ эди...

*Бу қандай севгидир, келди бошингга,
Оллоҳдан кўрқмади, кўрқмади, болам.
Қараб ўтирмади гўдак ёшингга,
Ийманмади, болам, сут тишидан ҳам.
Бу қандай севгидир тушиди бошингга,
Бу кекса дунёда, шу ёши ёшингда.
Ҳар нени тишладинг шу сут тишингда,
Тотдинг бу дунёнинг бор аччигидан,
Утдинг йўталидан, қизилчасидан,
Севгисига тутилдинг бу дунёнинг.
Золим севги сени не кўйга солди,
Бундай золим ўлим йўқдир, йўқдир дард.
Кўлларингда эмлашлардан из қолди,
Аммо, болам, эмланмайди севгидан.*

*Бу севгидир, менинг болам, жон болам,
Ўмрлардан узундир узун севги.
Бир қўлида бешикларни тебратган,
Бир қўлида қабр қазган бу севги.
Бу севгидир – менинг болам, жон болам,
Ортимиздан тулпордай чопган севги.
Қайда бўлсак – осмондами, ердами,
Келиб бизни ўлимдай топган севги.*

*Бу севгидир, бу севгидир, жон болам,
Минг йилдирки, ҳали ҳам омон севги.
Жавдираган кўзларида ёши ёнган,
Зўравон. Қўлидан қон томган севги.*

*Сен ким эдинг, менинг болам?
Бу чандиқли юзинг таниши,
Ямоқ тушган тиззанг таниши,
Эсанг қотса – қошинг таниши,
Ийглаганда кўзинг таниши,
Кўча тўла гўдакларнинг
Энг фақири, сиқилгани,
Ҳаммадан ортда юриб,*

Ҳаммадан кўп йиқилгани.
 Секин юргин деб, эҳтимол,
 Севги сени танлагандир,
 Йўлларингни боғлагандир?
 Бу шундайин бир севгидир,
 Сувларингда, емагингда,
 Ушоққина юрагингда
 Ишиқ уруги жон-танингда...

Шу бир қисқа умр қадар
 Боқиб кўрсак дунёсига,
 Болам, минг йил ортда қолар,
 Яшаймиз шу рўёсида.
 Минг йиллардир, юрагимиз
 Илдиз-илдизларигача
 Севги билан боғлиқдирмиз,
 Чангу юлдузларигача.
 Уғлидан ҳам қизигача.

Ҳисоблидир ер юзида
 Бу дунёнинг севгиси ҳам.
 Ўлчови бор ҳар изида,
 Ҳисоблаб чиқилган, болам.
 Қиймаланиб, бўлакланиб,
 Бўйларга бичилган, болам.

Кўндир бу дунёда севгидан кулиб,
 Афтин буриштирган, лабин бурганлар.
 Кўндир қўл ушлашиб, боғма-боғ юриб,
 Яланғоч кезганлар – Худо урганлар.
 Яланғоч кўринар севгисиз ўпич,
 Қуриган япроқдир қизлар ёноғи.
 Дарахт илдизида ўйнатиб қилич,
 Баргида юрганнинг кўндир саноғи.
 Кесилган ўрмону қуриган кўлдай,
 Бу олам юзида тугар севги ҳам.
 Дунёнинг қўллари бўшми шунчалик?
 У ёнга, бу ёнга жовдираган ҳам
 Севгидир – иқболи кўзлари сўник?

Йигитни топганда топилмайди қиз,
 Дунёда севганлар ҳамшиша ёлғиз.
 Ой каби ёлғиздир, кун каби ёлғиз,
 Бу рўйи заминда дон каби ёлғиз.
 Кўчада шамолдай, танада жондай,
 Менинг болажоним, ёлғизсан сен ҳам.
 Ёлғизсан бу чархи даввор остида,
 Севги деб аталган юкинг остида.
 Лабларинг нимадир дейди, пичирлар,
 Дув-дув тўкилади кўзларингдан ёш.
 Болам, суякларинг оғир қисирлар,
 Белларинг букилар, айланади бош.

Сени Оллоҳимнинг кўзи қийдимми,
 Озгина шошдимми кўкнинг Эгаси?

*Шу кичкина жуссанг ишқни кийдимми?
Қани, ахир, оғир юкнинг эгаси?!*

*Севги ўзи енг шимариб,
Кирсин бу юкнинг остига.
Курагини, юрагини
Берсин бу юкнинг остига.*

*...Мени қўй, мен... Жоним болам,
Йўқликка бақирган менман.
Билмай қолиб ўзимни ҳам,
Ўзгани чақирган менман.
Эҳтимол, бу кўк остида
Гуноҳларга ботганман кўп.
Сен кирган бу юк остидан
Ўзни олиб қочганман кўп.
Бу юкларнинг поёни йўқ,
Севгиси – юк, нафрати – юк.
Учрашганда суҳбати ҳам,
Айрилганда ҳасрати юк.
Дунё ўзи юкли оғоч,
Биз дарахтнинг илдизимиз.
Бизнинг юкдир бу. На илож –
Дунёнинг юки ўзимиз.*

*Пешонада бори экан,
Толеда бор – қутилмаган.
Болагинам, бу қисматдан
Ҳеч ким қочиб қутулмаган.
Қулоқ солмай ишқ сасига,
Қочса агар бу еру кўк,
Болаларнинг елкасига
Тушар оғирдан оғир юк.
Болам, менинг елкамда ҳам,
Қабариклар гадир-будур.
Беролмайман сенга ёрдам,
Болажоним, мени кечир.*

“Кечир!” ...Бу сўзга қара, Оллоҳ! Ҳамма бир-бирига: “Кечир!” – дейди, аммо ҳеч ким ҳеч кимни кечирмайди.

Фақат оёғимизга ботган тошларгина кечирим сўрамайди. Шунинг учун, биз тош билан урган қушларга “Кечир”, демадик. Аслида, шундай яшай-миз: тошлар, қушлар, одамлар. Бизни оғритганлар, биз оғритганлар. Қуш ва бола бир-бирига ўхшаб кетади. Бола тушларида учади. Тушида учган боланинг бўйи ўсади, дейдилар. Тушнинг ўзи йўқ нарса, тушнинг жони бўлмайди. Эҳтимол, ҳар учган қуш жон кириб, қанот чиқарган бир тушдир, бир гўдакнинг тушидир, балки. Бас, шундай экан, болалар нега қушларга тош отадилар, ипдай оёқларидан дарахт шохларига боғлаб қўядилар?

Менинг болам, биламан, сен ҳам шуларнинг бирисан. Сен ҳам шуларнинг орасидасан. Бир дарахт атрофида тўпланиб ўтирибсизлар. Шохлардаги шўрлик чумчуқлар сизга жавдираб боқади, оёқларига боғланган ипдан хабарлари йўқ. Болалик қиласиз – бирдан қичкириб юборасиз – чумчуқлар хуркиб кетади. Болам, сен ҳам қичқирганлар орасидамисан?

*Қушлардан ҳам борми бирор бечора,
Бутоқларга оёғидан боғланган,
Бу дунёда болаларга алданган.*

*Қушлар нега қанот қоқар, Худойим,
Шўрлик қушлар типирчилар ҳар ёнга.
Қўнар шохга қанотлари урилиб,
Эланади ерга, яна осмонга.*

*Болаларнинг сочларига дон тушар,
Қочай деса кучи етмас дарахтга.
Шўрлик қушлар сасига ингроқ тушар,
Ялинмайди бу кичик жаллодларга.
Оёқ ости – уқубатлар ичинда
Ўлган қушлар қон ичида ётар дол.
Ўлмагани титрар иннинг учинда,
Қушлар эмас, ўлган бизмиз, эҳтимол.
Ким билади – ўлган кимдир, тирик ким?
Менман балки, қўлчалари қон гўдак.
Ўлиб ётган у қуш – менинг юрагим,
Очиқ қолган кўзларига тушар барг.*

*Қадоқ каби оёқлардан ечилмас қонли иплар,
Шу қилтириқ оёқларга ўлим ёпишган тигдай.
Очилмайди, кўзлар юмуқ. Ер ингранар, ер инграр,
Осмон ҳам берк. Осмон ҳам берк, қулф солинган эшикдай.*

*Полапонин айирмайлик булбулдан,
Бу қуш каби юракларга йиғлайлик.
Не замонсоз шоирларнинг қўлида,
Мақтов ёзган лайлақларга йиғлайлик.
У қушлар ҳам бироз бизга йиғласин,
Бу юраксиз умримизга йиғласин.
Бу чумчуқлар балки биздан беҳабар,
Ёмонимиз, яхишимиздан беҳабар,
Оппоққина сочимиздан беҳабар,
Ўтиб кетган ёшимиздан беҳабар...*

*Устимиз доғ бу қушларнинг қонидан,
Бутоқларда инграб ётар ип изи.
Дарахтларнинг кетмаган қулогидан
Ўлаётган қушларнинг чинқириги.
Ким билади, балки қушлар сўнги дам,
Ўлаётиб бизни севган, қаргаган.
Балки Оллоҳ бизни ўша ип билан
У қушларнинг оёғига боғлаган.
Балки бизни у дунёда, тупроқда,
Ҳар саҳарда иннинг учидан тортиб,
Қолган бўлсак ҳамки йироқ-йироқда
Турармикан қушлар бизни уйғотиб?*

*Бизнинг бу ўкинчдан бормикан маъно?
Хайлга келтирсак манглай тиришар.
Ипга осиб қўйган ўйинчоқ каби
Ўйнатар, ўйнатар бизни у қушлар.*

Ўлгунча ҳам ечолмаймиз у ипни,
 Бу дунёнинг тошларининг ичидан
 Ўлгунча ҳам топмаймиз эркинликни,
 Хотинларнинг нозидан, қарғишидан
 Йиғлагаймиз – бизга қулар у қушлар,
 Минг бекинсак – кўриб қолар у қушлар.
 У қушларни кўрмайин деб уринсак,
 Тушимизга кириб келар у қушлар.
 Кеча-кундуз йўқолади тинчимиз,
 Кеча-кундуз йўқолади хушларинг.
 Ёлворамиз: “Бир кунгина кетинг сиз...”
 Оёғига йиқиламиз қушларнинг.
 ...Тушимизда ўлик қушлар тирилар,
 Қанот қоқиб тебратар кўк юзини.
 Оёқларнинг қонли ипи чўзилар,
 Ея бошлар дарахтлар илдизини.
 Қушлар тушар дарахтларнинг изидан,
 Қўпоради чинорни ҳам ёнғоқни.
 Кетмоқчимас дарахтлар ер юзидан,
 Ҳар тарафга қушлар отар тупроқни.
 Қуш тортганда, қалқир уйлар, эшиклар,
 Қувлаб кетар бир-бирин ит-мушуклар.
 Хотинлар ҳам, гўдаклар ҳам чинқирар,
 Қўрқоқлар ҳам, қочқоқлар ҳам чинқирар.
 Чинқирамиз: “Нажот бергил, Оллоҳим!
 Қай томонга бизни бошлар, Оллоҳим?
 Балким, улар тортиб-тортиб тортқилаб,
 Йўқликларга бизни отар, Оллоҳим!
 Тош келтириб излагаймиз қушларни,
 Ҳар тарафдан кўзлагаймиз қушларни.
 Кўк юзидан тўкилар ҳар учган қуш,
 Тош отармиз қолгунча бир дона қуш.
 Биздан баланд келар ўша бир қуш ҳам,
 У дунёга тортиб кетар бизни ҳам.
 Битта қушми шунча ишга қодиринг,
 Шаҳар, қишлоқ бир-бирига ўтаркан?
 Бу дунёда энг охирги шоирнинг
 Юрагидир, балким, бизни кўтарган.
 Бу қушларга, Оллоҳ, нега тош отдик?
 Хотин борми, ҳам кекса-ю ёш отдик,
 Билдикмикан энг охирги шоирнинг
 Юрагини тош тарошлаб тош отдик.
 Сўнггисини отайлик. У қушни ҳам –
 Ёлғиз қушга кимнинг тоши тегажаск?
 Кўзимизни катта очди бу олам,
 Тошларимиз кўк юзини эгажаск.
 Қушлар асли кўк юзининг меваси,
 Бу не ишдир, айт, Кўкларнинг Эгаси?
 Нечун, айтгин, бу дунёда қушнинг ҳам
 Тузалмаскан, битмас экан яраси?
 Бу дунёнинг тоғ-тузига қўлинг тут,
 Бу даштларнинг, ахир, недир гуноҳи?
 Сен дунёни Ўзинг ушла, Ўзинг тут,
 Биз пойига йиқилганмиз дунёнинг.
 Кўролмасмиз у қушни биз, эҳтимол?

*Балким, келар у дунёда юзма-юз.
 Бу дунё ҳам уваланар, эҳтимол,
 Кўк юзидан тушиб келар гариб қуш.
 У қуш охир тушади қайга бориб,
 Охир қайга йиқилади бу дунё?
 Қутқар ўзинг бу қўрқувдан сўнгги он,
 Уйғот тезроқ бу уйқудан, Художон!
 Телба каби уйғонамиз уйқудан,
 Кўз очамиз кўтаршиб тўшакни.
 Қуш ўлигин ахтарамиз туйқусдан,
 Ўлик қушлар тушар ёриб юракни”.*

Болалардан бири:

– Тезроқ бўлинглар, қочдик! – деди. – Чимноз муаллима келяпти.

Ростдан ҳам йўлнинг у томонидан тўғри улар томонга Чимноз муаллима келарди. Эҳтимол, қушларнинг бошига тушган кўргиликни у ҳам кўргандир. Болалар ердаги ўлик чумчуқларни йиғиштириб олдилар-да, тезда кўздан ғойиб бўлдилар. Дарахтнинг остида фақатгина Самад билан яна бир ўлик чумчуқ қолди. Муаллима келди. Ердан ўлик чумчуқни олиб, Самадга ўғирилди:

– Эрталаб ё отанг, ё онанг мактабга келсин.

Самад индамади.

– Гапимни эшитмадингми дейман?

Самад яна жим тураверди. Шунда муаллима Самаднинг қўлидан тутиб:

– Қаерда яшайсизлар? – деди.

Самад боши билан ишора қилди. Чимноз муаллима Самаднинг қўлини қисиброқ ушлади:

– Кетдик унда.

Самад бошини эгганча муаллиманинг ёнида йўлга тушди. Кетдилар ва етиб бордилар. Самад эшикни очди ва ичкарига кирдилар. Самаднинг отаси уйда эмасди. Чимноз муаллима қўлидаги ўлик чумчуқнинг бошини силади.

– Ҳечкиси йўқ, кутиб тураман! – деди.

У шундай гапирдики, гўё Самаднинг отаси келиб, бу чумчуқни тирилтирадигандай.

Ногоҳ Чимноз муаллиманинг кўзи девордаги суратга тушди.

– Онангми?

Самад бош ирғаб қўйди.

– Онанг ҳам уйда эмасми?

Самад бошини тебратди.

Чимноз муаллима суратга ҳаваси келиб қараб:

– Қандай гўзал онанг бор-а? – деди. – Чиндан ҳам гўзалми? Ё суратда гўзал чиққанми?

Самад охири тилга кирди:

– Билмайман, кўрмаганман!

Чимноз муаллима суратнинг қора хошиясини энди кўрди. Туйқус сесканиб кетди. Қўлидаги ўлик чумчуқни ерга тушириб юборди. Самад шошилиб, қушчани ердан олди.

Шу пайт эшик очилиб, елкасида милтиқ кўтарган отаси ичкарига кирди. Қўлларида эса у овлаган бир жуфт қирғовул.

Самад отасининг ёнидан секингина суқулиб ўтиб, ташқарига чиқди. Чимноз муаллима ўлик қушларни кўтариб кирган Самаднинг отасини кўриб, ўзини йўқотиб қўйди. Чимноз муаллима умрида ҳали ҳеч кимдан бунчалик кўрқмаганди. Аммо энг ёмони бу одамдан кўрққанлиги эмас, балки ундан ҳам оғири – бу кўрқув унга ҳузур бахш этаётганди. У не-

гадир бу одамнинг қўлидаги бир жуфт қирғовул билан ва яна бу киши овлаган барча қирғовуллар, каклигу беданалар, кийиклар билан ўзининг қон-қардошлигини, жудаям яқинлигини ҳис қилди ва юраги дуқурлаб, қирғовулни кўрсатди:

– Овчимисиз?

Самаднинг отаси Чимноз муаллиманинг оёғидан бошигача термилди-да:

– Ҳа, – деди. – ОВЧИМАН!

*Овчилик кўргони бу қишлоқ, шаҳар,
Милтиқсиз, камонсиз бу қандай овдир?
Бир озча овчидир эрлар ҳар сафар,
Хотиннинг бариси бир озча овдир.
Бу маккор боқининг бўлай қурбони,
Аёллар овланар, қизлар овланар.
Узун киприклари суғурар жонни,
Фарқи йўқ. Ҳар қандай кўзлар овланар.
Яхшиям келибсан эшикни очиб,
Сен менинг овимсан – сени танидим.
Балким бахт қушисан, келибсан учиб,
Елкангда қанотинг қани, малагим?!
Бировлар гул очар – тегинса қўлинг,
Сезилар Тангрининг қўли борлиги.
Фақат озроқ тутун – порохнинг ҳиди,
Билинар бу уйнинг бироз қонлиги.
Ҳар замон кўзларинг тушар деворга,
Суратга боққанда ёшланар кўзинг.
Суратни ўгириб қўйдим деворга,
Руҳи қақшамасин шаҳид севгининг.
Балким бир тушимиди бу ўлган аёл?
Кўзларимни юсам – қайтади балким.
Севгиси илоҳий эди аёлнинг –
Усиз илоҳсизман дунёда балким.*

*Ўлганга фарқи йўқ, қолганга қийин,
Ўлган ўлиб кетди, не қилсин қолган?
Дейдиларки: “Худо ўлмас...” Бу-ку чин.
Худо ўлган ерда не қилсин банда?
Ярми хуш, ярми туш кетар ўлганлар,
Ким айтар, қўли бўш кетар ўлганлар.
Қўли теккан жойга узанар рўё,
Кўзи кўрганидан қолмайди, ёраб!
Қабрлар кўпаяр, камаяр дунё.*

*Ўлганлар оборар бизни бўлаклаб,
Бироздан чақирар ҳар ўлган одам,
Ҳар қолган одамнинг тирик умридан.
Нонларнинг таъмидан, сувнинг тотидан,
Бойчечак исидан, гулнинг ҳидидан
Тирила бошлайди ҳар нарса секин.
Биз қуруқ соямиз –
Бир бўш алвасти.
Оллоҳим, қачондир чиқажасак лекин,
Тупроқнинг устига
Тупроқнинг ости.
Ўлганлар тирилмас – биламан, фақат,*

Ҳисоб-китобим бор у дунё билан.
 Эҳтимол, ўлимни ўлим этар рад,
 Гўзал хоним, мени кечиргин сен ҳам.
 Сени ҳуркитмасин қўлимдаги қон,
 Мен отган, овлаган қушларнинг жони –
 Шу ўлган аёлга қурбондир, қурбон
 Юз қушининг, минг қушининг жони, жаҳони.
 Унинг ўлимига тенг келса қани,
 Энг сўнги кунлардан бир куни – ўзим
 Уни у дунёдан ололсам қани.

...Балки сен кўнарсан. Бўлар иш бўлган,
 Балки у дунёдан келган малаксан?
 У аёл ўлганда ўлгандим, ўлган –
 Балки, сен қайтадан тирилтирарсан?
 Сочларинг нақадар майин, кўнгироқ,
 Сочингга тегинса – қўлим тирилар.
 Мен ўлиб бўлгандим, не бўлди, Оллоҳ?
 Балки, жонимдаги ўлим тирилар?
 Тирилар кўксимда юрак, Худойим,
 Тирикман!
 Тирикман!
 Кўтар танимни!
 Тириклар яшаши керак, Худойим...
 Раҳмат қилгин Ўзинг ўлганларингни.

Самад нимжон тирноқлари билан боғда ерни кавлар, ўлик чумчукни кўмиб қўймоқчи бўларди. Тупроқ зич бўлиб, унинг бармоқларини оғритарди...

Илтижо қиламиз минг-минг тил билан,
 Дунёнинг тош сабри каби сабр йўқ.
 Бир мурғак боланинг қўлида қазган
 Қабр йўқ. Қуш қабри каби қабр йўқ.

Бир кафтгина қора тупроқ етарди,
 Қушлар биздан сўрамас на кўз ёши.
 Бир қаричча қабр қазсак етарди,
 Қушлар биздан сўрмас на қабр тоши.

Ўхшаш экан қушлар
 Ва болаларнинг ўлими,
 Иккисидан дунёда қолар экан бир хил юк.
 Болалардан – тўйгунча ўйнолмаган ўйини,
 Қушчалардан – тўйгунча учолмаган битта кўк.

Одам ўғли, балки бу бир эҳтимол,
 Болаларнинг тобути тош кабини?
 Балким, оғир тобутларга юкланган,
 Болаларнинг яшолмаган умрими?

Яхшиямки йўқ қушларнинг тобути,
 У тобутни юклаб қанча тўзардик.
 Бутун осмон юкланиб у тобутга –

Муштдеккина елкамизни эзарди.
 Болаларга етиб борди дардимиз,
 Қушга қабр қазиб қутқарди бизни.
 Бу тобутдан асради елкамизни,
 Тепамиздан босиб турган осмондан,
 Бу қуёшдан, бу юлдуздан, бу ойдан,
 Булутлардан елкамизни асради.

Яхшиямки яшаяпмиз шундаям,
 Ювиб чайган топилар ҳар гуноҳни.
 Яхшиямки чумчуққа ҳам кафтдаин
 Қабр қазган топилиб турар гоҳи...

Балким, менинг қабримни ҳам қазган бор,
 Балким, кеча-кундуз қазар қабримни.
 Тумшугида чўқиб, чўқилаб такрор,
 Бирор митти қушча қазар қабримни.

У чумчуқнинг еми балки мендирман,
 У чумчуқнинг тумшугида донман мен.
 Чўқиласа чўқиласин, кенгдирман,
 Ҳаётимни чўқиласин, қонман мен!

Қора сочим, қўлимни ташлар чўқиб,
 Чўқилайди чумчуқ мени мисли лой.
 У чумчуқнинг тумшугидан қутулиб,
 Бекинмоққа тополмадим бирор жой.

Чўқилайди, чўқиб ташлар бу чумчуқ.
 Бу танимдан айрилади неча жон.
 Тан шилинар, устма-уст, мендан урчиб,
 Янги тан ва янги жон чиқар осон.

Чўқилайди, оғриқ чиқар танимдан,
 Кўксимдаги оғриқлардан кўкариб.
 Қизим чиқар, ўғлим чиқар танимдан,
 Оғриқлардан чиқарлар бош кўтариб.

Одам ўғли, бас, мен кимман?
 Мен қаерда туғилдим?
 Балки, шундай отамни ҳам
 чўқилаган бу чумчуқ.
 Мен отамнинг танидаги
 оғриқлардан туғилдим.

Бордир шундай нотаниш, бегоналар,
 Ким бўлсак ҳам ҳаммамиз бир баданмиз.
 Бу дунёда шундайин биз – одамлар
 Насаблари чўқиланган бир танмиз.

Нима бўлгай?
 Ҳовуч-ҳовуч дон сепилган ҳар ерга.
 Нима бўлгай?
 Дон сепилган ҳовли бошдан-охири.
 Биз ҳам шундай сочилганмиз, этак-этак сочилдик.

*Балким, “Оллоҳ” деган замон шундоқ, бирдан очилдик.
Минг йиллардир,
чумчуқларнинг тумшугидан
тушиб қолган донлармиз.
Минг йиллардир, тушажакмиз
чўқиланган бадандан,
бошимизда ҳали бундай
минг-минг оғриқ, аччиқ бор,
қанча-қанча кундуз-кеча
бир ўлимсиз чумчуқ бор.*

Самад чумчукни кўмиб келса, Чимноз муаллима уйда отаси овлаб келган қирғовулнинг патини тозаларди. Отаси эса деворга суянган кўйи ҳузур қилиб, кулиб қараб турарди. Аммо йиллар бўйи қора хошиядан боқиб турган девордаги онасининг сурати тескари буриб кўйилган эди.

Самад шошиб бир суратга, бир отасига термилди. Отаси хушёр тортиб, суратнинг юзини бу томонга ўгириб қўйди. Самад баттар шошиб қолди: суратдаги онаси негадир жилмаярди. Самад суратдан кўзини олди-ю, шу кунди қирғовул гўштини оғзига олмади.

Уша кундан кейин Чимноз муаллима Самадларникига тез-тез келиб турадиган бўлди. Бироқ у ҳар гал келганда, Самад секин чиқиб кетар, уйга жуда кеч, Чимноз муаллима уйдан чиқиб кетгандан сўнг қайтарди. Ҳар гал қайтганда отасини хурсанд, бахтиёрликдан жилмайиб турган холда кўрарди.

Бир гал Самад уйга қайтиб, эшикни қанча итармасин, очилмади. Эшик ичкаридан берк эди. Самад оёқларининг учида чўзилиб, деразадан каради ва отаси билан Чимноз муаллимани кўрди. Чимноз муаллима оққуш каби тўшакка узала тушиб ётарди. Бу, эҳтимол, отаси овлаган энг гўзал қушдир. Бироқ у тирик эди. Чимноз муаллиманинг оппоқ қўллари отасининг чайир бўйнидан кучоклаб олганди. Самаднинг тушларини безовта қилган Чимноз муаллиманинг оташ лаблаки отасининг юз-кўзидан ўпарди. Оёқлари...

...Қарама, ёш бола бунақа ишларга қарамайди, болам!..

Аммо Самад қараб тураверди. Девордаги қора гардиш ичидан онаси ҳам қараб тураверди, қараб кулаверди. Гўё отасининг бахтиёрлигидан у ҳам севинарди. Нега севинарди, Оллоҳ?

Сўнг Чимноз муаллима чиқиб кетди. Уйда ёлғиз отаси ва яна онасининг сурати қолди. Уша кунди Самад отасига бир оғиз ҳам гапирмади, суратга ҳам бош кўтариб қарамади.

Эртасига Чимноз муаллима Самадни ёзув тахтаси олдига чиқарганда Самад тош қотиб тураверди. Чимноз муаллима:

– Ёз, – деди.

Аммо Самад ҳеч нима ёзмади. Кўзини ёзув тахтасининг қоронғи тирқишига тикканча тураверди: гўёки бу қоронғилик деразадек ярқ этиб очилиб, чексиз-чегарасиз йўқликка, боши-охири йўқ зулумот сари очиладигандек эди. Самад у деразадан боқиб, қоронғилик ичидан кимнидир кўриб турарди. Кимни?!

Бешиқдан то тобутгача қора била ёзилажак умрнинг оқ қоғозига...

*Узун ё қисқадир бу ҳаёт деган,
Балки шу дунёнинг энг қийин дарси.
Тескари ўғирсак умримизни ҳам,
Ийманар қоп-қора ёзув тахтаси.*

*Юлдуз-юлдуз йиртилган кўк юзидай,
У тахтани сўз-ла йиртган биз бўлдик.*

Қора тахталарнинг қора бетидан
 Тўкилган сўзларни тутган биз бўлдик.
 Ҳам бўйи энига ёздик, ўчирдик,
 Ул қора тахтанинг ҳар қаричинда
 Қўлимизнинг изи қолди, алдандик,
 Бу ёзув тахтанинг қора ичинда,
 Билдик, ҳар ёзувнинг ўчиши аниқ.
 Севинчу ғамларни ёздик, ўчирдик,
 Ҳар сўздан, ҳарфдан, чизиқдан ўтдик.
 Ул қора тахтадан ўтдик ҳаммамиз,
 Билдикки, бир қора кўзгудан ўтдик.

Неча-неча исмлар, отлар ўтди,
 Тугшиганлар, бегона-ётлар ўтди.
 “От”, деб ёздик, “Ўт” деб ёздик,
 У кўзгудан отлар ўтди,
 Чаман-чаман ўтлар ўтди,
 Ўтган ўтди, ўтган ўтди.
 У кўзгудан сўролмадик,
 Минолмадик у отларга,
 У ўтларни ўролмадик.
 Менинг болам, бу не ишдир?
 Боқдим, сен қола қолмадинг.
 Ҳамма ўтган бу кўзгудан
 Нега сен ўта олмадинг?
 Уринасан чиқмоқ учун –
 Бу кўзгунинг ичиндасан.
 Балким ҳозир чопарсан от,
 Балким, ўроқ – хипчиндасан.
 Нега бунча ивиб кетдинг,
 Терданми ё кўз ёшидан?
 Қуримайди ҳамон устинг,
 Қўйилади сув бошингдан.

Бошинг чиқмас у кўзгудан – қиргоққа,
 Қуриб қолган, ёрилгандир лабларинг.
 Сасларингнинг жавоби йўқ, йироққа –
 Талпинасан. Фарёд солар қалбларинг.
 Нозик қўлинг, оёқларинг қалтирар,
 Михлангансан ўша ёзув тахтага.

У қора тахтада йўқолар, йитар,
 Қоп-қора оҳудай кўзларинг, болам.
 У қора тахтада кўкарар, битар,
 Япроқ каби сўзларинг, болам.

У сўзларни теролган йўқ, битган йўқ,
 Юз чақирдинг – ёрдам қилиб келган йўқ.
 Кошки, биров бўлса экан мададкор,
 Михларингни ўзинг суғур, болам, бор.
 Сўнгги кун ўз исминг етсин додингга,
 Жоним болам, ўзинг етгин отингга.
 Йўқса, тилинг дудуқланар, шошарсан,
 Уринарсан, талпинарсан, тошарсан.
 Кел, қийнама, танишини ҳам, ётни ҳам,

*Кучинг етмас, жар солмагин оламга.
Оғир кунда ўзинг тугул, отинг ҳам
Бу дунёда мадад бермас одамга.*

*Умр йўли кетса – келмас йўлидир,
ўлгунича ўз исмининг қулидир.
Исмимизни боқамиз то ўлгунча,
қонимизда оқамиз то ўлгунча.
Ҳар кимсанинг исми чиқар жонидан,
тошининг, сувнинг, ернинг, кўкнинг жонидан.
Ўз исмига кетар ҳар кимнинг кучи,
ўз бошига етар ҳар кимнинг исми.
“Сув” дегунча, сув чарчайди,
“Тош” дегунча – тош юмшар.
“Ер” дегунча ер ботмайди –
“Кўк” дегунча кўк тушар.*

*Ичимизни бир севги ер қуш каби,
Титраб-қақшаб “Севаман” деган каби,
Чарчаб қолар севгимиз ҳам биз каби.*

*Чарчадингми сен ҳам, болам,
ўз исмингни чақирмоққа,
тахтадан мих суғурмоққа?
Борми кучинг ер юзига
оёқ қўйиб югурмоққа?*

*Ерда – еринг, қолмаса-чи кўкда кўк,
Кучинг борми ўз исминг чақирмоққа?
Бошқа отни чақирмоққа, болам, кўрқ,
Болам, кўрқма “Она” деб бақирмоққа.*

*Қора тахта, кўзингни оч, мени кўр,
Худодан кўрқ, сенга бир гап айтаман.
Елвораман, сен онамни қайтиб бер,
“Йўқ” дема, йўқ, онамни туг қайтадан.*

Ўша кун Самад мактабдан келганда, девордаги суратдан онаси яна жилмайиб боқди. Отасининг милтиғи ҳам деворда осиглиқ эди, аммо отаси уйда йўқ эди. Самаднинг кўзлари ёшга тўлди, йиғлагиси келарди. Аммо онаси ҳали ҳам кулиб турарди. Самад курсини оёғи остига қўйиб кўтарилди-да, онасининг юзини деворга ўгириб қўйди. Сўнгра милтиқни девордан олди. Уқларнинг жойини биларди, бир жуфт патрон олиб келиб милтиққа жойлади ва тепкиларини тортиб пастга қўйди. Кейин бир қалин ипнинг учини милтиқ тепкиларига тугиб, иккинчи учини эшикка боғлади. Девордаги суратнинг юзини ўгириб, сурат остидаги ўриндикқа ўтирди ва милтиқнинг кўндоғини ерга тираб, кўшоғизни нақ дукурлаб турган юрагига тўғрилади. Самаднинг чехрасида ғалати бир ҳолат – гўё ҳаётида ҳеч қачон ўйнамаган энг қизиқ ўйинни ўйнаётгандек эди. Самад боғлаган милтиқ тепкисидаги ва эшик орасидаги ип эшик илкис тортилганда, тепки ҳам тортилиб ўқ унинг нақ юрагига отиларди.

Самад гоҳ ипга, гоҳ эшикка термила-термила кутарди. Нимани кутарди, Оллоҳ?!

Ўлгунича ўтар қанча эшикдан,
 Дунё не бир эшикларга тўлиқдир.
 Эшикларки, юзимизга ёпилган,
 Кўпроқ очиқ эшикдан қўрққуликдир.
 Ҳаммамиз ҳам тузилганда йиғлармиз,
 Оналардан қувилганда йиғлармиз.
 Ўзи бошдан дунёга келмоғимиз –
 Тузилган кун – бошланар ўлмоғимиз.
 Оёғимиз ерга теккан заҳоти,
 Қадам босиб йилдан-йилга ўлармиз.
 Бу дунёда ажсал етиб ўлгунча,
 Ҳудо билар, ким неча бор ўлармиз.
 Менинг болам, хотинга айланган кун
 Шак-шубҳасиз, шак-шубҳасиз, қиз ўлар.
 Менинг болам, мўйлови ниш урган кун
 Шак-шубҳасиз, бир ўсмир ўғлон ўлар.
 Бу дунёда оз яшаган оз ўлар,
 Бу дунёда кўп яшаган ўлар кўп.

Бизлар соғмиз, соғ одамга ким йиғлар?
 Марҳумларнинг қонини кўрмас ҳеч ким.
 Ким билади, балки, шу бемор кампир
 Бир хонимнинг умрига берар ечим.

Балки, шўрлик букри чолнинг белида
 Қабри бордир бир навқирон йигитнинг.

Ҳам ўликмиз, ҳам тирикмиз,
 биз нечун инсонлармиз?
 Бу дунёда кезиб юрган
 Тирик қабристонлармиз.
 Болам, ҳайрон боқарсан кўп,
 Манглайда ажсин тўла.
 Бир вақт мен ҳам бола эдим,
 Мурғаккина бир бола.
 Кўмганман у болани мен
 Пешонам ажсинига.
 Йиллар ўтиб, кунлар ўтиб,
 Ўлиб кетди у бола.
 Шўринг қургур у болага
 Ҳеч ким очмади аза.
 Йиғламади бу болага
 Ҳаттоки туққан онам,
 Йиғламадим раҳмим келиб,
 Йиғламадим ўзим ҳам.
 Қўлларимдан тушди қачон
 У боланинг қўллари?
 У боланинг юзи қачон
 Тўзиб битди юзимда?
 Болам, зolim ажсал келиб,
 Бу ён-у ён чопгунча,
 Келиб бизни бу дунёдан
 Топгунча,
 Исминимизни билгунича
 Умримиз ҳам чўзилар.

Ортиб кетар юз-кўзларда
 Янги-янги ажинлар.
 Бўйимизга қазилади
 Янги-янги қабрлар.
 Тақдир бизни отиб ўйнар
 Худди сомон чўпидек.
 Устимиздан ўтар ойлар,
 Йиллар ўтар тўпланиб.
 Қўлимиздан қанча қўллар
 Узилар қўл тўпидек.
 Юзимиздан қанча юзлар
 Тушиб кетар тўпланиб.
 Узимизни қанча алдаб,
 Овутмайлик, фойдасиз,
 Фойдаси йўқ, гўзалмисан,
 Хунукмисан, фойдасиз.
 Туғилгандан ўлгунча ҳам
 Утсанг йиллар оралаб,
 Қисмат эса ёзиб-чизар,
 Юз-кўзингга қоралаб.
 Юзимиз ҳам варақ каби
 Йиртилади бир куни,
 Биз термилган кўзгулар ҳам
 Танимас бизни бешак.
 Яхшиямки, танияпмиз
 Бизлар бир-биримизни.
 Узимизни бир кун келиб
 Танимасдан қолмасак?!
 Кўзгуларда юзимизни
 Танияпмиз, минг шукур.
 Ҳали тўлиқ оқарганмас,
 Сочимиз оқмас, қора.
 Пешонамиз қат-қат эмас,
 Ажинлар эмас чуқур.
 Кўзгу чил-чил бўлгани йўқ,
 Ерлган йўқ пешона.
 Ҳали, болам, ботмаганмиз
 Кечирилмас гуноҳга.
 Кетсак бўлар бу дунёдан
 Вақти келди шу замон.
 Болам, ҳали ўзимиздан
 Кетмай туриб йироққа,
 Юр, кетайлик ёруғ юз-ла
 Оллоҳ бошлаган ёққа.

Эшик очилиши билан милтиқ отилди. Эшикни очган одамни сен кўрмадинг, болам. У одам ким эди? Балки, сени ўйнамоққа чакириб келган кўшни болалардан биридир? Балки, Чимноз муаллима эди яна сизларни-кига келган... Эҳтимол, эшикни очган ўз туққан отанг эди.

...Менинг болам, балким, у эшикни очган МЕН эдим...

Озарбойжон тилидан
 Хосият РУСТАМОВА
 таржимаси

САРҲАДЛАР

Роман очколар билан ютса,
ҳикоя нокаутлар билан ғолиб келади.

Роберто Арльт

Азиз ўқувчи!

“Жаҳон адабиёти” журналининг муҳиблари!

Мен оддий бир ижодкор сифатида, очиги, Сиз билан мана шундай юзма-юз, кўнгилдан суҳбатлашишни узоқ йиллардан бери кутардим. Адабиёт ҳақида, улуг адибларнинг ҳаёти, жозибали, таъсирчан асарлари, шижоати, бугунги жаҳон адабиёти, бизда нега шундай роман, ҳикоялар яратилмаётгани, адабиётимизни ривожлантириши йўллари ҳақида баҳслашсак дердим. Беҳабарлик замонлари ўтди, энди Жойс, Кафка, Камю, Сартр, Музиль, Миллер, Оруэлл ҳақида фикрлаша оламиз, бирга англашга уринамиз. Энг илгор адабий аъналарни, юксак адабий қарашларни ўзбек адабиётига олиб кириши йўллари излаймиз. Муддао шундай.

Яқинда ёш адабиётшунос дўстимдан: “Ёшлар насри” деган ибора ҳали ҳам ишла-тиладими, ёш ижодкорлар орасида умидлилари борми?” дея сўрадим. У мужмалгина, юзхотир қилгандек, “Ҳарқалай бор” деб жавоб берди. Ўз тушунчаларимга аниқлик киритиши учун яна сўрадим: “Ҳафталик газеталардаги олди-қочди асарлар, бу асарларнинг кўп-лаб нусхаларда китоб ҳолида сотувга чиқарилиши ҳақидаги хавотирли ўй-хаёллар мени банд қилиб қўйди. Уларнинг бирортасини ўқишга бемалол тавсия қилиши мумкинми?”

Мана шундай кўнгилни ғаш қиладиган саволлардан қутулиши учун азалий саволини бердим ўзимга: “Нима қилмоқ керак?” Ичимдаги овоз айтадики, курашмоқ керак! Адабий нодонлик билан курашмоқ керак. “Қандай қилиб?” Мана бу саволга шартта аниқ-тиниқ жавоб бериши осон эмас ва бир кишининг қуввати билан ҳал қилиб бўлмайди. Ўқидим, ўргандим, янглишдим, қоқилдим, кўпда эплай олмадим, лекин тажриба орттирдим. Тажрибаларим ўзим ва бошқалар учун ҳам фойдали бўлса дейман. Умумишга бир хас-чалик ҳиссам қўшилса дейман.

Бир пайтлар, эндигина битта ҳикоям “Гулистон” журналида эълон қилинган, ўзбек ёзувчиларининг ёзган асарларида ҳикмат йўқ, ўн йилга бормаё эскирадиган ижтимоий муаммолардан нарига ўтишмайди, на дин тарихини, на Қуръонни, на фалсафани билишиади, ҳаётдан нусха кўчириб юраверишади деб қизишиб баҳслашиб юрган кезларим буюк таржимон, чинакам мураббий, сеҳрли сўз ошуфтаси Ваҳоб Рўзиматов: “Сиз унақа ҳуда-беҳудага хуноб бўлаверманг, акаси, бу асарларни ўқиманг. Ўқийман десангиз ана хазина турибди, ўқинг, умрингиз етмайди”, деган эди. Ёшим олтимидан ошибдики, ўша ўғит таъсиридаман. Ўшанда ортиқча ваъзхонлик қилмаганди Ваҳоб ака. Улар хазина деганда жаҳон адабиётида яратилган мумтоз асарларни назарда тутганлар, буни ҳеч бир ишорасиз тушунганман. Бу ҳам у кишининг чинакам мураббийларга хос қобилияти эканлигини энди англаяпман. Афсуски, мен уларнинг насиҳатини олибману таржимачилик соҳасидаги сабогини олишга ёшлик қилибман.

Қисқаси, адабиётимизга, хусусан, ҳикоячилигимизга ранг-баранглик етишимасди. Ҳамма бир вақтлар ўзгалар томонидан қурилган йўлдан юрарди. Истеъдодли адиблар ҳам, истеъдодсизлари ҳам мазмуни, ўз услуби, маҳоратидан қатъий назар бир хилда ёзишарди, мактаб ўша – социалистик реализм методи. Ундан бошқа адабиёт расман тан олинмаслигининг оқибати деярли ҳеч бир ижодкорни четлаб ўтмаган эди. Таржима қилинган асарлар ҳам талаб-истак асосида танлаб олинарди.

Хайрият, айтганимиздек, беҳабарлик замонлари ва ўшандай кунлар ортда қолди. Истиқбол шарафли, хайрли ва нурли бўлмоғи учун барча шарт-шароитлар муҳайё. Фақат шижоат керак. Фидойилик керак. Адабиётни ўзгартириш фурсати аллақачон етган – дадил, интилувчан, билимдон, адабий тафаккури теран истеъдодларга умид билан қарайдиган давр келди.

Хуллас, мана шундай ўй-хаёллар билан “Жаҳон адабиёти” журнали саҳифаларида ҳали-ҳануз ўзбек тилига ўғирилмаган, лекин таржима қилиниши шарт бўлган машҳур ва мураккаб, гўзал ва юксак, оддий ва гайриоддий йўлларда яратилган мумтоз ҳикояларни азбаройи сабоқ ва ибрат учун эълон қилиб боришига жазм қилдик. У.Фолкнер, Ф.Скотт Фицджералд, Э.Хемингуэй, К.Фуэнтес, М.Бенедетти, Х.Борхес, Х.Кортасар, В.Льоса, Х.Бенет каби жаҳон ҳикоячилиги мезонини кўтарган, адабий сарҳадларни кенгайтирган ёзувчиларнинг энг яхши ҳикояларини имкон қадар эътиборингизга ҳавола этишни ният қилдик.

“Ҳикоя ҳақида ҳикоя” рукнини уруғвайлик адиб М.Бенедеттининг “Яшил пиёла” асари таржимаси ва таҳлилидан бошлаймиз. Таржима ва таҳлилимиз ижодкорларга, балки адабиёт дарсларига ҳам кўмакчи бўлар.

Асар том маънодаги психологик ҳикоя бўлиб, бошдан охиригача ўқувчи диққатини сусайтирмайди. Ёзувчи иложи борича қаҳрамонлари ички оламини тасвирлашдан қочади, воқеаларга аралашмайди. Ҳикояда худди ҳеч нарса бўлмаётгандек. Ваҳоланки, инсон ички дунёсидаги қилча ўзгариши ва кечинмаларни нозикфаҳм ўқувчи қийналиброқ бўлса ҳам таҳлил қилиб боради ва беихтиёр ҳикоянинг иштирокчисига айланади. Оилада вужудга келган таранг асабий вазият, аёлнинг объектив сабабларга кўра ёмон йўлга кириб кетиши натижасидаги ҳолатлари ниҳоятда синчковлик билан қаламга олинган. Бунинг устига, ҳикоя бир сирни яширгандек, ўқувчи галати қизиқиши ичида қолади. Қисқаси, ярим ииораларни, махфий муносабатларни, хиёнат остонасидаги оила бекасининг асосланмаган нотайин мантиқларини кўзи ожиз бўлиб қолган эрининг бир оғиз сўзи чилларчин қилади. Лекин аёлнинг ичига кириб олган шайтон хийлалари шу билан тугайдими ёки ўша ножоиз ҳолатлар давом этадими? Қолаверса, эр кўради-ю хотинини синаш учун ўзини кўрликка соляптими? Ўқувчи булардан ўзининг хулосасини чиқариши, асослашга уриниши мумкин. Шундай экан, жумбоққа жавоб топши ҳар бир ўқувчининг ўз ҳукмига ҳавола.

Таржимондан

Марио БЕНЕДЕТТИ ЯШИЛ ПИЁЛА

Ҳикоя

Қаҳва пиёлалари олти дона эди – иккитаси қизил, иккитаси қора, иккитаси яшил. Бу нафис чинни идишчаларни Марианага дугонаси Энрикета туғилган кунда совға қилган эди. Уша-ўша бир тусли пиёлани бошқа пиёланинг тақсимчасига кўшиб ишлатиш мумкинми, йўқлиги ҳақида баҳс-мунозара тўхтамасди. Энрикета қизил пиёла билан қора тақсимча бағоят гўзал кўринади, деганди ўшанда. Аммо табиатан ўжар Мариана бир хил рангдаги идишчаларни ишлатишни яхши кўрарди.

– Қаҳва тайёр. Олиб берайми? – эридан сўраган бўлса ҳам, унинг нигоҳи қайнисида эди. Қайниси бу саволга жавобан кўз қисиб қўйди, Хосе Клаудио ҳамуза тортди.

– Тура турсин, хозирча. Битта чекиб олай.

Мариана бу сафар эрига тикилиб қараркан, доимгидек унинг кўрмаслигидан гумонсиради. Дарҳақиқат, Хосе Клаудионинг кўзлари кўр кишининг кўзларига ўхшамасди.

Хосе Клаудио диванни аста пайпаслай бошлади.

– Нима керак? – деб сўради Мариана.

– Чақмоқтош қани?

– Унг томонингда.

Хосе Клаудио хотини айтган тарафни пайпаслаб, чақмоқтошни топди. Бир амаллаб уни ёқди-ю, бироз тарадудланиб қолди, афтидан, у аланга тафтини яхши илғаёлмаётганди. Буни кўрган Алберто гугурт чақиб, унга тутди.

– Ташлаб юборишга кўзинг қиймадими? – деб сўради Алберто жилмайиб. Хосе Клаудио укасининг гап оҳангидан ишлаётганини фаҳмлади.

– Йўқ, ташлаб юборолмайман. Бу чакмоқтош мен учун жуда қадрли, Мариана совға қилган.

Мариана охиста тилини тишлади-да, беихтиёр хаёлга толди. Ўтган кунлар эсига тушди. 1953 йили Хосе Клаудио 35 ёшга чиққанда кўзи ҳали равшан эди. Улар – Мариана билан Хосе бўлғуси қайнотасиникига меҳмонга боришганди. Тушликдан сўнг иккови денгиз бўйига жўнади. Хосе унинг елкасидан эркалаб кучди, Мариана ўзини тетик ва хушҳол, ҳатто бахтиёр сизди. Ҳарқалай, унинг кўнглини дафъатан ҳаприқтириб юборган туйғу – бахтиёрлик туйғусига жуда-жуда ўхшарди. Улар оқшомга яқин уйга қайтишди. Хосе Клаудио уни бағрига босиб, ҳар доимгидек эркалаб, сочларидан силади. Иккови ғира-шира хонада ўтириб, ҳозиргина сотиб олишган чакмоқтошни ёқиб, сигарета тутатишди. Ана ўша куни Мариана чакмоқтошни Хосе Клаудиога совға қилганди. Энди чакмоқтош эскириб, ишдан чиқди. Мариана примчи эмасди-ю, лекин ғалати, тан олиш керак, ўша даврдан эсдалик сифатида ҳеч нарса қолмаганди.

– Бу ой ҳам шифокорга бормадик, – деди Алберто.

– Ҳечкиси йўқ, – деди Хосе Клаудио.

– Бир гап айтайми, сенга?

– Айт.

– Хафа бўлмайсанми?

– Нега хафа бўлай.

– Менимча, яхши қилмаяпсан? Бу, тентакликдан бошқа нарса эмас.

– Бориб нима қиламан. Ҳирсдай бакувватлигимни, жигарим аёло даражада ўз вазифасини бажараётгани, юрагим, асабларим жойида экани ҳақидаги гапларни эшитганими? Шунинг учун бораманми? Ҳеч нарсани кўрмагандан кейин, нима кераги бор бунақа саломатликнинг.

Кўзи соғ пайтда ҳам Хосе Клаудионинг салга аччиғи чиқарди. Бу мусибат бошига тушмасдан аввалги Хосе Клаудионинг сокин чехрасини Мариана ҳамон унутмаганди. Дарҳақиқат, Хосе Клаудионинг афт-ангори ўша пайтда ҳозиргидек ташвишли ва серажин эмасди. Умуман, Мариана Хосе Клаудио билан серзавк ва осуда дамларни кўп бошдан кечирган, у буни яширолмас, яширишни ҳам истамасди. Афсуски, шу мусибатдан кейин, Хосе Клаудио хотинининг ўзига суянчиқ бўлишини хохламади. Ундан, унинг қалбидан юпанчи изламади. Хотин кишидан мадад кутишни ўзига ор билдимикан?! У ўшандан буён камгап, ичимдагини топ бўлиб қолди. Ҳатто баъзан гапга тушиб кетганда ҳам, унинг дилидан нималар кечаётганини англаб бўлмасди.

– Барибир, шифокорга боришинг керак, – дея қайнисининг гапини тақрорлади Мариана. – Шифокор нима деганини унутдингми?

– Унутиб бўларканми? Ҳали умид қилса бўлади, деганди у. Яна бир гапи эсимда қолган: илм-фан мўъжизага ишонмайди. Эсингдами? Тўппа-тўғри айтган, мен ҳам ишонмайман мўъжизага.

– Ноумид шайтон. Умид қилиш одам боласига хос нарса.

– Шунга айтгин-а?..

Хосе Клаудио сигаретини бурқситиб тортганича хаёлга ботди. Мариана табиатан меҳрибон аёл эди, унинг меҳрибонлигидан, очиғи кўнгличанлигидан фойдаланиш, уни бирон нимага мажбур қилиш осон эди. Унинг меҳрини қозониш қийин эмаслигидан ташқари, барча аёллар каби у ҳам жуда таъсирчан ва берилувчан эди. Тўғри, одамнинг кўздан қолиши – мусибат, лекин энг ёмони бу эмас, энг ёмони Хосе Клаудио иложи борича Мариананинг ғамхўрлиги, меҳрибончилигини истамаслиги ва бунга йўл қўймаслиги эди. Мариана эса, бутун вужуди билан унинг дардига малҳам, ғамига шерик бўлишни истар эди.

Афсуски, илгари шундай эди. Ҳозир эса – йўқ. Кейинги пайтда ҳаммаси ўзгариб кетди. Аввалига меҳр сусайди, эътибор, эркалашлар, кўнглини кўтаришлар секин-аста оддий бурч нуқтаи назаридан қараганда беихтиёр қилинадиган одатга айланди. Тўғри, у ҳозир ҳам эрининг ташвишида елиб-югуради, уни парвариш қилади, шак-шубҳасиз. Лекин бу унга илгаригидек

завқ-шавқ бахш этмасди. Кейинроқ, орада бирон жанжал чиқишидан, эру хотин ўртасида гап қочишдан кўрқиш туйғуси пайдо бўлди. Чунки Хосе Клаудио жаззакчи, сержаҳл бўлиб қолди, бора-бора у аччиқ-тизиқ гап билан хотинининг дилини вайрон этишдан, шафқатсиз муомала қилишдан тоймайдиган бўлиб қолди. Мабодо Мариана гап қайтармай, эрининг инжиқликларига чидаб, сабр-тоқат билан итоат қилса ҳам, Хосе Клаудио пичинг, кесатик, ҳар хил таҳқиромуз гаплар билан жонини оларди. Буларнинг барчасига кўзининг ожиз бўлиб қолганлиги, аламзадалиги сабабдек туюларди.

Алберто оромкурсидан туриб, дераза ёнига борди.

– Қандай ёқимсиз манзара, – деди у. – Қара! – унинг саволи Марианага тегишли эди. Лекин Хосе Клаудио жавоб берди:

– Нимасига қарай? Мен учун қарайвер.

Алберто Марианага қаради. Улар бир-бирига жилмайиб қўйишди. Умуман, кейинги пайтда Мариана хонада Хосе Клаудио бўлса ҳам қайниси билан бемалол кўз уриштирар, унга сабаб-бесабаб жилмайиб қўяр эди. У ҳатто қайниси ўзига тикилиб қараганда, юзига қизиллик югуришини, кўзлари чакнаб кетишини сезарди. Дарҳақиқат, Албертонинг нигоҳи остида Мариана гул-гул очилиб кетарди. Бу ҳақда қайнисининг ўзи бундан роппа-роса бир йилу саккиз кун аввал, 23 апрель куни кечки пайт илк бор айтганди. Уша куни Хосе Клаудиодан танбех эшитиб, юраги сиқилган Мариана бокка чиқиб юм-юм йиғлаганди. У ўшанда биринчи марта эрининг бу қилиғини ич-ичидан кечиролмаганди. Ана шу пайтда Алберто келиб, уни юпатганди. Умуман, Алберто юпатишга, кўнгилни кўтаришга мохир йигит эди. Баъзан у бир-икки оғиз сўз ёки шунчаки бир назар солиш билан Мариананинг дилидаги ғашликни сидириб ташларди. “Раҳмат сенга”, – деганди Мариана ўшанда. Аммо бугун ҳам у ич-ичидан, дилининг қат-қатида алоҳида бир миннатдорчилик туйди. Дастлаб Албертога бўлган меҳри миннатдорчилик туйғусидан нарига ўтмасди. Бир қараганда, унинг бу туйғуси, тўғрироғи, муносабати Албертони қаноатлантирадигандек эди. Ҳолбуки, Мариана учун севиш, ёқтириш қайсидир маънода кимдандир миннатдор бўлиш ва кимнингдир юрагида миннатдорлик туйғусини кўзгата олишни билдирарди. Ҳаётининг энг яхши дамларида у Хосе Клаудиодан тadbиркорлиги, ақлли экани, узоқни кўра билиши ва ўзидек кўзга унчалик ташланмайдиган қизни танлаб уйлангани учун беҳад миннатдор бўлар эди. Аммо эрининг қалбида ҳам мана шундай миннатдорчилик туйғуларини уйғотама деб янглишган экан. Унинг назарида қачон бўлмасин, ўз оиласи, ҳаётининг безагига, зийнатига айланиши мумкин бўлган миннатдорлик туйғуси, фахрланиш ва фахрланиш баробарида севиш Хосе Клаудионинг қалбида ҳам уйғонадигандек эди. Мариана, ўсимлик оламига қуёш нурлари қанчалик зарур бўлганидек унга шунчалик керакман ва у менсиз бир кун ҳам яшолмайдиган бўлди, дея ич-ичидан ишонарди. Афсуски...

Албертодан эса, у бир оғиз илик сўзга муҳтож бўлиб, умидсиз ва ночор қўйга тушганида қўллаб-қувватлагани, овунтиргани ва юрагига умид солгани учун миннатдор бўларди. Зотан, айни чоқда Алберто ҳам Марианадан беҳад миннатдор эди, буни у яхши сезарди. Майли, Алберто оғир-вазмин йигит бўла қолсин, майли, у ўз акасини ҳурмат қила қолсин, ўз тинчлиги ва беташвиш ҳаётини яхши кўра олсин, лекин ҳаммадан бурун Алберто ёш, соғлом ва бўйдоқ йигит эди. Мариана билан Алберто узоқ вақт ўзаро ҳурмат туйғуси билан яшаб келишди. Улар бир-бирини кўрганда беихтиёр қандайдир туйғулар икковининг ҳам юрагида туғён қилар, лекин маълум вақтгача бу туйғуларни яшириб келишганди. Эҳтимол, Алберто акасининг бахтига ҳавас қилар, уни Марианадек сулув қизга уйланган бахтли йигит, деб ҳисобларди. Яқинда, Алберто Марианага бўйдоқлик ҳаётига ҳеч нарса соя солмаётганлиги ҳақида гап очиб қолганда Мариана ўзича қувониб ҳам қўйди.

– Кеча Трельес келганди, – дея гапида давом этди Хосе Клаудио. – Бун-

дай такаллуфнинг кимга кераги бор экан? Бир ойда фабрикадан уч марта кўргани келишади. Тавба, уларнинг қуръа ташлаб ким ютқизса, омадидан нолиб бизникига келаётганини тасаввур қиляпман.

– Нега унақа дейсан, сени ростдан ҳам ҳурмат қилишар, – деди Алберто. – Эҳтимол, сен рахбар сифатида яхши бир хотира қолдиргандирсан, шунинг учун улар сенинг саломатлигинг ҳақида қайғуришар. Одамлар сен ўйлаганчалик бу қадар тубанлашиб кетишмаган. Нимагадир, кейинги пайтда шунақа ўйлайдиган бўлиб қолдинг.

– Жуда ғалати! Ҳар куни бирон янги гап эшитасан киши.

Доимо Албертодан меҳр, маслаҳат, ширин сўз кутиб юрган Мариана тез орада Алберто ҳам ўзи каби шуларга муҳтож эканлигини, қолаверса у ҳам виждонан қийналаётгани, балки ўзи каби у ҳам ўзини айбдор ҳис қилаётганини сезиб қолди. Умуман, у Албертодан ўзининг ҳис-туйғуларини ҳурмат қилгани, қадр-қимматини, иззат-нафсини ҳимоя қилишга чоғлангани, ташна қалбини қондира олгани, умидсизлик, хаёллар оғушида қолган кечаларда, изтироб чекиб юрганида умидвор қила олгани учун беҳад миннатдор бўларди. Гўё, ўша пайтда ҳаётларидаги ҳамма нарса уларни қовштиришга, бир-бирига иқрор бўлишга хизмат қиладигандек эди. Улар бир нигоҳнинг ўзидаёқ нимани истаётгани, нима демоқчи эканликларини фаҳмлашарди. Мана шундай кунларнинг бирида улар хуфиёна учрашишди. Мана шундай кунларнинг бирида Мариана дафъатан дунёда ўзи билан Албертодан бўлак ҳеч кимса қолмаганини ҳис қилиб қолди.

– Ана энди, қахвани қайнатсанг бўлади, – деди Хосе Клаудио. Мариана билинар-билимас хўрсиниб, қахва тайёрлашга унади. У ҳар хил рангдаги учта пиёла келтириб қўйганди. Пиёлаларга қараб туриб, уларнинг бир-биридан бир хил масофада жойлашганини пайқаб, ўзича ажабланди.

Сўнгра у оромкурсига ясланди. Зум ўтмай, худди ўзи кутганидек елкасида, бўйнида Албертонинг қайноқ кафтини сезди. Нақадар ажойиб! Мариана худди шуни кутаётганди, Алберто ҳам унинг дилидагини пайқагандек, сочларини силай бошлади. Алберто илк бор сочларини силашга журъат қилганида Мариана кўркиб кетган, ташвишга тушган, шунинг учун Албертонинг эркалашларидан заррача хузурланмаган эди. Ҳозир эса у осойишта ўтирар, шунинг учун Албертонинг ҳар бир хатти-ҳаракати унга беҳад хузур бахш этарди. Ҳатто Клаудионинг кўзи кўрмаслиги ҳам унга тақдирнинг бир инъомидек туюларди.

Хосе Клаудио уларнинг қаршисида жимгина ўтирарди. Вақт ўтиши билан Алберто Марианани мана шундай эркалаш ва кучишларга одатланиб қолганди. У ҳамиша иложини қилиб Марианани эркалаб кучар, Мариана ҳам унинг бу одатига жуда-жуда ўрганганди. Ҳозир ҳам Алберто унинг бўйин-елкаларини, ёноқлари ва иягини силади. Ниҳоят, унинг бармоқлари Мариананинг лабларига келиб тўхтади. Мариана ҳар сафаргидек бу оқшом ҳам Албертонинг бармоқлари, кафтини миннатдорлик билан ўпди ва кўзларини юмди. Кўзларини очганда Хосе Клаудио ҳамон қимир этмай ўтирарди. Эрининг юзида қандайдир бегона, номаълум ифода бор эди. Гарчи у ҳиссиз ўтирган бўлса ҳам, Мариана дафъатан бир чўчиб тушди. Зум ўтмай ташвиш чекиш учун ҳеч қандай сабаб, асос йўқлигини фаҳмлаб енгил тортди.

– Қахва қайнаб кетмасин, – деди Хосе Клаудио.

Алберто қўлини тортиб олди, Мариана чойнакни олиб, пиёлаларга қахва қуйди.

У ҳеч кимга икки кун кетма-кет бир хил рангдаги пиёлада қахва бермасди. Бугун Хосе Клаудио яшил, Алберто қора, ўзи эса қизғиш пиёлада қахва ичиши керак эди. У яшил пиёлани олиб, эрига узатиш учун тараддудланди. Аммо узатолмади. Энди, яшил пиёлани қўлига олган ҳам эдики, эрининг беўхшов илжайганига кўзи тушди. Сўнгра эри бошини оҳиста чайқаб:

– Йўк, азизам, – деди. – Бугун қахвани қизил пиёлада ичса дейман.

*Рус тилидан
Олим ОТАХОН
таржимаси*

АБДУЛЛА ҚАҲҲОР

(1907-1968)

ИСТЕЪДОДНИНГ ОЛМОС ҚИРРАЛАРИ

Абдулла Қаҳҳор салкам 40 йил мобайнида таржимон сифатида қалам суриб, ҳажми ва мундарижаси тарафидан ҳам, бадий қиммати жиҳатидан ҳам ёзувчилик меросидан кам бўлмаган адабий ёдгорлик қолдирди.

Ёзувчи Абдулла Қаҳҳорнинг биринчи асари матбуотда босилганидан (1924) таржимон Абдулла Қаҳҳорнинг дастлабки асари дунё юзини кўргунича орада етти йил ўтди.

1931 йили А.Серафимовичнинг “Темир оқим” романи, Ф.Гладковнинг “Оловли от” қиссаси, 1932 йили Иван Ленин “Тоғ оралиқлари” романи унинг таржимасида чиқди. 1933 йили эса М.Шагиняннинг “Гидроцентраль” романи, М.Шолоховнинг “Очилган кўрик” романидан парча, М.Горькийнинг “Менинг дорилфунунларим” қиссаси, А.Клосснинг “Бизнинг паровоз – илгари бос” номли ҳикоялар тўплами Абдулла Қаҳҳор таржимасида нашр этилди. Булардан ташқари, у ўша йили Максим Горькийнинг қатор адабий-танқидий ва ижтимоий-публицистик мақолаларини таржима қилиб, аввал турли газета ва журналларда, сўнгра алоҳида китоб ҳолида ўзбек ўқувчиларига тақдим этди, Горький ҳақида хотиралар китобини ўзбекчалаштирди, “Темир оқим”ни эса бирмунча қайта ишлаб, янгидан нашр эттирди.

Бу асарлар мутаржим ижодининг дастлабки босқичини ташкил этади. Мазкур таржималарнинг муваффақиятли томонлари ҳам, камчиликлари ҳам бор.

Кейинчалик Абдулла Қаҳҳор ўзининг дастлабки таржималарига қандай муносабатда бўлганлиги тўғрисида ёзувчининг умр йўлдоши Кибриё Қаҳҳорова шундай хотирлайди: “Йигирманчи йилларда Абдулла Қаҳҳор Серафимовичнинг “Темир оқим” романини таржима қилган эканлар. Ўзбекистон Давлат нашриёти бу китобни қайта нашр қилмоқчи бўлиб Абдулла Қаҳҳорга мурожаат этганда: “У йиллари мен рус тилини таталаб ўқиган эдим, шунинг учун бу таржимадан воз кечдим” деб, нашриётга расмий равишда ариза берган эдилар. Нашриёт бу таржимани менга топширди”¹.

Абдулла Қаҳҳор ҳаёт ҳодисаларига тийрак кўз билан қарайдиган, уларнинг моҳиятини теран ҳис қилиб, бадий ифода этадиган санъаткор бўлиш билан бирга ўзига хос гўзал насрий услуб эгаси сифатида ҳам танилди. Унинг ифодасидаги соддалик, равлонлик, айна пайтда, фусункор образлилик таржималарида ҳам намоён бўла бошлади.

Абдулла Қаҳҳор 1936 йилнинг охирларида А.С.Пушкиннинг “Капитан қизи” романини таржима қилиб бўлди. Роман дастлаб “Совет адабиёти” журналининг 1937 йил 2- ва 3-сонларида босилиб чиқди. Шуниси диққатга сазоворки, Абдулла Қаҳҳор таржималари орасида энг кўп чоп этилгани “Капитан қизи” дир. У ярим аср мобайнида ўн бир марта (1937, 1939, 1947, 1949 – икки марта: Пушкин асарлари тўрт томлигида ва алоҳида, 1955, 1968, 1972, 1983, 1986 ва 1988 йилларда) ўзбек тилида дунё юзини кўрди.

Маълумки, таржима Ватан адабиёти ҳодисаси бўлиши учун унинг етакчи намуналари билан бўйлаша олиши керак. Бу дегани бошқа халқ ёзувчисининг ўз адабий-лисоний муҳитида яратган асари юксак ғоявий-бадий қимматга эга бўлиши билан бирга таржимон уни ўз халқининг адабий анъаналарига таянган ҳолда она тили имкониятлари билан аслиятдагидек маромга етказиб воқе қилиши лозимлигини билдиради. Бунинг учун эса бадий ижод тақозосига кўра таржима устида қайта-қайта ишлаш, унга сайқал бериш, маъно салмоғини ошириб, жозиба сеҳрини кучайтириб бориш талаб қилинади. А.С.Пушкин “Таржимонлар – маъри-

¹ Қаҳҳорова К. Чорак аср ҳамнафас (“Ёшлик”, 1985, № 7, 59-бет). Бу ерда таржиманинг йили нотўғри кўрсатилган (А.У.).

фатнинг чопар отларидир”¹ деганида уларнинг олижаноб мақсад йўлида чекадиган заҳматларига ҳам ишора қилган бўлса ажаб эмас. Шу жиҳатдан Пушкиннинг “Капитан қизи” романи таржимаси ва уни такомиллаштириш борасида мутаржимнинг ижодий изланишларини кузатиш ўринлидир.

Абдулла Қаҳҳорнинг “Капитан қизи” таржимаси устидаги узоқ йиллик изланишлари кузатилганда шундай тасаввур ҳосил бўладики, гўё ўзбек адаби ўз ижодий юксалишининг ҳар бир босқичида маҳорат кучини Пушкин романида бир бор синаб кўрганга ўхшайди.

Шуни таъкидлаш керакики, таржимани мукамаллаштириш мақсадида уни қайтадан кўлга олиш, оригинал ижоддаги асарни қайта ишлашдан фарқ қилади. Таржимавий ижод психологиясини ўрганган мутахассислар бу хилдаги “қайтиш”га таржима жараёнининг давоми сифатида қарайдилар.

А.Қаҳҳор таржимасининг биринчи журнал вариантыдаёқ аслиятни сўзма-сўз ўгиришдан қочиш, сўз ва иборалар замиридаги образни қайта тиклашга интилиш аниқ сезилади. Унда муваффақиятли таржима қилинган кўпгина ўринлар борки, улар романнинг энг сўнгги нашригача ҳам ҳеч бир таҳрирга эҳтиёж сездирмасдан яшаб келмоқда. Мисол тариқасида айрим парчаларга мурожаат қиламиз.

Гринёв капитаннинг қизи Машага кўнгил қўйиб қолгач, юрак кечинмаларини шеърга солиб, Швабринга ўқиб беради. Аввал Машага совчи қўйиб, рад жавобини олган Швабриннинг бундан ғаш келади ва мақтов ўрнига пичинг қилади: “А кто эта Маша перед которой изъясняешься в нежной страсти и в любовной напасти?”². Романнинг Абдулла Қаҳҳор таржимасидаги барча нашрларда ҳам қуйидаги – аслига муқобил, бадиий баркамол жумлани ўқиймиз: “Бу қадар нозик эҳтирос арз этиб, муҳаббатпеша бўлганинг Маша ким ўзи?”

Бошқа бир жойда Гринёв кўзғолончиларнинг оқсоқоллари орасида казакча кийиниб олган Швабринга кўзи тушиб, “хайрон-хайрон қолдим” дейди. Бу – “к неопisanному моему изумлению”нинг таржимаси. Асл нусхада хайратнинг тасвирга сиғмаслиги айтилса, ўзбекчада унинг нақадар чексизлиги шундоқ билиниб турибди.

Умуман олганда Абдулла Қаҳҳорнинг мазкур асар таржимасига киритган тузатишларини уларнинг характериға қараб қуйидагича тасниф қилиш мумкин: а) аслиятдаги маъно нотўғри тушунилиб, таржима қилинган ўринларни тузатиш; б) аслиятда тасвирланаётган вазият мантиғи, персонажлар табиати тақозосига мувофиқ тузатишлар (услубий изланишлар); в) вақт ўтиши билан айрим сўз ва атамаларнинг қўлланиш соҳаси торайганлиги сабабли киритилган тузатишлар; г) таржимани матн остидаги изоҳлар билан бойитиш, тушириб қолдирилган ўринларни тиклаш.

Романнинг ўзбекча журнал вариантыдан сўнг китоб бўлиб босилган дастлабки нусхасидаёқ (1939) тузатиш ва тўлдиришлар ўз ўрнини ола бошлади.

“Капитан қизи” романиға “Береги честь смолоду” мақоли эпиграф қилиб олинган. Аслида бу “Береги платье снову, а честь смолоду” деган рус мақолининг бир бўлаги бўлиб, асарнинг биринчи бобида Гринёвнинг отаси тилидан айтилади. Таржиманинг журнал вариантыда гарчи эпиграф келтирилмаган бўлса-да (пайти келганда айтиш керакки, журнал вариантыда бошқа бобларға тегишли эпиграфлар ҳам ўгирилмаган), матнда у, “Кийимни янгилigidан, номусни ёшликдан эҳтиёт қил” (43) деб тўғри берилган. Кейинги барча нашрларда ҳам мақол матн ичида ана шу ҳолда сақланади. Бироқ 1939 йил нашрида нима учундир эпиграф “Ёшлигиндан номусингни сақла” қабилида келтирилган. У 1947 йилги нашрда ҳам айнан шундай учрайди. Фақат 1949 йилги ва ундан кейинги нашрларда мақолдаги

¹ Пушкин А.С. Полн.собр.соч. в 10 ти томах. Т.7. – М., 1958, стр. 515.

² Пушкин А.С. Капитанская дочка. Изд.второе, дополн. – Л., 1985, с. 24 (Бошқа мисоллар ҳам шу нашрдан олиниб, қавс ичида бети кўрсатилади – А.У.)

мантикий урғу ўз ўрнини топди: “Номусингни ёшликдан эҳтиёт қил”.

Баъзан оригиналдаги биргина сўзни нотўғри таржима қилиш оқибатида асарнинг ғоявий-мазмунига, ёзувчи ниятига жиддий путур етказиш мумкин. “Капитан қизи” таржимасида шундай ҳол кузатилади. Пугачев Белогор қалъасини ишғол қилгач, ўз тарафига ўтмаган офицерларни бир-бир оса бошлайди. Навбат Гринёвга келганда уни дор тагига судраб бораётганлар беихтиёр “Не бось, не бось” дейишади. “Ажаб эмас”, “эҳтимол” маъносида айтилган бу сўз 1937 ва 1939 йилларда “қўрқма, қўрқма” деб берилган. Кўриниб турибдики, таржимон “не бось”ни “не бойся” (шевада – “не бойсь”) сўзи билан чалкаштирган. Натижада воқеалар мантиғига номувофиқ вазият вужудга келган. Тўғри, “қўрқма” дейиш ҳам далда, лекин тайин қатлга ҳукм этилган душманига қарата бу сўзни айтиш ноўриндир. Аслида эса бу сўз душманининг кўнглини кўтариш учун эмас, балки ёшгина йигитнинг жувонмарг бўлаётган умрига ачинаётган оққўнгил, самимий кишиларнинг юракларидан отилиб чиққан хитобдир. Ахир улар одам ўлдиришни касб қилиб олган жаллодлар эмас, зулм ва истибдод жондан ўтиб, қаҳр-ғазаб отига минган оддий жабрдийда кишилар эди. Романнинг 1955 йилги нашрида у “балки афв этиларсан” тарзида ўгирилган. Бунда гарчи кескин психологик вазият манзараси бор шиддати, хаяжони билан акс этмаган бўлса-да, ҳар ҳолда аслиятда айтилмоқчи бўлган маъно тикланган.

“Капитан қизи”нинг ўзбекча таржимаси 1939 йилдан бошлаб хийла мукаммал изоҳлар билан нашр этилди. Бу эса китобхонларнинг асар воқеаларини тўлароқ тушунишларига ёрдам берди. Мухими шундаки, таржимон ана шу изоҳларни ҳам, роман бобларига кўйилган эпиграфлару матн ичида учрайдиган шеър ва кўшиқларнинг ҳам тобора сайқалланишига, асл нусхадагидай бадиий функцияни бажаришига алоҳида эътибор берган. Мисол учун, Гринёвнинг Машага атаб ёзган шеъри ўзбекчада бир-биридан тамоман фарқ қилувчи учта вариантга эга (1937, 1939 ва 1955).

Хуллас, “Капитан қизи” таржимасида эришилган ижодий ютуқлар Абдулла Қаҳҳор таржимонлик фаолиятида бурилиш даври бошланглигидан далолат берди. Н.В.Гоголнинг “Уйланиш” комедияси таржимаси (1937) эса буни узил-кесил исботлади. У фақат мутаржим Абдулла Қаҳҳор ижодида эмас, балки 30-йилларнинг охирига келиб ўзбек таржимачилиги қўлга киритган ютуқлар – Пушкиннинг “Евгений Онегин”и (Ойбек), “Борис Годунов”и (Чўлпон), “Кавказ асири” (Ҳамид Олимжон), “Боғчасарой фонтани” (Усмон Носир), Лермонтовнинг “Демон”и (Усмон Носир), В.Шекспирнинг “Отелло”си (Ғафур Ғулом) билан бир қаторда ўзбек адабиётида реалистик таржима методи қарор топганлигини кўрсатувчи асарлардан бўлганлиги учун ҳам аҳамиятлидир.

“Мен биринчи сабоқни Гоголдан олган эдим”, – дея эътироф этади Абдулла Қаҳҳор. Бу сабоқ насрий асарлар мутолаасидан олинган эди. Гарчи, адибнинг ўзи таъкидлаганидай, Гоголь образлари унинг зехнида умрбод қолиб кетган бўлса-да, таржимон сифатида у рус классигининг насрий асарларига қўл урмади, фақат икки буюк комедияси – “Уйланиш” ва “Ревизор”ни ўгириш билан чекланди, холос.

Таржимон ижодий биографиясида “Капитан қизи” ва “Уйланиш” асарлари янги босқични бошлаб берганлигини тасдиқловчи яна бир далил бор. Бу ҳам бўлса адибнинг ўз таржималарига муносабатидир. Адабиёт ва ижод масаласида қаттиққўллик ва ҳалоллик билан ном қозонган Абдулла Қаҳҳор ана шу асарлардан олдинги таржималарини кейинчалик қайта нашр эттирмаган. Фақат бир мистисно – 1936 йили ўгирилган “Каштанка” 1940, 1944, 1947 йилларда А.П.Чехов ҳикоялари тўпламларига киритилган бўлса-да, 1954 йилдан у ҳам Холида Аҳророва таржимасида чиқа бошлади.

А.П.Чеховнинг Абдулла Қаҳҳор таржимасида чиққан биринчи асари

“Каштанка” ҳикоясидир. 1940 йили “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” журналининг 1-сонида “Чикди” (101-бет), 3-сонида эса “Ой тутилиши” ҳикоялари Абдулла Қаҳҳор таржимасида босилди.

1944 йили Ўзбекистон Давлат нашриёти Чехов вафотининг 40 йиллиги муносабати билан унинг ҳикоялар тўпламини ўзбек тилида нашр этди. 14 та ҳикояни ўз ичига олган бу тўплам Абдулла Қаҳҳор таҳрири остида ва унинг мухтасар сўзбошиси билан босиб чиқарилди, бироқ китобда таржимонлар номлари келтирилмаган. Шу ҳикояларни таржимонлар имзоси билан 1947 йилда босилган матнга солиштириб, улардан “Ниқоб”, “Ёвуз ниятли киши”, “Лозим чоралар”, “Семиз ва ориқ”, “Каштанка”, “Унтер Пришибеев”, “Хамелеон”, “Чикди”, “Чинovníкнинг ўлими”, “Сарлавҳасиз”, “Ой тутилиши” ҳикояларининг мутаржими Абдулла Қаҳҳор эканлигини аниқладик.

Чехов танланган ҳикояларининг бу нашрига ҳам Абдулла Қаҳҳор муҳаррирлик қилган бўлиб, унда жами 47 ҳикоя тўпланган, ҳар бир ҳикоя сарлавҳасининг тагида русча номи қавс ичида берилган. Бу китобга Абдулла Қаҳҳор таржимаси билан юқоридагилардан ташқари яна “Гриша”, “Таниш эркак” ҳикоялари ҳам киритилган.

Абдулла Қаҳҳорнинг Чеховдан таржималари тарихига назар солинса шу нарса аён бўладики, биринчидан, ўзбек адаби рус классигининг адабий-эстетик меросини пухта ўрганиб, ўзлаштиргач, иккинчидан, ўзбек бадиий насрининг ютуқларидан саналган, эндиликда эса жаҳон новеллистикаси намуналарига бўйдош деб тан олинаётган ажойиб ҳикоялари дунёга келгандан кейингина Чехов асарлари таржимасига чинакамига киришган (30-йилларнинг ўрталарида қилган таржималаридан ё кейинчалик воз кечган ёки мутлақо бошқатдан таржима қилган). Бу эса таржималарнинг муваффақияти учун бош омил бўлган.

Нафсиламрини айтганда, турли миллат сўз санъаткорлари орасида рўй берадиган адабий-эстетик таъсири фақатгина таржимага боғлаб қўймаслик керак. “Бирон ёзувчининг таъсирини ўз ижодида ҳис қилиш учун “таъсирланувчи” адиб унинг асарларини муқаррар таржима қилган бўлиши шарт эмас. Бошқача айтганда, таржима қила туриб таъсирланмаслик мумкин эмас, аммо таъсирланиб туриб – таржима қилмаслик мумкин”¹.

Абдулла Қаҳҳор 1960 йили “Устод” номли мақоласида шундай ёзган эди: “Мен қўлимга қалам олиб рус адибларидан мадад сўраган вақтларимда буларнинг кўпига эргашганман, лекин услубда менга ҳеч ким домла Чехов-чалик таъсир кўрсатган эмас. Агар мен услубда бирон даража камолотга эришган бўлсам, унинг учун, шубҳасиз, устод Антон Павловичга куллуқ қиламан”.

Абдулла Қаҳҳорнинг уруш йилларида адиб ва публицист сифатидаги ижодининг бош йўналиши фронт ва фронт орти воқелигини ёритишга қаратилган бўлса, мутаржимлик фаолиятида ҳам ҳарбий мавзу етакчи ўрин тутди. Яна шуниси борки, мутаржим ҳарбий тематикадаги бадиий асарлар таржимаси билангина чекланиб қолмайди. Унинг таржималари орасида турли жанрларга мансуб китобларни учратамиз. Хусусан, академик Е.Тарленинг “Березина ва буюк армиянинг ҳалокати” асари (ўзбек тилида 1942 йили босилиб чиққан) рус қўшинларининг Наполеон қўшинлари устидан эришган ғалабасини ҳикоя қилувчи тарихий ҳужжатли қисса бўлса, А.Е.Ильченкoning “Қалб хотираси” (1943) китоби муаллифнинг ўзбек делегацияси таркибида Ғарбий фронтга бориши ва жанггоҳларда кўрган-кечирганларига бағишлаб, кучли пафос билан ёзилган сафар очеркларидан иборатдир. 1944 йили А.Қаҳҳор таржимасида чиққан бошқа бир китоб – “Барҳаёт кишилар” душманга қарши яширин иш олиб борган қаҳрамон йигит-қизлар уюшмаси “Ёш гвардия”га бағишланган турли публицистик материаллар мажмуасидир.

¹ Саломов Ф. Таржима назариясига кириш. –Тошкент, 1978. –133-бет.

Иккинчи жаҳон уруши даврида таржима қилинган бадиий асарлар сирасига Аркадий Гайдарнинг “Темур ва унинг командаси” (1942), Николай Виртаннинг “Шимолий фронт” (1942), Ванда Васильевскаянинг “Кама-лак” (1944) киссалари, Борис Горбатовнинг “Алексей Куликов – жангчи” хикояси (1943), Лев Шапиронинг “Учинчи ўғил” (1943) киноқиссаси ҳам киради.

Асарлари Абдулла Қаҳҳор томонидан ўзбекчага ўгирилган мазкур муаллифлардан кўпчилиги ўша пайтда Тошкентда яшаганлигини ва таржимон билан улар ўртасида муайян ижодий ҳамкорлик ўрнатилганлигини ҳам назарда тутсак, бу фактнинг адабий алоқаларимиз тарихида ўзига яраша ўрни борлиги аён бўлади.

Абдулла Қаҳҳор рус ёзувчилари ижодий маҳоратларини ўрганишга астойдил киришган даврларини (30-йилларнинг ўрталари) эслаб, ўз таржимаи ҳолида “Чеховдан кейин Толстой билан жиддий шуғулландим”¹ деб ёзган эди. Қизиғи шундаки, ўзбек адабининг таржимон сифатида бу ёзувчилар ижодига мурожаат этишида ҳам шу тартиб сақланган. Агар Чеховдан қилинган таржималари асосан 30-йилларнинг иккинчи ва 40-йилларнинг биринчи ярмига тўғри келса, Л.Н.Толстойнинг “Уруш ва тинчлик” эпопеяси таржимасига урушдан кейинги даврда киришган.

Биз адабнинг рафиқаси ва мазкур эпопеянинг ҳамтаржимони Кибриё Қаҳҳорова билан 1985 йил 2 июлда учрашиб, “Уруш ва тинчлик” романини таржима қилишга туртки бўлган омиллар ҳақида сўраганимизда, у киши мазкур роман таржимаси нашриёт режасига киритилиб, Абдулла Қаҳҳор билан нашриёт ўртасида шартнома тузилганидан кейин асарни ўгиришга тутингани тўғрисида гапирган эдилар. Эҳтимол, бу таржима учун сабаб бўлган хусусий ҳоллардан биридир. Бизнингча, бундан кўра чуқурроқ ва салмоқлироқ омилларнинг мавжудлигини ҳам инкор этиб бўлмайди.

Маълумки, таржима ҳам ижодкор учун ўз “гапини айтиш”, ўтмиш ва бугундаги воқеа ва ҳодисаларга ўз муносабатини билдириш воситаларидан бири бўлиб келган. Қайта яратиш санъатининг бу ажиб хусусияти ҳақида мутаржимларнинг ўзлари такрор-такрор гувоҳлик беришган. Хусусан, рус таржимони Дмитрий Ковалев ёқут шоири С.Данилов шеърларини таржима қиларкан: “Сен қаламқаш дўстинг асарида қимматли, эзгу нарсаларни кашф этганинг учун таржима қиласан. Фақат шундагина ижодий қониқиш пайдо бўлади, ўзинг ҳар бир таржимадан кейин тўлишиб, бойиб борасан”² деган бўлса, арман шоири Л.Севан ўз фаолияти ҳақида гапириб: “Таржима қилмасдан туролмайман. Акс ҳолда менинг оламим ифодаланган шеърни кўчириб оламан, адабий ўғирлик билан шуғулланган бўламан”³, – дейди.

Шунинг учун ҳам адаб-таржимоннинг бирор асар таржимасига қўл уриши мазкур адабнинг дунёқараши, ижодий режаси, қолаверса, у мансуб бўлган адабиёт тараққиётининг муайян босқичидаги эстетик эҳтиёж билан боғлиқ объектив ҳодиса эканлигини ҳисобга олиш зарур.

Уруш ва адабиёт масаласини тадқиқ қилган таниқли адабиётшунос П.М.Топер ёзади: “Ҳар сафар урушлардан кейин жаҳон санъатида, худди кометанинг думи сингари, узундан-узоқ из қолади”⁴.

Дарҳақиқат, “Уруш ва тинчлик” роман-эпопеясининг яратилиши ва унинг ўзбек тилига таржима қилиниши тарихига қиёсан назар солинганда бу икки адабий ҳодисада муайян ўхшашлик борлигини илғаш қийин эмас.

Рус адабиётшунослиги ва танқидчилигида “Уруш ва тинчлик” роман-эпопеясининг яратилиши, муаллифнинг ижодий режаси ҳақида озмунча

¹ “Ўзбек тили ва адабиёти масалалари” журнали, 1960, № 4, 8-бет.

² Иқтибос Н.Комиловнинг “Қайта яратиш санъати” мақоласидан олинган. Қ.: Адабиёт ва санъат. – Т., Ғафур Ғулум номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1988, 44-бет.

³ Шу манба, 45-бет.

⁴ Топер П.М. Ради жизни на земле. Литература и война. Традиции решения. Герои. Изд-во третье, дополнительное. – М., Сов.писатель, 1985, стр.3.

ёзилмаган. Булардан, бизнингча, М.Б.Храпченко¹, Э.Е.Зайденшнур², Г.Краснов³ сингари олимларнинг фикрлари ҳақиқатга яқинроқдир. Улар “Уруш ва тинчлик”нинг ёзилишига туртки берган нарса ёзувчининг уруш, тинчлик, инсон тақдири, тарихда халқ оммасининг роли, инсон ҳаётининг маъноси, ватанпарварлик туйғуси каби қатор масалаларни тафаккур кўзгусидан ўтказиши ва чуқур англаб етиши, шунингдек, адиб Кавказ юришларида, Қрим урушидаги Севастополь муҳофафасида ва ҳ.к. олган таассуротлари, ҳаётининг тажрибаси натижасида вужудга келган ижодий эҳтиёждир, деган тезисни олға сурадилар. Ўз навбатида улар “Уруш ва тинчлик” муаллифининг кўлига қалам тутқазган омил икки дворянлар хонадони – Болконскийлар ва Ростовлар авлодининг ўзига хос оилавий тарихини ёритувчи тарихий-маиший роман ёзиш истагидир дегувчи тадқиқотчилар⁴ даъволарини инкор этадилар.

Зотан, Лев Толстой уруш даҳшатини, унинг халқлар бошига солади-ган офатларини, у туфайли туғиладиган ғам-аламларни кўриб, унинг моҳиятини чуқур идрок этган ва ҳис қилган. Шу билан бирга, ёзувчи уруш ҳар бир одамнинг аслан ким эканлигини яққол кўрсатувчи ўзига хос кўзгу, ватанпарварлик, эрк ва адолат туйғулари бўртиб намоён бўладиган ва бу туйғуларга янги конкрет мазмун берадиган манба эканлигини, уруш халқ ва ватан тақдирини ҳал этадиган ҳодисалиги сабабли бу тушунчаларнинг узвий маъно касб этишининг гувоҳи бўлган. Булар ундан – теран фалсафий даҳога эга бўлган санъаткордан ўзига хос ечимини талаб этган муаммолар эди. Бу эса ёзувчини Россиянинг тарихий тақдиридаги улкан синов йилларига – 1812 йилги Ватан уруши воқеаларига мурожаат этишга, уни бадиий таҳлил қилишга ундади.

Абдулла Қаҳҳор халқ дилига кулоқ солган санъаткор бўлганлиги учун Иккинчи жаҳон уруши билан боғлиқ воқеалар унинг қалбида ўз акс-садосини берганлиги турган гап. Ҳатто уруш ҳақидаги дастлабки хабарлар унинг тасаввурига эпик бадиий образлар билан узвий равишда кириб келган. “1941 йилда немис босқинчилари Украина тупроғига бостириб кирган куни, – деб ёзган эди адиб, – назаримда, Тарас Бульба бақариб, сўкиниб, хиёнаткор ўғлини ўз кўли билан ўлдириб, икки ёндан иягигача осилиб тушган мўйлови хиёл титраган ҳолда, кўлига қурол олиб душманга қарши чиқиб кетаётгандай бўлди”⁵.

Ғалаба кунинда эса жисмоний ва маънавий зўриқишдан халос бўлган киши сингари оғир тин олиб, босиқлик билан дейди: “Тўрт йил интизор кутганимиз кун туғди. Минг бало ва офатлар булутти остида ҳам кўзимиздан йўқолмаган ғалаба куёши чикди”⁶.

Демак, донишманд ёзувчи онгида, шуурида халқ тақдири, унинг тарихий ўтмиши, ҳозирги куни, машаққатлари-ю кайғу-аламлари, ғалабалари-ю зафар сурури – ҳамма-ҳаммаси ажиб бир диалектик бирлик касб этган. Адиб урушнинг бутун даҳшатини, тинчликнинг бутун фараҳини бошидан кечирибгина қолмасдан, юрагидан ҳис қилиб, тафаккур кучи билан англаб етган, теран моҳиятини тақиб кўрган. Бу таассурот: уруш ва тинчлик масаласининг инсон ҳаётида улкан бурилишлар ясай оладиган, халқлар, элатлар, ғоялар, динлар – барчасига таъсир ўтказа оладиган кардинал масала эканлигини чуқур идрок этиш ёзувчида ана шу масалага муносабат

¹ Храпченко М.Б. Лев Толстой как художник. Изд. четвертое. – М., Художественная литература. 1978, с.77-81.

² Зайденшнур Э.Е. “Война и мир” Л.Н.Толстого. Создание великой книги. – М.: Книга. 1966. с.5-11. Она же. История написания и печатания “Войны и мира”. В т.16. Полн.собр.соч.Л.Н.Толстого, (юбилейное изд.) с.19-144.

³ Краснов Г. Герой и народ. О романе Льва Толстого “Война и мир”. – М.: Советский писатель. 1964, с.6-42.

⁴ Бу ҳақда қаранг: Э.Е.Зайденшнур. “Война и мир” Л.Н.Толстого. Создание великой книги. С.5-7 и 391.

⁵ Абдулла Қаҳҳор. Асарлар. Т.6. 268-бет.

⁶ Абдулла Қаҳҳор. Асарлар. Т.6. 472-бет.

билдириш эҳтиёжини юзага келтирган бўлса ажаб эмас.

“Хаётимнинг энг қулай шарт-шароитлар мавжуд бўлган яхши даврида тўрт йил мобайнида муттасил меҳнат қилиб яратганим асарни (“Уруш ва тинчлик”ни – А.У.) чоп этарканман, мен уни ёзаётиб, туйган завқдан ҳеч бўлмаса бирор улушини китобхонлар ҳам олишини истардим”¹, – деб ёзган эди Толстойнинг ўзи.

Ўткир зехнли китобхон Абдулла Қаҳҳор муаллиф истагини ҳис қила олган, бу эса роман-эпопея таржимасига тутиниш учун муҳим туртки берган.

Тўғри, Абдулла Қаҳҳор ижодида фронт ва фронт орқасидаги воқеаларга бағишланган асарлар кам эмас. Лекин буларнинг барчаси “уруш, тинчлик – инсон” масаласини бадиий тадқиқ этишдаги ёрқин манзаралар, чизгилар бўлса-да, бу масалани кенг эпик кўламда таҳлил қилиш имкониятига эга эмас эди. Бизнингча, мана шу ҳол уни Л.Н.Толстой ижодига мурожаат этишга – “Уруш ва тинчлик” таржимаси орқали кўнглидаги “дардлари”ни тўкиб солишга ундаган.

Абдулла Қаҳҳор таржимонлик меросининг асосий қисмини, аввал айтганимиздек, рус адабиёти асарлари ташкил этади. Ўрта Осиё халқлари адабиётидан унинг икки таржимаси маълум: биринчиси тожик ёзувчиси Фотеҳ Ниёзийнинг “Вафо” романидан парча (“Шарк юлдузи”, 1950 йил, № 1, 127-134-бетлар), иккинчиси – қорақалпоқ ёзувчиси Тўлепберген Қаипбергенонинг “Совуқ бир томчи” киссаси (1965).

Абдулла Қаҳҳорнинг таржимонлик фаолияти араб эртаклари – “Минг бир кеча” туркумига кирувчи “Бир соатлик халифа” китоби билан якунланади. Адиб бу асарни рус тилидан ўгирган ва унга “Таржимондан” деган махсус сўзбоши ёзган. Сўзбошида “1965 йил август” деб кўрсатилишига қараганда, таржима ҳам шу вақтларда тамомланган бўлса керак. Бирок китоб 1967 йили босмадан чиққан.

Абдулла Қаҳҳор таржимонлик фаолиятининг яна бир соҳаси борки, бу – кинофильмлар дубляжидир. Таржимашунослигимизда умуман дубляж санъати ҳали назарий таҳлил этилмагани сингари, Абдулла Қаҳҳорнинг бу борадаги хизматлари ҳам ўрганилмаган ва ўз тадқиқотчисини қутаётган соҳадир.

Абдулла Қаҳҳор таржимонлик биографиясига ҳатто йўл-йўлакай бир назар ташлаш ҳам унинг оддийдан мураккабга, қуйидан юқорига қараб ўсиб борганлигини аниқ кўрсатади. Бу юксалиш фақат бадиий маҳоратнинг чархланиши бобидагина эмас, ўқиш-ўрганиш бобида ҳам сезилади.

Маълумки, Абдулла Қаҳҳор 30-йилларнинг бошида “рус тилини таталаб ўқиган” лигини тан олган.² 1950-йилларнинг охирида “Синчалак”ни русчага таржима қилиш юзасидан у билан ижодий мулоқотда бўлган Константин Симоновнинг қуйидаги эътирофи эса бутунлай бошқача тасаввур беради: “Қаҳҳор рус тилини жуда яхши биларди ва ўзбекча текстга муқобил келадиган русча ифодаларни топишда ўта зукко ва ҳозиржавоб эди”³.

Абдулла Қаҳҳорнинг таржимонлик фаолиятида кўзга яққол ташланиб турадиган хусусиятларидан бири шуки, унинг мутаржим сифатидаги маҳорати чархланиб боришига кўра икки муҳим босқичга бўлинади: а) лисоний ва адабий малака орттириш босқичи. У тахминан 20-йилларнинг охиридан 1936-1937 йилларгача бўлган даврни ўз ичига олади. Бу давр таржималари учун муваффақиятли чиққан ўринлар билан бирга луғавий хатоларнинг учраб туриши, аслият маъносини чуқур тушуниб етмаслик, муаллиф услубини ҳамма вақт ҳам ҳис қила бермаслик, аслият матнидаги грамматик қурилиш таъсиридан кутулолмаслик каби қусурлар хос эди; б) маҳорат босқичи, яъни 1937 йиллардан кейинги давр. Бу “Ка-

¹ Толстой Л.Н. Полн. Собр.соч. (юбилейное изд.) Т.13, с.56.

² Қаранг: Қаҳҳорова К. Чорак аср ҳамнафас. 24-бет.

³ Дружба народов. 1970, № 6, стр.130.

питан қизи” ва “Уйланиш” асарларининг таржимаси билан бошланади. Шунинг таъкидлаш керакки, мутаржим ижодидаги бу босқичнинг содир бўлиши ўзининг объектив ва субъектив асосларига эга.

Аввало шу даврга келиб Абдулла Қаҳҳор ёзувчи сифатида жиддий муваффақиятларни кўлга киритди. “Сароб” романини, жаҳон новеллистикаси фондидан жой олган бир қатор ҳикояларини яратди. Уша пайтдаёқ Саидгани Валиев ёзган эди: “Абдулла Қаҳҳор ҳикояларининг тилини ёзувчининг ютуқларидан бири деб ҳисоблаш керак. Уни тил жиҳатидан олдинги ёзувчиларимиздан бири, деб атасак мумкин. А.Қаҳҳор... мумкин қадар қисқа ҳикояларини халқнинг образли сўзлари, ўхшатишлари билан безайди”¹.

Абдулла Қаҳҳорнинг оригинал ва таржима ижоди ҳар доим ўзаро узвий алоқада бўлиб келган.

Мухими шундаки, Абдулла Қаҳҳор таржималарида аслият услубини акс эттириш ҳеч маҳал мутаржим ижодий шахсиятининг йўқолиши ҳисобига бўлмаган. Аксинча, теран миллий бадий тафаккур тарзи ва услубий анъаналарига таянган санъаткор қалами билан қайта тикланган асарлар адабиётимизда ўз муносиб ўрнини топа олди. Натижада ёзувчи Абдулла Қаҳҳорнинг ўзбек адабиётида насрий услублар равнақиға қўшган ҳиссаси таржимон Абдулла Қаҳҳор улуши билан янада бойиди.

*Абдусалом УМАРОВ,
филология фанлари доктори,
профессор*

Антон ЧЕХОВ

Ҳикоялар

ЧИҚДИ

Тушги овқатни еб бўлишди. Қоринлар тўйиб, димоғлар чоғ; эснаб, ширин уйку босиб, кўзлар биё-биё. Эр сигара чекди, керишди ва кушеткага ўзини ташлади. Хотин унинг бош томонида ўтириб, мушукка ўхшаб хириллади... Эр-хотин бахтиёр эди.

– Гапирсанг-чи, – деди эр эснаб.

– Нима деяйин? Ҳм... Ҳа, айтгандай! Эшитдингми? София Окуркова халиги... оти нима эди-я... Фон-Трамбга тегипти! Буни қара-я!

– Тегса, тегипти-да, нима қипти?

– Трамб разил одам-ку, ахир! Шундай ҳам ярамас... Шундай ҳам виждонсиз одамки! Бунақа тутуриксиз, бетамиз махлуқ дорига ҳам топилмайди. Ахлоқини ҳам асти кўявер! Графнинг иш бошқарувчиси эди, шунинг орқасидан кўп дунё орттирди, энди темир йўлда ишлаб, ўғирлик қилади... Синглисини ғорат қилди... Қисқаси кўп ярамас ва ўғри... Шунақа одамга тегадими киши?! Шу билан умр қиладими киши! Ҳайронман! Шундай бинойи қиз бўлса-ю... Шунақа қилиб ўтирса-я! Бунақа махлуққа ўлсам ҳам тегмас эдим! Миллионер бўлса ҳам барибир тегмас эдим! Дунёда якка-ю ягона чиройли бўлса ҳам афтига туфлар эдим. Тоқатим борми разил эрга!

Хотин ирғиб ўрнидан турди ва қипқизарган, ғазабланган ҳолда уйда нари-бери юрди. Унинг кўзлари ғазабдан ёнар, сўзлари самимий эканлиги очик кўриниб турар эди...

– Бу Трамб шунақа махлуқ. Шунақа одамларга тегадиган хотинлар ўлардай ахмоқ, ўлардай шарманда хотинлар!

¹ Валиев С. Абдулла Қаҳҳор тўғрисида. Совет адабиёти. –1935, № 5, 51-бет .

– Ҳм... Сен, албатта тегмас эдинг... Ҳм... Борди-ю мен ҳам разил одам бўлсам-чи? Нима қилар эдинг?

– Менми? Сендан чиқар эдим! Бир сония ҳам сен билан умр қилмас эдим! Мен фақат пок кишини яхши кўроламан, холос. Агар Трамб қилган ишларнинг юздан бирини қилганингни билиб қолсам борми... Тамом!

– Ҳм... Ҳали шунақаман дегин... Мен билмаган эканман. Ҳа-ҳа-ҳа... Бақрайиб туриб ёлғон гапирди-я!

– Мен умримда ёлғон гапирган эмасман! Қани, разиллик қилиб кўр-чи, нима қилар эканман!

– Нима ҳожати бор? Ўзинг биласан... Мен ўша сенинг Фон-Трамбингни бир чўкишда қочираман!.. Трамбни менга қараганда кисавур деса бўлади. Нега кўзингни лўқ қиласан? Ажаб... (Пауза). Мен неча пул ойлик оламан?

– Бир йилда уч минг сўм.

– Бундан бир ҳафта бурун олиб берганим марварид неча пулга келди? Икки минг... Шундай эмасми? Кеча олиб берган кўйлагим беш юз... Дача икки минг... Ҳа-ҳа-ҳа... Кеча отахонинг бир мингни ўмариб кетди...

– Ахир, Пьер, бошқа даромадлар ҳам...

– Отлар... Шахсий доктор... Машиначиларнинг сўтлари. Бундан уч кун бурун юз сўмни ўзинг қартага бой бердинг...

Эр бошини кўтарди, чаккасига муштини тираб, бутун бошлик бир айб-нома ўқиб берди; ёзув столининг ёнига бориб бир неча далил ва ҳужжатлар кўрсатди.

– Мана, кўрдингми, жоним, фон-Трамбинг менинг олдимда чакана ўғри, кисавур! Минбаъд биров тўғрисида бунақа дема!

Мен ҳикояни тамом қилдим. Эҳтимол китобхон:

– Хотин чиқдимми? – деб сўрар.

– Ҳа... чиқди. Лекин эридан эмас, нариги уйга чиқди.

САРЛАВҲАСИЗ

V асрда ҳам ҳозиргидек ҳар куни эрталаб куёш чиқар ва кечкурун ухлагани ётар эди. Эрталаб куёшнинг дастлабки нурлари шудринг билан ўпишганда ер жонланар, ҳаво қувонч, шодлик ва умид товушларига тўлар, кечкурун эса шу ер тек қолар ва шафқатсиз қоронғуликка чўмарди.

Кун-кунга, тун-тунга ўхшайди. Ҳар замон кўкда қора булутлар пайдо бўлиб, жаҳл билан момақалдирак қалдирарди ёки юлдуз учарди, ё бўлмаса ранги ўчган монах зоҳидларнинг олдига югуриб келиб, монастирга яқин бир ерда йўлбарс кўрганини айтарди, вассалом, сўнгра яна кун-кунга, тун-тунга ўхшарди.

Монахлар ишлар ва ибодат қилар, уларнинг бошлиқлари бўлган чол орган чалар, лотинча шеърлар ҳамда ноталар ёзарди. Бу ажойиб чол фавқулодда қобилият эгаси эди. У органни шундай усталик билан чалар эдики, ҳатто умрининг охирида мусиқий завқи бир тарзироқ бўлиб қолган энг қари монахлар ҳам, унинг хужрасидан орган товуши келганда ўзларини йиғидан тўхтатолмасдилар. У ҳатто энг оддий нарсалар тўғрисида, масалан, дарахт, йиртқич ҳайвонлар ёки денгиз ҳақида сўзлаганда ҳам киши ё кулар, ё кўзига ёш олар, худди унинг қалбида орган торларидай торлар садо бераётгандай туюларди. Унинг аччиғи келса ёки жуда қувониб кетса, ё бўлмаса бирон дахшатли нарса тўғрисида гапирса, эҳтиросли илҳомга толар, чакнаб турган кўзлари ёшланар, юзи қизарар, товуши момақалдиракдай гулдирар эди. Монахлар, унинг сўзига кулоқ берар эканлар, унинг илҳоми ўз қалбларини банд қилаётганини сезар эдилар. Мана шундай соз ва ажойиб лаҳзаларда унинг ҳукмронлиги чексиз бўлар, агар у зоҳидларига дарёга ўзларини ташлашни буюрса, ҳаммаси хурсандлик билан бу амрни ижро этгани шошиларди.

Унинг мусикаси, товуши, худо, ер ва осмонни мадҳ этган шеърлари монахларга доимий хурсандлик манбаи эди. Умргузаронлик бир хилда бўлавергандан кейин баъзан дарахт, гуллар, баҳор, куз уларнинг меъдасига тегар, денгизнинг шовуллаши толиқтирар, кушларнинг сайраши ёқмас, аммо чолнинг таланти уларга нондек ҳар куни керак эди.

Ўн йил ўтди, ҳамон кун-кунга, тун-тунга ўхшарди. Монастир атрофида ёввойи куш ва йиртқич ҳайвонлардан бўлак жон эгаси кўринмас эди. Одам турадиган энг яқин ер монастирга юз чақирим келар ва юз чақирим йўл нуқул чўлдан борарди. Бу чўлдан ўтишга фақат ҳаётга таҳқир кўзи билан қаровчи, ҳаётни тарк этиб, монастирга киришни қабирга кириш, деб билувчи кишиларгина журъат қила оларди.

Шунинг учун бир куни кечаси биров монастирнинг эшигини тақиллатганда монахлар жуда ҳайрон қолишди. Эшикни тақиллатган киши шаҳарлик бир одам бўлиб, ҳаётни севгувчи оддий бир осий уммат экан. Бу одам монахлар бошлиғи дуосини олиш ва ибодат қилиш ўрнига аввал вино билан овқат талаб қилди. Нима бўлиб чўлга чиқиб қолганлигини сўралганда у, узундан-узок сўзлаб, овга чиққани, кўпроқ ичиб қўйиб, адашганини айтди. Монастирга кириб, қиёматнинг ғамини егин, деган таклифга, кулиб: "Мен сизларга ўртоқ эмасман", деб жавоб берди.

Еб, ичиб тўйганидан сўнг, хизматини қилиб турган монахларга бир-бир қаради-да, бош чайқаб таъна билан деди:

– Бекор ўтирасизлар, монахлар. Ейиш-ичишдан бошқани билмай-сизлар. Қиёматни ғамини шу хилда ейдими киши? Уйлаб кўринглар: сизлар бу ерда тинчгина еб-ичиб саодат ҳаёлида ўтирган чоғларда, яқин кишиларинг ҳалок бўлиб, жонлари дўзахга кетмоқда! Бир қаранглар-чи, шаҳарда нималар бўлмоқда. Бири очдан ўлмоқда, бошқаси ўз олтинини қаерга кўмишини билмасдан бузукликка ғарқ бўлмоқда ва асалга ботган пашшадай ҳалок бўлмоқда. Кишиларнинг қалбида на имон бор, на ҳақиқат. Буларни қутқариш кимнинг иши, ахир? Ваъз-насиҳатни ким қилади? Эртадан кечгача маст бўлиб юрадиган одам мен қилайми? Наҳот худо, эзгу рух, севгувчи қалб ва имонни сизларга тўрт девор орасида ўтириш учун берган бўлса?

Шаҳарликнинг мастлик билан айтган сўзлари қаттиқ ва одоб доирасидан ташқари эди, аммо нима бало бўлдики, чолга таъсир қилди. Чол ҳамма монахлар билан бир-бир кўз уриштириб, ранги оқарди ва деди:

– Биродарлар, бу тўғри айтади! Чиндан ҳам бечоралар ўзларининг нодонликлари ва тадбирсизликлари орқасида гуноҳкор ва динсиз ҳалок бўладилар, биз эса жойимиздан қимирламаймиз, гўё бунинг бизга даҳли йўқ. Шаҳарга бориб ўз пайғамбарларини унутган умматларнинг эсига Исо алайҳисаломни солсам бўлмайдими?

Шаҳарликнинг сўзлари чолни қизиқтирди: эртасига у асосини қўлига олди, зоҳидлар билан хайрлашди ва шаҳарга қараб кетди. Монахлар унинг мусикасидан, сўзларидан ва шеърларидан маҳрум бўлдилар.

Бир, икки ойни улар чолни соғиниб ўтказдилар, чол келмади. Оқибат учинчи ойнинг охирида ҳаммага маълум бўлган асо товуши эшитилди. Монахлар югуриб унинг истиқболига чиқдилар ва унга бениҳоят кўп саволлар бердилар, аммо чол, уларни кўриб севиниш ўрнига куйиниб йиғлади ва бир оғиз ҳам сўз айтмади. Монахлар унинг жуда қариганини ва озганини пайқадилар; унинг юзидан чарчаганлик ва чуқур қайғу акс этар эди, йиғлаганида эса таҳқирланган кишига ўхшар эди.

Монахлар ҳам йиғладилар ва ундан нимага йиғлаётганини, нима учун хафа эканини сўрадилар. Бироқ, у бир оғиз ҳам сўз айтмади ва хужрасига кириб, эшикни беклаб олди. У етти кун уйдан чиқмади, туз тотмади. Орган чалмади, нуқул йиғлади. Монахлар эшигини тақиллатсалар, чиқиб биз билан дардлаш деб илтимос қилсалар ҳам, чурк этмади.

Охир ташқарига чиқди ва монахларни тўплаб, ёшли кўз, чуқур қайғу ва ғазаб билан сўнгги уч ой ичида бошидан кечирганларини айтиб берди.

У монастирдан шаҳаргача босган йўлини тасвирлаб берганда кўзларида табассум, товушида осойишталик акс этар эди. Айтишича, йўлида унга кушлар сайраб берган, унинг учун ариқлар шилдираб оққан, қалбини ширин, ёш умидлар ҳаяжонга келтирган: у йўлда борар экан, ўзини жангга кетаётган ва ғалаба қозонишига амин бўлган солдатдай сезган, шеърлар ва наътлар айтиб шаҳарга етганини билмай қолган.

Бироқ, шаҳар ва у ердаги одамлар тўғрисида гапира бошлаганида тутақиб кетди, кўзлари чакнади. У шаҳарга кириб кўрганларини умрида кўрган эмас, ҳатто шундай бўлишини тасаввур қилишга ҳам журъат этган эмас.

Шайтон нақадар қудратли, ёвузлик қанчалик гўзал эканини, кишиларнинг на даража юраксиз ва ғариб эканликларини у умрида биринчи дафъа кексайган чоғида кўрди ва англади. Бахтсиз тасодиф бўлиб, биринчи қадам босгани уй бузуклик макони бўлиб чиқди. Эллик чамаси пулдор кишилар овқат ер ва винони кўп ичар эди. Вино ичиб маст бўлган одамлар куйлайдилар ва художўй киши айтгани ботинолмайдиган ярамас сўзларни ҳеч ибосиз айтадилар. Чексиз эркин, тетик, бахтиёр бу одамлар на худодан кўрқадилар, на шайтондан ва на ўлимдан, нимани хоҳласалар шуни айтадилар, шуни қиладилар, кўнгиллари қаерни тиласа, ўша ерга борадилар. Вино эса ҳақиқдай соф, ҳаддан ташқари ширин ва хушбўй бўлса керпк, чунки ичган киши роҳатланиб кулади ва яна ичгиси келади. Киши кулганда вино ҳам кулгандай бўлади, ичилганда қувонч сочиб, учқун олади, гўё ўз ширинлигида қандай шайтоний латофат беркитиб турганини ўзи билади.

Чол ғазабдан борган сайин тутақиб, йиғлаб, кўрганларини ҳикоя қилиб бераверди. Базм қуриб ўтирганлар орасида, – деди, – столнинг устида ярими яланғоч бир бузук хотин турар эди. Табиатда бундан кўра гўзал ва жозибали нарсани топиш қийин. Ёш, узун сочли, дўндик, қорақўз, дурдоқ лабли ҳаёсиз ва шарманда, бу палид садафдай тишларини кўрсатиб илжайиб, худди “Кўрдиларингми, мен қандай шарманда ва чиройлик” демоқчидай эди. Шоҳи кимхоблар бурма-бурма бўлиб, унинг елкасини қоплаган, аммо гўзаллик кийим остига беркинишни истамас, баҳори сабзи кўпиб турган ерни ёриб чикқандай, ташқарига чикқани интилар эди. Шарманда хотин вино ичар, ашула айтар ва ким хоҳласа ўшанга ўзини тақдим этар эди.

Ундан сўнг чол титраб-қақшаб от ўйини бўладиган майдон, ҳўкиз уриштириш, театрлар, лойдан яланғоч хотиннинг суратини ясайдиган рассомлар корхонаси тўғрисида сўзлаб кетди. у илҳом билан, чиройли ва тиниқ товуш билан, худди кўзга кўринмайдиган бир торни чертаётгандай сўзлар, монахлар эса унинг атрофини қуршаб, диққат ва иштиёқ билан сўзига қулоқ солар ва хурсандликдан энтикар эдилар... Шайтоннинг барча жозибаси, ёвузликнинг гўзаллиги ва жирканч хотин баданининг мафтун қилувчи латофатини тасвир қилиб бўлганидан сўнг чол шайтонни лаънатлади. Бурилиб хужрасига кириб кетди...

Эртасига эрталаб хужрасидан чиқиб қараса монастирда битта ҳам монах қолмапти. Ҳаммаси шаҳарга кетиб қолипти.

*Рус тилидан
Абдулла ҚАҲҲОР
таржимаси*

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Шукур Холмирзаев 1940 йили Сурхондарё вилоятининг Бойсун туманида таваллуд топиб, 2005 йилнинг сентябри сўнги кунларида ҳаёт билан видолашган эди. Орада ўтиб бораётган йиллар жаҳонга машҳур адибларга бўйлашгулик истеъдоди билан Шукур Холмирзаевга ўзбек адабиёти ривожига учун нақадар залворли улуш қўшганини аён этмоқда. Унинг талабаликда ёзилган “Тўлқинлар” (1963) номли қиссаси замондошларининг мураккаб тақдири қаламга олиниши ва ўзига хос маҳорати билан Абдулла Қаҳҳорнинг эътиборини тортган ва улкан адиб унга мактуб битиб, қўтлаган эди.

Ёзувчининг “Ун саккизга кирмаган ким бор?”, “Олис юлдузлар остида”, “Ҳаёт абадий”, “Оғир тош кўча..” каби ўнлаб қисса ва ҳикоялар тўплами ўзбек ҳикоячилигини Абдулла Қаҳҳордан кейин юқори босқичга кўтарди. Унинг “Йўловчи”, “Қил кўприк”, “Олабўжи”, “Динозавр” романлари XX аср ўзбек адабиётини янгича қараш ва ифодалар билан бойитиб,

насримиз тараққиётида ўзига хос ўрин эгаллади. Қуйида устоз санъаткорнинг портретига миннатдор шогирднинг ҳиссий чизгиларидан лавҳалар ҳавола этилмоқда.

Таҳририят

Шойим БЎТАЕВ

“ШУКУР, АЙТ-ЧИ, БУ ҲАЁТ НИМА?”

Эссе

Кўз илғамас бепоён адирлар, юксак тоғлар, сўқмоқлар, тупроқ кўчалар, айниқса, ёшлик чоғларингизда қалбингиздан жой олган бўлса, билингки, энди умр бўйи уларнинг ёди ҳам сизни тарк этмайди. Ҳаёт ташвиш-тахликалари аро бешик бўлиб улғайтирган кадрдон гўшаларни унутгудек бўлсангиз, энди улар тушларингизда намоён бўлиб, гоҳ ҳазин, гоҳ дилхуш ҳис-туйғуларга сизни ғарқ этади.

Бу нима бўлсайкин?

Бу саволга ҳар ким турлича, ўз бошидан кечирган ҳис-туйғулар асосида жавоб бергани маъқул. Фақат қиёсламоқчи бўлганим шуки, чин маънода улуғ бўла олган айрим ёзувчилар асарлари ҳам сизни абадул-абад тарк этмайдиган ходисалар сирасига қиради, уларга қайта-қайта қайтганингиз сари қайтганингиз келаверади, улар жозибасининг сир-синоатини яна ҳар ким ўз бошидан кечирган ҳис-туйғуларга суянган ҳолда ахтариб кўради. Шунда узоклашгандек туюлган хотиралар яна сизга яқинлашади, абадийлик касб этади...

“Шукур Холмирзаев насри” деганда кўз ўнгимдан ана шундай манзара ўтади. Бу ёзувчининг “Олис юлдузлар остида” деган китобини ўқиганимизда ҳали мактаб ўқувчиси эдик ва ўқиётганларимиз шундоққина дераза ортида содир бўлаётгандек туюлиб, бизни кўчага талпинтириб-ошиқтирар эди. Бу китоб саҳифаларида тасвирланаётган воқеа-ходисаларни мактаб партасида эмас, қандайдир тепаликларга чиқволиб, боғ-роғлар қўйнида, дарахтлар остида, шувоқ ҳиди анқиган даштлар бағрида чулдираган тўрғайлар навосига қулоқ тутган ҳолда мутолаа қилиш керакдек туюлган, йўқса, увол бўлиб қоладигандек эди. Бунинг устига, мана шу ўқиётганларимиз тўфайли бизга ўзимиз яшаётган муҳитнинг барча гўзалликлари энди юз кўрсата бошлаган, уларни нима учун аввалроқ кўрмаганимизга ҳайрон бўлар эдик.

У қандайдир ўзигагина аён бўлган сеҳр билан бизга яқинлашган, ўзининг бегона эмаслигини биргина имоси билан англашиб қўйган эди.

Чунки унинг “Тупроқ кўчалар”ида ҳар куни биз – тенг-тўш болалар бир-биримизнинг қадам изларимизни ўлчаб, оёқяланг юрар эдик.

Чунки унинг “От эгаси” билан ҳар куни учрашардик, ҳикоя қахрамони Инод ҳам бегона эмас эди-ю... фақат, исми бўлакча, ўзи ҳақида ҳикоя яратилганини ҳам билмас, оти ҳам ўша от эди, мактаб ҳам ўша мактаб эди.

Чунки биз ҳам турналар қарвони ортида қолиб, ҳатто қулаб тушган “Чўлок турна”нинг аҳволини кузатган эдик. Бироқ Табиат қонуни жамият ҳақидаги тасаввурларни тўғри йўналишга солишини ҳали билмасдик. “Ҳаёт курашдан иборат”, деган сабоқларни тинглагандигу кучсизларни табиат ҳам, жамият ҳам бирдек рад қилиши ҳали бизга номаълум эди.

Энди биз ҳам унга яқинлашишни истар эдик.

Шу сабабли, бу яқинлик талабалик йилларимиздаям, ундан кейин ҳам йўқолмади, аксинча, тобора мустаҳкамланиб, қадрдонлашди.

Шукур Холмирзаевнинг “Ҳаёт абадий” деган машҳур ҳикояси бор. Ҳикоя қахрамони совхознинг бош агрономи Нодир Рўзиқулов мажлисдан қаттиқ танқид еб чиқади-ю, мана шу битта кўнгилсизлик бошқа кўнгилсизликларни келтириб чиқаради: қайнанасига қаттиқ гапирган эди, у қизини олиб кетади, ўзини қопмоқчи бўлган кўшнининг кучугини ҳам аяб ўтирмай эгасидан гап эшитиб олади...

У охир-оқибатда бўшашиб йиқилади... ва гўёки ўлиб қолади!

Шунда унинг теварак-атрофида нима ўзгаради? Ҳеч нима!

Ҳаёт Нодирсиз ҳам давом этаверади... “Ўша кечаги серюлдуз осмон ҳам, оппоқ юлдузлар ҳам ўз ўрнида... Дарахтлар, ёмғир... Шабада”.

Нодир чўчиб ўзига келади ва яна ўрнидан туриб кетиб, бу ҳаётдаги ишини давом эттиришга киришади. Ҳикоя чуқур ижтимоий мазмунни ўзида ифода этганидан ташқари, ҳар қандай ўқувчини ўйлашга, фикрлашга ундайди: ахир, кунлардан бир куни, борди-ю ўлиб-нетиб кетсанг, сен билан боғлиқ бу дунёда ҳам нимадир ўзгариши керак-ку, ахир, бу дунё ҳам сени йўқотгач, ниманидир йўқотиши керак-ку?! Жилла курса, фалончи ўлибди, деган садо чиқиши керак-ку?! Улик-тириги билинмай яшаган инсон учунгина икки дунёнинг фарқи бўлмаслиги мумкин, лекин, ор, номус ҳикоя қахрамонининг шунчаки ўлиб кетишига изн бермайди.

Ёзувчининг “Қария” ҳикоясидаги Қўзивой деган касби бетайин ёлғиз чол бозор кунларидагина жарчилик қилиб кун кечиради. У ўлимлигига асраб қўйган пулини Қобил деган таниш қассобга омонат саклаб туриш учун беради. Мабодо қазойим етса кўмасан, дейди. Қассоб ҳам пулни олади-ю, феъли айнайди, омонатга хиёнат қилади, кунлардан бир куни Қўзивой чол пулини сўраб қолганида у пулни олганидан тонади. Қўзивой чол бундан анча азият чекади, бироқ у ҳам хиёнатдан ор, номус орқали қасос олади:

“У жимжит уйда, палос устида чўзилиб ётиб, шу фикрга келди: “Бу аҳволда мен қандоқ қилиб ўламан? Асти мумкин эмас, сираям... Мен яна меҳнат қилишим керак. Ҳалол пул топишим керак. Ўлимлик қилишим керак... Ундан кейин ўлсам, бошқа гап...”

У қўшни чиқарган овқатни зўрлаб еди. Ярим кечада туриб, гўшт коворди. Сахар уйғониб, сойга тушди. Ювинди. Тетикланиб, кўчага йўл олди...

Қўзивой чол аввалгидек бўлиб кетди”.

Бу ҳикоялар инсонни яшашга, яшагандаям ҳалол, покиза яшашга ундайди, ҳаётга кўзгу тутиб, чиркин нарсалардан нафратлантира олади.

Яшаш фақатгина шу ҳаётдами?

Шу ор, шу номус ҳам фақат бу ҳаётда яшаб қолиш учун зарурми?

Энди “Табассум” ҳикоясини ўқий бошлайсиз...

Жалил ака, одамлар айтишича, Жалил ота қарахт тортиб қолган, у

ўсма, яъни рақ билан оғриб қопти. Бундоқ ўйлаб қараса, ўзиям ёшини яшаб бўлган, қурдошларидан ҳамма кетиб бўпти, ўзидан икки-уч ёш катта Нормат қопти, холос.

“Юраги бутун экан-да! Ҳа, унинг юраги бутун, – Жалил ота юраги ғашланиб ўйлай бошлади. – У бошқача... Ёмонга, номардга ўлим йўқ дейдилар-ку! Ҳа-е, майли... Уям яшасин. Барибир дунёга устун бўлмайди. Бировга ўлим тилагандан...”

У ўзининг рақ экани, яъни ўсма касалига мубтало бўлганини эслаб, аянчли жилмайди.

Кунлар ўтди, ой ўтди”.

Шундай кунларнинг бирида унинг ҳовлисида югур-югур бўлиб қолади, сабаби аён – невараси Садафга совчилар келган. Уни Норматнинг неварасига беришмоқчи... Тўй бўлиши керак, ҳамма Жалил отанинг кўзи очиклигида тўйни ўтказиб олсам, дейди.

Буни Жалил ака истармиди?

Энди ҳикоя якунига қулоқ тутинг:

“Чол бугунги кун ҳам овқат емади. Кейинги кун ҳам. Ундан кейин...”

Ўрмалаб бориб, обрезга тўкади. Қўлини ювган бўлиб, устидан сув қуяди.

У... ҳолдан тойиб, ўрнидан қимирлолмай қолди. Шунда ҳам туз тотмади. Энди келган овқатни тўшаги ёнида нос тупуриш учун қазиб қўйилган чуқурчага ағдаради.

У қарахт бўлиб қолди.

Кейин ўғли, келини ва Садаф тепасида кўзёши қилиб турганда, кетди.

Ҳаммани даҳшатга солган нарса – унинг юзида қотиб қолган табассум бўлди.

Тўй қолди”.

Ҳикоя тугади.

Давоми-чи?

Ор, номус... ўқувчи қалбини ғалаёнга солган ҳис-туйғуларнинг адоғи бормикан? Ҳаётда шундай вазиятларда ким қандай йўл тутади?

Ёзувчининг шафқатсиз кўзгусидан ким ўзининг башарасини яшира олади?

Шукур Холмирзаев ўзи севган адиблардан бири Эрнест Хемингуэйнинг “Инсонни енгиб бўлмайди” деган сўзларини бот-бот такрорлаб тургувчи эди. Миллати, ирқи ва ҳаттоки динидан қатъи назар, инсон мустаҳкам хилқат сифатида ҳар иккала Устанинг ижодида турли кўринишларда намоён бўлар эди.

Шукур Холмирзаев Ғафур Ғуломнинг “Қуёш-ку фалақда кезиб юрибди...” деган машҳур сатрини сарлавҳага чиқариб, ажойиб бир ҳикоя ёзган эди. Бир маҳаллар, ҳали матбуот юзини кўрмасдан аввал менга ҳикоя сюжетини сўзлаб бериб, шунақа ном қўймоқчи эканлигини айтувди...

Бу ҳақда кейинроқ...

Энди эса мен Уста билан бўлиб ўтган учрашувларимизнинг айримларини хотирларканман, қулоғим остида унинг воқеликни бўямасдан-бежамасдан шундайлигича тасвирлаш ҳақидаги ўғитлари янграб тургандай бўлди.

Унинг киёфаси кўз ўнгимдан нари кетмади.

Шукур ака, ўзига хос жиддийлик билан, “Бўларини айтинг...” деб тургандай эди...

* * *

Армиядан қайтиб келиб, ҳозирги “Тонг юлдузи” болалар газетасига ишга кирдиму Шукур Холмирзаев билан Ватан мавзусида суҳбат қилмоқчи

бўлдим. Чунки унинг “Ёввойи гул”, “От эгаси”, “Ота юрт” сингари кўплаб ҳикояларида бу мавзу бошқаларга ўхшамаган ҳолда, ўзига хос тарзда ифода этилган деб ҳисоблардим (бу фикр йиллар ўтган сайин янаям мустаҳкамланиб бормоқда).

Газетамиз адабиёт бўлими мудири, болалар шоири Ҳамза Имомбердиев билан бир хонада ўтирардик. Мен Ҳамза акадан, Шукур Холмирзаевнинг телефон рақамини топиб беролмайсизми, деб сўрадим. Ҳамза ака менга ҳам ажабсиниш, ҳам ҳайрат билан қараб туриб, болаларча самимият билан:

– Ў-ху, сўраган одамнингизни-ю... Бизда унақа катта одамларнинг телефон рақамлари қаёқдан ҳам бўлсин... У киши тирик классик-ку, тирик классик... – деди.

– Шу классик билан газетамизга Ватан ҳақида суҳбат қилиб бермоқчи эдим, – дедим.

Бу таклиф Ҳамза акага ниҳоятда маъқул келиб:

– Қанийди-ку... – деди ва у ёқ-бу ёққа қўнғироқ қилиб, Шукур аканинг уйи телефони рақамини топиб берди.

Мен Шукур акага телефон қилиб, мақсадимни тушунтирган эдим, у киши:

– Уйга келинг, – деди калта қилиб ва манзилени тушунтирди: “Болалар дунёси” магазини орқасидаги асосан ижодкорлар яшайдиган кўп қаватли уй экан.

– Хўп, – дедим-да, дарҳол саволлар ёзилган қоғозни олиб йўлга тушдим.

Уй эшигини Шукур аканинг ўзи очди. Салом-алиқдан сўнг саволларга анча вақт жиддийлик билан тикилиб қолиб:

– Ватан сўзини кўп ишлатиб юборибсиз, – деб қўйди.

Нима деяримни билмадим. Назаримда, мен тузган саволларга у киши шу заҳотиёқ шариллатиб жавоб айтиб юборадигандек бўлиб туюлган эди.

Лекин аксинча бўлиб чиқди.

– Мен аввал бир ўйлаб кўрай, – деди Шукур ака ўша-ўша жиддийлик билан, – кейин хабарлашармиз...

Мен хайрлашиб, чиқиб кетдим.

Қайтиб борсам, Ҳамза ака катта қизиқиш билан нима бўлганини сўраб қолди. Бўлган воқеани айтиб бердим. У киши кўнглимни кўтармоқчи бўлгандек, уч-тўрт кун ўтиб яна бир эсларига солиб қўйинг, ҳозир бирорта жиддийроқ иш билан банд бўлсалар керак-да, деб қўйди.

Мен Ҳамза аканинг гапларини маъқулладим, лекин Шукур ака билан бошқа хабарлашмадим. Саволлар у кишига маъқул бўлмади, деган ўйда эдим.

Кунлардан бир куни ҳеч қутилмаганда ўша ҳаммага таниш бўлган машхур шляпада Шукур ака хонамиз остонасида пайдо бўлди. Ҳамза ака мен суҳбат қурмоқчи бўлган “тирик классик”нинг ўз оёғи билан кириб келганига ишониб-ишонмай, илтифот билан қуюқ саломлашди-да, бизга шароит яратиб бериш учун бўлса керак, ўзи хонани тарк этди.

Шукур ака дераза ёнидаги курсига чўкиб, бироз кўчага қараганча нималарнидир ўйлаб хаёл суриб турди.

Кейин мен томон ўгирилиб:

– Чексам бўладими? – деб сўради.

Шундай улуғ одамнинг руҳсат сўраётгани мени хижолатга солиб, зўр-базўр бош ирғаб қўйдим.

У киши сигарет тутатиб сўз бошлади:

– Яқинда Бойсунда бўлиб қайтдим... – мен томонга илкис қараб қўйиб, – Сиз анави саволларингизни ташлаб кетганингиздан кейин, – дея давом этди, – тепаликнинг қир учида бир гужум бўлар эди, болалигимизда шу гужум остида ўйнар эдик, – Шукур ака хўрсиниб қўйгач, негадир менга уқтирмоқчи бўлаётгандек қаттиқроқ товушда яна улай кетди, – шу-у бор-

ганимда ҳам улфатчилигу меҳмондорчиликлардан қочиб ўша гужумни қидириб кетдим... Анча қарибди... Ёлғиз ўзим эдим. Қушлар ҳамон илгаригидек сайраб турипти. Сигарет тутатиб, гужум остида ўтираверибман, ён-атрофимдан чуғур-чуғур болаликдаги овоз-шовкинлар келиб тургандек бўлди. Кун пешиндан оғаётганда борган эдим, чекиб ўтираверибман, кеч кирибди, куёш ботиб қоронғилик чўкибди, мен эса ҳамон ўтираверибман... Бир маҳал жунжикиб кетиб мундо-оқ ўзимга келиб қарасам, ҳаммаёқ коп-қоронғи... Беихтиёр осмонга қарадим: юлдузлар ғуж-ғуж, шу қадар яқин... билмай қолибман, кўзимдан ёш оқиб турган экан...

Шукур ака шу сўзларни айтгач, кўлидаги сигаретдан яна бир-икки чукур-чукур тортиб, ҳавога тутун пурқади-да, ўрнидан туриб менга қўл узатди:

– Хайр, – деди мен у кишининг кафтига кафтимни қўйганимда.

Нима дейишни ҳам билмас эдим.

Йўлакча кузатиб чиқдим.

У киши кетаётиб, бир-икки қадамдан сўнг ортга бурилди-да:

– Кечирасиз... – деди хижолат чекаётгандек, – саволларингизни қаёққадир қўйган эдим, ёдимдан кўтарилиб йўқотиб қўйибман. – Кейин оҳиста қўшиб қўйди: – Менимча, шунинг ўзи етарли бўлса керак...

Кейин кетди.

Мен Шукур ака қаторлаштириб тузган саволларимга яхлит қилиб жавоб бериб кетганини англадим.

Кейинчалик Ҳамза аканинг, суҳбат қачон тайёр бўлади, дея қанчалик кисталанг қилиб сўраб-суриштиришлари фойда бермади, бунақа энг қисқа суҳбатни болалар газетасига беришнинг ҳеч иложи йўқ эди.

* * *

Бир маҳаллар уй-жойдан қийналган, ижарада яшаётган ёш ижодкорлар учун ҳам Дўрмондаги ёзувчилар боғи дурустгина паноҳ бўла олар эди. Нега деганда, уюшма аъзосига бу боққа йилда бир ойга яқин текин йўлланма берилар, ундан фойдаланмайдиган “катта ижодкорлар” ёшларга ҳадя қилиб юборишарди. Ушанда ўзбек адабиётининг барча дарғаларини ўша боғда учратиш мумкин бўлар эди.

– Шу ерга келиб ёза бошласам ишларим юришади-да, – дея катта-ю кичик бирдек эътироф этишиб, бунинг бежиз эмаслигини, бу ерда улуғ ижодкорлар адабиёт тарихида белгили ўринни эгаллаган катта асарлар яратишганини, шунинг учун бу муқаддас жойда ҳамиша ижодий руҳ барқарор эканлигидан гурунг қилишарди.

Биз эса ижара пулини тежаш учун иложи бориचा имкониятдан фойдаланиб, ўша ерда тунаб ишга қатнардик.

Шукур Холмирзаев у ернинг муқимбойларидан эди.

Ошхонада у киши ёлғиз ўзи бир столи банд қилиб ўтирарди.

Бир гал кечки овқат махали, одатдагидек, фақатгина бош ирғаб қўйганча саломлашиб кириб келди-да, жойига ўтиргач:

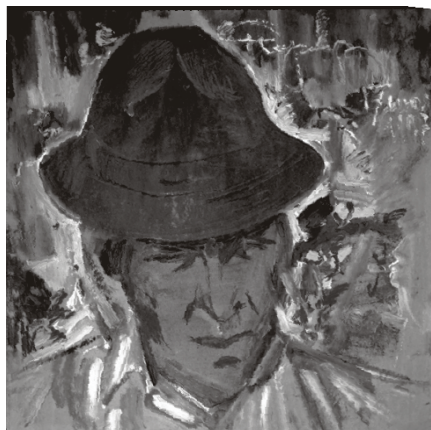
– Шунча йиллик меҳнатим ҳаромга чиқиб кетди, – деб қолди ўзига ўзи сўзлаётгандек.

Столларимиз ёнма-ён бўлгани учун мен у кишининг гапларини эшитиб ҳайрон бўлганимча сўрашга журъат этдим:

– Нимани айтяпсиз, Шукур ака?

– Романи... – деди. – Журналда босилгач билдим, бу менинг асарим эмас экан...

Сўз “Шарқ юлдузи” журналида чоп этилган “Йўловчи” романи хусусида бораётган экан. Уша маҳал мен ҳам бу асарни ўқиган эдим, гарчи муаллифнинг ўзи энди тан олгиси келмай турган бўлса-да, асар барибир

заргарона битилган, Устанинг қўли се-зилиб турарди.

Бирок бирон нима деб у кишининг кўнглини кўтаришга сўз топа олмадим.

Ахир, нима ҳам дейиш мумкин эди?

Унақа эмас, бунақа деган билан Шукур акани ўз фикридан қайтариб бўлмайди, кейин, қолаверса, бунинг фойдаси ҳам йўқ.

Назаримда, Шукур Холмирзаев аксарият тенгқурларида бўлгани каби "ҳалол", "ҳаром" тушунчаларига жиддий қарар эди. Бирор киши ҳақида сўз кетиб, уни мактамоқчи бўлса ҳам, энг аввало:

– Ҳа, унга ҳали ҳаром аралашмаган,

– деб кўярди "ҳали" сўзига алоҳида урғу берганча.

Ёки аксинча бўлиб, бировнинг олижанобликлари-ю яхши ишлар қилиши, билимдонлиги-ю ўзига хос салоҳиятини қанчалик осмонга кўтарманг, Шукур ака иягини ушлаганича жиддий тарзда туриб:

– Унга ҳаром аралашган, – дейиши билан барча ижобий фазилатларни бир лаҳзада йўққа чиқариб юбора оларди.

У ҳаромдан шу қадар жирканиб, уни ҳаёт-мамот масаласи даражасида кўргани учун сўнги лаҳзага қадар ёзишни қўймади, қалам ушлаш учун ҳам қалб ва қўл тозаллиги лозимлигини чуқур туйган ҳолда ижод қилди.

Мана, энди ўз асари ҳақида гапираётганда ҳам шу сўзни ишлатяптими, демак, бу ерда жиддий бир гап борлиги аниқ.

Шу чоқ:

– Ассалому алайкум, – дея залда ўтиришган ўн-ўн беш кишининг барчасига бир-бир бош ирғаганча ёзувчи Жонрид Абдуллахонов кириб келди.

Жонрид ака билан столимиз бир эди. У киши менинг қаршимга ўтиряпти-ю икки кўзи Шукур акада. Шукур ака биз томонга илкис қараб кўйганида Жонрид ака у киши билан куюк сўраша кетиб қаноат ҳосил қилгач, кейин мен томонга ўгирилиб сўради:

– Қалай бўляпти энди?

Шукур ака одатда тезгина овқатланиб бўлиб, чой дамланган чойнакни кўтарганча чиқиб кетарди.

Бу гал негадир туришга шошилмасди.

Бунинг сабаби кейинроқ маълум бўлди. Шукур ака биздан иккита наридаги столга ҳаммадан кеч келиб ўтирган овчи ёзувчи Мавлон Иқромдан ниманидир сўраш ниятида унинг овқатланиб бўлишини кутиб ўтирган экан.

Бу орада Жонрид ака овқатланиб бўлиб, бир қўлида орасига сариеғ солинган икки бурда нон, бошқа қўлида бир стакан қатик ушлаб:

– Чойни хонада кўямиз, – деганича ўрнидан тура бошлади.

Менинг ҳазиллашгим келиб:

– Жонрид ака, хурданаш-ку хурданаш, бурданаш чизе? – дедим.

Жонрид ака хайрон бўлиб:

– Тожиклар нима деяпти? – деб сўради.

– Тожиклар еганинг-ку майли, қўлда кўтариб олиб кетганинг нимаси деяпти, – дедим. – Ўзимиздаям гап бор-ку, боргин-келгин, қолиб кетма, егин-ичгин, олиб кетма, деган.

Жонрид ака қаҳ-қаҳ уриб кулди.

– Шунини тожикчасини ёзиб берасиз, ёдлаб оламан, – деди ва ҳозиргача кўришганимизда сўзларнинг ўрнини нукул алмаштириб ёдломай айтиб юради.

Мен Шукур акага институтни Хўжандда битирганимни, тожиклар би-

лан ёнма-ён яшаганимизни, тожик филологияси факультети ҳам қўшни бўлганини, тожиклар орасида ҳар хил қизиқ-қизиқ гаплар борлигини, ҳатто Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳам “Бобурнома” асарида бунақа теша тегмаган ибораларни жуда кўп қўллаганини айтиб бера бошлагандим, у киши сўзимни бўлиб:

– Биладан, – деди.

Бироз хижолат бўлганча жимидим.

Орага бироз ноқулай жимлик чўкканди, Шукур аканинг ўзи бу сукунатни бузиб:

– Пиримқул ака сизлар томондан-а? – дея сўради мендан.

– Ҳа, у кишининг қишлоқларини Кенгкўл дейишади, – дедим. – Биз ораси кўп узоқ бўлмаган қишлоқларда яшаймиз, Пиримқул аканинг Кўчкина деган қишлоқда тоғалари бор... барчаси туркий қавмлар...

– Биладан, биладан, – дея жонланиб қолди Шукур ака. – Ахир, бу Туркистон тизма тоғларининг этаклари-да...

– Шунақа.

– Қадимда у ерлар Усрушона дейилган, у ерларда истиқомат қилувчиларни усрушонлар деб аташган, – дея ўз кўзи билан кўргандек давом этди Шукур ака, – ахир, Александр Македонскийнинг ҳам ўша ерда ўлиб кетишига бир баҳя қолган-да, унга қаттиқ қаршилик кўрсатганлар ҳам айнан сиз айтаётган ҳозирги Туркистон тизмаларида яшаётган аҳоли бўлган... Э, яшанг...

– Сиз буларни қаердан ўқигансиз, Шукур ака? – деганча қизиқиб сўрайман.

– Қадимги юнон тарихчилари бизнинг ўлкамиз ҳақида жуда кўп ёзишган... Геродот деймиз... унинг туртинчи китоби бошдан-оёқ биз ҳақимизда... анави Страбон, Плиний, Плутарх... ўша замонлардаям четдагилар яхши билишган бизни... Кейин-кейин ҳар хил ишлар бўлиб кетган-да. Бухоро амирлиги деймиз, Хива хонлиги деймиз... Хива хонлигиниям ҳудудлари жуда улкан бўлган... э-хе... Чўқаев ёзган-ку, Оқмачитга ўрис етиб келганда Худоёрхоннинг нималар деганини... Бурунлари остидан нарини кўришолмаган-да...

Шукур ака тарих мавзусида алоҳида иштиёқ билан қизишиб гапирарди. Бактрия, Марғиёна ҳудудлари, қадимда ҳукмдорлик қилган шахслар, уларнинг диний эътиқодлари... барча-барчаси ҳақида Шукур акадан соатлаб сабоқ олиш мумкин эди.

Ҳозир ҳам қатта қизиқиш билан сўзлаб турганида беихтиёр Мавлон аканинг ўрнидан тураётганига кўзи тушиб қолиб:

– Мавлон ака, тўхтанг, – деди.

Мавлон ака шошилмай биз томонга ўгирилди.

Залда учаламиз қолгандик, холос.

– Сиздан бир нарсани сўрамоқчийдим, – деди Шукур ака.

– Сўранг, – деди Мавлон ака, бу гапдан қандайдир ғурурлангандай бўлиб.

– Чўққанинг урғочисини нима деб аташади?

Мен ҳайрон қолдим.

Қандайдир жиддийроқ нарсга бўлса керак, деб ўйлагандим.

Кейин миямда бу саволга жавоб топмоқчи бўлиб урина бошладим, қурғур ҳеч ўйлаб кўрмаган эканман-а, қанча уринганим билан бу ҳаракатнинг фойдасизлигини сездим.

Мавлон ака ҳам ўзига хослик билан:

– Об-бо!.. – деди қироат қилаётгандек.

“Мавлон ака ҳам билмайди, шекилли”, деб ўйладим.

Мавлон ака яна:

– Ёввойисиними ё... – дея сўз бошлаётганида Шукур ака у кишининг нима савол бермоқчи бўлаётганини фаҳмлаб:

– Ёввойисини, ёввойисини, – дея такрорлади.
 Энди Мавлон ака ҳам қизиқиб:
 – Табиат ҳақида яна бирон нарса ёзясизми? – деб сўради.
 – Ҳа-да! – деди Шукур ака. – Шунга сўраяпман-да, шунга келганда тақалиб қолди-да.
 – Ҳикоями?
 – Билмадим... кейин маълум бўлади.
 – Ёзиб бўлганингиздан кейин менга ҳам бир ўқитиб олинг.
 – Хўп, айтганингизни қиламан...
 – Унда айтаман, Шукурвой, ёввойи чўчқанинг урғочисини ёзсангиз урғочи деб юрманг, мегажин дея қолинг...
 – Во-о! – деб юборди Шукур ака.
 – Баъзилар “сигирнинг боласи”, эркак эшак, аёл эчки дегандай палапартиш бўлмағур сўзларни бемалол ишлатиб юборишаверади, – деди қуюнгандай бўлиб Мавлон ака, – мана, сиз катта ёзувчи бўла туриб ҳам сўрашдан ор қилмайсиз. Бундан буён ҳам парранда-даррандалар ҳақида, ҳайвонотга оид бирон-бир савол туғилгудек бўлса бемалол сўрайверинг, Шукурвой, сиздан гонорар талаб қилмаймиз, – дея ҳазиллашиб Мавлон ака залдан чиқа бошлади.
 Биз у кишига эргашдик.

* * *

Бир гал ярим тунда, соат бир-иккилар бўлса керак, хонамнинг эшигини кимдир оҳиста тақиллатди. Кўзим энди уйкуга илинган эди, туриб бориб эшикни очиб қарасам – Шукур ака!

– Ухламадингизми? – деди жилмайиб.

Щоша-пиша кўзларимни укалаб:

– Йўк, – дедим.

– Менинг хонамга чиқинг.

– Хўп.

Шукур ака кетди. Мен бўлсам, турли ўйларга борганча кийиниб чиқдим. Илҳом париларининг осудалигини бузмаслик учун бўлса керак, йўлакда на тик этган товуш эшитилар, хоналарда на йилт этган нур кўринар, барча ором оғушида эди.

Шукур аканинг хонаси тепа қаватнинг энг охирида эди. Мен аста қадам босганча Шукур аканинг хонасига етдим. Хона эшиги қия очиқ эди. Секингина чертдим.

Ичкаридан Шукур аканинг:

– Кираверинг, – деган ўктам овози эшитилди.

Кириб борсам, одатдагидек, саранжом-саришта хона ўртасидаги стол усти ораста тузалган, мева-чева, егуликлар қўйилган... нима десамикан, ярмидан озроғи ичилган ароқ шишаси ҳам бу нозу неъматлар ўртасида кўриниб-кўринмайроқ турарди.

Шукур ака сигаретни обдон бурқситиб ўткиридан, “Астра” деган филтрсизидан чекарди, филтрли сигаретларни ҳам писанд қилмаётгандек филтрини тиши билан узиб ташлаб чекарди, бу ҳаракати билан ҳам гўёки олифтагарчиликни ёқтирмаслигини пеш қилаётгандек бўлиб туюларди. Шу сабабли бўлса керак, деразалар ланг очиқ, хонага сал-пал жунжиктирувчи бўлса-да, туннинг ёқимли ҳавоси ташқаридан уфуриб турарди.

– Утиринг, – деди Шукур ака жой кўрсатиб.

Мен унинг айтганини қилдим.

Лекин ҳамон бу бемаврид таклифнинг сабабини билмасдим.

– Бугун Паркентдан университетда бирга ўқиган акамиз келувди... Асом ака деган, – сўз бошлади Шукур ака қандайдир бегона нарсалар ҳақида гапираётгандек ўта хотиржамлик билан. – Сиз у кишини тани-

сангиз керак... болалар учун шеърлар ҳам ёзади... Шу-у... ёшлари биздан катта бўлса-да, ҳурматимизни ҳозиргача қилиб юради, оқибатли одам... Бирга ўтириб талабалик йилларимизни эслашдик, – Шукур ака столга ишора қилиб қўйиб, – қиттай-қиттай ҳам қилдик... Бир маҳал эшик тақиллаб сизларнинг қаватдаги шоир оғамиз келиб қолди-ку, – Шукур ака ўрнидан туриб дераза рафидаги гулдонни кўтариб келди, гулдонга гул ўрнига ҳар хил дашт ўтлари, бута шохчаларидан солиб қўйган, улар қуриб-қовжирай бошлагани билан ўз ифोरини йўқотмаганди.

Шукур ака улар орасидан бинафшаранг баргчалари қуврай бошлаган кичкина шохчани кўрсатиб:

– Сиз шунинг номини биласизми? – деб сўради.

Бу тошлоқларда, сойларда ўсадиган абрўк деган ҳиди ўткир бутанинг шохчаси эди.

– Абрўк, – дедим.

– Яшанг, – Шукур ака суюнди, – чойга озгина гулини майдалаб қўшиб юборгандим, ҳалиги шоир оғамиз бу гулобми деб сўради, – Шукур ака қаҳ-қаҳ уриб қулди, – гулобни қаердан биларкан, ҳайронман... Кейин шу абрўкни кўрсатсам ҳайрон бўлди, ҳиди зўр экан деди, лекин абрўклигини билмади... Буни-ку қўя тулинг, бир маҳал нима дейди денг... Айтадики, шу-у Қодирийни ўқияпман, айтганларича бор экан-да, зўр ёзувчи экан-да, дейди... Э, омон бўлинг-э оға, олтмишга кирганда шу нарсани кашф қилган бўлсангиз, энди Шолоховни ҳам ўқишингиз керак экан, дедим... У киши бўлса, Шукуржон, мабодо сизда Шолоховнинг китоблари бўлса, бериб тулинг, ўқиб бўлиб қайтиб бераман, дейди, киноямни тушунмади... ана-а сизга!

– Асом ака абрўкни таниган бўлсалар керак? – деб сўрадим Шукур ака эринмай гулдонни яна ўз жойига олиб бориб қўяётганида.

– Ҳа, албатта, Паркентдаям ўсади-да, Асом ака табиатни севадиган одам, билиб юради. Шу-у... ўзи, болалар шоирлари табиатга кўпроқ яқин бўлишадими дейман-да, мен Қуддус Муҳаммадийни ҳам яхши кўраман, тоза одамлар-да. Шунақа қилиб, ҳалиги шоир оғамиз Шолоховни топиб албатта ўқишим керак экан, деганича бир-икки соат ўтириб кетди, бошқа ҳеч ким безовта қилмади, Асом ака билан гурунглашиб ўтираверибмиз-да, ҳализамон кетди-да, шунча қолинг деб қистасам ҳам унамади, пастга кузатиб тушдим. Қарангки, у машинада келган экан, ҳайдовчиси кимлигини суриштириб ўтирмадим-у, аммо, унинг Асом акага содиқлигига қойил қолдим. Шунча вақт кутибди. Кейин ҳам уйқум келмади, сизни безовта қилганим шундан, – Шукур ака шишага ишора қилиб, – энди оз-оздан қуйсангиз, гаплашиб ўтирибмиз-да, – деди.

Эртаси дам олиш куни эди.

Шукур аканинг айтганини қилиб, ишора берган маҳалида оз-озгина қуйиб, сўзлашиб ўтираверибмиз.

Бир маҳал дераза орти ёришиб келаётганини пайқадик.

Шукур ака ўрнидан туриб дераза олдига борди.

Қия очик деразаларнинг пардасини бир четга суриб, уларни ланг очиб юборди.

Ташқарига тикилганича гап-сўзсиз ўз ўй-хаёлларига берилиб, узоқ вақт

туриб қолди.

Тонгга қадар Шукур ака ҳаёт, адабиёт, кўрган-кечирганлари, сафарлари, дилига яқин одамлар... боринги, турли мавзуларда жуда қизиқарли хотираларни айтиб берганди.

Энди бўлса дераза олдида оқариб келаётган тонгга чукур ўй-хаёллар оғушида термилганича теварак-атрофни унутиб қўйгандек бир ҳолда турибди.

Балки бугунги учрашувлар, суҳбатлар таассуротида нималардир эсига тушиб қолиб, ёзажак бирон бир асарининг ғояси туғилаётгандир?

Балки яна бир тонг ортда қолаётгани, инсон умри югурик сувдек ўтиб кетаётгани унинг хаёлидан кечаётгандир?

Балки, у ўз ҳаётига назар ташлаётгандир?

Буни биз билмаймиз.

Аммо биз Устанинг сермашаққат меҳнати эвазига тикланган мухташам асарларини биламиз, бу асарларнинг қаҳрамонлари нақадар танти ва мард эканликларидан қойил қоламиз. У ўзига хос адабий аҳоли яратиб, ўзбек характерининг бетимсоллигини намоён этгани учун ғурурланамиз, у сохта шон-шухрат, обрў-иззат талаб қилмасдан олдига улугвор вазифа қўйганча, мана шунақа бўлади, дея ўзлигини кўрсата олганидан, шундай фарзандни берган халқ боқийлигидан кўксимиз кўтарилади.

* * *

Боғда истиқомат қилаётганлар кўпинча эрталаблари спортчилардек кийиниб югуришар, спорт машқларини бажаришар, овқатдан кейин ҳам сайр этишни қанда қилишмасди.

Шукур ака учун бунақа одатлар ёт эди.

У киши ташқарига чиқсаям кўп узоқламай, боққа кираверишдаги улкан арғувон остида тик турганча бирпас хаёл суриб сигарет чекарди-да, кейин тез-тез юриб хонасига кириб кетарди.

Арғувон гуллаган пайтда одатдагидан кўра кўпроқ чиқарди.

Бир гал кечки овқатдан кейин Шукур ака ҳар доимгидек чой дамланган чойнакни кўтариб хонасига чиқиб кетаркан:

– Ҳозир тушаман, – деди.

Шукур ака шундай деб, индамай тепага чиқиб кетди.

Мен у кишининг гапини, кутиб турунг, мазмунида тушуниб, кута бошладим.

Шукур ака кўп куттирмай қайтиб тушди.

– Юринг, – деди.

Ўзи йўл бошлади.

Мен эргашдим.

Шукур аканинг қаерга бормоқчи бўлганини, мақсади нималигини сўраб ҳам ўтирмадим – нима бўлса, кўраверамиз-да.

Шукур ака одатига хилоф равишда боғдаги алоҳида коттежлар ёнидан ўтадиган йўлдан юра бошлади.

У уч-тўрт коттеж олдидан индамай ўтди-да, ичкарида чироқ ёниб турган биттаси олдида тўхтаб:

– Иброҳим ака уйдалар, шекилли, – деди оқсоқол ёзувчи Иброҳим Раҳим ҳақида сўз бошлаб. – Сиз у кишининг асарларини ўқиганмисиз?

– Ҳа... айримларини.

– Мен ўқимаганман, тўғриси, ўқиёлмаганман, – деди Шукур ака энди бу ҳақда мулоҳаза юритиб ўтирмайлик дегандек, – лекин бу одам улуг одам, – деб қўшиб қўйди.

– Инсон сифатида демоқчисиз-да?

– Инсон сифатида ҳам баҳоси йўқ. Мен "Гулистон" журналида шу одам-

нинг кўлида ишлаганман, – деди Шукур ака нималарнидир хотирлаётган-дек, – бош муҳарриримиз эди... Жасоратига қойил қолганман. Мана, ҳозир ҳамма бирдек “унақа жафо кўрганман, бунақа ишлар қиворгим келган” деб айюҳаннос кўтаришади. Ёв қочгач, боғир кўпаяди, дейишади-ку. Аммо, бу киши бир оғиз ҳам миннат қилмади-я. Йўкса, ўшанда, шўронинг тазйиқи энг кучайган кезларда Иброҳим ака кўркмасдан шартта “Темур тузуклари”ни журналда бердиририб юборувди, биз ҳам қанақа бўларкин деб турганмиз, ўзим жавоб бераман, тайёрланглар деган-а... Расул Ҳамзатовнинг “Менинг Доғистоним” асариям шу кишининг далдаси билан чиқиб кетган, унияч чикаришга ўша пайтларда анча-мунча одамнинг юраги бетламасди, – Шукур ака яна уйга қараб қўйиб, – ҳозир кириб борсак жуда қувониб кетса керак, жуда меҳмондўст-да Иброҳим ака, – деб қолди.

– Эшикни тақиллатайми? – дедим.

– Йўк, бошқа сафар... бирон вақт кундуз куни келамиз... – деди Шукур ака яна йўл бошлаб.

Саранжом-саришта бир коттеж олдида тўхтаб:

– Бу ерда сизнинг ҳамшаҳарингиз Пиримкул ака яшайди, – деди.

– Биламан.

– Шу-у... Пиримкул аканинг меҳнаткашлигига қойил қоламан-да, – деди Шукур ака сўзни энди Пиримкул Қодировга буриб, – мана шу коттежларда ҳаммаям ижарада туради, лекин Пиримкул ака ҳовлига астойдил қараб, гуллашиб ўтиради, ана-а, қаранг, йўл чегларига ҳам бир нималарни экиб, кўкартириб қўйган. – Шукур ака сигарет тутатиб олиб, давом этди: – Мен Пиримкул акани жуда мулойим, бировга қаттиқ гапирмаган одам деб ўйлаб юрардим...

– Ҳақиқатдан ҳам шунақа-да.

– Шу кишининг бир гал қаттиқ жаҳли чиққанини кўрганман, – деди Шукур ака, – унинг “Юлдузли тунлар” романини катта бир йиғинда катта бир олим (Шукур ака унинг отини айтган эди, айрим мулоҳазаларга борган ҳолда бу ерда келтиришни лозим топмадим Ш.Б.) юкорининг топшириғи билан асосиз танқид қилиб қолди-ку... Яна ўша эски гаплар: “Бобур шоҳ бўлган, уни қанақа қилиб мақташ мумкин” дегандай гаплар... Тепада ўтирганлар ҳам, пастда ўтирганлар ҳам – ҳамма билиб турибди у нима учун бунақа деяётганини. У олим ҳам ўзининг гапини айтаётгани йўк. У ерда ҳар хил гаплар бўлди, майли, уларни айтиб ўтирмай. Охирини эшитинг, йиғин ҳам тугади, ҳалиги олим ҳам топширик асосида танқидининг асосиз эканлигини билганми, ишқилиб, ҳамма ташқарига чиқаётганда Пиримкул аканинг қаршисига келиб кўришиш учун қўлини узатса бўладими? Вой, товба, жуда ғалати халқмиз-да, а? Пиримкул ака унга ғазаб билан бир қараб қўйди-да, бор-э, дея жеркиганича яхшигина сўз айтиб сўкинди-да, унинг қўлини қайириб ташлади. Пиримкул аканинг сўкинганини шунда биринчи марта эшитганман. Бошқа одам бўлганда “пазор” бўлиб ерга кириб кетарди, уям ҳеч нима бўлмагандек кетиб боряпти қарасам... Вей, қизиг одамлар-да... Пиримкул аканинг жасоратига ўшанда қойил қолганман, ичимда мақтаб, ўзимча яшанг, деб қўйганман.

– Пиримкул аканикига кириш ниятингиз йўқми? – деб ҳазиллашдим.

– Йўк, йўк, юринг, – дея у яна йўл бошлади.

Шу тариқа у уйнинг олдида ҳам, бу уйнинг олдида ҳам тўхтаб, Шукур ака ижодкорлар ҳақида ҳар хил бўлиб ўтган гапларни айтиб берарди. Баъзиларини ўзи ҳам танқид қилиб кўярди. Лекин, барибир, Шукур аканинг ҳикоя йўсинидан шу нарса сезилардики, у ўзи мансуб бўлган катта ўзбек адабиётининг тараққиётига ижоди биланми, ижтимоий фаолияти биланми ҳисса қўшганларни ич-ичидан ҳурмат қилар, уларнинг кадрили билар, улуғлар эди.

Биз шу тариқа айланиб юриб, бир маҳал Ўлмас Умарбеков яшаётган

уйнинг олдига келиб қолдик.

Шукур ака бўйинини чўзиб ховлига мўралади-да:

– Умарбеков уйда, – деди.

– Қирамизми?

– Ҳа, – Шукур ака бир зум ниманидир мулоҳаза қилиб ўйланиб қолди-да, сўнгра, шахдам юрди.

Ўлмас Умарбеков ташқарида стол қўйиб ўтирган экан.

Узун-қисқа бўлиб кириб бораётганимизни кўриб у дарҳол ўрнидан туриб, бизга пешвоз кела бошлади.

Улар иккаласи минг йил кўришмаган кадрдонлардек бир-бирини обдон бағрига босишиб кўришишди.

Мен ҳали ҳеч Ўлмас Умарбеков билан юзма-юз бўлмаган эдим.

Шукур ака билан кўришиб бўлгач, у менга ҳам кучоқ очди.

Иккаламиз кучоқлашиб кўришиб турганимизда Шукур ака бизни та-ништириб қўйишга ҳам улгурди.

Ўлмас ака оиласидагиларга ишора берганди, дарҳол стол устига дас-турхон ёзилди.

Ўлмас ака томоғини ўраб боғлаб олган, овози чикмас, фикрини имо-ишоралар билан англатар эди. Унинг юз-кўзларида бизнинг кириб келганимиздан ниҳоятда хурсанд бўлганлигини билдирувчи ифодалар барк уриб турарди.

Дастурхонга чиройли каржланган тарвуз келтирилди.

– Шу бўлади, – деди Шукур ака.

Ўлмас ака қўлини кўксига қўйганча, раҳмат, ишорасини қилди. Кейин яна имо-ишоралар билан сизлар бемалол, дегандай дастурхонга пешма-пеш келтириб қўйилаётган ноз-неъматлардан олиб ўтиришга қистади.

Шукур ака кириб келиши билан бу хонадонда ўзгача хатти-ҳаракатлар бошланиб қолганидан сездимки, Ўлмас Умарбеков ва унинг оила аъзолари Шукур Холмирзаевни хурматини жойига қўйишга интилишар экан.

Шукур ака баланд-баланд товушда сўзлар, Ўлмас ака майин табассум қилганча уни диққат билан тинглар, ўрни келганда ўзи ҳам имо-ишоралар қилар, биз унинг нима демоқчи бўлганини дарҳол фаҳмлаб олар эдик.

Шу тариқа вақт алламаҳал бўлгунча ўзига хос адабий гурунг давом этди.

Ахийри, биз кетишга изн сўрадик.

Ўлмас ака имо-ишоралар билан узоқлашиб кетманглар, мен шу ер-даман, хоҳлаган вақтларингизда келаверинглар, дея бизни ташқарига кузатиб чиқди.

Шу учрашув асносида пайқадимки, Шукур Холмирзаев билан Ўлмас Умарбеков ҳавас қилгулик дўст бўлишган экан.

Улар бир-бирларининг хурматини жойига қўйишар экан.

Бу икки катта ижодкор дўстлигининг замирида адабиётга муҳаббат, инсоний сифатларни улуғлаш, бир авлод вакиллари сифатида бир-бирининг қадрини жуда яхши билиш, бир-бирини тўғри тушуна олиш ҳис-туйғулари бўлганлиги шубҳасиздир.

Ўлмас Умарбековнинг асарлари билан таниш эсам-да, Шукур аканинг шарофати туфайли ўшанда унинг ўзи билан илк марта юзма-юз кўришган эдим.

Афсуски, сўнггиси ҳам шу бўлган экан.

* * *

Ўзбекистон радиоси бош режиссёри Раҳмат Жумаев шинаванда, адабиётни яхши биладиган, шоир-ёзувчиларни кўрса, авлиёга дуч келгандек қувониб кетадиган ижодкорлардан эди. Ҳозирга қадар радионинг олтин

захирасида Раҳмат Жумаевнинг замонавий ва мумтоз ўзбек адабиётидан, жаҳон адабиётидан ўнлаб радиоинценеровкалари, радиопьесалари сақланади, вақти-вақти билан эфирга узатиб турилади. Шу кишининг ҳам Шукур акага меҳри бўлакча, унинг янги асар ёзишини кутиб юрар, ҳали бўёғи қуримасдан қўлга киритар ва хурсанд ҳолда бизнинг “Адабиёт ва радиотеатр” деб аталган муҳарририятимизга кириб келиб:

– Шукур акадан янги асар ундирдим, – деб суюнчи олар эди.

Ўшанда мен бош муҳаррир эдим. Бизга қўйиладиган ўзига хос талабларни назарда тутиб:

– Қани, аввал бир ўқиб кўрайлик, – десам, Раҳмат ака шошқалоқлик билан:

– Биласиз-ку, Шукур ака ёмон ёзолмайди, режага киритаверинг, мен ишни бошлайверай, кейин ўқийверасиз, – дерди.

Муаллиф бўлса, қорасиниям кўрсатмас, Раҳмат ака унинг радиодаги мухтор вакили каби иш юритарди.

Шукур Холмирзаевнинг “Булут тўсган ой” ҳикоясини ҳам Раҳмат Жумаев шу тариқа ундириб келди.

Ҳикоя барчага ёқди.

Раҳмат Жумаев ишга киришиб кетди. У актёрларни хонасига чақириб олиб, соатлаб репетиция ўтказар, овоз режиссёри борми, бастакор борми – барчасини аввалдан белгилаб, асарни ўқиб чиқишга мажбур қилар, асар ҳақида улар билан баҳслашар, кўнгли тўлгач, студияга банд қилиб магнит тасмасига ёзиб олишга киришар эди.

Раҳмат Жумаев бир куни:

– Бўлди! – деди.

Бошқа ташвишлар билан юрганам учунми, ёдимдан кўтарилган экан:

– Нима бўлди? – деб сўрадим.

– Э, омон бўлинг-э?! – деди Раҳмат ака хафалангандек. – Мен бир ойдан бери кечани кеча, кундузни кундуз демай ишлаб ётсаму сиз бўлсангиз...

Миямга дарҳол “Булут тўсган ой” урилди.

– Муаллифниям хабардор қилдингизми? – деб сўрадим ўзимни унинг гинасини эшитмаганга олиб.

– Шукур ака эртага келади, менинг хонамда аввал уччаламиз эшитиб кўрайлиг-а, фикрлар бўлса айтарсизлар, кейин бадиий кенгашга топширамиз, – деди Раҳмат ака.

Мен унинг фикрини маъқулладим.

Раҳмат Жумаевнинг ҳамиша антиквар нарса-буюмларни йиғиб юрадиган одати бор эди. Бирон жойда шунақа нарсаларни кўрса, беихтиёр кўзи ёнар, иложи бўлса, қўлга киритиш пайига тушарди.

Айтилган вақтда унинг хонасига бордим.

Шукур ака шу ерда экан.

Кўришдик.

Раҳмат Жумаев илтифот билан антиквар чинни идишчаларга антиквар қумуш қошиқчалар солиб ҳаммамиз учун қаҳва тайёрлаб, олдимизга кўяркан:

– Хитой чиннисидан, – деб қўйди.

Шукур ака унга бир қаради-ю, индамади, лекин қаҳвага ҳам қўл узатмади.

Раҳмат ака магнитофон клавишини “бисмилло” деб босди.

Магнитофондан дикторнинг ўктам овози эшитилди: “Тошкентдан гапирамиз! “Бугун радиотеатрда” туркумидаги адабий-бадиий эшиттиришимизни бошлаймиз. Сизларни Ўзбекистон халқ ёзувчиси Шукур Холмирзаевнинг “Булут тўсган ой” ҳикояси асосида тайёрланган радиопостановкани тинглашга таклиф этамиз...”

Шундан сўнг асар воқеалари бошланишидан олдин муסיқа янграганида

Шукур ака у ёқ-бу ёққа аланглаб:

– Чексам бўладими? – деб сўради.

Раҳмат Жумаев унинг олдига антиквар биллур кулдон қўяётиб:

– Фақат сизгагина рухсат, – дея мен томонга қия қараб қўйди.

Мен ўзимни унинг сўзини эшитмаганга олдим.

Раҳмат Жумаев қимматбаҳо антиквар сигаретнинг ялтироқ қутисини очиб, қутининг ортига чертганди, икки-учта сигаретнинг бошчалари “ростлан” буйруғини эшитган аскарлардай қутидан чиқиб келди.

Раҳмат ака қутини Шукур ака томонга узатиб:

– Марҳамат! – деди.

Шукур ака бир Раҳмат акага, бир унинг қўлидаги сигарет қутисига қараб қўйди-да, пальтоси чўнтагидан “Астра” сигарети қутисини чиқараркан:

– Раҳмат, – деди ва ўзиникидан битта хашаки сигарет чиқазиб лабига қистирди.

Антиквар сигарети рад этилган Раҳмат Жумаев энди дарҳол антиквар чакмоғини Шукур аканинг тумшуғи остида ёқишга ошиқди. Чирс этган нозиккина товуш эшитилди-ю, чакмоқдан аланга кўтарилди, хайрият, Шукур ака бу гал рад этмай ундан сигаретини тутатиб олди.

Шу маҳал мусиқа тугаб, таниқли актёрлар ижросида “Булут тўсган ой” ҳикояси асосидаги радиопостановканинг асосий қисми бошланди.

Икки соат давомида Шукур ака миқ этмай иягини ушлаганича диққат билан кулоқ солиб ўтирди. У аҳён-аҳёнда стол устида ётган “Астра” қутисига қўл чўзар, шунда Раҳмат Жумаев ҳам чакқонлик билан антиквар чакмоғини нозиккина чирсиллаган овоз чиқаздириб алангалатарди.

Асар якунланаётганда Шукур ака қахвадан бир-икки хўплаб қўйди.

Ниҳоят, радиопостановкани эшитиб бўлдик.

Раҳмат Жумаев ўзига ишонган режиссёр бўлса-да, қандайдир хаяжонланаётганини ҳам билдириб қўймоқда эди.

Унинг икки кўзи Шукур акада: қани, нима деркан?

Шукур ака индамай ўрнидан турди.

“Астра” қутисини оҳиста чўнтагига соларкан:

– Мен радиодаги ишларни кўпам тушунаввермайман, – деди.

Ия, бу ёғи қандай бўлди?

Қанчадан-қанча асарлари радиолаштирилган ёзувчи бу билан нима демокчи?

Раҳмат ака менга, мен Раҳмат акага қарадик.

– Телевидениенинг ишлариниям кўп тушунмайман, – деди Шукур ака.

Назаримда, у бир нима демокчи-ю гапни узоқдан бошлаётганга ўхшаб кўринди.

– Лекин битта нарсани биламан, – деди Шукур ака. – Антик даврда ҳам зўр асарлар сахнада қўйилган... Булар ҳам замонавий сахналар-да, ўзимга бунчалик таъсир қилади деб ўйламовдим, – Шукур ака Раҳмат аканинг елкасига оҳиста қўл ташлаб, – эплабсиз, – деб қўйди.

Раҳмат Жумаевга шунинг ўзи кифоя эди.

У ҳикоянинг ўзи зўр ёзилганини, унда янгича муносабатлар ифодаланганини гапира бошлаганди, Шукур ака бу гапларни ўзига яқинлаштиришни истамаётгандек қўлини чўзиб:

– Хайр, – деди.

– Э, нималар деяпсиз? – деди Раҳмат ака қўрқиб кетгандек. – Сизни кузатиб қўйишга имкон топамиз... Шундай катта ёзувчи радиога келади-ю катта режиссёр кузатиб қўймайдими?

Раҳмат аканинг бу гапидан Шукур аканинг юз-кўзига табассум югурди.

– Хўп, – деди қаршилиқ қилмай.

Раҳмат Жумаев ва Шукур ака билан қуйи қаватга тушиб, ташқарига чиқдим.

Улар иккаласи бир томонга кетишди.

Мениям таклиф этишганди, баъзи бир зарурроқдек кўринган юмушларимни баҳона қилиб, узр сўрадим.

Ортга қайтаётсам, радиога кираверишдаги эшик оғзида кимдир биров меңи чақиргандай бўлди.

Ўгирилиб қардим.

Уч-тўрт одим нарида Жўрабек ака деган танишимиз, шошманг, дегандек кўлини силкитиб, мен томонга тез-тез юриб келмоқда эди.

Мен тўхтадим.

Жўрабек ака етиб келди.

Қуюқ сўрашдик.

Жўрабек ака боши билан бояги ҳамсухбатларим кетган томонга ишора қилиб:

– Шукур Холмирзаевмиди? – деб сўради.

– Ҳа, Шукур Холмирзаев эди.

– Сиз у кишини яхши танийсизми?

– Анча-мунча.

– Сўзингиз ўтадимми?

Сал-пал ғашим келди.

– Энди, у киши устоз ёзувчи бўлса, – дедим, – менинг сўзимга эмас, ўзининг фикрига суянади.

– Йўқ-йўқ, сиз нотўғри тушунманг, – деди Жўрабек ака шоша-пиша.

– Мен айтмоқчийдимки... шу кишининг қўлларини бир ушласак... бир пиёла чойга таклиф қилсак.

– Э, шунақа демайсизми?

– Шу-да.

– Чойга қаерга таклиф қилмоқчисиз?

– Уйга-да... болалар ҳам кўришсин, кейин фахрланиб юришади.

– Майли, айтиб кўраман.

– У киши нима десалар шу, – деди Жўрабек ака қувонганча.

Эртаси куни кўнғироқ қилиб Жўрабек аканинг таклифини айтгандим, Шукур ака бироз ўйлаб туриб:

– Врач дедингиз-а? – дея қайталаб сўради.

– Ҳа, врач, – дедим Шукур аканинг тўсатдан, йўқ, боролмайман, деган гапининг олдини олиш учун, – сизнинг астойдил мухлисингиз ҳам, – деб қўшиб қўйдим.

Назаримда, Шукур ака кейинги гапимга унчалик эътибор бермади.

– Ўзингиз ҳам борасизми? – деб сўради.

– Албатта.

– Қачонга?

– Вақтини сиз белгилайсиз.

– Индинга соат бешда, бўладими?

– Хўп.

Жўрабек акага кўнғироқ қилиб, Шукур акани рози қилганим ҳақида суяунчи сўрадим.

– Машина юборайми? – деди Жўрабек ака ҳам қувонганича. – Меҳмоннинг ёнига яна кимларни чақирай? Ун беш-йигирма кишига жой

қилсам бўладими?

– Вой-бў... тўй қиялпсизми? Кўпчиликни йиғманг, Шукур ака хоки-сорликни ёқтирадиган одам.

– Майли-майли, барибир беш-ўн одам йиғилади-да, – деди ҳамон ўзиникини маъқуллаб Жўрабек ака. – Демак, бешда чиксаларингиз беш яримларда етиб келарсизлар-да. Биз Чилонзор томонда турамиз, сизларда ишлайдиган Абдуқаюм уйимизни билади, айтиб қўяман, ташкил қилиб олиб келади.

– Хўп, келишдик.

Шукур ака ваъдасини аниқ бажарадиган одам эди. Ўша куни ўн дақиқа кам бешда хонамга кўнғироқ қилиб:

– Мен келдим, – деди.

Дарҳол ишни йиғиштириб пастга тушдим.

Абдуқаюм ҳам хонанда Рустам Абдуллаевнинг “Комби” деган машинасида етиб келди.

– Рустам акага торниям олинг дедим, – деди Абдуқаюм. – Зарур бўлиб қолса бир-иккита кўшиқ ҳам даврага зеб беради-да.

– Бир ўқ билан икки қуённи урибсиз-да, – дедим Рустам аканинг хайдовчи ҳам бўлиб келганини назарда тутиб.

Абдуқаюм қикирлаб кулди.

Шукур акани олдинга ўтказдик.

Абдуқаюм билан мен орқада. Абдуқаюм бўйинини Рустам ака томонга чўзганча йўл кўрсатиб борди.

Жўрабек ака элбурутдан башорат қилганидек, роппа-роса соат беш яримда у яшайдиган кўп қаватли уйнинг подъездига етиб келдик. У ердаги манзарани кўриб, мен бу ерда бошқа бирон тадбир ҳам бўлса керак деб ўйладим. Нега деганда, подъезд олдида бир хил атлас кўйлақдаги тўрт-беш қизалоқ нон ва туз ушлаб туришарди. Орқарокда бошқа одамлар ҳам тўпланишган эди.

Биз машинадан тушдик.

Жўрабек ака лапанглаганича бизга пешвоз югуриб келди.

У ҳаммамиз билан бир-бир кучоклашиб кўриша кетди. Менинг кулоғим остига эса нукул:

– Раҳмат, раҳмат, – дер эди.

Унинг қаттиқ ҳаяжонланаётганини пайқадим.

Энди қайси томонга юрамиз, дегандек бир-биримизга қараган эдик, Жўрабек ака Шукур акани қўлтиқлаб тикка нон-туз тутиб турган атлас кўйлақли қизалоқлар томон бошлади.

Улар ҳам нон-туз тутганча бир овоздан:

– Хуш келибсиз! – дейишди.

Шукур ака бироз хижолат чеккандек индамай нон-туз тотинган бўлди, ишқилиб, гаши келиб қолмасин-да, деган хавотирда менинг юрагим така-пука. Унинг ҳаракатларини биз ҳам такрорлаганимиздан кейин Жўрабек ака подъезд томон йўл бошлади, учинчими-тўртинчими қаватда турар экан, тавба, чиқа-чикқунча зиналарга чўғдек гилам тўшалган эди, ўзи шунақамикан десам, кейинчалик билишимча, Шукур аканинг келишига атай пойандоз ёздирган экан.

Ана-а, ҳафсала!

Жўрабек аканинг уйига кирдик.

Кенггина зал ўртасида ёнма-ён қўйилган хонтахталарга умумий қилиб дастурхон тўшалган, дастурхон устида йўқ нарсанинг ўзи йўқ эди, бир сўз билан айтганда, дастурхон жуда тўкис безатилган эди.

Шукур аканинг ҳурмати учун унинг ёнига чақирилган кўни-кўшни, таниш-билиш меҳмонлар сипо бўлиб туришарди.

Улар, ўтинг, ўтинг дейишиб, Шукур акани энг тўрға ўтказишди.

Шукур акани йиғилганларга таништиришнинг ҳожати бўлмади, колганлар аста-секин бир-бирлари билан танишиб олаверишди.

Оз-оздан арақ ҳам кўйилди.

– Айланайин, сиз Қашқадарёдан-а? – деб сўраб қолди Шукур ака бир маҳал Жўрабек акадан.

Мезбон сифатида пойгакда чўк тушиб ўтирган Жўрабек ака саволга жавоб бериш учун “дик” этиб ўрнидан тураётганди, Шукур ака кўли билан ишора қилиб:

– Э, ўтираверинг, – деди.

Жўрабек ака негадир терлаб-пишиб жойига ўтираркан:

– Ҳа, – деганича Шукур аканинг саволига калта жавоб қайтарди.

– Врачман денг?

– Шунақа... кардиология бўйича.

– Чехов ҳам врач бўлган, Булгаков ҳам, – деди Шукур ака нималарнидир эслагандек бўлиб. – Чехов – зўр ёзувчи. Бу беҳуда эмасдир, а? Объект барибир инсон-да. Санъат йўлида Леонардо да Винчи пластик анатомияга ҳам асос солганидан хабарингиз борми?

– Ҳа, – деди Жўрабек ака мураккаб савол тушиб қолишидан кўрққан талабадек бошини эгиб.

– У йигирма саккизта ўликни ёриб, инсон танасидаги толаларни ўрганганидан шундай фан келиб чиққан, – давом этди Шукур ака. – Демак, санъатда ҳам аниқлик лозим экан. Толстой бобо, ҳатто, санъатда фандагидан кўра кўпроқ аниқлик керак, деб айтган. Иннанкейин, у мусиқага ҳам жиддий қараган. Қадимги Хитойда ҳар қандай одамнинг кўлига мусиқа асбобини тутқазиб маън этилган деган, санъат турлари ичида мусиқа одамни тезда йўлдан чиқаради деган...

Рустам Абдуллаев бу гапларни дарҳол ўзига олиб:

– Шукур ака, бу гапларни мумтоз мусиқага нисбатан ҳам қўллаш мумкинми? – дея илмоқли савол ташлади.

Шукур ака Рустам акага бир муддат синовчан тикилиб турди-да:

– “Шохнома” да Барбад афсонаси борлигини биласиз-а? – деб сўради.

– Биламан, – деди ишонч билан Рустам ака. – У тарихий шахс бўлган, мусиқа асбоби яратган.

– Яшанг, – уни мақтади Шукур ака. – Шу Барбад ҳам ўша ясаган асбобини ўнглаб чалса тингловчилар йиғлашган-а, тескарисини чалганда тингловчилар қаҳ-қаҳ отиб кулаверишган-а... Шунақамиди ёки тескарисимиди?

– Ишқилиб, шунақа-да, – деди Рустам ака майда-чуйдаларига эътибор бериб ўтирмайлик дегандек.

– Ҳа, яшанг, – деди Шукур ака. – Кўряписизми, ўша Барбад деганингиз ҳам ўзи ясаган асбобини унақасига чалсаям, бунақасига чалсаям тингловчинини экстаз ҳолатга олиб кияпти... Бу яхшими? Уйлаб кўриш керак. Инсон мусиқа тинглаб калласини чайқаб ўтиргани билан унинг ёмон томони ҳам бор. Ёмон томони шуки, у ўзининг асл ҳолатини унутади. Мусиқа сеҳрлайди дейишади-ку... Бу гап ижобий эмас. Сеҳрлаб, фикрдан Мосуво этади, аллалайди – халқнинг илгари юриши учун эса фикрловчи, кучли одамлар керак...

– Меъёрида бўлса-чи? – деб сўради энди Рустам ака ўзини оқламоқчи бўлгандек.

– Албатта, меъёрида бўлгани дуруст, – деди Шукур ака. – Халқ ўзига зарурини олиши керак, лекин ўзига зарурини олар экан деб унга дуч келганини тикиштирамаслик керак. Унақада дид расво бўлади, – деганича Шукур ака энди бу гаплардан зериккандек яна Жўрабек ака томонга қараб: – Оғажон, Қашқадарёдан бўладиган бўлсангиз, қайси уруғдансиз? – деб сўради.

– Мен қарлукман, – деди ҳамон ҳаяжони босилмаган бўлса-да, фахрлангандек бўлиб Жўрабек ака.

Шукур ака антик давр одамани кўргандек Жўрабек акага бир зум ҳайрат билан тикилиб қолди.

Сўнгра ишонмагандек:

– Қарлуқман денг? – деб қайталаб сўради.

– Ҳа, қарлуқман, – деди Жўрабек ака ва Шукур ака бунақа уруғ борлигини эшитмаганмикан, деган гумонга борди, чоғи, – қарлуқлар... – дея энди тушунтира бошловди, Шукур ака:

– Тўхтанг, тўхтанг! – деб хитоб қилди.

Жўрабек ака ҳайрон бўлганича жимиди.

Шукур ака ўрнидан туриб, Жўрабек ака томонга кучоғини очди-да:

– Қани, бир келинг-чи, бағримга босай, – деди.

Бундай илтифотни кутмаган Жўрабек аканинг икки чаккасидан тер қуйилиб Шукур акага пешвоз келди. Унинг йўғон гавдасини Шукур ака бағрига босаркан, пешонасидан ўпиб:

– Ўзимнинг қарлуғимдан айланай! – деб қолди.

Бунақа бўлишини кутмаган эканми, Жўрабек ака тили тутилганича:

– Шукур ака, сиз ҳам қарлуқми? – деб сўради йўқотган акасини топиб олгандек юз-кўзлари чексиз қувончга тўлиб.

– О, оғажон, мен кўнғиротларданман, – деди Шукур ака, – лекин конимда барча туркий элатларнинг қони бор, – дея, яна ўз ўрнига жойлашиб олгач, қарлуқлар ҳақида сўзлай кетди. – Қарлуқлар давлат тузишган, Қарлуқ давлати, адашмасам, тўққизинчи аср ўрталаридамикан, Туркистон ерида пайдо бўлган-да... Унга қарлуқ туркийларидан бўлган Билга Қул Қодирхон асос солган, – Шукур ака нималарнидир ёдига туширмоқчи бўлгандек пешонасини тириштирди. – Ҳа, шунақа бўлган. Тарихда бу қорахонийлар аталиб кетган... “Қора” дегани “буюк”, “улуғ” маъносига келади-да, қарлуқ хонлари ўзларини “буюк ҳокон”, “улуғ ҳокон” номлари билан улуғлаб келганлар-да, қорахонийлар аталиб кетиши шунданмикан... Унгача, тўртинчи асрда ҳам қарлуқлар Иртиш дарёсининг юқори оқимларидан Ила дарёсининг ўрта ва қуйи оқимларигача бўлган катта ҳудудни эгаллашган, бунинг ичида Жунғория ва Тарбағатай минтақалари ҳам бўлган, қарлуқлар яна шу вақтларда Шарқий Туркистоннинг ғарбий қисмида, Фарғонада ва Тохаристонда ҳам жойлашган эдилар...

– Шунақа, оғажон, шунақа, – дея давом этди Шукур ака – энди, қолаверса, тилимиз ҳам қарлуқ-чигил диалекти асосида шаклланган. Қарлуқ-чигил диалекти сакқизинчи-тўққизинчи асрларда Еттисувда, Шарқий Туркистоннинг ғарбий қисмида, Сирдарёнинг ўрта оқимларида, Мовароуннаҳрда кенг тарқалган... Хо-ош, оғажон, бу тил қорахонийлар давлатининг асосий тили бўлган. Қарлуқ-чигил, ўғуз ва қипчоқ... мана, туркий тилнинг мавжуд бўлган уч йирик диалекти...

Бу гаплар Жўрабек акани ниҳоятда фахрлантириб-ғурурлантириб юборди. Энди у боши осмонга етганча елиб-югуриб хизмат қилар, бир зум кўним топиб ўтирса, ўзини гуноҳкор ҳис этаётгандек эди.

Шукур Холмирзаев шунақа эди.

У туркий қавмлар тарихига оид жуда кенг маълумотларга эга бўлишига қарамай, янгиларини қидириб юрар, бу тарих изларини антропологик жиҳатдан одамларнинг юзларидан, қош-кўзларидан қидирар, чоғиштирар, ўз фикрлари тасдиғини топган чоғларда ёш боладек қувониб кетар эди.

Мана, унинг “Кўк денгиз” ҳикоясидан тингланг:

“Унинг айтишича, топишмоқ, яъни “табышқак” – Олтой халқ оғзаки ижодининг “калити” экан. Чунки топишмоқларда Олтой элининг, яъни, қадимдан то яқин-яқинларгача овчилик ва чорвачилик билан шуғулланиб келган элнинг энг ибтидоий – “яширин тили” тўла-тўқис аке этаркан. Илло, олтойликлар атроф-муҳит – ўрмон, сув, ҳайвонлар ва паррандаларнинг

шубҳасиз Руҳи бор, лекин Руҳлар кўзга кўринмайди, уларни сира-сира ғазаблантирмаслик керак, Руҳлар ранжиса – халқ оч қолади, яъни ов барор олмайди, рўзгордан – “ўчоқ”дан файз-барака кўтарилади деб ишонишар экан. Ана шунинг учун улар қадим-қадимдан табиат бобида “эзоп тили”га ўхшаш – яширин лаҳжада гапиришиб келишар экан, бунинг маъноси шулки, биронта жониворниям асл номи билан аташмас экан... Масалан, “илон-йилон”ни – “қамчи, қайиш”, “бўри-бору”ни – “кўк ит, узун куйрук”, дейишаркан.

Умрзоқ ака шундай мисолларни айтар экан, менинг юрагим гурс-гурс уриб, жуда тўлқинланиб кетдим: ҳе, ёшлигимизни эслайман.

“Бўри”ни – “жондор” деб аташарди бизда. “Илон” – “арғамчи”, “айиқ”ни – “полвон”...

Айниқса, тунлари булардан бирининг ҳам номи тилга олинмас эди”.

Шу тариқа ёзувчи китобхоннинг ҳам эсига нималарнидир солиб қўяди, унинг даъвати тахминан шундай: “Ҳо-ой, эслаб кўр, сабийлигингни эсла, болалигингни эсла... яккатом уйлардаги урф-удумларни ёдингга тушир – улар сенинг кимлигингни, қаерданлигингни, туб ўзагингни ёдингга солажак... сен улардан узоқлашма, маданият ҳам шу, маънавият ҳам шу, маърифат ҳам шу, узоқлашдингми, ўзингни, ўзлигингни йўқотажаксан, бу чексиз оламда муаллақ қолажаксан, юзсиз қолажаксан, оламга юз кўрсатолмаяжаксан...”

У шуни айтишдан чарчамайди.

“Кўк денгиз”да яна шундай сатрларни ўқийсиз:

“Дарвоқе, Олтойда яқингача келинлар куёвдан тортиб, унинг қариндош-уруғларигача – барини ҳам номи билан чақирмас экан...”

Вой, улар билан ўзимизнинг орамизда қандай яқинлик-қариндошлик бор-а!

Туркий деганлариям шудир”.

Шундай самимий, дилга яқин ҳамсуҳбат топилганидан беихтиёр суюниб кетганча бош ирғаб:

– Шу-шу, шунинг ўзгинаси! – деб юборганингизни пайқамай қоласиз.

Кейин ҳаяжонингизни босиб ўйлай-фикрлай бошлайсиз ва яна ундан миннатдор бўласиз: туркий деганлари айнан шу, турли ирмоқларда юксак тоғлардан оқиб тушган, канорасиз кенгликларда дайдибадал шамолдек кезган буюк элатнинг дунё кенгликларига сочилган уруғ-тармоқлари шу, дейсиз ич-ичингиздан бостириб келаётган қандайдир тўлқиннинг таъсирида кўзларингиз ёшланиб.

Шукур Холмирзаевнинг барча асарлари умумтурк адабиётининг энг юксак намуналари эканига шубҳа йўқ, фақат бу асарлар туркий тилда сўзлашувчи дунё халқларига ҳали етиб бормади, етиб борса, улар ёзувчи яратган қахрамонлар орқали ўз уруғ-қаёшларини, яқинларини, қондошларини дарҳол таниб, топиб оладилар.

Шукур Холмирзаев феномени ҳали кўриқлигича очилмай турибди.

Гап унинг асарлари ҳақида илмий ишлар ёзишу илмий унвонлар ёқлаб олишда ҳам эмас. Ҳамма гап уни Шах ва Ижодкор сифатида идрок эта олишда: шундагина уни барпо этган Муҳит ва уни муттасил тўлғоққа солган Дард сир-асрорлари намоён бўлади. Унинг нималар қилганини кўпчилик билади ёки жила қурса, шуни биламан, деб ўйлашади, лекин энди унинг бизга нималар берганини ўйлашимиз ва мисқол-мисқоллаб ўлчаб олаверишимиз керак, шунда у қолдирган хазинадан кўни-кўнжимиз тўлиб-тошиб кетади, бу бойлик онгу тафаккуримизни ўзгартиради, қалбимизни янгилайди, турмуш ташвишларидан эгик қаддимизни кўтаради, елкаларимизни юксалтиради – у сахий, унинг қолдирган мероси барчага етади, фақат хазина ёнидан билмай ўтиб кетиб қолмасангиз бас.

Шукур Холмирзаев қолдирган улкан хазинанинг эшик-дарвозалари ҳам

сон-саноксиздир. Шундай эшиклардан бирининг тепасига зарҳал ҳарфлар билан ёзилган “Ўзбек характери” деган ёзувни ўқидим. Эшик ортида дунёларга тенгсиз зумраду забаржадлар, олмосу ёқутлар борлигини айтишди.

Ботир чўпон бир оғиз сўз айтса улар дувва-дувва тўкилар экан.

Ботир чўпоннинг хотини бир оғиз бир нима деса улар тинимсиз ёғилар экан.

Чунки, уларнинг бағрида чексиз дунё бор экан...

Бу эшикдан кирганларнинг қулоғига гўё олис-олислардан келаётгандек туюлса-да, бироқ яқингинадан шундай сўзлар уриларкан, уларни ҳайкириб айтса ҳам бўларкан, уларни шивирлаб айтса ҳам бўларкан.

Бу абадий барҳаёт инсоннинг сўзлари, бу Шукур аканинг овози эди:

“Хўш, бу ерда нимани кўрдинг, нима хулосага келдинг, деб сўрарсиз?”

Мен бу ерда... оддий-жайдари, содда ўзбекнинг кенглиги, тўпорилигини кўрдим.

Ишонасизми, автобусга ўтирганимдан кейин совуқ ойнадан лайлакқорга қараб йиғлар эдим: ана шу ўзбекларнинг бағри кенглиги учун, не-не қийинчиликларга, фақирликка қарамай, феъли тор бўлмаган, ажиб-афсонавий меҳмондўстлиги инстинкт каби мавжуд қолгани учун... ичимда, ич-ичимдан қувониб йиғлардим”.

Инсоният олға интилмоқда.

Дунё олға интилмоқда.

“Дон Кихот”ни ҳамон фахрланиб қўлтиқлаб юрган оврўполик талаба космос орбитасига ўзининг муъжаз кемасини юбориб, тафаккурнинг янги босқичларига кўтариларкан, бунинг учун тасаввурини бойитган боёқиш ламанчлик идальгодан чексиз миннатдор бўлаётганини яшириб ўтирмай дунёга жар солади.

Келажак уфқларига порлоқ кўзларини қадаб қувонаётган бизнинг бахтиёр талабамиз ҳам фақат олға боқмасдан, бир-бир ортга назар ташласа, Уста қолдирган хазинанинг сон-саноксиз эшикларига нигоҳи тушади. У ҳам астойдил истаса, бу эшиклар ортида идальгоникидан кам бўлмаган сир-синаотлар яширинганига гувоҳ бўлса, ажабмас.

Бу хазинанинг бошқача дафиналардан фарқи шундаки, у ҳеч қачон тугамайди, ўзбек деган миллат бор экан, бугун бўлмаса эртага – йиллар ва асрлар оша ҳам унга бўлган эҳтиёж тобора ошгандан- ошаверади.

Жўрабек аканикида зиёфат алламаҳалгача давом этди.

Кетар чоғимизда мезбон Шукур аканинг елкасига тўн ёпиб, ҳали мактаб ўқувчилари бўлган паст-баланд болаларини унинг қаршисига қатор тизиб қўйди-да:

– Шукур ака, шуларнинг оғзига бир-бир туфланг, – деди.

Бу гапдан Шукур ака кулди.

Кейин рад маъносида бошини қимирлатиб, қўлини дуога очди:

– Қани, сизларга ҳамиша улуғ ота-боболаримизнинг руҳлари мадаккор бўлсин, – деди.

Йиғилганлар юзларига кафт тортиб:

– Илоҳи, омин! – дея ўзлари севган ёзувчининг айтганлари келишини Яратгандан сидқидилдан сўрашди.

Рустам ака яна рулга ўтирди.

Шукур акани Дўрмонга олиб бориш керак эди.

Шукур аканинг кайфияти соз, қиттай-қиттай таъсирида сархуш ҳам бўлгани учун димоғида аллақандай куйни хиргойи қила бошлади.

Рустам ака биз томонга ўгирилиб:

– Акамнинг ўзлари ҳам ашулага ўтиб олдилар-ку, – дея киноя қилди.

Бу гапдан Шукур ака бошини ортга ташлаб қаҳ-қаҳ урганча қуларкан:

– Э, ўлманг-э сиз! – дея Рустам аканинг тиззасига шапатилаб уриб қўйди.

Жўрабек аканинг ёзувчидан дуо олган фарзандлари ҳозир улғайишиб,

яхши жойларда ишлашади. Улар қаерда бўлишмасин, уйларида бўлиб ўтган ўша учрашувни, ўша кунги гап-сўзларни дилларида сақлаб, ғурур-ла айтиб юришаркан.

* * *

Шукур Бурхонни касалхонага кўргани бордим.

У киши ғалати машғулот билан банд эди: стол тортмасини тортиб очиб унга бироз қараб турар, кейин яна ёпиб кўяр эди.

Кириб бориб саломлашгач:

– Нима қияпсиз, Шукур ака? – деб сўрадим.

Шукур Бурхон тортмани яна ўзига тортиб очди, тортмада “ТУ-34” сигарета қутиси ётар, бошқа ҳеч вако йўқ эди.

– Дўхтирлар сигарет чекишни маън қилишган, – деди у хўрсинганча тортмани яна ёпар экан, кейин сигарет ҳақидаги хаёлни чалғитмоқчи бўлгандек, – Абдулла Орипов менга “Қаландар” деган асар ёзиб бермоқчийди, – деди.

Мен индамадим.

– Бизда яхши драматурглар йўқ... Шайхзода бошқа эди, – деди-ю, тўсатдан нимадир эсига тушиб, – анави Шукур Холмирзаев деган қаерда юрибди, талантли бола эди, – деди.

Кун ўтиб, мен Шукур Бурхоннинг гапини Шукур Холмирзаевга етказдим.

Шукур Холмирзаев нимадир эсламоқчи бўлгандек хаёл сурганча:

“Талабаликда мен Гамлетни ўйнаганман, – деди. – Шукур Бурхон ўйнатган... У одам ҳақида ёзганман. Кейин анча узилишиб қолдик. Бир куни Фарход Мусажонов иккаламиз хабар олгани борсак, Шукур Бурхон соқол олаётган экан, салом бериб, аҳвол сўрамоқчи бўлсам, ўгирилиб:

– Шукурмисан? – деб сўради.

У кишининг салобатли овозидан юрагимга титроқ киргандай бўлиб, базўр:

– Ҳа, – дея олдим, холос.

Шукур Бурхон соқол олишдан бир зум тўхтаб хохолоб кула бошлади-да, кейин:

– Сен сўраганингдан буён дурустман, – дея яна соқол қиртишлашда давом этди.

Фарход Мусажоновнинг енгидан тортдим, билдирмай чиқиб кетдик. Сўрадим-я?

* * *

Ёз бошларида Максим Горький (ҳозирги “Буюк ипак йўли”) метро бекатидан Дўрмон ёзувчилар боғи томонга кетадиган автобусни мўлжаллаб ташқарига чиққан заҳотиёқ Шукур акага кўзим тушди.

У эллик қадамча нарида, автобус бекатида турарди.

Унинг бошида ўша машҳур оқ шляпаси, қўлида каттакон сумка бор эди. Лекин, ҳаммадан ҳам антиқаси – кўйлаги эди. У аллақанақа қизғиш-сарикқа мойил катта-катта катакли куйлак кийиб олган, куйлак ёқалари ҳам варрак қулоғидай узун-узун эди.

Мен Шукур акага яқинлашиб, салом бердим.

Шукур ака ўгирилиб, саломимга алик оларкан:

– Э, ўзингизмисиз? – деди юз-кўзларига табассум югуриб.

– Сизни танимабман, – дедим атай.

– Ие, нега?

– Анави италян актёри Челентано бор-ку... ўшамикан деб ўйлабман.

Шукур ака қаттиқ-қаттиқ кулди.

Кейин куйлагига ишора қилиб:

– Қалай? – деб сўради.

– Шунга айтяпман-да.

– Олтмишинчи йилларнинг кўйлаги бу, – Шукур ака бармоқлари билан енгини ушлаб кўйиб, – сифатини қаранг, – деди, – янгигина турган экан, кийиб олдим.

Кўйлак Шукур акага жуда мос эди.

– Жуда ярашибди, – дедим ҳавасим келиб, кейин фикримни айтдим, – умуман сизга ҳар қанақа кийим ҳам ярашаверади, а, Шукур ака?

Шукур ака мени энди кўраётгандек афтимга тикилиб турди-да:

– Усмон ҳам менга шунақа дейди, – деди шоир Усмон Азимни назарда тутиб.

Кейин:

– Ҳожиакбар Шайхов Туркияга борган экан, менга бир жуфт туфли келтирибди, – деди. – Жуда пишиқ, қимматбаҳо туфлилар экан... Бир-икки кийдиму тагин яна ўзимнинг эски туфлимга қайтдим.

– Нега?

– Мен кийиб юрган туфлининг пошнаси баландроқ эди, шунга ўрганиб қолган эканман-да, – дея айёрона жилмайганча кўшиб кўйди. – Ўзи, биласиз-ку, пакана одамларни ҳам унчалик жиним суймайди.

– Сизга билинмасди-ку, Шукур ака.

– Биладан, лекин барибир ҳам қандайдир чўкиб қолгандай бўлдим-да, э кўй-э, дедим.

– Бир-ярим кийиб юрсангиз, аста-секин уларгаям кўникасиз.

Шукур ака кифт қисиб кўйди.

Шу чоқ автобус келиб қолди.

Автобуга чикдик.

Манзилга етишимизга ҳали бор эди.

Шукур ака икки-уч бекат олдин:

– Тушамиз, – деди.

Мен ҳайрон бўлиб:

– Нега? – деб сўрадим.

– Тушаверинг, гап бор, – деди Шукур ака.

Мен у кишига эргшиб автобусдан тушдим-у, нима гап экан, дегандек Шукур акага қарадим.

– Яёв кетамиз, – деди Шукур ака.

Мен у кишининг сумкасини қўлидан олмоқчи бўлган эдим, унамади.

– Кўяверинг, – деди.

Шукур ака бир-бирига ёндош қурилган ҳовлилар орасидан, девор ора-лаб ўтган чап томондаги йўлакчага бурилди. Пича юрганзимздан кейин буғдойзорга чиқиб қолдик. Буғдой бошоқлари етилган бўлса-да, ҳаммаёқ бирдек сариқ тусга кириб улгурмаганди.

– Мана шу буғдойзорни кесиб ўтамиз, – деди Шукур ака.

Мен иккиланиб:

– Йўл бормикан? – деб сўрадим.

– Сиз юраверинг, – деди Шукур ака. – Мен ўзимга мана шу буғдойзорнинг ўртасидан ёлғизоёқ йўл очиб олганман. Буни ўзимдан бошқа ҳеч ким билмайди. Айтганим ҳам, кўрсатганим ҳам йўқ. Мана, энди сиз билиб кўйинг. Бошқаларга айтиб юрманг, фойдаси йўқ, барибир бизнинг йўлимиздан ҳеч ким юрмайди. Юргиси келсаям, буни эплашолмайди, буғдойзорни пайхон қилиб юборишади.

Шундай деб, Шукур ака йўл бошлади.

Буғдойзорга кираётганимизда Шукур ака:

– Сиз менинг изимдан қадам-бақадам юринг, – дея оғохлантираркан, буғдойзор ўртасида баландроқ бўлиб ўсиб турган қандайдир ўсимликни

кўрсатиб, – анави кавракни кўряпсизми, шуни мўлжал олиб борамиз, – деди.

Мен буғдой пояларини топтамаслик ташвишида эдим.

Болалик чоғларимиздан бошлаб ердан уруғ униб майсалар қийик тилларини чиқаришдими, бас, у ерга кадам босиш ҳам, мол ҳайдаш ҳам гуноҳ эканлигини билардик. Энг кўп эшитган ривоятларимиз ҳам нон ва ризк ҳақида бўларди. Тўғри, баъзан чек-чегарасиз туюлган буғдойзорларни оралаб ўтган йўллар ҳам бўлади. Бироқ ҳозир Шукур ака бошлаган жойда унақа йўл йўқ эди, даламиям нариги томони кўриниб турарди.

Мен Шукур аканинг айтганини қилишга уриниб, унинг ортидан кета бошладим. Шукур ака баъзан тиканларни четлаб, баъзан ҳатлаб-ҳатлаб ўзигагина маълум бўлган ёлғизоёқ йўлдан юриб борарди. Мен томонга ўгирилиб ҳам қўймасди, сўз ҳам қотмасди – ортидан эргашиб бораётганим ёдидан кўтарилиб кетгандек эди. Зотан, ҳозир ҳам ўша лаҳзаларни ўйлаб тасаввур этиб ўтирарканман, ўша буғдойзор оралаб ёлғизоёқ йўл ўтганини Шукур акадан бошқа анча-мунча одам ажрим қилиб олиши ниҳоятда мушкул эканлигига қайта-қайта амин бўламан.

Унинг ҳатти-ҳаракатлари бадий тафаккурига мос эди.

Унинг бадий тафаккури ғайритабiiй тарзда барча нарсани идрок этиб, камраб ола биларди.

Унинг қалби, онги-тафаккури заррабин каби ишларди.

Унинг сергак нигоҳидан ҳеч нарса четда қолмасди.

Бироқ у шунчаки кузатувчи эмас эди.

Унинг қалбидаги она еримизга, элимизга, урф-удумларимизга, ўтмишимизга бўлган чексиз меҳр-муҳаббат унга нарса-буюмларни сеҳрга буркаб кўрсатар эди.

Унинг нигоҳида ҳамма нарса сеҳрли эди.

Шу сабабли, у оддий кузатувчи бўлмагани каби оддий тасвирловчи ҳам эмас эди. У ҳақиқий маънодаги ижодкор эди. Унинг қалами сеҳри билан қум босган тепаликлар Қушонлар даврининг гавжум шаҳарларига айланар, қадим ғорларда йўл-йўлақай учрайдиган илон-чаёнлардан ҳам ҳайикмай у тагкурсиларни пайпаслаб топар, бу тагкурсилар устида ҳаёлан азамат устунларни тиклар, устунлар оралаб юрган аждодларимизнинг шарпаларини илғай оларди... Уларнинг суҳбатларига қулоқ тутарди, уларнинг тилидаги жозиб садолар маъносини илғарди. Чунки у ўзини ўша олис ўтмишга ҳам дахлдор санарди, унинг унутилиб кетмаслигига ўзини масъул санарди.

“Бу қандай ёзувлар экан? Ҳа-а, буниси қўшон ёзуви бўлса керак, ҳарфлари китобларда кўрганимдек: бир-бирига уланиб кетган “о”ларга ўхшайди. Анави ёзув санскрит бўлса керак. Униси араб ёзуви. Уткинчилар қолдирган бу ёзувларни, шубҳасиз. Ғорнинг бу тешигидан тепага чиқиб олдим. Ғалати ҳолда эдим, шод бўлиб шод эмас, ғамгин бўлиб ғамгин эмас... Чамаси, мен асрлар давомида тараққий қилган антик санъатимни оқибатда бадавiiй лашкарлар топтаб, йўқ даражага келтирганини ўйлаб, ғижинар эдим. Лекин айни чоқда санъатпараст халқим кейинчалик фотиҳларнинг тазйиқига ҳам қарамай, ўзи яратган қошоналари, тилсиз-забонсиз геометрик чизиқлар, бўёқлар ўйинида ўз қалбини изҳор қилиб қолдиргани кўнглимга тасалли берарди.”

Шундай эса-да, у ҳамон тасалли тополмасди.

Унинг қалб замини мана шу буғдойзор ястаниб ётган замин каби сарҳоватли эса-да, у ҳамон тасалли тополмасди. Чунки унда истак ва талаб кучли эди. У ўзи кўраётганларини истагидаги ва талабидаги манзаралар билан чоғиштиришга-да кўрқар эди, шунинг учун изтироб чекарди, шунинг учун тонларни бедор оқартирарди, унинг нигоҳидан: “Биродарлар, бунақа бўлмайди ахир, қўйсангиз-чи, ўзингизга бир боқсангиз-чи, қандай аҳволга тушганингизни кўрмайсизми?” каби маъноларни уқиб олиш қийин эмасди.

Ҳазрат Алишер Навоий:

*Табиатда ҳар неки одат бўлур,
Чу эскирди одат табиат бўлур, –*

дея лутф этганлари ёдингиздадир?

Ёзувчи сифатида инсон характери кўрсатишни юксак аъмолга айлантирган Шукур Холмирзаев бу характерлар орасида ўзини йўқотмас, у ёки бунисига ён босишни ҳаёлига келтирмас, ҳаёт ҳақиқатлари барчанинг сарагини саракка, пучагини пучакка ажратиб ташлашини теран англади. Шу сабабли, унда ҳаёт ҳақиқатларини бўямасдан-бежамасдан кўрсата олиш санъати инстинкт каби шакланган эдики, бу ҳақиқатларни ўйлаб топиб бўлмас, уни ҳаётнинг ичидан олишга тўғри келарди.

Бу ҳақиқатлар қанақа?

Уларни қайси пучмоқлардан излаш ижодкор учун ўнғай бўларкан?

Бу каби саволларга дабдурустдан жавоб бериш мушкул. Бу саволларнинг жавоби ижодкор ҳар лаҳзани сантимиба-сантим кашф этиш жараёни билан чамбарчас боғлиқдир. Ижодкор учун ҳар лаҳзанинг йўқолишида ҳамиша иккита катта йўқотиш: шу лаҳзанинг ўз ўлими ва милён йилларнинг сўнгги нафаси ҳавога учиши хавф-хатари туради. Бу лаҳза абадиятга дахлдордир, абадиятнинг давоми, абадиятнинг барқарорлиги шу лаҳзада мужассамдир.

Бу абадиятни ижодкоргина кашф эта олади.

Бу Шукур Холмирзаевнинг сермашаққат меҳнати кашфиётидир.

Ёзувчи йигирма ёшидан бошлаб умрининг охиригача кечган бирор лаҳзани қочириб юбормади, лаҳзаларга мазмун бахш этди, уқдирди, қийнади-қистади – уларни абадиятга дахлдор қилди. Энди бу лаҳзалар абадият юксакликларида ёзувчи шаънига шоён олқишлар ёғдиришади, ўлмас руҳ шавкати абадият тонглари мунавварлаштираётганига гувоҳ бўлишади – бошқаларга бирровгина насиб этган саодатга Уста қайта-қайта ноил бўлаётганини кўриб чапак чалишади.

Шукур ака ўзи мўлжал олган буғдойзор ўртасидаги кавракка етиб келганда тўхтади.

Ортига ўгирилиб:

– Келяпсизми? – деб сўради.

– Ҳа.

У ҳузурланганча чуқур-чуқур нафас олиб, теварак-атрофга тўймаётгандек боқди. Ҳаво тоза. Бўстонлик томондаги қир-адирлар ортида тоғлар яққол кўриниб турарди. Шукур ака ўша томонларга қараганча:

– Тоғ этакларидаги адирларда ўсган буғдойзорлар орасида бўтакўз кўп бўлади, – деди.

Мен теварак-атрофга аланглаб, шунчаки нимадир дейиш учун:

– Бу ерда бўтакўзга кўзим тушмади, – дедим.

– Бу ерда экин алмашлаб экилади-да, – тушунтирди Шукур ака. – Ўтган йили пахта экилган, бу йил буғдой... Айрим ўт-ўланларнинг уруғлари буғдой уруғига илашиб келиб қолмаса, пахта жониворга сепиладиган дори ҳар қандай ёввойи ўтни илдиз-пилдизи билан қуришиб юборади... Мана, оқтикан, кўктикан деганларни бу ерларда излаб ҳам тополмайсиз...

– Каврак бор экан-ку, – дедим.

– Бу адашиб келиб, тасодифан жон сақлаб қолган, – деди Шукур ака.

Мен унга "Ёввойи гул" деган ҳикоясини эслатмоқчи эдим, лекин нимадир бўлиб чалғидим.

– Кетдик, – деди Шукур ака. – Энди, хў-ўв, анави йўл четидаги қатор тутларни кўряпсизми, ўшаларнинг ўртадагисини мўлжалга оламиз.

– Елғизоёқ йўлингизни тикка далабокқа олиб чиқадиган қилиб солмаган экансиз-да, – дедим буғдойзорни кесиб чиққанимиздан кейин ҳам анча йўл юришимиз кераклигини назарда тутиб.

Шукур ака менга бир қараб қўйди-да, нимадир демоқчи бўлди ва лозим топмади, шекилли, индамай йўл бошлади.

Кўп ўтмай биз буғдойзордан тутзорга чиқиб олдик. Гарчи, буғдойзор оралаб ярим соатдан ортиқ йўл юрмаган бўлсак-да, катта йўлга чиққанда мен тўсатдан бошқа дунёга келиб қолгандек бўлдим. Инсон ҳиссиётлари беқарорлиги туфайли унутишга маҳкум, озгина туртки билан Лев Толстой далада қариқиз ўсимлигини учратиб, унинг чайирлигига гувоҳ бўлганда дунёга машҳур асари “Ҳожимурод”ни ёзгани каби онг остида кўмилиб ётган нималарнидир кўзгаш учун бот-бот мана шундай ўзига хос тарздаги нарсаларни ўйлаб топиш ёзувчининг эҳтиёжига айланиб қолгандек туюлганди ўшанда менга. Кейинчалик мен ҳарчанд уринмайин, бу буғдойзорга, ўша ёлғизоёқ йўлга танҳо ўзим буғдойзорни пайхон қилиб қўйишдан кўрқиб киришга ҳайиққан эдим. Қолаверса, у йўлнинг қаердан бошланиб, қаерда тугадини ҳам билмас эдим.

Катта йўлга чиққанимизда кўндаланг тушган поезд йўлни кесиб биз томонга яқинлашиб келаётган эшакаравани кўрдик. Эшакаравада ўн-ўн икки ёшлардаги учта қора-қура бола бор эди. Улардан бири қўлидаги хипчин билан ахён-ахёнда аравани тортиб бораётган эшакнинг сағрисига уриб-уриб кўяр, қолган иккитаси орқада ўтирволиб қандайдир ашулани хиргойи қилишарди.

Улардан бири Шукур акани кўриб қолиб қўлини олдинга чўзганча қандайдир фавқулодда ҳодисага дуч келгандек:

– Ана-а, ёзувчи амаки! – дея қичқириб қолди.

Олдиндагиси эшак жиловини тортиб аравани тўхтатаркан:

– Аравамизга яна минасизми, амаки? – дея сўради илтижо қилаётгандек.

Унинг сўзидан англадимки, Шукур ака болаларга нотаниш эмас, қачонлардир аравага миниб танишишга, наинки танишишга, бу жужуквойларнинг тоза қалбларидан жой олишга улгурган эди.

– Биз икки кишимиз, – деди Шукур ака ғоят муҳим нарса устида сўз кетаётгандек ўта жиддийлик билан.

– Майли, майли! – чувиллашди орқадаги болалар. – Биз тушамиз, сизлар миниб олинглар.

Шундай деб, улар аравадан сакраб тушишди.

Шукур ака менга қаради.

Бундай вазиятда қандай йўл тутиш кераклигини билмаганим учун мен ўзимни бошқа ёқларни томоша қилаётгандек кўрсатдим.

– Бунақаси кетмайди, – деди Шукур ака. – Навбатма-навбат минадиган бўлсак аравага чиқишим мумкин.

Болалар “ёзувчи амаки”нинг фикридан айниб қолишидан кўрқигандек, бу таклифга дарҳол рози бўлишди.

Шукур ака аввал қўлидаги сумкасини аравага ташлади.

Сўнгра ўзи чиқиб ўтираркан, пастдаги болаларга:

– Энди бирорталарингиз бу ёққа чиқинглар, – дея ўз ёнидан жой кўрсатди.

Болалар нақд бўлиб турган бахтдан бенасиб қолмаслик учун имкониятни бой бермай аравага тирмашишди ва улардан чаққонроғи аввалроқ чиқиб, Шукур ака кўрсатган жойни ишғол қилди.

Иккинчи бола бироз мулзам бўлганча индамай пастга қайтиб тушди. Чамаси, у ҳам бунақа вазиятда Шукур аканинг олдида таллашиб-тортишиш бефойда эканлигини яхши англаган бўлса керак.

Йўл ярмига етганда биз ўрин алмашдик.

Шукур ака ортиқча мулозаматни ёқтирмасди.

Дўрмон далабоғига озгина йўл қолганда болалар аравани ўнг томонга буришди, улар ўт олиб келиш учун кетишаётган экан.

Биз улар билан хайрлашиб, ижод уйи томон кетдик.

Бу ижод уйига собиқ иттифокнинг, республикамизнинг турли бурчакларидан шоир-ёзувчилар келишар, улар орасида катта ижодкорлардан тортиб хаваскор қаламкашларгача бўлар эди. Четдан келганлар Ўзбекистонда шоир-ёзувчилар учун яратиб қўйилган бундай шарт-шароитларга қойил қолишиб, мамнун бўлишар, адабиётимиз ва ундаги янгиликлар билан кизиқишиб, ўнг келганда ўз тилларига таржималар ҳам қилишарди.

Шукур ака уч қаватли ижод уйининг учинчи қаватидаги энг бурчакдаги хонада одатдаги муқимбойлигини давом эттирарди. Назаримда, бу ерга ташриф буюрадиганларнинг қўпчилиги унинг катта ёзувчилигини билиб хурматини жойига қўйишар, билмасликка олганлари ҳам ичдан тан беришларини пайқаш қийин эмасди.

Айниқса, далабоғ раҳбари Сергей ака деган киши, ўзи ёзармиди-ёзмасмиди, билмадиму қўлига қалам ушлаган зот борки, авлиёдек хурмат қиларди. Боғда етиштириладиган сархил меваларни дастурхонга пешмапеш тортиб туришидан ташқари, Шукур Холмирзаевга ўхшаган таъби инжа шоир-ёзувчиларнинг хоналарига билдирмайгина боғда ўстирилган гуллардан гулдаста саралаб гулдонга солдириб қўяр, бу ҳам ижодий ишга кўмак беришига ишонарди.

Яхши одам эди-да, Сергей ака!

Тўй-ҳашамларга бораётганда “РАФ” русумидаги машинани эшик оғзига кўндаланг қўйдирганча, бу ердагиларни ўзи бир-бир хабарлаб чиқарди.

У ҳам Шукур аканинг кайфияти-руҳиятини яхши англар, халақит бериш лозим бўлмаган вақтларда унга яқинлашмасди ҳам.

Шукур аканинг ўзи ҳам кўнгли биров билан ўтиришни қўмсаганида сал иккиланиб, тортингандай бўлиб, назокатни қўлдан бой бермай таклифини айтарди.

Аксинча бўлганида Шукур ака бемаврид таклифларни бир оғиз:

– Рўзаман! – деган сўз билан рад қилиб қўя қоларди.

Унга, чамаси, ижод қиялман, деб айтиш ноқулай туюлган бўлса керак.

Умуман олганда, Шукур ака ёзмаган пайтларида табиат, овчилик сингари мавзуларда кўпроқ сўзлашни ёқтирарди.

Ахён-ахёндагина ўз ишларидан хабардор қилмаса, аксарият ҳолларда унинг қандай асар устида ишлаётганини билиб бўлмасди. Назаримда, у профессионал сифатида то асар тугагунча ҳам нималардандир хавфсираб турганга ўхшарди. У ўзи қандай асар яхши-ю, қандай асар мундайроқлигини жуда яхши ажрим қила олгани учун ҳам ўз фикрида собит тура оларди: сохта мақтовлару палапартиш таҳлилларга шу сабабли у эҳтиёжманд эмасди, асар конъюктура маҳсули эмас, қалб эҳтиёжи эканлиги унга яхши маълум эди.

Ҳозир ҳам болалар билан хайрлашиб, ижод уйи томон йўл оларканмиз, у туйқусдан хаёли бошқа ёқларга кетгандек бўлиб жимиб қолди.

Ижод уйига етиб келиб, тепага қўтариладиган зинапоя олдида бир зум тўхтади-да:

– Янги асаримнинг номи “Динозавр” бўлади, – деди ўз-ўзидан.

Рости гап, ўшанда бу ном менга жуда ғалати туюлган, хаёлимдан турлитуман тахминий мавзуларнинг шарпалари изғиб ўтиб кетганди.

– Нима ҳақда? – дея сўрашга журъат этдим.

– Динозаврлар йўқолиб кетганига аллақанча замонлар бўлган, лекин қуртлар ҳамон яшаяпти, – деди Шукур ака яшириб ўтирмай. – Инсоният ҳаётида ҳам шундай... Катта ҳиссиётларга қараганда майда туйғулар яшовчан бўлади. Улкан шахслар яшаш санъатидан хабарсиз бўлганликлари учун ёлғизлик комида ўзлари билан ўзлари курашиб ҳалокатга учрайдилар, қолганлар бемалол яшайверишади еб-ичиб, уларнинг ҳеч нарса билан ишлари бўлмайди. Нега шундай?

Бу гап мени лол қолдирди.

Беихтиёр болаликда эшитганим бир ривоят ёдимга тушди: эмишки, Одам Ато ва Момо Ҳаво замонларида одамлар жуда улкан гавдали бўлишган эмиш, Одам Атонинг бўйлари ҳам жуда баланд бўлган эмиш. Бора-бора одамларнинг жуссалари майдалашиб, ахийри, қиёмат-қойим замонида улар шувоқ шохларида ўтиришар эмиш.

Халқ оғзидаги бу юримсак ривоятнинг мазмун-моҳияти Шукур аканинг гапидан сўнг очиқ-ойдин аёнлашгандек бўлди. Демак, халқ бу ривоятни беҳуда тўқимаган экан-да. Унга катта рамзий маъно юклаган экан, бу тилсим экан – мана, халқ ёзувчиси Шукур Холмирзаев бу тилсимнинг калитини қўлда ушлаб турибди.

Бу тасодифми?

Балки шундайдир.

Аммо бу тасодифда қонуният мавжуддир. Халқ ичидан чиққан, онгу шуурининг қат-қатларига халқ бадий тафаккурининг шуълалари табиий тарзда йўғрилиб кетган ижодкоргина шу асно юксалади, унинг мустаҳкам илдизларидан оққан оби ҳаёт шу асно тепага интилиб мева тугади.

Шукур ака индамай зиналардан юқорилай бошлади.

У киши негадир тўғри юрмай, аввал ўнг оёғини зинага кўндаланг қўйиб ёни билан юраётгандек бўлиб тепага чиқарди.

Бир гал бунинг сабабини сўраганимда:

– Тоғ чўққисига шундай чиқилади, – деганди. – Негаки, тепага чиқаётганда бир оёғингиз ҳамиша таянч бўлиб туриши керак, кулаб кетгудай бўлсангиз у сизни суяб қолади, кейин бунақа юрганда одам чарчамайди...

Мен унга Фридрих Нитшенинг “Зардушт таваллоси” китобидаги “Чўққининг ўзи эмас, унгача босиб ўтилган йўл муҳим” мазмунидаги гапини эслатган эдим, Шукур ака:

– Улар шунақа дейишади, – деди ўзини қандайдир ажратиб кўрсатганча. – Биз учун бошқача... Чўққи албатта муҳим. У – мақсад, йўл – восита.

* * *

Эшикни тақиллатиб, хонамга кириб келди.

Мен бекорчиликдан зерикиб Лев Толстойнинг “Анна Каренина” романини ўқиб ётардим.

Уни кўриб қўлимда китоб билан сакраб ўрнимдан турдим.

Уста бир менга, бир китобга қараб қўйди-да:

– Яхши... – деди.

Қўлимдаги китобнинг бетини белгилаб стол устига қўйдим.

– Толстойни ўқиш керак, – деди у хаёли бошқа ёқларда кезинаётгандек, кейин тўсатдан ёдига нимадир тушгандек бўлиб сўраб қолди: – Нима деб ўйлайсиз, бунақа қалин китоблар қачонгача ўқиларкин, а?

Бу ҳақда ўйлаб кўрмаган эдим.

Кифт қисиб қўйдим.

– Юринг, ташқарига чиқамиз, – таклиф қилди у.

Дарҳол китобни йиғиштириб, бажонидил унга эргашдим.

Чиқаётиб:

– Қаҳҳор беҳуда қисқа ёзмаган, – деди ҳамон дастлабки фикрнинг давомини таҳлил қилаётгандек.

Мен бўлсам, нимадир дейиш учун йўл-йўлакай:

– Абдулла Қаҳҳорнинг сизга қайси ҳикояси ёқади? – деб сўрадим.

– “Минг бир жон” деган ҳикояси бор-а, ўқиганмисиз?

– Ҳа, албатта.

– Зўри ўша!

– Бошқалари-чи?

– Бошқалари ҳам яхши-ю... – Шукур ака йўлак ўртасида бир зум тўхтаб сигарет тутатиб олди-да, давом этди: – “Минг бир жон” жуда табиий. Қаҳҳорнинг мастерлигини кўрасиз шунда.

Мен “Минг бир жон” ҳикоясини тасаввуримда жонлантитарканман, Шукур аканинг асарни беҳато баҳолай олишига ичимда тан бердим. Ахир, зар қадрини заргар билади, дея беҳуда айтишмаган-да.

Ташқарига чикдик.

– Бизда бир ёмон кусур бор, – деди Шукур ака ҳамон қаёққадир йўл бошлаганича, – бир урадиган бўлсак ўнгламайдиган қилиб уриб юборганимиз каби бир идеаллаштирсак ҳам тамом фариштага чиқариб қўямиз... Умуман олганда, Қодирийда ҳам, Қаҳҳорда ҳам мен қўшилмайдиган ўринлар кўп, чалкашликлар учрайди, бу – табиий. Уларнинг ижодини таҳлил қилиш бошқа нарса, шахсини ҳурматлаш-иззатлаш бошқа нарса... Бугун насрнинг имкониятлари кенгайиб бормоқда, пиллапоя сифатида уларнинг ижоди ҳамини ҳурматга сазовор бўлиб қолаверади...

Рости гап, бундай гапларни айтиш нари турсин, ҳаттоки, ўйлашдан ҳам негадир мен доимо ҳайқардим.

– Қонимиз шунақа, – деб қўйди Шукур ака ҳаёлимдагини уққандек.

Кейин:

– Тоза вино ичганмисиз? – деб сўради.

– Портвейн ичганман.

– Э, қўйинг-э, портвейн ҳам вино бўлди-ю, – деди Шукур ака назарига илмагандек. – Анави Арғин томонда бир кукэ бор, ўзи узумдан вино тайёрлайди, барибир бошқача-да, юринг, ўшандан бориб олиб келамиз, бугун сиз билан би-ир ичгим келди...

Мен унга эргашдим.

Улуғ бир ёзувчининг ўзи айланиб келишга таклиф қилиб турганида “Анна Каренина”нинг мутолааси бироз ортга чўзилса, Толстой хафа бўлмас ахир, деган эдим, бу гап Шукур акага ёқиб кетди, шекилли, бошини ортга ташлаб қаҳ-қаҳ уриб кулди.

Шу гап баҳона бўлди-ю, Толстойнинг ғалати одатлари, ичкиликни ёқтирмагани, унинг черковга, аёлларга муносабати ва шунга ўхшаш буюк ёзувчи ҳаётига бевосита дахли бўлган бошқа мавзуларда сўз очилди.

– Толстойнинг дунёқараши қарама-қаршиликларга тўла бўлган, – деди Шукур ака жиддий тарзда. – Ёзувчи бўламан деган одам, яхшиси, унинг хатларини кўпроқ ўқиши керак... У подшога очик-ойдин гап айтишдан тоймаган, шунинг учун ҳам Николай Толстой иккаламиз битта Россияга сиғишимиз қийин”, деганга ўхшаш гап айтган... “Толстойнинг зўрлиги шундаки, у кўркмаган, ўзининг устунлигини билган, ўзининг устунлигини била туриб, шуни тан ҳам олдирган-да... Рус ёзувчилари орасида биргина Толстой мустамлакачилик сиёсатини ёқламаган, у хатларида Николайга сени олқишлаётган одамлар фуқароча кийиниб олган жандармлар”, деган гапни айтган-а...

Шу тариқа гангур-гунгур суҳбатлашиб, Арғиндаги Шукур ака “кукэ” деб атаган кишиникига етиб бордик.

Шукур ака бир тавақаси қийшайиб турган кўк темир дарвозани ўртанча бармоғи билан уриб тақиллатаркан:

– Кукэ! – деганича овоз ҳам чиқарди.

Бу даъватга қандай акс-садо бўлишига қизиқиб мен дарвоза тирқишидан ичкарини кузатиб турардим.

Шу маҳал қаёққадир ярми жуни тўкилиб оёқ остидаги эски пўстакдай бўлиб қолган кичкина қора кучук ақиллаганча дарвоза олдига югуриб келди. У нариги томонда турволиб тумшуғини дарвоза тирқишига тикишга уринганча ақиллашда давом этаркан, қора мунчоқдек кўзлари безовта

қилаётган одамларнинг кимлигини билишга диққат билан ғилтиллари.

Унинг ортидан:

– Сигнал, қайт! – деган ҳукмфармо овоз эшитилди ва кўп ўтмай пала-партиш кийинган, бақалоқ киши ҳалпиллаганча югуриб келиб дарвозани очди-ю, Шукур акани кўриб анчадан буён йўқотиб қўйган қариндошини топиб олгандек ниҳоятда севиниб кетди, бу севинч унинг юз-кўзларидаги ифодаларда алайна- ошкор кўриниб турарди.

– Ой, Шукур оға! – деди у кучоқ очиб.

Шукур ака унинг хитобига, кучоқ очиб келаётганига унчалик эътибор бермай, қовоғини очмаган ҳолда қўлини узатди-да:

– Салом, кукэ, – деди.

Бундай муносабатдан кукэ бироз довдираб қолгандек бўлди.

Кейин у ҳам бошини ғалати тарзда ликиллади Шукур аканинг узатиб турган қўлини кўшқўллаб ушлаганча, қўйворгиси келмаётгандек силкита-силкита ҳол-аҳвол сўрай кетди.

Унинг мулозаматларига жавобан Шукур ака истамайгина бош ирғаб қўйган ҳолда қўлини тортиб олди.

Бу пайтда эгасининг буйруғи билан ичкарига қочиб кирган Сигнал яна қайтиб чиққан, энди думини ликиллатганча уларнинг кўришишларини мен каби қизиқиш билан тумшуғини кўтариб томоша қилиб турарди.

– Шукур оға, ишқари кирсангши, – деганича икки қўли билан ҳовлини кўрсатиб, кукэ бизни астойдил тақлиф қила бошлади.

Шукур ака унинг бу тақлифини эшитиб, ўзини эшитмаганга олди.

Биласиз, Арғин деганлари Тошкентнинг шундоққина четида, баҳаво, ерга чўп сукиб қўйсаям униб, мева берадиган замин. Бироқ мен ташқарида туриб ҳам ичкари мўраларканман, кукэнинг ҳовлисида номига бўлса-да, бирорга дарахт кўрмай ҳайрон бўлар эдим. Кукэ вино тайёрлайдиган узумлар ишқоми ҳам ташқарида, йўл бўйида эди. Йўл бўйида гуллар ҳам экилган эди. Умуман олганда, йўл бўйининг манзараси билан кукэнинг ҳовлиси ичидаги манзара бир-бирига мутлақо тесқари эди. Ҳовли этагидаги гўнгтўдада пашшалар гўжғон ўйнаётгани яққол кўриниб турарди. Ҳовли саҳнида аллақандай арава гупчаклари, алмисоқдан қолган автомобил шиналари, симғалтаклар, унда-бунда бўшаган шишалар сочилиб ётарди. Чамаси, бу йўлдан ҳар хил катта-кичик мансабдаги одамлар басма-бас у ёқдан-бу ёққа, бу ёқдан-у ёққа ўтиб туришгани учун уларнинг кўзларига чиройли кўринсин деб ташқарига жиддий эътибор беришган, йўл четларида узум ишқомларининг дид билан кўтарилгани ҳам шундан, қолаверса, ташқи томондан деворлар ҳам оқишу кўкиш рангларнинг қоришмасига ўхшаган аллақандай номаълум тусдаги бўёқ билан бўялган эди. Ҳовлининг ичкарисини кўзга ташланмагани учун кукэ кўнгли тусаганича ва имконига яраша яшаб келар, у ташқаридаги ишқомнинг узумидан вино тайёрлаб сотаётганидан боши осмонда кўринарди. У ҳовлига ўзидан билиб дарахт-парахт экиб қўйишни ҳаёлига ҳам келтирмаганди.

Менинг ҳовли ичкарисидан кўз узмай турганимни кўрган кукэ:

– Сен ҳам кирсангши, – дея тирсагимдан ушлаб қистади.

Мен Шукур акага қарадим.

Шукур ака жиддий киёфада турарди.

– Бошқа сафар, кукэ, – деди Шукур ака унинг тақлифини оҳисталик билан, аммо кескин рад қиларкан.

– Бошқа сафар, бошқа сафар, – дея такрорлаётган кукэнинг туйқусдан жаҳди чиқиб кетиб: – Қашон? – деганича кўндаланг савол ташлади.

– Ўзим айтаман, – деди Шукур ака қовоғини янаям баттарроқ уйганича.

Кукэ Шукур акага қаради-ю, негадир дарҳол пилдирпис бўлиб, қўлини кўксига қўйди.

– Хо-оп! – деди унинг гапига ишонгандек, кейин бармоқларини ёйиб

кўрсатганча: – Нешта? – деб сўради.

– Битта, – деди Шукур ака тупураётгандек.

Кукэ бошини эгиб лапанглаганча ичкари кириб кетди.

Сигнал ҳам биз томонга бир қараб қўйди-ю, бу ерда туриш фойдасизлигини сезгандек эгасининг ортидан чопди.

У ёқ-бу ёқларга аланглаб томошалаётгандек бўлиб турган Шукур ака кукэнинг ортидан ишора қилиб:

– Кўп гапиради, – деди.

Кейин:

– Дангаса, – дея қўшиб қўйганидан у кукэни унчалик ҳам ёқтирмаслигини пайқагандек бўлдим. Чамаси, у мени бу ерга бошлаб келгани ҳам бежиз бўлмай, айнан шу ёқтирмаслиги сабабидан бўлса керак.

Кўп ўтмай кукэ бир литрли банкада вино кўтариб чикди. Мен уни халтага солиб олдим.

Кукэнинг қисташларига қарамай биз у ерни тезгина тарк этдик.

Қайтишда дўконга кириб ул-бул тиш босса бўладиган егулик олдик-да, яна йўлга тушдик.

Йўл-йўлакай, тутзорнинг ёнидан ўтаётганимизда Шукур ака кенг-мўл соя солиб турган бир тутнинг остини кўрсатиб:

– Анали ерга ўтира қоламиз, – деди.

Қаршилиқ қилмадим.

Тут остида, ўтлар устида жойлашиб ўтириб олдик.

Шукур ака узоқ-узоқларга қараб турди-турди-да, кейин:

– Қуйинг, майли, – деб қўйди.

Йўлда дўкондан битта пиёла ҳам олволгандик, шунга навбатма-навбат куйиб ича бошладик.

Шукур ака туйкусдан тут остини танлагани бежиз бўлмай, у табиатни жон-дилдан севгувчи киши бўлгани учун, шунақа жойларни кўпроқ ёқтирарди.

Ўтиришимиз давомида шу нарса маълум бўлдики, Шукур ака айрим тутларнинг кавакларига озгина елим қоғозга ўралган туз, елим қоғозга ўралган гугурт доналари ва шунга ўхшаш нарсаларни ҳам яшириб қўйган экан. Керак бўлиб қолганда у ўрнидан туриб қидириб қолар, яширган жойларидан шу нарсаларни топганида тилла топгандек ғоятда қувониб кетарди.

– Овчиларнинг одати шунақа, – деди бир умр овчиликдан бошқа иш қилмаган кишилардек. – Ғорларнинг каваклари, ўнгирларда шунақа нарсалардан оз-оз қолдириб кетишади... Ундан кейин келган бошқа овчилар учун бу нарсаларга зарурат туғилиб қолса, топиб олиб ишлатишади ва раҳмат айтиб, ўзлариям кейин келадиганларга ул-бул нарса қолдириб кетишади... Улар бир-бирларини танишмаса-да, мана шу қадимий одат ўртадаги муносабатни ушлаб туради, кўрдингизми, қандай яхши...

Қандай вазиятда бўлмасин, Шукур ака бежиз гапирмайди. Унинг сўзлари замирида насрга бекиёс озуқа берадиган фикрлар, тафсилотлар, манзаралар манамаман деб кўриниб туради. Мен унинг бутун вужуди билан ижодкорлик фаолиятига берилганига қаттиқ ишонаман.

* * *

Энди суҳбатимиз бошида айтганим, Шукур ака бир гал ўз боғида янги ёзган ҳикоясининг сюжетини сўзлаб бериб, уни “Қуёш-ку фалакда кезиб юрибди” дея номламоқчи бўлгани хусусида.

Ҳикоя адиб сайланмасининг иккинчи жилдига киритилган. Унинг остида “1992” деган ёзув турибди.

Демак, ўтган асрнинг тўксонинчи йиллари бошлари экан.

Шунча йиллар ўтибди...

Менинг назаримда, худди кечагидек.

Аввал ҳикоя якунига қулоқ тутинг:

“Хулоса шулким, азизим, дунё ўтар экан! Тузумлар ўтар экан! Шайх-зода домла айтганларидек, эл-улус қолар экан. Анави содда қиз-жувон айтганидек, табиат, тун, тоғлар, ўрмонлар, борлик қолар экан!

Биз ҳар қанча мавҳум-мунгли хаёлларга чўмиб, руҳий тушқунликларга тушмайлик, яшашга маҳкум эканмиз ва борлиқни севиб яшашимиз керак экан!

Эртага нима бўлади?
Аҳволимиз нима кечади?

Бу саволлар ўз-ўзидан ечилаверар экан. Чунки инсон минг-минг йиллардан бери яшаб ва сон-саноксиз салтанатларнинг инкирозини кўриб, демак...

Ушанда ҳам кўп ғамлар чекиб, кўп саволларга жавоб бера олмасдан ва Мисир айтганидек, “бир терининг ичида неча бор озиб, неча бор семириб” келаётган экан, демак, эртасмас-

бурускун яна янги ва мислсиз бир салтанатда яшаши аниқ: инсоннинг табиати ўзи шунга тақозо этади.

Ва унинг табиати яшашдан завқланишни ҳам, руҳий тушқунлик яхшиликка олиб бормаслигини ҳам, жуда нари борса – менга ўхшаш кишиларнинг ҳаётдан бир муддат совиб...

...қандайдир тўхтама етиб келишини ҳам тақозо этар экан”.

Аммо биз намчил кунларнинг бирида Шукур аканинг боғчасида ёнмаён турганимизда бу ҳикоя ҳали чоп этилмаганди.

У ўзи эккан гулларнинг очилганига, шода-шода туккан қалампирларнинг шохларини эгиб осилиб туришига маъносиз боқаркан:

– Бойсунда бўлиб келдим, – деди.

Кейин ёзилажак бир ҳикоя туғилганини айтиб:

– Уни “Қуёш-ку фалакда кезиб юрибди” деб номлайман, – деди.

– Нега, ахир бу Ғафур Ғуломнинг сатри-ку? – дея ҳамиша оригиналликни ёқтирадиган Устага ҳайрон бўлиб қарадим.

– Ҳа, шунақа, – деди Шукур ака, бу ҳаммага маълум-ку, дегандай. – Шу маъкул тушди...

У жимида.

Сигарет тутатди.

Кейин синиқ жилмайиб:

– Бир куни ўзимга ўзим савол бердим, – деди аллақандай кизикарли ҳикоя айтиб бермоқчи бўлаётгандек. – Шукур, айт-чи, бу ҳаёт ўзи нима, дедим.

У менга бир муддат синовчан боқиб турди-да, давом этди:

– Бу ҳаёт – иллюзия, дедим ўзимга ўзим. Ва ўзимнинг жавобимдан қониқдим. Қуёш-ку фалакда кезиб юрибди – бу ҳам иллюзия, инсон ўзига ўзи шу тариқа тасалли беради... Майли-да, ҳеч курс, шунга ярайди-ку...

Мен индамадим.

У ҳам сукутга чўмди.

Ёмғир томчилай бошлади...

ГЛОБУС НИДЕРЛАНДИЯ

Мустақиллик санаси:
1581 йил 26 июль
Пойтахти: *Амстердам*
Майдони: *41 562 км²*
Аҳолиси: *16 803 893 киши*
Расмий тили: *нидерланд тили*

“КАВАК ЗАМИН”НИНГ БАҚУВВАТ МАДАНИЯТИ

Европа маданияти деганда асосан Англия, Германия, Франция, Италия кўз ўнгимизга келади. Бу сирада Нидерландиядек ҳадеб кўзга ташлана-вермайдиган мамлакатларнинг алоҳида ўрни борлиги ҳақида ўйламаймиз. Бугун ўрта маълумотли киши ҳам Эразм Роттердамский, Рембрандт каби номларни яхши билади. Лекин уларнинг нидерланд фарзанди экани кўпинча эътиборимиздан четда қолади.

“Голландия” номи билан машҳур мамлакат расман Нидерландия Қироллиги деб аталади. Ҳар икки номда ҳам ўлканинг табиий хусусиятлари акс этган. Нидерландия “паст текислик” маъносини англатади, Голландияни эса “мустаҳкам асос йўқ замин” ёки “кавак/бўш ер” дея таржима қилиш мумкин. Чиндан ҳам мамлакатнинг 40 фоиз қисми денгиз сатҳидан пастда жойлашган. Баъзи жойларда курукликни баландлиги 50 метр, узунлиги ўнлаб километрлик қирғоқ, тўғон ва тўсиқлар сув тошқинидан асраб туради. Нидерландлар асрлар бўйи ҳар бир қарич ер учун океан билан олишиб келади.

Адабиёт

“Нидерланд адабиёти” – бу тушунча нафақат Нидерландия, балки Бельгия, Фландрия, Суринам, Жанубий Африка, Антил ороллари, Индонезияда шу тилда ёзилган бадий адабиётни ҳам ифода этади. Тарихий жиҳатдан роман ва герман тилларининг лингвистик чегарасида, уч йирик дарё – Рейн, Маас ва Шельда мансабида, Жанубий ва Шимолий Европани боғлаб турувчи савдо йўлларида вужудга келган.

Урта асрлар. XVII асргача ягона адабий тил шаклланмаган, нидерланд ва немис лаҳжалари орасига аниқ чегара қўйиб бўлмас эди. Шу боис “Вахтендонк псалом(диний қўшиқ)лари” (IX аср) ва Хенрика ван Вельдеке (XII аср) асарлари икки халқнинг умумий мероси ҳисобланади.

Урта асрларда адабиёт асосан жанубий шевадарда – лимбургча, фламандча, брабантчада яратилган. Рицарлик романи, фаблио (ҳажман кичик, реалистик шеърӣ ҳикоя) жанрлари кенг оммалашган. Таниқли шоирлардан Якоб ван Марлант (1235–1300) “Табиат гули” ва “Тарих кўзгуси” асарлари билан шуҳрат қозонади. Фламанд мистиги Иоганн Рюйсбрук эса нидерланд прозасига асос солади. Нидерланд тилида дунёвий мавзудаги драматургия XIV аср ўрталарида пайдо бўлди.

Олтин аср. Уйғониш даврида антик ижодкорларни ўрганиш ва асарларини таржима қилиш ҳаракати кучайди. Антиқ поэзия ва прозага тақдидан лотин тилидаги адабиёт ривожланди. Эразм Роттердамский ҳам шу тилда ижод қилиб, асарлари билан Европа маданияти тарихида салмоқли ўрин эгаллади. Роттердам шаҳрида туғилган Эразм бутун қитъа бўйлаб кезиб, ўқиди, ўрганди, изланди. Франция, Италия, Англия, Швейцарияда кечган йиллари унинг мутафаккир ижодкор бўлиб шаклланишига катта таъсир кўрсатди. Антиқ муаллифлар асарларидан сараланган мақол, масал, ҳикматлар тўплами (“Adagia”) 1500 йили босилиб чиқди ва ижодкорга катта шуҳрат келтирди. “Бемаънилик мақтови” асари Эразм Роттердамский ижодида алоҳида ўрин тутиб, жаҳон адабиётининг дурдоналари қаторига қиради. У Уйғониш даври намояндаларига хос кенг қўламдаги фаолият кишиси бўлган. Нафақат адиб, айни пайтда филолог, педагог, илоҳиётчи сифатида ҳам машҳур эди.

Эразм Роттердамскийнинг дўсти Иоанн Секунд (1511–1536) ҳам адабий анъанага бўйсуниб лотин тилида ижод қилди. Вафотидан кейин тўплаб нашр этилган “Бўса” китобининг кўплаб шоир-ёзувчиларга таъсири катта бўлди.

XVI аср Нидерландия тарихига ислоҳотлар ва инқилоблар даври бўлиб кирди. Нидерланд тилидаги ўзига хос ҳодиса саналадиган поэтик обидалар – протестант мадҳлари ва гёзлар (испан мустамлакасига қарши курашчилар) қўшиқлари шу даврда яратилган. Дунёдаги энг кўҳна миллий мадҳиялардан бири, қирол Вильгельм I Оранский мадҳ этиладиган “Wilhelmus” ҳалигача Нидерландия Қироллиги мадҳияси саналади. Тарихий мадҳия Нидерланд инқилобининг йирик намояндаси, Вильгельмнинг дўсти Филипп ван Марникс (1538–1598) қаламига мансуб.

Гуманист ижодкор Дирк Корнхерт (1522–1590) фалсафий трактатлари билан машҳур (“Этика санъати”, 1586). Гуманизм ғояси Ян ван дер Нот ижодида ҳам устувор.

Озодлик учун кураш (1581–1648) шимолий ва жанубий вилоятларни ижтимоий-сиёсий жиҳатдан янада жипслаштирди. Испан мустамлакачилигидан қутулолмаган жанубий ҳудудлардан кўплаб зиёлилар шимолда ташкил топган Бирлашган вилоятлар республикасига паноҳ излаб борди. Шу боис мазкур даврда адабиёт тарихидаги асосий ҳодисалар мустақил Нидерландияда кузатилди. Бадий тилнинг диалектик ранглари ҳам ўзгаришга учради.

Амстердамда Питер Корнелисон Хофт яшайдиган манзил номи билан аталадиган “Мейден тўгараги” ташкил топди. Хофт “Нидерландлар тарихи”ни ёзган. Шоира Мария Тесселсхаде Фиссер, комедиячи Гербранд Бредеро, шоир Константейн Хейгенс ҳам тўгаракнинг таникли вакиллари эди.

Буюк нидерланд шоир ва драматурги Йост ван ден Вондел (1587–1679) тарихий ва диний мавзуларда трагедиялар яратган. Унинг ижоди она халқда миллий ўзликни англаш туйғусини кучайтиришга катта таъсир кўрсатди.

Мидделбургда Якоб Катс (1577–1660) етакчилигида бошқа бир мактаб шаклланди. Шоирнинг “Севги ва мажоз тимсоллари”, “Бўйқизнинг бурчи” дидактик дostonларида голланд руҳи ёрқин рангларда акс этган.

XVII асрнинг 30-йилларидан эътиборан французлар таъсирида роман жанри ривожлана бошлади. Бу ўринда Йоганн ван Хемскеркнинг “Батавлик Аркадий”, Николай Хейнзиуснинг “Мирандор” романларини мисол келтириш мумкин.

Инкироз даври. 1660–1680 йилларда классик ижодкорларнинг биринкетин вафот этиши билан нидерланд адабиёти инкирозга юз тутди. Кейинги юз йилда (тахминан 1790 йилдаги француз босқинига қадар) асосан Олтин аср ва машҳур француз образларининг нусхалари урчиб кетди. Бу даврга келиб ҳозирги Бельгия ҳудудида нидерланд адабиёти вакиллари қарийб қолмади ҳисоб (комедиячи-шоир Михил де Сван (1654–1707) истисно, албатта).

XVIII асрнинг машҳур ёзувчиси утрехтлик Юстус ван Эфпен умрининг катта қисмида французча ижод қилди. Сўнгги йилларида эса она тилида “Нидерланд томошабини” журналини чиқарди. Ҳаммуаллиф ёзувчилар Бетье Вольф (1731–1804) ва Агье Декен (1738–1804) мактуб тарзида бир неча романлар ёзди.

XIX аср. Нидерланд адабиётида уйғониш кузатилди. Асарларда романтизм нафаси уфура бошлади. Наполеон юришлари мавзуси оммалашди. Лекин Рейнвис Фейт, Виллем Билдердейк, Хендрик Толленс аънаналари тўхтаб қолди, уларнинг истеъдодли издошлари етишиб чиқмади. Бу асрнинг яна бир ўзига хослиги насихатгўйликка асосланган кальвинистик мактабнинг юксалиши билан белгиланади. Фламанд адабиёти ҳам жонланди. Мазкур ҳаракат етакчисининг ўзи, “Тил Уленшпигел” (Насриддин Афандига ўхшаш қахрамон) муаллифи Шарль де Костер французча ёзган. Бироқ ворислари, хусусан, таникли шоир Гвидо Гезелле фламанд тилида ижод қилади.

Нидерланд адабиёти мустамлакаларда ҳам ривожланди. Ост-Индия, ҳозирги Индонезияда катта истеъдод Эдуард Доувес Деккер (тахаллуси Мультадули) шуҳрат қозонди. Ёзувчининг “Макс Хавелаар” (1860) романи нидерланд мустамлакачилик сиёсатини фош этишга қаратилган. 2002 йили Нидерланд адабиёти жамияти бу романни барча замонларнинг нидерланд тилидаги энг буюк асари дея эълон қилди.

XX аср. Биринчи жаҳон урушидан сўнг Нидерландия ва Бельгияда жамият диний-мафкуравий жиҳатдан турли гуруҳларга бўлиниб кетди. Ҳар бир гуруҳнинг – протестантлар (фақат Нидерландияда), католиклар, социал-демократлар ва либералларнинг ўз газеталари, мактаблари, радио- (кейинчалик теле-) каналлари пайдо бўлди. Бу ходиса, ўз навбатида, адабиётга ҳам таъсир кўрсатди. Ижодкорлар ўзи мансуб “гуруҳ”га тегишли адабий журналлар атрофида уюшди.

Нацистлар босқини таъсирида ватанпарварлик руҳидаги, чуқур психологик таҳлилларга бой асарлар яратила бошлади. Анна Франкнинг кундалиги Германияда туғилиб, нацистлар таъқиби сабабли Амстердамга қочиб борган яҳудий қизнинг ҳаётидан ҳикоя қилади. Нафақат хужжатлилиги,

балки бадиий қиммати билан ҳам ажралиб турадиган бу асар кўплаб тилларга таржима қилинган.

Замонавий нидерланд адабиёти (Иккинчи жаҳон урушидан кейинги давр). Ўтган асрнинг ўрталарида нидерланд тилли мамлакатларда “эксперименталистлар” ёки “элликчилар” ҳаракати кучайди. Бу авлод ижодкорлари адабий анъаналардан қочишга интилар, айниқса, олдинги ўнйилликнинг шоир ва ёзувчилари ижодий принципига қарши турар эди. “Элликчилар” орасида Люсеберт, Ханс Андреус, Ремко Камперт, Геррит Каувенар ва Ян Элбургнинг алоҳида ўрни бор. Етмишинчи йилларда адабиётда янги авлод шаклланиб, эксперименталистларнинг формализми танқид остига олинди; кенг китобхонларга тушунарли тарзда ёзиш ғояси илгари сурилди.

Виллем Фредерик Германс, Харри Мулиш ва Герард Реве урушдан кейинги нидерланд адабиётининг “кучли учлиги” саналади.

Виллем Фредерик Германс (1921–1995) роман, эссе, фалсафий ва илмий асарлар яратди. Унинг услубида экзистенциализмга мойиллик сезилади. Ёзувчи ижодида Иккинчи жаҳон уруши мавзуси салмоқли ўрин эгаллайди. “Акациянинг кўзёшлари”, “Дамоклнинг қоронғи хонаси” асарларида шу давр ҳақда ҳикоя қилинади. Германс 1958–1973 йиллари Гронинген университетиде география бўйича доцент бўлиб ишлаган. Кейинчалик олий таълим муассасаси ҳаётидан ўтқир сатирик руҳдаги “Профессорлар орасида” романини эълон қилди.

Харри Мулиш (1927–2010) роман, пьеса, эссе, шеър ва фалсафий мулоҳазалар нашр этган. Бу адибга ҳам Иккинчи жаҳон уруши қаттиқ таъсир кўрсатган (“Суиқасд”, “Зигфрид” романлари). Мулиш ижодида антик миф ва афсоналарга ҳам кўп мурожаат қилган. “Суиқасд” романи асосида ишланган фильм ёзувчига дунёвий миқёсда шуҳрат келтирди. Фильм “Оскар” ва “Олтин глобус” мукофотлари билан тақдирланган.

Герард Реве (1923–2006) ҳам XX аср нидерланд адабиётининг машҳур уч намоёнасидан бири ҳисобланади. Афсуски, ҳарбий адиб ўз асарларида шарқона ахлоқ умуман қабул қилолмайдиган ғояларни илгари сурган...

Анъанавий ижодкорлар орасида Мариет Мейстерни алоҳида тилга олиш мумкин. Унинг асарларида маданият-табиат, ҳаёт-ўлим, эркак-аёл муносабатлари мавзуси етакчилик қилади.

*Фаррух ЖАББОРОВ
тайёрлади*

Тасвирий санъат

Голланд тасвирий санъатининг олтин асри – Нидерландия тарихидаги энг ёрқин давр саналади (XVII).

XIV асрда мазкур ҳудудда жиқдий маданий-ижтимоий характердаги ўзгаришлар юз берди: санъат асарларининг асосий буюртмачиси бўлган черков ўрнини бадавлат зодагонлар эгаллади. Нидерландия санъат маркази сифатида французларнинг готикасини сиқиб чиқарди.

1415 йилда Азенкурда кечган жанг ва Беррий герцоги Жан Валуа ўлимидан сўнг Бургундия герцоги Филипп Фландрияга қайтди. У билан келган бургунд зодагонлари маҳаллий мусаввирларга ижод учун жуда қулай шароит яратишди. Анча сиқилиб қолган француз мусаввирлари юртга қайтиб кетиш мажбуриятидан халос бўлишди, маҳаллий рассомлик мактаблари шаклланди. Нидерланд рассомларининг янги авлоди ихтисослаштирилган мактаб санала бошлади. Бундай ривожланишда йирик савдо марказларининг аҳамияти катта бўлди – донғи кетган мусаввирлар устахонаси қўл чўзса, етгудек масофада эди. Антверпен, Гент, Брюссел,

Ипр, Мехелен ва Лёвен каби фламанд ва брабант шаҳарларининг гуллаб-яшнаши у ерлик давлатмандларга боёнлар билан рақобатлашиш, бойликда ҳам, ҳукмфармоликда ҳам тенглашиш имконини берди. Айнан мана шу буюртмачилар гуруҳи тасвирий санъат асарларининг мавзу йўналишига жиддий таъсир кўрсатди. Уйларда кўргазма учун намоиш этиладиган расмларга берилган буюртмалар санъатда буткул янги жанр – портретларни пайдо қилди. Портретлар санъатга олиб кирган хусусийлик унсури табиатига кўра замонга тўла мос тушарди.

XV асрга келиб бургунд саройларида готика ва Уйғониш даври унсurlарини ўзида жамлаган хусусий санъат мактаби шаклланди. Улар ўз готик ажодларидан деярли фотографик реализми билан кескин фарқланиб туради. Илк ва тўлақонли итальян Уйғониш давридан олинган таъсир маҳаллий анъаналар билан уйғунлашиб, мустақил, мутлақо янги бадиий тил шаклланишига сабаб бўлди.

Табиатга нидерландча эътибор пейзаж йўналишида ўз аксини топган. Дастлаб ўрта асрга хос зарҳал чизиклар ўрнини реал ландшафтлар эгаллади, кейинроқ эса пейзаж санъатнинг мустақил жанрига айланди.

Табиат ҳодисаларини кузатишдаги аниқлик инсон танасини тасвирлашда ҳам кузатилади. Гент меҳробидаги Ян ван Эйк қаламига мансуб Одам Ато ва Момо Ҳаво тасвирини ҳам антик даврдан бери кўрилмаётган ҳаққонийлик бошқалардан ажратиб туради. Натуралар танасининг анатомик хусусиятларига асосий эътиборни берадиган итальян мусаввирларидан фарқли ўлароқ Ян ван Эйк инсон териси ва ҳаракатларини муфассал ўрганишга, асарларида энг майда икир-чикирларига қадар тасвирлашга интилган.

Илк нидерланд тасвирий санъатининг ўзига хослиги бир томондан ашёлар юзасининг батафсил тасвирида, иккинчи томондан эса ёруғликни нозик илғаш ва тўғри фойдаланиш орқали эришиладиган пластикликда кўринади. Бу янги услуб асосида илгари қўлланмаган тасвирий восита – мойбўёқ ётарди.

Ван Эйк билан бир қаторда санъатшунослар флемаллик Уста, яъни Робер Кампенни ҳам олтин асрнинг йирик намояндаси санашиди. Унинг шоҳ асари Мероде триптихи 1425 йилда тугалланган бўлиб, ҳозир Нью-Йоркдаги Метрополитен музейида сақланади. Ван Эйк ва Робер Кампенгача нидерланд ҳамда фламанд тасвирий санъати учун мўлжал “нафис” ёки “юмшоқ усул” аталувчи интернационал готика эди. Йирик ижодкорлар ҳам анчагача мазкур йўналиш таъсиридан тўла қутула олишмай, қабарик шакллар ва сербурма либосларни тасвирлаб юришди. Ҳозирда бу давр тасвирий санъатига эътибор сусайган, санъат тарихига доир кўплаб нашрлар бу даврни ёритишга у қадар ишқибоз эмас. 1432 йилда Гент меҳробида яратган шоҳ асари билан бу олтин даврни бошлаб берган Ян ван Эйк эса замондошлари томонидан ақл бовар қилмас санъат яратувчиси тарзида эътироф этилганди. Италиян Ренессанси билан бир даврда тараққий топган нидерланд тасвирий санъати XVII асрга келиб инсонни асл ҳолича, бор камчилигу қусурлари билан чиза бошлади. Черков ва аслзодалар буюртмачилар сафининг охирига тушиб қолди, бадавлат шахс ва савдогарлар тасвирий санъат йўналиши, ривож ва мавзу доирасини белгилай бошлади. Муқаддас авлиёлар, илоҳий мавзудаги суратлар эҳромлардан чиқиб, уйлардан кўним топа борди.

Голланд рангасвир санъати Рембрандт (1606-1669) ижодисиз тўлик бўлмайди. У нафақат голланд, айни чоғда жаҳон реалистик рангасвирига кучли таъсир кўрсатган мўйқалам, расм ва гравюра устасидир. Рассом ижоди воқеликни ва инсон ички дунёсини теран фалсафий идрок этиш билан уйғунлашгандир. Рембрандтнинг “Авлиё Павел” (тахм. 1629-30), “Симон ибодатхонада” (1631), “Рассом акасининг хотини” (1654), “Қизил

кийимдаги мўйсафид” (тахм. 1652-54) каби асарлари жаҳон рангтасвир санъатининг нодир намуналари саналади. Рассом илк бор образларнинг кўтаринки ва ҳиссий жўшқинлигини ифодалашда нурсояни қўллади. Унинг портрет устидаги изланишлари ҳам самарали бўлди. “Адашган ўғилнинг қайтиши” (тахм. 1668-69), “Доктор Тюлпнинг анатомия дарси” (1632), “Саския билан автопортрет” (1635) сингари кўплаб автопортрет ва портретлар туркумини яратди.

Нидерланд тасвирий санъатининг Франс Халс, Рубенс ва Годфри Неллер, Антонис ван Дейк, Бартоломеус ван дер Гельст, Геррит ван Хонтхорст, Абрахам Ламбертсон ван ден Темпель, Саймон Питерс Верелст, Адриан Ханнеман каби дунёга таниқли, асарлари синчиклаб ўрганиб-баҳоланган, кўплаб илмий тадқиқотларга мавзу бўлган вакиллари билан бирга Иероним Босх, Петрус Кристус, Ян Провост, Колин де Котер, Альберт Боутс, Госвин ван дер Вейден ва Квентин Массейс сингари ижоди муносиб баҳоланмаган яна бир қатор муаллифлари мавжуд. Умуман, нидерланд санъати тадқиқоти охирига етмаган. Ҳокимият ўзгаришлари ва урушлар даврида гўзал санъат асарлари йўқолиб кетди ёки жиддий зарарланди. Баъзи суратларнинг фақат нусхасигина сақланиб қолган, айримлари эса қиммат таъмирга муҳтож. Тўғри, дунё музейларида голланд тасвирий санъати намуналари билан танишиш мумкин. Аммо баъзи суратлар эски жойларида – черков, эҳром ва қасрларда қолиб кетган. Худди Гентдаги Муқаддас Бавон эхромда қолиб кетган, қалин шиша ортидангина кўриш мумкин бўлган Гент меҳроби сингари.

Меъморчилик

XV–XVI асрларга келиб Голландия ва Нидерландия бир давлатга айлангани туфайли голландлар ҳам нидерландлар деб атала бошлади. Уларнинг меъморчилик тарихи жуда узоққа, милoddан олдинги II мингйилликка бориб такалади. Бу ҳудудда кельтлар яшаган неолит даврига оид мегалитик (қадимги Рим) бинолар сақланиб қолган.

Европа меъморчилигининг барча боскичларини ўтаб чиққан мазкур санъат, ўз навбатида, турар жой ва ишлаб чиқариш биноларини режалаштиришга катта таъсир ўтказган.

Нидерланд меъморчилик услубини бир оғиз сўз билан таърифлаш мушкул. Аммо давлат ҳудудида айнан нидерланд готикаси тарихий аҳамиятга эга бўлгани, Ренессанс ва классицизм каби усуллар ажиб тарзда уйғунлашиб кетгани аён ҳақиқат. Нидерланд меъморчилигининг авж чўққиси давлатнинг сиёсий ғалабаси – Бирлашган вилоятлар республикаси тузилган, шаҳарлар қуриш, каналлар қазиб қизғин тус олган, маҳаллий меъморлар қўли-қўлига тегмай ижод қилган давр саналади. Уша олтин асрда замонавий нидерланд шаҳарлари қиёфаси шаклланди. Нидерландларнинг XX аср меъморчилиги – ижодий изланишлар, бетакрор ва қутилмаган қарорлар, янгилеклардан иборат бўлиб, улар кўп маротаба жаҳон миқёсига чиққан.

XIII–XV асрларда шаҳарларнинг кўпайиши, аҳолининг зичлашуви натижасида яшаш жойлари комплекслари, цехлар, шаҳар миноралари ва ратушалар қурила бошлади, халқа тарзда лойиҳалаштириш етакчилик қилди. Бақувват минора ва дарвозали шаҳар деворлари, мустаҳкам кўприклар, уч қаватгача бўлган ёғоч ва тош уйлар қуриш русум бўлди. Лойиҳалаштиришдаги қатъийлик ва анъанавийлик ҳамда дабдабали безак ва мураккаб декорациялар романча услуб ҳамда готиканинг уйғунлашувидан яққол далолат бўлиб туради. Шундай бўлса-да, нидерланд шаҳарларида анчагача готика етакчи усул бўлди, ҳар бир бинода ўз аксини топди (Риддерзаал, Гаага қасрлари – XIII аср; Аудекерк, Делфт –

XIII–XIV асрлар). Шимолий Нидерландияда эса ботқоқлар кўплиги ва тош етишмаслиги туфайли ғишт готикаси тараққий топди, енгил қопламалар ўйлаб топилиб, ёғочдан кўп фойдаланилди (Синт-Якобскерк – Гаага; Аудекерк – Амстердам).

XIV ва XVI асрнинг биринчи ярмида катта залли черковлар қурила бошлади (Утрехт эҳроми – XIII–XVI асрлар). Шу даврда жанубий Нидерландия – Брабантда эса “аланга” готика гуллаб-яшнади (Мидделбург ратушаси – 1452–1520). “Аланга” готика нидерланд меъморчилигида Уйғониш даври бошланганининг белгиси бўлганди.

Меъморчилик нидерланд таъсирий санъати билан бир тарихий илдиждан озикланади. Шу боис нидерландлар меъморчилиги ва Нидерландия меъморчилиги каби тушунчаларни катъий чегаралаш лозим. Илк тушунча голланд меъморчилигининг синонимик муқобили саналади; иккинчиси эса кенгроқ кўламга эгадир. Зотан, нидерланд меъморчилиги ўрта асрларда шу давлатга тегишли бўлган ҳудудларни ҳам ўз ичига қамраб олади. XVI асрга қадар голланд ва фламанд меъморий мактаблари биргаликда ривожланган, машҳур инқилобдан сўнг эса алоҳида-алоҳида ҳодисаларга айланган.

Айрилишга жўғрофий жойлашув, турли табиий шароитлар, кўшни давлатлар таъсири каби объектив омиллар билан бирга, таълим марказлари ривожидagi тафовут, мактаб меъморлари ва қурувчилари мавжудлиги каби субъектив омиллар ҳам сабаб бўлди. Нидерландия меъморчилиги жўғрофий жиҳатдан мутлақо қисинмай, хусусан, республика тузилгач, маъмурий, тил, маданият ва меъморчилигини мустамлака давлатларга тикиштирган тарзда ривожланган (Индонезия ва Кариб ороллари шулар жумласидандир).

Тарихдан нидерланд меъморчилигига очиклик ва бегона тажрибани осон ўзлаштириш ва шу асосда шахсий услубини яратиш хос. Турар жойлар меъморчилигининг тараққий топиши эса нидерландларнинг шаҳарлашуви, аҳолининг юқори зичлиги ва ер учун мунтазам кураши ҳисобига юз берган. Албатта, ислохотлар, урушлар, мустабидлар ҳукми, иктисодий ўзгаришлар ҳам ўз сўзини айтмай қолмаган.

XX асрда нидерланд меъморчилигининг асосий белгилари қаторига янгиликка мойиллик ҳам кўшилди. Замонавий голланд меъморлари функционализм, деконструктивизм, неопласицизм сингари бадиий-меъморий йўналишларнинг нафақат вакиллари, балки таъсисчилари ҳамдир.

Муסיқа

“Нидерландия мусиқаси” тушунчаси XVI аср охири – XVII аср бошларига қадар мамлакат ҳудуди (ҳозирги Нидерландия, Бельгия, шимолишарқий Франция, Люксембург)да ривожланган мусиқий маданиятга тааллуқлидир.

Қадимда ва ўрта асрлар бошида кельт ҳамда герман қабилаларида нибелунглар ҳақида мусиқий-поэтик эпос пайдо бўлган (нидерланд қироли Зигфрид-Сигурд ва Бургундия қиролининг синглиси Кримхилда-Гудрунга бағишланган достон). Насронийлар черкови кўпайгани, таъсири ортгани сайин монастирларда черков кўшиғи ривожланди, XIV асрга қадар лотин тилида, ундан сўнг эса миллий тилда куйлана бошлади. XII асрда Европа савдо ва маданият марказига айланган нидерланд шаҳарларида рицарлик мусиқаси ва менестрел (гитара жўрлигида куйлаш) санъати юзага келади.

XV–XVI асрларда кўпмиллатлиликда биринчи ўринда турадиган, савдо алоқалари мустаҳкам, шаҳарлари бой шарқий Европа гуманитар санъати, илми ва фалсафаси марказига айланади. Айнан шу ерда Уйғониш даврининг йирик бастакорлик мактаби – нидерланд мактаби шаклланди. Унинг Жоскен Дебре, Йоханнес Окегем, Орландо ди Лассо каби вакиллари

кўповозиликнинг янги имкониятларини очишди ва полифоник ривожланишнинг қонунлар тизимини ишлаб чиқишди. Мазкур қонунлар тизими лирик мусиқий композициялар яратишда жуда кўл келди. Нидерланд мусиқаси черков кўшиғи (мессалар) билан бирга зодагонларнинг мадригал ва шансонларини ўз ичига олишига кўра ҳам характерлидир. Бастакорлар зодагонлар мусиқий жанрларининг созли кўповозилигини ҳам ривожлантиришган: чолғу асбоблари кўпинча паст овоз ёки ҳатто вокал ўрнини ҳам эгаллаган. XVI аср охирида полифониянинг ривожланиши ўзига хос нидерланд кўнғироқ санъати – қарийон туғилишига олиб келди. Испан мустабидларига қарши курашган исёнкорлар – гёзларнинг кўшиғи ҳам халқ орасида шухрат қозонди.

1609 йилда юз берган инқилобдан сўнг Нидерландия иқтисоди ва маданий ҳаёти кескин ўсди. Айниқса, тасвирий санъат (Рембрандт, Ф.Халс), фалсафа (Спиноза), илм (Левенгук) соҳаларида бу яққол сезилди. Ян Свелинк саъй-ҳаракатлари билан орган мактаби ташкил топди. Амстердамда органчиларнинг Европадаги илк концерти бўлиб ўтди. Қарийон ҳам ривожланиб борди. Анъанавий жанрлар, дабдабали мессалар ўрнини чолғу ва вокал жанрлар эгаллади. Уд, клавесин, портатив орган, мусиқий ансамбл, кўповозли кўшиқ кабилар урфга кирди.

XVIII асрдан эътиборан Нидерландия мусиқаси хориж таъсирида ривожланиб борди. Амстердам Европа мусиқа марказига айланди; бу ерда Вивальди, Моцарт концертлари кўйилар, ноталар тарқатилар, мусиқий жамиятлар тузиларди. 1826 йилда Гаагада консерватория, 1888 йилда Консертгебауда концерт зали очилди ҳамда оркестр ишга тушди.

Давлатнинг замонавий мусиқий ҳаёти нидерланд мусиқачилари Қироллик жамияти бошқарадиган мусиқий жамиятлар ва уюшмалардан иборатдир. 1928 йилда Голландия Симфоник дирижёрлар уюшмаси, 1965 йилда эса Мусиқашунослар уюшмаси таъсис этилган. Ҳозирда Нидерландияда опера театрлари, Консертгебау, филармоник, радио ва резиденц каби оркестрлар, асосан, Амстердам ва Гаагада жойлашган тўққизта консерватория фаолият олиб боради.

Театр ва кино

Карре Қироллик театри Амстердамда жойлашган. Дастлаб у Карре цирки деб аталар, неоренессанс услубида қурилганди. Цирк директори Оскар Карре 1887 йил 3 декабрда тантанали очилиш маросимини ўтказди. 1893 йилда Қироллик театри муваффақиятли постановкалари билан шухрат қозонган омадли режиссёр Фриц ван Харлем кўлига ўтди. Аммо 1920 йилларда Карре иқтисодий тангликка учраб, жар ёқасига келиб қолди. Янги директор Алексей Винник келгач, вазият тубдан ўзгарди. Ёрдамчиси Луи Деккер иккиси Луис Боувмистер ва Боувмистер Ревью каби таниқли компаниялар билан ҳамкорлик қила бошлади. Театр сахнасида халқаро италян опера концертлари кўйила бошлади. Бу Каррега янги ҳаёт бағишлади. 1991–1993 йилларда театр қайта таъмирдан чиқарилди, алоҳида безаклар берилди, шунингдек, сахна бироз кенгайтирилди. Ҳозир Карредан театр ва кабаре сифатида мюзикллар, поп-концертлар, мусиқий асарлар кўйиш учун фойдаланилмоқда.

Felix Mertitis – шунчаки театр бўлибгина қолмай, Амстердамнинг қадим маданий марказларидан бири ҳамдир. Театр Нидерландия пойтахтидаги энг чиройли бинолардан бирида жойлашган. Felix Mertitisга шаҳарда санъат ва илмни ривожлантириш мақсадида 1777 йилда асос солинган.

Тропен театри Амстердамнинг қоқ марказида жойлашган бўлиб, 40 йилдан ошиқроқ вақт мобайнида санъат шинавандаларини опера, театр ва кино дурдоналари билан қувонтириб келмоқда. Театр дастури жуда

ранг-баранг бўлиб, бу ерда ғарб кинолари мутлақо намоиш этилмайди. Тропенда сальсадан то хинд мумтоз рақсигача, жўшқин фламенкодан то Аргентина фильмларигача кўриш мумкин. Бу ерда таникли мусиқачиларни учратасиз, ёшлар ва болалар театрининг янги ўйинларидан баҳра оласиз.

Мусикий театр, янги Амстердам, Тушинский театрлари ҳам голланд театр санъатининг ривожига катта ҳисса қўшди. Бу театрлар замонавий санъат билан ҳамнафас юради, янгиликлар ва санъатнинг янги хусусиятларига ижобий муносабатда бўлади, долзарб ва жиддий муаммоларга эътибор қаратади.

Нидерландия кинематографияси ҳам турли йилларда юксалиш ва инқироз босқичларини бошдан кечирди. Мамлакат тарихи бўйича мингдан ошиқ бадий ва бир неча юз ҳужжатли фильм суратга олинган. Бадий кино 1910, 1930, 1970 ҳамда 1990 йилларда айниқса, жуда ривожланади. Йорис Ивенс ва Пол Верховенлар Голландиянинг жаҳон тан олган режиссёрлари саналади. Шунингдек, нидерланд анимация ва ҳужжатли фильмлар мактаблари ҳам улкан муваффақиятларга эришган.

Дастлаб голланд кинематографиясида хорижий кино, Европа хусусан, Франция таъсири яққол сезиларди. 1898 йилда оператор Махиел Ладде илк голланд фильмлари: “Амстердам ёшлари учун ҳовуз”, “Безовта балиқчи”, “Уйнаётган болалар”ни суратга олди. Бизгача етиб келмаган бу асарлар Кристиан Сликернинг кўчма кинотеатрида намоиш этилган. 1905 йилда Амстердамнинг кўча кинотеатрларига фильмлар сотувчи “Pathe” компанияси иш бошлади. 1911 йилда эса Харлемда ҳужжатли ва қисқа метражли бадий фильмларни суратга олувчи илк киностудия (1919 йилгача фаолият кўрсатган) ташкил этилди.

1927 йилда Амстердамда Йорис Ивенс бошлиқ бир гуруҳ ёш кинематографчилар кино тилини ўзгартириш ва фильмларга ижтимоий тус бериш мақсадида “Фильм-лига” бирлашмасини тузишди. Мазкур ташкилот фаолияти голланд ҳужжатли фильмларини бир поғона юқорига кўтарди, 1930 йилларда “Улик сув” (реж. Герард Рюттен), “Зейдер-Зе” (реж. Йорис Ивенс), “Кристаллар олами” (реж. Я. Мол), “Пасха ороли” (реж. Жон Ферну), “Эски шаҳар” (1935, реж. В. Тухинский), “Цилиндр ҳақида баллада” (1936, реж. М. де Хае) каби дурдона ҳужжатли фильмлар яратилди.

1926 йилда парламент тасдиқлаган тақиқловчи қонун – цензура кучга кирди. Барча фильмлар то 1977 йилгача Киноцензура қўмитасидан ўтказиларди. Бунда бош омил кинотошошабинларнинг асосий қисмини ташкил этаётган болаларни ҳимоя қилиш ғояси бўлди.

Нидерландияга овозли кино нисбатан кеч кириб келди. 1934 йилда дунё юзини кўрган илк овозли бадий фильм “Вильгельм Оранский” (реж. Ян Тёниссен) тошошабинларга ҳуш келмади. Уларга ўша йили суратга олинган иккинчи овозли фильм “Денгизчилар” (1934, реж. Де Янтес) кўпроқ маъқул тушди. Картиналарни германиялик муҳожирлар: Людвиг Бергер (“Пигмалион”, Б. Шоу асари асосида, 1937), Фридрих Цельник (“Эрта бугундан яхши”, 1938), Макс Офюльс, Дуглас Сирклар қўйишарди. 1940 йилгача 37 та фильм суратга олинган бўлиб, булардан 21 тасининг режиссёри олмонлар эди. Голланд киномеханикларининг 1934 йилдаги норозилик намоишлари натижасида олмон режиссёрларига голланд ёрдамчиларини ёллаш мажбурияти юкланди.

Иккинчи жаҳон уруши йилларида голланд киносаноати деярли тўхтаб қолди, ўттиз иккита кинотеатр вайрон бўлди, АҚШ, Англия ва Франция фильмларини кўриш тақиқланди. Шунга қарамай, 1943-45 йилларда кинотеатрларга келувчи тошошабинлар сони ортаверди, 1946 йилда эса ўзининг авж чўққисига етди. Сўнг аста-секин, айниқса, 1950 йилларда телевидение пайдо бўлиши муносабати билан камайиб бораверди.

1950-60-йилларда ҳужжатли ва илмий-оммабоп фильмлар голланд ки-

нематографиясига оламшумул шуҳрат келтирди. Жумладан, Ян Корнелис Молнинг “Левенгукдан электрон микроскопга қадар” (1951); Макс де Хаснинг “Маскарад” (1952), “Амстердам – сувдаги шаҳар” (1957); Херман ван дер Хорстнинг “Биз тўр ташляпмиз” (1952), “Жаноб” (1962); Берт Ханстрнинг “Рембрандт: портрет устаси” (1956), “Ойна” (1958); Йорис Ивенснинг “Сени Парижни кутиб олмоқда” (1957) фильмлари “Олтин пальма шоҳи”га лойиқ топилди.

Аста-секин бадиий фильмлар тематикаси ҳам ўзгариб, кўлами кенгая борди. Голланд қишлоғидаги ҳаёт ҳақида ҳикоя қилувчи “Карнай садолари” (1958, реж. Берт Ханстра); бир кизнинг аянчли тақдирини ёритилган “Женни” (1958, реж. Вилли ван Хемерт); майда амалдорлар ҳаётига оид комедия – “Ҳамкасблар, шовқинни бас қилинг!” (1960, реж. Фонс Радемакерс); голландларнинг 2-жаҳон урушидаги жанглари ёритилган “Боскин” (1962, реж. Пол Рота); қарши ҳаракат курашчиларига афсонавий тус берган “Икки томчи сувдай” (1963, реж. Фонс Радемакерс) асарлари шулар жумласидандир.

1965 йилда давлат киносаноатга моддий ёрдам кўрсатгач, кинематографларнинг янги авлоди майдонга чикди. Жамиятни қийнаётган долзарб муаммолар кинотасмаларга муҳрлана бошлади: “Йозеф Катуснинг Рембрандт юртига обрўсиз қайтиши” (1966, реж. Вим Верстаппен ва Пим де ла Парра); “Паранойя” (1967, реж. Адриан Дитворст) ҳамда “Свилов туғилиши” (1967, реж. Эрик Терпстра) асарлари фикримиз далилидир.

70-йиллар боши голланд кино санъати учун туб бурилиш даври бўлди. “Анжела” (реж. Николай ван дер Хейде, 1973); “Франк ва Ева” (реж. Пим де ла Парра, 1973); “Туркча лаззат” (1973, реж. Пол Верхувен) фильмлари касса тушумлари борасида ўзига хос рекорд ўрнатди. “Туркча лаззат” фильми ҳозиргача Голландиянинг энг кўп кўриладиган фильмлари сирасига киради. Рухий хаста кишилар, енгилтабиат аёллар севимли қахрамонга айланди: “Қизил Син” (1974, реж. Франс Вейс), “Қуёш фарзанди” (1975, реж. Рене ван Ни). Франс Звартъес ранг ва техника соҳасида экспериментаторга айланиб, “Бу мен” (1977), “Пентименто” (1979) фильмларини суратга олди.

Нидерландиянинг Индонезиядаги мустабидлик сиёсатини фош қилувчи “Макс Хавелар” (Мультидули асари асосида, 1976, реж. Радемакерс) фильми голланд кино санъатининг диққатга сазовор ютуғи бўлиб қолди. Шунингдек, антифашистик фильмлар: “Қиролича аскар” (1977, реж. Пол Верхувен), “Пастораль 1943” (Симон Вестдейк, 1978, реж. Вим Верстаппен)лар ҳам эътироф этилади.

Пол Верхувеңнинг кассабоп фильмлари туфайли голланд актёрлари Рутгер Хауэр ва Йерун Краббе бутун дунёга танилди. Шунингдек, голланд киноси мавқеи Фонс Радемаркснинг “Боскин”, Марлин Горриснинг “Антоний чизиғи” (1995) ҳамда Майк ван Диемнинг “Сажия” (1997) фильмлари нуфузли “Оскар” мукофоти қўлга киритгандан сўнг жуда ҳам ошди. Ноодатий шаклларга мурожаат этган режиссёрлар: Роберт ван Вестдейк, Эдди Терсалнинг “Кичкина синглим” (1995), “Сибир” (1998), “Симон” (2004) фильмлари томошабинлар эътиборини тортди.

Бугун нидерланд киносаноати ривожини асосан Гаага, Утрехт ва Амстердамдаги киностудиялар белгилайди. Мамлакатда бир йилда 30 дан зиёд фильм суратга олинади, европалик режиссёрларнинг 70 дан ортиқ, америкаликларнинг 115 дан зиёд фильми намойиш этилади. Нидерландияда 243 кинотеатр фаолият юритади.

*Дилафруз ҚАЛАНДАРОВА
тайёрлади*

НИДЕРЛАНДИЯ ШЕЪРИЯТИДАН НАМУНАЛАР

Якоб КАТС

(1577-1660)

Шоир ва давлат арбоби. Лейденда ўқиган. Шеър ёзишни 40 ёшидан кейин бошлаган. Энг йирик нидерланд шоирларидан ҳисобланади. Голланд оилаларида унинг китоблари “Иккинчи Таврот” деб ҳурматланади. У голланд тилини лотинлаштиришга қарши курашди, асарларини халқ тилида ёзиб, кенг китобхонлар оммасининг қалбига ва ақлига катта таъсир эта олди.

Унинг “Никоҳ тўғрисида” (1625), “Эски ва янги замонларнинг кўзгуси” (1632), “Никоҳ узуги” (1637) номли тўппламлари, ўз ҳаёт йўли ҳақидаги “Қарилик тўғрисида” (1657) номли китоби халқ ичида жуда машҳур.

ТУЗ ТЎҒРИСИДА

*Туз бизга дунёнинг ажиб инъоми:
Сақлар денгизчининг қўр-қут, таомин.
Инсон дастурхонга қўйсаки нима,
Барига туз керак ёки тузлама.
Туз тугаган бўлса ҳар ким бўлар лол,
Овқат пиширишни тўхтатар аёл.
Бой суфрада бир туз етмаса фақат,
Мезбон учун бу ҳол жуда ҳам уят.
Туз керак этга ҳам, балиққа ҳам, бас,
Туз йўқ жойда ҳатто олтин керакмас.
Аммо туз солишда дид керак ҳар он,
Туз ўлчовсиз бўлса – яхшинг ҳам ёмон!*

ГОЛЛАНД САРЁҒИГА МАДҲИЯ

*Сарёғга кўрсангиз қайда мадҳия,
Ўқинглар, ҳаммага шудир тавсия.
Юртдошлар, бир гапни унутманг ҳеч вақт:
Бу ернинг сарёғи ҳар ерда қиммат.
Бу сут маҳсулотин билмаслар қадрин,
Мен эса атайлаб ёзяман мадҳин.
Биз қувлаб оламиз бу асл ёғни,
Дунё тан олган бу бемисл ёғни!
Гаров ўйнашаман, қадим замонда
Билмаган бу ёғни рум-да, юнон-да!
Голландия, сени алқаган худо:
Қалбга шодлик, танга қувватдир бу ёғ!*

Хербранд Адриансон БРЕДЕРО

(1585-1618)

Голланд шоири ва драматурги Хербранд Адриансон Бредеро Амстердамда тасвирий санъат мактабида ўқиган. Аммо 1608 йилдан бошлаб ўзини бутунлай адабиётга бағишлади. Унинг ижодида Нидерланд халқининг ҳаёти ҳар тарафлама акс эттирилди. Бредеро антик адабиёт ва италян уйғониш адабиётининг таъсирига тушиб қолмаслик учун қаттиқ курашиб, голланд адабий тили тараққиётига ҳам улкан улуш қўшди. Ўз ижодида ҳеч ҳайикмасдан оддий маҳаллий сўзлар ва халқ ибораларини кўплаб ишлатди. Шу тариқа голланд реалистик шеърлятининг асосчиси бўлиб қолди.

ХАЙРЛАШУВ ҚЎШИҒИ

Хайр энди, севгилим,
 Шу оғир ажрашув лаҳзаларида
 Тангри берсин тўзим –
 Қўлласин тақдирнинг ларзаларида.
 Қалбу жисмимизни асра доимо,
 Ўзинг қўлла, Худо,
 Қара севгим улканлигига
 Сахий ел ато қил
 Севгилимнинг елканларига;
 Кетаётган ери – кўп узоқ манзил,
 Яхши шамолларни унга ҳамроҳ қил!

Қўрқитмасин сирли тўлқинлар
 Қоронгида гувиллаб қаҳҳор,
 Илтижо қиламан, ёгинлар
 Мокисига бермасин озор...
 Денгиз туби,
 Авайла уни!
 Ёвуз Норд шамоли, унга жанг очма,
 Унга меҳрибон бўл, қаҳрингни сочма!
 Мумкин бўлса агар,
 Ўқирма, довул!

Амстердам кемалар туругида
 Бир кема турар жуда ҳам замгин,
 Бунда бир пул экан маъбуда...
 Кир ўрада зўрга топилди ўрин.
 Фақат ифлос ўра,
 Ёқимсиз шовқин;
 Тўлқинлар, кўпиклар тинмайди бир дам.
 Хавотирим ортди,
 Юрагим ортга тортди:
 Йўлда унга беролмам ёрдам!

Пахмоқ булутларни қуёш тилкалаб
 Тарқатди ҳаммасин.
 Шу кемада кетар менинг маликам –
 Гирдобга тушмасин.

Менинг юрагим – лот¹
Силкинар бот-бот
Денгизнинг тубида – хавfli ҳолатда.

Эсдан айриляпман
Ёлгон эмас, чиндан
Чидолмас шиддатга.

Биласан-ку, ахир, яхши биласан,
Сен менга азизсан, жуда ҳам азиз.
Нега кетаяпсан?
Нечун юраккинанг шу қадарли муз?!
Илҳом қудугисан,
Нозик дидлисан,
Мен шоҳидман: сенда кўндир фазилат,
Ҳар гапингдан
Ҳайратга тушади одам,
Айласа диққат.

Сен эса тўлқинлар аро ваҳшатли
Боқаркан, кўзингдан ўтлар сачратма,
Бир ўйлаб кўр
Недир офатлар.
Сен бундай кемалар билан ўйнашма.
Қайиқни сур,
Ёмғирларсиз элар сари юр.
Балки у ёқларда “тўлқин сардори,
Маъбудалар” яшар, қолмай хумори,
Одамларга беришар фақат
Кувонч ва бахт.

Ажрашув олдидан сенга қараб
очарканман қалбим оғригин
Улгурмайман барини санаб,
Бари сеники бўлар, гапнинг очиги.
Оғир-енгил гапларни унут,
Бу ҳижроннинг охирини кут,
Меники бўлиб қол,
Ахир
Айрилиқдай оғир
Юк йўқ, билиб ол.

АСАЛАРИ

Ал-кимёгар, уял: болари сирин
Э-воҳки, бандаси билиши қийин!
Ҳар гул ўртасини ҳидлаб, хўп-хўплаб
Жон суви, ширасин йиғади тўплаб.
Хартумчаси эса шу билан бирга
Гул ранги, атрини қўймас зарарга.
Улардан йилтиллаб тўкилган иллат
Қўйлар, сигирларга бўлади овқат.

Ал-кимёгар эса ўтга сал тегса,
Ўнган сомон бўлиб қолади майса.
Ёвуз санъатини қўллаб усталар
Гуллаб турган жойни ювунди айлар.
Болари гул сувин олиб кетган дам
Қолган гул бол берар яна қайтадан.
Ранги порлаб турар, яшнар тобора,
Топ-тоза, ёқимли, нафис ва барра.

¹ Лот – денгиз чуқурлигини ўлчайдиган асбоб.

Ян Янсон СТАРТЕР

(1593-1626)

1614 йили Лейварденда китоб савдоси билан шуғулланган. Маҳаллий нотиқлар мактабини ташкил қилгани учун католик динидан ажралиб чиққан калвинчи насроний руҳонийлари унга қаттиқ ҳужум қилдилар. 1620 йилда оиласи билан Францияга кўчиб кетишга мажбур бўлди. У ерда ҳуқуқшунослик факультетига ўқишга кирди. 1621 йилда Амстердамга кетди. У ерда “Наъматак” номли нотиқлар мактабида ўқиди. 1625 йилдан вақтини тарихни ўрганишга бағишлади.

У асосан шеърият ва драматургияда ижод қилди. Бредерога шогирд тушди.

Стартер лирикаси ва сатираси Нидерландия адабиётида “олтин аср” деб номланувчи давр намуналари ичида энг эътиборлилари қаторида туради.

* * *

Неча-неча тунлар ухлай олмадим,
Умид-ла ялиндим, ёндим беҳуда!
Ёлвордим жон-жондан, асло толмадим –
Сен эса аёвсиз экансан жуда!
Бундай тош ҳукми кўрмаган жаҳон!
Ҳозир сев, ҳозир сев, ҳозир сев, шу он –
Иўқса ҳеч қачон!

Мен ойдай юзингни учратдим бир кун,
Қордай оқ экансан, маъсум, бегубор.
Кўксимда бир ёнгин авж олди бутун
Севги ёнгинида ёндим бетакрор!
Оҳ, нақадар ёмон, бу офат ёмон!
Ҳозир сев, ҳозир сев, ҳозир сев, шу он –
Иўқса ҳеч қачон!

Майлига, ўлгин де, юзимга қараб,
Агар сенга ёқса шундайин фармон.
Уни қабул қилиш мен учун шараф,
Сен учун минг бора бағишлайман жон.
Қанча куч сарфласам, қилмайман армон!
Ҳозир сев, ҳозир сев, ҳозир сев, шу он –
Иўқса ҳеч қачон!

Мен сенинг кўйингда овора бўлдим
Вақт етмас овора йилни санашига.
Бундай дард-аламлар, азоби маълум
Мен учун бир имкон бермас яшашига!
Сенга муҳтожлигим озир, беомон!
Ҳозир сев, ҳозир сев, ҳозир сев, шу он –
Иўқса ҳеч қачон!

О гўзал маъбуда, ҳар қилигиндан
Ҳабардорман, сени ўрганганман кўп, –
Улайми муҳаббат босиригидан,
Чириблар кетайми кул бўлиб бир тўп?
Уятдан қизариб кетсанг ҳам чунон!
Ҳозир сев, ҳозир сев, ҳозир сев, шу он –
Иўқса ҳеч қачон!

“АСКАР ҚЎШИҚЛАРИ” ТУРКУМИДАН НИДЕРЛАНДЛАР

*Асов денгизларда, ерда жанг қилган
Эй, сиз – нидерланднинг денгизчилари!
Урим-йигимларни ташлаган-келган
Кўлга қурол олган зўр жангчилари!
Уруш ҳам бошланди – ҳаммаси хароб!
Модомики сулҳга қолмади имкон,
Испан лашкарлари қатъий бир жавоб
Олажақлар энди, оқибат ёмон!*

Виллем БИЛДЕРДЕЙК

(1756-1831)

Шоир ва олим Билдердейк ёшлик йилларини кўҳна ва замонавий тилларни, математика, фалакиёт, ер ҳақидаги фанлар ва ҳарбий илмларни ўрганишга сарфлади. Лейден университетини тамомлаб, 1782 йилда Гаагада адвокат бўлиб ишлайди. 1792 йилда янги ҳукмдорларга содиқ бўлишга онт ичмагандан кейин, шоир Нидерландияни тарк этишга мажбур бўлди. Олдин Гамбургда, сўнгра Лондонда хусусий дарс бериб кун кўрди. 1806 йилда Наполеон армияси Голландияга кириб, Янги Нидерландия қироллиги ташкил этилганда, Билдердейк ватанига қайтди ва қирол Людовик Бонапартнинг саройида нидерланд тили ўқитувчиси ҳамда қирол институтининг кафедра бошлиғи бўлиб ишлади. Наполеон бутунлай тахтдан четлатилганда, Билдердейк ҳам ишдан кетди.

Билдердейкдан филология, таржимачилик ва миллий адабиёт тарғиботиغا оид жуда катта ижодий мерос қолган. “Ибодат” (1796), “Олимларнинг дарди” (1809), “Шеърий санъат” (1809), “Хайрлашуе” (1810), “Гуноҳкорларнинг тавбаси” (1826) сингари шеърий тўпламлари ҳамон қадрли.

ВИЖДОН

*Нима, сен Холиқнинг эрмагимисан? Ўтмоқми жар узра осиқ кўприкдан,
Нимадир сендаги ҳақиқий маъно? Нимасан, боши берк кўчамисан ё?
Бизга ёпишасан ярим тун аро, Тишли гилдиракми, ухлатмас бало?
Бизга ҳақ, ноҳақни айтиб турасан. Умидми, дам сайин кутган, ичиккан?*

*Уйинг қайда сенинг – ичдами, ташда?
Ёки сен нафснингми орқа тарафи?
Тушдами, ўнгдами кўринар кўркинг?*

*Раббим панд бергани ёдимга тушди:
“Ҳар жойда мен борман, виждон – менинг гапим.
Ҳам шундай деганман: Худодан кўрқинг!”*

Николас Петрус ВАН ЭЙК

(1887-1954)

Шоир, носир ва эссенавис. Ўтган асрнинг 20-йилларида “Янги Роттердам газетаси”нинг Римдаги ва Лондондаги муҳбири бўлиб ишлаган. 1930 йилда “Лейдинг” номли журналга асос солди. 1935 йилдан Лейден нидерланд адабиёти профессори бўлиб ишлади. 1909 йилда “Безалган лабиринт” номли биринчи шеърий тўплами чоп қилинган. Лирик шеърлардан ташқари “Медуза” номли эпик достони бор.

УЛУҒ ЎЗГАРИШ

*Кимники қийнаган бўлса кўп азоб –
Олдинда кутади байрамлар сархуш.
У шикоят қилмас, бўлмаган бетоб,
Ҳаётини бўгган аччиқ изтироб –
Уни қул қилолмас, у энг озод қуш.*

*Севмас ичқоралик, шубҳагўйликни,
Билар: тақдир унга бермади омад.
Мерос қилиб олган қутли бойликни,
Дард унга келтирди ўзга дўстликни,
Нотенг курашларга киришмас ҳеч вақт.*

*У ҳаёт қозонин қолдирар бутун,
Хотиржам бажарар бурч дарсларини.
Исроф ҳам қилмайди қалбининг ўтин,
Қизил қуёш ёққа боргайдир сокин,
Ўрганар оқимнинг тинч тарзларини.*

*Кун йўлин битказган ерда ҳалоқат,
Ундан ўзлаштирар фақат саботни, –
Шарқда нур чақнашин қилиб башорат
Кумуш оқимларга термилар фақат,
Қутлар бутун борлиқ, мангу ҳаётни.*

*Рус тилидан
Миразиз АЪЗАМ
таржималари*

Виллем КЛОС

(1859-1938)

Виллем Клос Амстердам университетидида филология бўйича таҳсил олган. “Янги етакчи” журнали (1885) асосчиларидан бири. XIX асрнинг 80-йиллари сўнгида Клос нидерланд адабиётининг етакчи шоири сифатида тан олинган. Клос кўп жиҳатдан Шелли ва Китс каби жаҳонга машҳур шоирларнинг шеърляти таъсирида ижод қилган; Клоснинг энг яхши шеърий тўпламларидан бири, шубҳасиз, унинг сонетларидан таркиб топган “Норасида ва Тангри китоби” мажмуасидир. 1890 йилдан сўнг у ўз ижодини бутунлай фалсафий мушоҳадаларга эътибор қаратади. Бу борада, айниқса, унинг “Шеърий бандлар” деб аталмиш учта мажмуаси кенг шухрат топган (1894, 1902 ва 1913 йилларда нашр этилган).

ОҚШОМ

*Оқшом чўкаётир сут каби ойдин,
Наъматак гуллари кундузгидан оқ.
Дераза ортидан қуйилар бетин,
Қушлар қанотидан тўқилган титроқ.
Ҳавога ҳарир бир нафосат инар,
Осмон елкасида зумуррад ридо,
Заминга оҳиста сукунат кўнар,
Кундузги ташивишга ясаб интиҳо...*

*На булут, на шамол беради дарак,
Шовқину ифорнинг йўқдир асари.
Бироқ нимагадир безовта юрак,
Тун қаро чодрасин ёйгани сари.
Бу қадар изтироб, ҳадик, ҳаяжсон
Нимани англатар, не-га ишора?!
Билмайман, эҳтимол, қалбдаги тугён –
Ҳасратим енгмоққа излайди чора...
Оқшом чўкаётир сут каби ойдин...*

ЭЙ, БЕОРОМ ДЕНГИЗ, ЭЙ, АСОВ ТУГЁН...

Эй, беором денгиз, эй, асов тугён,
 Беқарор тақдирнинг холис кўзгуси.
 Эй, гуноҳи азим мулкига султон,
 Эй, саховат аҳли аро эзгуси!
 Лождувард тус, намхуш либосда пинҳон
 Тутгайсан минг турфа қиёфанг, чехранг.
 Лек, томчи заррангда мингларча исён,
 Мингларча тазарру ҳолинг қилар танг...
 Сендаги шиддатга маҳлиё бўлдим,
 Мовий ёлқинларинг уйғотди ҳавас.
 Кошкийди, Сен каби долғали кўнглим
 Тин олса, ҳасрату ғамдан бир нафас...
 Турмушининг адоғсиз ташвишларидан,
 Кутулсам, чулғаса – жисмимни ором.
 Шум қисмат – тақдирнинг ёзмишларидан
 Юз бурсам-у озод бўлсам батамом...
 Кошкийди, бахт кулиб менга ногаҳон,
 Касб эта олсайдим Сен каби қудрат,
 Кошки, бўлиб қолсам денгиз, ё уммон,
 Кўнглим эса Сендек бўлса бесарҳад...
 Эй, беором денгиз, эй, асов тугён...

МЕН ШОҲМАН ЎЗ РУҲИМ САЛТАНАТИДА...

Мен шоҳман ўз руҳим салтанатида,
 Кўнглимда ўзимга тахт қилдим бунёд.
 Вужудим ҳар кунжи, ҳар бир бандида
 Ўз ҳукмим, қонуним қилганман ижод.
 Шодлик – ўзимники, ўзимники – ғам,
 Дастёр мақомида менга фол, афсун.
 Сайландим, тикландим, тан олди олам,
 Энг улуг тож бўлди раво мен учун.
 Мен шоҳман ўз руҳим салтанатида...
 Бироқ армонлардан эмасман холи,
 Бу шуҳрат меъдамга тегар гоҳида,
 Юракда бўй чўзса шиқнинг жамоли.
 Бундай чоғ ўлим ҳам қўрқинчли эмас,
 Фақат бир истагим мустажоб бўлса:
 Жон, дея тахтимдан воз кечишим рост –
 Севгилим лабидан берса гар бўса...

КЕЧ КУЗАК

Кеч кузак.
 Дарахтлар заррин либосда,
 Аёзли қаҳратон таширифин кутар.
 Гўё куз ҳавоси айни шу тарзда
 “Ҳаётга алвидо!” қўшигин битар.
 Бир умр муҳаббат,
 шеърят ҳамроҳ,
 Ҳамдам бўлди Менга, табиат ростгўй.
 Лек, умрим қузида
 англадим ногоҳ:
 Яшнамоқ ортидан – завол берар рўй...

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Ва бунда ҳеч бир зот эмас гуноҳкор,
 Ҳаёт ортга қайтмас, қайтаролмасмиз.
 Умр дарёсининг тезоб, шиддаткор,
 Мавжида биз киммиз – оқувчи хасмиз...
 Ва яна бир аҳком абад устувор,
 Унга мудом бўйин эгмоқлик жоиз,
 Ҳеч кимга яшамоқ берилмас такрор,
 Қайта гул очмагай кесилган илдиз...
 Гарчи қадим аҳком
 қолажак шундай.
 Лек, истисно бундан ижодкор, шоир,
 Зеро, у ҳар шеърда қайта тирилгай,
 Шоир умри – бақо ҳукмига доир...

Герман ГОРТЕР

(1864-1927)

Шоир, мунаққид, сиёсий арбоб. Амстердам университетида филология йўналишида таҳсил олган. Бир муддат ўқитувчилик билан машғул бўлган; 1895 йилдан эътиборан сиёсий арбоб сифатида фаолият юритган. 1907 йилда сўл қанот социал-демократларнинг “Трибуна” газетасига асос солган. 1909 йилдан эса Нидерландия сўл қанот социал-демократик партиясининг раҳбарларидан бирига айланган.

Г.Гортер ўзининг адабий фаолиятини 1885 йилда бошлади. Унинг 1889 йилда чоп этилган “Мей” номли илк достони янги нидерландия шеърлятида пантеистик йўналишдаги энг муваффақиятли асар деб эътироф этилади. Сўнги асарлари орасида “Шеърлят мактаби” (1902) мажмуаси, “Пан” (1912-1916) поэмаси анча шухрат қозонди.

БАҲОР КЕЛАЁТИР...

Баҳор келаётир.
 Эшитилар ифорли қадамлар саси.
 Уни тинглар ҳаяжон-ла дов-дарахт, само:
 Ҳамма жойда баҳорий ис, баҳорий ҳаво,
 Ҳамма жойда шул илоҳий Баҳор нафаси...
 Мен ҳам тинглаб, бу таширфни туяман дилдан,
 Тинглайман-у ҳис қиламан кўнғил-кўнғилдан.
 Бироқ бехос кўнғилм чулгар ҳадик, ҳаяжон,
 Зеро, дилда не-не орзу яшагай пинҳон:
 Шу орзулар очилмоққа топарми имкон...
 Шу орзулар – Баҳоримга бўлмасми армон?!

Баҳор келаётир... Эшитилар унинг таширфи...
 Мен тинглайман бошим узра чарх ураётган
 Уюр-уюр ҳаволарнинг тўлқинларини,
 Мовий, оппоқ ҳаволарнинг ёлқинларини...
 Мен тинглайман ва юракдан яйраб кетаман,
 Баҳоримнинг мадҳи учун сайраб кетаман...
 Мен Баҳорни илоҳларга менгаб сўзлайман,
 Сўзларимни зийнатлайман, безаб сўзлайман...

Баҳор... Баҳор келаётир... ана У келди...
 Янгиланди олам зумда, ям-яшил бўлди...
 Соҳир кўклам қуёшининг заррин жилоси

Заррин-заррин кимхоб қилди кўкнинг ридосин...
 Энди осмон кўкраги чок, тўлқинли маъво,
 Энди кўкда кезиб юрар эркин, ҳур ҳаво...
 Кезиб юрар самоларда елканлар мовий,
 Елканларга қанот берган ўйлар самовий...
 Кўзлардаги шукуҳ, севинч ҳамда шукрона –
 Қалблардаги масрурликдан, бахтдан нишона...
 Ушал шодлик зоҳир бўлар сувлар саҳнида,
 Мовий-мовий тўлқинларнинг мавжли наҳрида...
 Баҳор келди... Баҳор келди... пайқадингми Сен...
 Нозик-нозик бармоқларинг ила сездингми?!
 Баҳорий хуш насимларнинг осмонида кенг,
 Қушчаларнинг чуғурида дала кездингми?
 Ёки асов еллар силаб жингала сочинг,
 Нилий гумбаз йўллаганда ҳур-ҳур саболар,
 Ҳозиргина тугилгандек бу кўҳна очун
 Кўзларингга бахи этдими шаффоф зиёлар?!
 Шаффоф нурлар, пок зиёлар дарёсига Сен,
 Қулоқ тутиб, зеҳн солиб, қилгин эътибор,
 Унда қорли чўққиларнинг виқорига тенг
 Виқор билан қад ростлаган Гўзал Гуллар бор!
 Бундай мағрур Гуллар бўйин айлаб таборак,
 Суюнмоқлик керак... яна... йиғламоқ керак...
 Кел, кулайлик қаҳ-қаҳ уриб, кўзда ёш билан,
 Кел, кулайлик, қароқлардан тўкилсин занглар...
 Ахир бугун гўзал Баҳор пок Кўёш билан,
 Улашмоқда олам узра илоҳий ранглар...
 Йиғлар бўлсак, кўзлардаги тахир маржонлар
 Баҳорни-да бефарқ қўймас, У ҳам гирёна...
 Худди биздек изтироб-ла чекиб фignonлар,
 Шарор тўкиб оловланар, ёнар тўлгона...
 Баҳор тўкмиш илоҳий нур, абадий ҳаёт,
 Олис-олис манзилларни кўзлаб учгайдир,
 Бизлар билан баҳорий руҳ абад барҳаёт,
 Бизлар севсак, баҳорий бахт бизни қучгайдир.
 Кел, йиғлайлик, аччиқ-аччиқ кўзёшлар тўкиб,
 Аччиқ-аччиқ ашкимиздан Баҳор ҳам йиғлар.
 Қароқлардан оқиб тушсин, олмос, дур бўлиб,
 Тарк айласин кўнгилларни андуҳ, қайғулар...
 Биз ҳам Гулмиз, ҳа, иккимиз – жуфт қирмизи Гул...
 Виқор билан бўй чўзганмиз адл, расида,
 Бу баҳорий селоб нима, тенгимиз йўқдир
 Ўл самовий шаффоф зиё, нур орасида...
 Бугун дилда ўй-хаёллар афсунгар, соҳир,
 Завқлан бугун, майли тинсин кўздаги намлар.
 Кел, кулайлик, унут бўлсин ҳадик, хавотир,
 Кел, кулайлик, ҳамдам бўлсин бизга байрамлар...
 Ахир, бугун олам узра мурувват зоҳир...
 Ахир бугун Баҳор... Баҳор! У келаётир!..

Ян Хендрик ЛЕОПОЛЬД

(1865-1925)

Ян Хендрик Леопольд – Нидерланд шеърлятида символизмнинг етакчи намояндаси ҳисобланади. У шеърӣ шакллар соҳасида тинимсиз тажрибалар қилди, нидерланд шеърлятига биринчи бўлиб антик шеър услубларни ва шарқона мавзуларни олиб кирди. Леопольд ижоди XX аср биринчи чорагида нидерланд шоирларининг бадиий дунёқараши шаклланишида катта рол ўйнади.

Унинг илк бор нашр этилган тўплами адабий жараёнда катта воқеа бўлди, бир қатор Оверупа тилларига таржима қилинди.

САЪДИЙ

Богларга тун қўнган.
 Дарахт остида
 Юлдузлар пойида ёлғиз ва маҳзун,
 Ётибсан пажмурда, андуҳ дастида:
 Йиғлаб қадринг учун, қимматинг учун...
 Оҳ, рутубат аро – беруҳ, бешукуҳ,
 Янада қародир бу ғам, бу андуҳ...
 Бироқ Сен эзгу бир ҳис-ла яшайсан,
 Дилингда ёр васли, дийдор матлаби.
 Бахт дея энг улуг ишларга шайсан,
 Кўҳна эртақдаги баҳодир каби...
 Назар сол, қорайган хазон остида
 Жасмин гулларининг чиройига боқ.
 Улар гўзал ҳаёт, ишқнинг қасдида,
 Янада ифорли, янада яшиноқ...
 Демак, тазод – мудом устувор аъмол,
 Нур ва соя жанги абадий, барҳақ...
 Тақдир китобидан Сен ҳам сабоқ ол,
 Жаҳолатни енгган Нур сирларин чақ...

ХИЁБОН СЎНГИДА БОР ЭСКИ ХУЖРАМ...

Хиёбон сўнгида бор эски хужрам,
 “Муҳаббат, муҳаббат, қайларда қолдинг?”,
 Бунда хазонларнинг юзида шабнам,
 Ҳазин ёмғирларнинг остида толдим...
 “Муҳаббат, муҳаббат, қайларда қолдинг?”
 Қайғу-аламларни шопирган шамол,
 Тинмай ишқимиздан лоф урган шамол,
 Жимиб қолди бехос, тинди дафъатан,
 “Муҳаббат, муҳаббат, айт, қайлардасан?!”
 Тобора маҳзунроқ қўшигим, куйим,
 Тобора олислаб бормоқда уйим...
 Нега индамайсан, нега сен-да жим...
 Юрагимни оташ ҳижронга солдинг:
 “Муҳаббат, муҳаббат, қайларда қолдинг?”
 Ана, кимдир чордоқ ичра гўлдирар,
 Қароқларин ашки нобга тўлдирар...
 Ҳазонларга сўйлаб, дардин ўлдирар...
 Утинчида тақрор дуо каби байт:
 “Муҳаббат, муҳаббат, қайлардасан, айт?!”
 Кимнингки, кўзида ишқдан йўқ шарор,

Қай дилда садоқат эмасдир шиор,
 Биламан, меҳрга бўлмас сазовор...
 Оҳ, дилимни бунча азобга солдинг,
 “Муҳаббат, муҳаббат, қайларда қолдинг?!”

ШИВИРЛАБ ЎҚИЛГАН ШЕЪР

Ноз уйқу қучоғида,
 Умидлар ардоғида,
 Ўзи ҳам бунёд бўлган
 Сирларим титроғида.
 Ҳадик, қўрқув хаёли –
 Орзуимнинг аёли...
 Ҳар кун тушимга кирган,
 Ҳурлардек учиб юрган,
 Андишалли, хаёли –
 Орзуимнинг аёли...
 Садосиз нигоҳлари,
 Инжадир бармоқлари,
 Ўйларимни банд этган,
 Қирмизи дудоқлари...

Ширин ўйимга мухлис,
 Назокатли ҳам нафис,
 Олам ичра ягона,
 Афсус, менга бегона...
 Бетимсол қалб гавҳарим –
 Шодлик, қайғу, кадарим,
 Тонгги шабнамдек зилол, –
 Юракка армон аёл...
 Ноз уйқу қучоғида,
 Умидлар ардоғида,
 Ўзи ҳам бунёд бўлган
 Сирларим титроғида.
 Ҳадик, қўрқув хаёли –
 Орзуимнинг аёли...

Геррит КАУВЕНАР

(1923–2014)

У шоир сифатидагина эмас, адиб ва Бертольд Брехт драмаларининг таржимони сифатида ҳам танилган. 1941 йилда “Баҳор тонги” номли шеърий тўплами билан адабиётга кириб келди. 1940-50 йилларда нидерланд шеърлятида “эксперименталистлар” деб аталган оқим асосчиси бўлиб ном қозонди. Унинг “Мен аскар эмасман” (1951) ҳикоялар тўплами ҳам адабий жамоатчилик ўртасида қизиқиш уйғотди. Кўплаб адабий мукофотлар лауреати бўлган. Г.Каувенар Нидерландияда китоблари энг кўп ўқиладиган муаллифлардан бири саналади.

БУГУН ЭРТА ТУШДИ ҚОРОНҒИ

Бугун эрта тушди қоронғи
 Тугруқхонага айланди хонам;
 Онам кўйлагининг жимжималарида
 Қонлар қотиб қолмиш – худди безакдай.
 Мен эса – йиғлоқи чақалоқ –
 Тарозида ётибман чириллаб-йиглаб.
 Мен тугилдим, мана, дунёга келдим,
 Нафас олмоқдаман, ҳақиқат-ку бу,
 Йўргакда ухлайман тишиллаб,
 Ноябрьнинг узун кечаларида;
 Туш кўраман:
 Отам ва онам
 Пайҳон бўлаёзган майсада ётиб,
 Илоҳий ва метин қонунга кўра
 “Нимадир” олишар бир-бири ила.

Учиб ўтар аллақандай қуш,
 Устимда силкитар қанотларини;

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Мен пайдо бўлишим мумкин
 эртароқ
 Кечиккан йўловчилар олдида
 тонгги шаббодадай ҳузурбахш,
 Боксчининг зарбасидай залворли!

Эртароқ қоронги тушган хонада
 Сукут сақлар менинг давру давроним.
 Тилим танглайимда чалар қўнғироқ,
 Янграб турар овозсиз бонг,
 жсаранг-журунлар.

Сув тут менга, қудратли осмон –
 Қўялар еб кетди қанотларимни,
 Ойқулоқларимни қоплади оғриқ,
 Жонимни бир ямлаб, юта бошлайман
 Мен – XX асрдаги Одам алайҳиссалом.

ТИЛ

Тилни ўйлаб топган-ов қушлар,
 Мен – замин ўйлаб топган
 ва яратган одам,
 ҳеч уча олмайман,
 қанот йўқ, қанот,
 ердан сагал кўтарилиб туравераман.

Деворлар остида яшириниб туриб,
 Мен – нурнинг шуъласи,
 уйнинг сояси,
 деразадан ялт-юлт кўринаман сал.

Мен – қутида япроқ ёзган дарахтман,
 қафасдаги қушман.
 Тил ўйлаб топаман мен ҳам ўзимча.
 Одамлар эса
 ҳадиксираб сўз ичига яширинадилар.

Рус тилидан
 Муҳиддин САТТОР ўғли
 таржималари

Симон КАРМИГГЕЛТ

(1913-1987)

Нидерландиянинг Гаага шаҳрида савдогар оиласида туғилган. 1946 йилдан то умрининг охиригача Амстердамдаги “Het Parool” (“Минбар”) газетасида оддий мухбир бўлиб ишлаган. Адиб кичик ҳикоялар устаси сифатида танилган.

1977 йили у Нидерландиянинг адабиёт соҳасидаги энг юксак мукофоти билан тақдирланди. Ижоди университетларда жиддий тадқиқ этилиб, асарлари мактаб дарсликларига киритилди ва ўнлаб тилларга таржима қилинди.

Ҳикоялар

ОРЗУ

Волсма хоним ўн гульденлик қоғоз пул ерга қандай тушганини аниқ-тиниқ кўрди. Пул олдинроқда турган чарм курткали бақалоқ одамнинг ҳамёнидан сирғалиб чиқиб, почтахонанинг иркит полига – кампирнинг шундоққина оёқлари остига тушди. Кампир ўйлаб-нетиб ўтирмай, унинг устига ўзининг рўзғор сумкасини кўйди.

– Кимнинг навбати? – деб тўнғиллади кассир.

– Менинг навбатим, иним, – деди кампир ва пулни рўзғор сумкасига кўшиб эпчиллик билан олдинга сурди, сўнг пальтосининг чўнтагидан эскириб кетган ҳамёнини чиқарди.

– Одамларнинг вақтини олмай, тезроқ қимирласангиз бўларди, онахон, – деди ойна ортида ўтирган одам жаҳлини зўрға босиб. Мижознинг мункиллаб қолганигина уни бор захрини тўкиб-солишдан аранг тийиб турарди.

Кампир титраган қўллари билан ўғлидан келган тўрт гульден пул қайд этилган почта қоғозини олди. Ўғли ҳар ҳафта унга тўрт гульден жўнатиб турарди. Негаки қариялар уйида пул беришмайди.

– Марҳамат, иним, – деди кампир дадиллашиб.

Кассир почта қоғозини текшириб кўргунича кампир шартта энгашиб, сумканинг остидаги пулни олди ва ҳамёнига солди. Сўнг қаддини ростлаб, мунис ва мўътабар онахонларга хос маъсумлик билан почта ходимига боқди.

– Мана бу ерга қўл кўйинг.

Мулозим тўрт гульденни санаб, мрамар пештахта устига ташлади. Ҳаяжондан терга тушган кампир пулни қўлидаги ўнталикка кўшди ва ҳамённи сумкасига урди.

– Баракалла, иним, омон бўлинг.

Кассир жавоб ўрнига яна тўнғиллади:

– Кимнинг навбати?

Ҳеч ким ҳеч нарса ни сезмади. Кампир елкасидан тоғ ағдарилгандай бўлиб, эшик томон шошилди ва айвонга чиқиб, тоза ҳаводан ўпкасини тўлдириб нафас олди. Вужудини илиқ бир ҳаяжон чулғаб олганди: буни қаранг, ўн гульден-а! Ўн гульденга энди у истаган нарсагини сотиб олиши мумкин. Истаган нарсагини!

Одатда Волсма хоним магазинлардаги молларни витринадан узоқ томоша қилар, аммо остона ҳатлаб ўтишга журъати етмасди. Энди улардан

бирига шартга кириб, сотувчисига: “Қани, она қизим, менга анавини беринг-чи!” – дея олади.

У отаси антиқа совға олиб келган қизалоқдай севинчи ичига сиғмасди.

Чарм курткали бояги бақалокқа кўзи тушдию, кампир қўрқувдан тошдай қотиб қолди. Бақалок тош зинадан кўтарилиб, почтаҳонага кириб кетди. Унинг касалманд юмалок юзи асабий кўринарди. Ёнидан ўтаётиб, кампирга кўз кирини ташлаб қўйди.

“Пулини излаб келяпти”, деб ўйлади Волсма хоним. У кўзлари хиралашганига ҳам қарамай шоша-пиша зинадан тушди ва кўчани кесиб ўтиш учун йўлак томон йўл олди.

– Шошилманг, хоним! – деган овоз эшитилди ортидан.

Тамом! Энди пулни тортиб олишади. Балки, бошлаб жазосини ҳам беришар. Ана, яқинда дўконда биттагина соч қистиргични сўрамай олгани учун бечора Реесни бир ой кўчага чиқармай қўйишганди. Энди унинг бошига ҳам шундай қора кунлар тушади.

– Кўчани мундоқ кесиб ўтмайдилар-да.

Уни тўхтатган оқ фуражкали полициячи экан.

– Бунақа жойда кўзга қараш керак, хола, кўчанинг гавжумлигини кўрмаяпсизми? – деди у меҳрибонлик билан.

Полициячи уни етаклаб трамвай бекатигача олиб бориб қўйди. Кампир сумкасини бағрига босганча уйига жўнади. Қариялар уйи олдида трамвайдан тушди. Қўрқув ўтиб кетган, боягина бутун вужудини жунбишга келтириб турган ҳаяжондан асар ҳам қолмаган эди. “Бу пулга нима олсам экан?” деб ўйлай бошлади. Бирор ширинлик олгани маъқулми? Шундай егулик олиши керакки, тўшақда ётганча ими-жимиди ейиши мумкин бўлсин. Йўқса, бошқалар билан баҳам кўришига тўғри келади. Бошқаларга берса, ўзига нима қолади? У кўпинча орзу-хаёлларга фарқ бўлганча олдида узок туриб қоладиган ҳашаматли дўконнинг ойнаванд витринасига сукланиб қаради. Сўнг дўконга дадил кириб, тантанавор оҳангда деди:

– Омонмисиз, синглим? Юз грамм “Олча” конфетидан, юз грамм олма шарбати қўшилган анави шоколадингиздан берсангиз.

Томошани кўринг! У илгари – ҳали уй-жойи, оиласи бор маҳаллар шундай дадил гапира оларди, дасти узун эди.

– Мана, марҳамат. Икки гульдену ўттиз центлик бўлди.

Волсма хоним ўнталик пулни пештахта устига қўйиб, ширинлик солинган пакетни сумкасининг тубига жойлай бошлади.

– Кечирасиз, пул ўрнига шуни бермоқчимисиз? – деб сўради сотувчи қиз мулоимлик билан. – Бу – реклама қоғози-ку!

Сотувчи қиз кампирнинг пештахта устида турган ҳамёнини олди:

– Келинг, яхшиси, ўзим қарашиб юбора қолай... Хўш, мана пулингиз... тўрт гульден... Қаранг, сиздан уч гульден оляпман... энди етмиш цент қайтим беришим керак...

Сотувчи пештахтага мовий қоғозни бепарвогина ташлаб қўйди. Волсма хоним куюқ туман орасидан унинг шундоқкина ўз оёқлари остига сирғалиб тушганини элас-элас кўрди.

СЎЗ

Мени давлатга қарашли бир муассасага юборишди. Материал олиб келиш учун. Ўша материалга таҳририятимиз кўз тикканига анча бўлган эди. Сўраб-суриштириб, беш-олти хонага бош сукиб чиққанимдан сўнг, ниҳоят, зарур туйнукни топдим. Туйнук ортида – каттакон залда ўттизга яқин эркагу аёл мук тушиб нималарнидир ёзиб ўтирибди. Гўё улардан муҳимроқ иш қилаётган, улардан бандроқ одам йўқ.

– Бу масалада сиз илгари ҳам бир неча марта келгансиз, тўғрими? – деди

менинг дардимни эшитиш учун туйнук олдига келган бир ходим. – Хў-ўш, материал деярли тайёр. Фақат суофиқлаштириш қолди, холос. Шу боис келгуси ҳафтада хабар олсангиз...

– Маъқул, – дедим мен ва туйнукни тарк этдим.

Лекин йўлакка чикқач, ўйладим: суофиқлаштириш нима дегани ўзи? Мувофиқлаштириш, синаб кўриш, имзолаш, келишиш деган сўзларни биламан, аммо “суофиқлаштириш”ни умримда биринчи бор эшитишим эди. Ишхонамга қайтиб борганимдан сўнг бошлиғим билан бўладиган суҳбатни кўз олдимга келтирдим. “Хўш, материални олиб келдингизми?” “Йўқ, уни ҳали суофиқлаштиришлари керак экан”. “Бу нима деганингиз?” “Ўзимнинг ҳам ақлим етмайроқ турибди...” Шарманда бўлишим аниқ. Одамзоднинг ўз нодонлигини тан олиши қийин. Шундай бўлса-да, бироз иккиланиб турганимдан сўнг, ортимга қайтдим ва тўғри залга кириб бордим. Қоғоз қоралаб ўтирган ўттиз инсоннинг ҳаммаси қўлидаги ишини шартта четга суриб, менга синовчан тикилди.

– Яна нима гап, жаноб? – деди бояги ходим.

– Сиз ҳали менга, – дедим иккиланиброқ, – “суофиқлаштириш” деган бир сўзни айтдингиз. Гапим балки сизга жуда нодонликдек бўлиб туюлар, лекин ўша сўз нимани англатишини билмас эканман...

Бизни кузатиб ўтирганларнинг аксари тасдиқ маъносиди бош ирғади: ха-я, нима дегани ўзи?! Қаршимда турган ходим ҳам бироз хаяжонда эди.

– Ишонинг, жаноб, – деди у тирсагимдан ушлаб, – буни, ростдан ҳам, тарихий лаҳзалар деса бўлади.

– Нега?

– Негаки, сиз “суофиқлаштириш” нимани англатади, деб сўрадингиз. У ҳеч нарсани англатмайди. Шунчаки, йўлига айтилган сўз. Узим ўйлаб топганман. Келавериш жонимизга тегиб кетган бир мижоз бир гал яна мана шу туйнук олдида пайдо бўлдию, бажаришимиз учун анча-мунча вақт талаб этиладиган ишни тезроқ ҳал қилишимизни сўраб, шошираверди. Мен унга: “Жаноб, сиз мутлақо ҳақсиз. Лекин ишни суофиқлаштириб олишимиз учун бизга яна бир ҳафтагина муҳлат беринг”, дедим. Бу сўз ўз-ўзидан, жуда самимий бир вазиятда туғилди ва айтилди. Аммо мижозга ғоят зўр таъсир килди, у ховуридан тушдию, жўнаб қолди.

Шу-шу, бу сўз жонимизга оро кирадиган бўлди. Чунки, у ҳар қандай вазиятда ҳам асқотар экан. Масалан: “Афсуски, жаноб Фредерикс жойларида йўқлар, – деймиз. – У киши бугун пешиндан кейин суофиқлаштириш билан банд бўладилар”. Бу гапни эшитган мижоз: “Э, ха-а”, – дейди-да, тавозе билан чиқиб кетади. Ҳатто, кимдир бирор папкани олиб (ичида нима борлигини Худо билади!) иккинчисига: “Марҳамат қилиб, мана шу ишни суофиқлаштириб юборинг”, деса, олам – гулистон. Қарабсизки, папкани қўлига олган одам кўздан ғойиб бўлади ва ишни топшириққа мос тарзда ўзгартиришга ҳаракат қилади. Бир куни биз, – деб гапида давом этди ходим, – раҳбарларимиздан бирининг столига қозон ювиладиган дастмол тўла қутини қўйиб, ёнида: “мазкур дастмолдаги тешикчаларни шахсан ўзингиз суофиқлаштириб беришингизни илтимос қиламиз”, деган мазмунда хат қолдирдик. Эртаси куни қай кўз билан қўрайликки, бошлиғимиз, илмий даражага эга, зиёли одам ўша мактубимизнинг орқасига: “Дастмолни текшириб чиқдим, ҳаммаси жойида”, деб ёзиб қўйибди. Кўрмайсизми, у ҳам эҳтиёткорлик билан иш тутган-да. Суофиқлаштириш нималигини билмаслигини ҳам, нодонлигини ҳам сездирмаган.

Ходим ўйлаб топган бу кашфиётнинг фалсафий теранлигига тасаннолар айтиб, хайрлашдим. Бироқ эшикка яқинлашганимда у ортимдан хитоб килди:

– Жаноб, мен... Албатта, катта рағбатдан умидвор эмасман. Лекин, шундай бўлса-да, бу ихтирони мен кашф қилганман. Шу маънода муқофотми

ёки бошқа бирор рағбатлантиришми, дегандек... иложи йўқмикан?

– Суриштириб кўраман.

– Жавобини қандай билсам бўлади? – деб сўради у тоқатсизлик билан.

– Кутинг, – дедим мен. – Сизни бу масалада ўзим суофиқлаштираман.

СИГАРА

Қария Блеекманс нафақага чиққанидан буён юришнинг пойабзал тово-ни камроқ ейиладиган ажойиб усулини ўйлаб топган ва буни бинойидек ўрганиб олган. Негаки, қирқ йил нон ташишдан бошқа ишга ярамаган одам, ўзингиздан қолар гап йўқ, мўмай нафақага умид қилмаса ҳам бўлади. Новвойхона хўжайини унга қиморхонада бор-будини бой берган мижозга кўрсатиладиган муомалани қилди: одатда бундай одамнинг қўлига уйига етиб олиши учун поезднинг учинчи класс вағони чиптаси тутқазилади. Мана энди Блеекманс катта кўчадаги каттиқ ўриндикда ўтган-кетганни кузатиб ўтирадиган, ҳаётдан мамнун авом сафидан жой олган. Ўз вақтида Бальзак бундай одамлар ҳақида “қиёматда улар савол-жавобга чорланганида Яратган ўзича ҳазил қилиб жойида бўлмаса, бундай одамларнинг юзлари не бир аҳволга тушишини тасаввур қилиш кийин эмас”, деб айтган экан.

Блеекманс ҳар куни эрталаб соат саккиз яримда пансион – ижарада яшайдиган уйидан чиқиб, ниманики текин томоша қилиш мумкин бўлса, ҳаммасига суқланиб-суқланиб қараганича шаҳар кезади. Бундай пайтда унинг йўли албатта маҳаллий банк биноси олдидан ўтади. Кеча бир бели йўғон, лекин жуда эпчил ва серғайрат – шу даражада серғайратки, машинасига ўтираётиб Блеекмансни туртиб юборди – бойвачча ана шу банкдан отилиб чиқди.

– Бирор жойингиз лат емадими? – деб сўради у чол бир амаллаб ўрнидан тургач.

– Йўқ, таксир, – деб хижолатомуз жавоб берди собиқ нон ташувчи. – Шукр, ҳаммаси жойида. Худо ўзи асради.

Бели йўғон мамнун бош ирғади.

– Мана, бир чекиб, маза қилинг, – деди портсигарини чўнтагидан чиқарар экан.

Блеекманс шитоб билан жойидан жилган машинанинг ортидан қўлида сигара ушлаганча анграйиб қолди. Олтинранг тасма боғланган сигара жуда чиройли ва йўғонгина эди. Майдалаб ёғаётган ёмғир жунжиктирган чол шоша-пиша ёқасини кўтариб, дурустроқ ўранган бўлди ва сигарани авайлабгина димоғига олиб борди.

“Камида бир гульден турса керак”, – деб ҳаяжон билан хаёлидан ўтказди Блеекманс. Пальтосининг тугмасини бўшатиб, сигарани кўкрак чўнтагига авайлаб жойлади ва қўлига фавкулудда тушган ушбу сурур манбаидан не бир йўл билан кўпроқ лаззат олиш режасини туза бошлади.

Буни ҳеч ким ҳалақит бермайдиган ва ҳайдаб чиқармайдиган иссиққина жойда, қулай курсида бемалол ўтирганча маза қилиб чекишим керак, деб ўйлади у.

У пансионга қайтмоқчи бўлди, лекин бу фикрдан дархол воз кечди. Илгарироқ, Блеекманс нафақага чиқишидан аввал, баъзан якшанба кунлари сигара чекишни ихтиёр этганида, уй бекаси, тутундан дераза пардаси хира тортади, деб унинг ғоят лаззатли онларини захарга айлантитар эди. Шу боис, уйга қайтмагани дуруст. Қаҳвахонага кира олмайди – чўнтаги бўм-бўш. Майдондаги автобус бекати айвончаси эса тўғри келмайди – тўрт томони очик, елвизак.

У ана шундай иккиланишлар домида эзилиб турганида хаёлига бирдан қироатхона келди. Таниш чоллар шаҳарчада яқинда очилган қироатхонада

текинга кириб ўтириш мумкин экан, деб айтган бўлса-да, Блеекманснинг унга қадам босишга журъати етмаган эди. Қимматбаҳо сигара унга шу топда қувват бағишлагандай бўлди.

“Ана ўша ерда баҳузур чекаман”, – деган қарорга келди у ва дадил йўлга тушди. Бора-боргунча кўксини қўли билан тўсиб, сигарани қаерларгадир беҳад шошиб кетаётган ўзига ўхшаш пиёдалар билан тўқнашувлардан химоя қилиб борди. Қироатхона мулозими қишлоқ кийимда ичкарига кириш мумкин эмаслигини айтганида, у оҳори кетиб қолган пальтосини минг бир авайлаб ечди.

Қироатхонанинг курсилари ростдан ҳам юмшоқ, ҳавоси эса ёқимли эди. Блеекманс жавондан бир қалин китобни олиб, курсига бемалол жойлашиб ўтирди. Китобни очди. Энциклопедиянинг “Г” ҳарфи билан бошланувчи сўзлар жамланган жилди экан. Жанубий Америка марказидаги Гран-Чако текислигига бағишланган мақолани бўғинлаб, жуда қийналиб ўқиди. Дарёнинг икки соҳилида яшовчи қирқ минг ҳиндунинг ҳаётидан хайратга туша-туша кайфияти секин-аста кўтарилиб, сигарани чекмоққа киришди.

Сигаранинг олтин тасмасини ечиб ўтирмади. Унинг учини ғоят эҳтиёткорлик билан тишлаб очди ва ичига баҳузур пуфлади. Сўнг бу сурурли дамларни чўзиш иштиёқида аста гугуртни олди.

– Тақсир, – деган овоз эшитилди бирдан, – бу ерда чекиш мумкин эмас.

Блеекманс қизариб кетди ва тартиб-интизом бекасидан узр сўради. Сигарани яна кўкрак чўнтагига аввайлаб жойлади. Гугуртни ҳам яширди. Энди қаёққа борсин? Орзу-ўйларига эрк бериб, яна бирпас ўтирди. Паровознинг узоқдан чўзиб қичқиргани элас-элас қулоғига чалинди. Вокзалдаги кутиш зали ёдига тушди. Ҳа, айна муддао! Кутиш залига ҳам текинга кириш мумкин.

Қироатхона деганлари димоғдор киборларнинг макони бўлгани учун ҳам Блеекманс бу ерда баргдай титраб-қақшаб ўтирар, шахт туриб кетишга ҳам журъати етмаётган эди. Гран-Чако ҳақидаги мақолани охиригача ўқиб, кардинал Гранвеланинг таржимаи ҳолига оид маълумотларни хижжалай бошлади, аммо герцог Альба қўзғолончиларга қарши жорий этган фавқулудда суд – Қонли кенгашга етганида таъби хира тортиб, китобни ёпди.

– Марҳамат, пальтонгизни кийинг, – деди мулозим.

– Беҳад миннатдорман, – қуллуқ қилди чол.

Блеекманс сигарага бирор зиён-заҳмат етмасин, деб уни стол устига қўйди ва қўлини пальтонинг енгига тикди.

– Уҳ-ҳу! Сизга катта раҳмат! – деди мулозим. – Ғоят ноёб сигара. Ишдан кейин баҳузур чекканим бўлсин.

Мулозим сигарани авайлабгина ички чўнтагига солди.

ХЕЛЕНТЬЕ

Қаҳвахона гавжум эди. Мен дераза тагидаги столдан жой олдим. Ҳорғин юзларини ажин босган, чакка сочларига аллақачон қиров қўнган, дид билан тикилган костюми ўзига ярашиб турган новча бир киши баланд пештахта олдида тик турганча шароб ичмоқда эди. У чайқалиброқ қадам ташлаганча қўлидаги қадаҳи билан ёнимга келди. Ўтирди. Маъносиз нигоҳини менга тикканча:

– Э, хайрон бўлманг, сал кайфим ошиб қолди, – деди. – Биринчи марта шундай аҳволга тушишим. Винога унча тобим йўқ. Ичсам, тилимнинг тушови ечилиб кетади. Аслида, гап винода ҳам эмас.

У бир қултум хўплаб, истехзоли куламосираганча гапини давом эттирди:

– Бошимга бир савдо тушган... Нима десам экан? Қисқаси, биттасини яхши кўриб қолдим.

У шапалоқ тортиб юборишимни кутгандай менга ҳадиксираб қаради.

– Жуда улуғ иш бўлибди, – дедим мен. – Бундай бахт ҳаммага ҳам насиб этавермайди.

Суҳбатдошим ўйланиб қолди.

– Тўғри, – деди бир лаҳзалик жимликдан сўнг. – Гапингиз тўғри. Бошимга бундай савдо тушмаганида, балки билмасдим. Озгинадан олсак-чи?

У қадахга имо қилди.

– Бажонидил.

Суҳбатдошим чақирган официант қадахларимизни тўлдириб кетди.

– Унинг исми Хелентье, – деди паришонлик билан ҳамроҳим. – Уни яхши кўриб қолганимга анча бўлди. Лекин Хелентьенинг ўзи бундан буткул беҳабар. Энди эса ҳеч қачон билмайди ҳам. Узингиз ўйланг: мен аллақачон элликни уриб қўйганман. Сўққабошман. Хелентье эса бор-йўғи ўн тўққизда. Ёшимиздаги фарқ жуда катта. Тўғрими?.. Саломат бўлинг!

У қадах кўтарди. Кулгисида истехзо, кўзларида оғир маъюслик зоҳир эди.

– Ишқ достонимнинг бошланганига саккиз ойдан ошди, – деди у. – Тушлик маҳали одатда ишхонамиз ёнидаги қаҳвахонага кириб, бир кулгум қаҳва ичардим. Хелентьени ўша ерда хўрандаларга хизмат қилиб юрган пайтда учратдим ва бир қарашдаёқ яхши кўриб қолдим. Фирт бемаънилик. Тўғрими?

Индамадим.

– Биласизми, – деди у яна паришон алфозда, – Хелентьенинг бўйи пастроқ, лекин оч малла сочлари узун. Назаримда, жуда чиройли, дилбар қиз. Табассумида маъсумлик, овозида ибo ва тортинчоқлик бор. Қачон қаҳвахонага кирсам, дарҳол ёнимга келиб, хизматимга мунтазир туради. Мен эса ҳар гал бир хил гапни айтаман: қаҳва олиб келинг, дейман. Шу асно об-ҳаводан сўз очаман. Сезиб турганингиздек, аслида бу бир баҳона. Хелентье нималардир деб жавоб беради. Овози жуда-жуда майин, ёқимли. Қуймучларидан эса кўз узолмайсан, киши. Бу гапларимни эшитиб, мендан жирғанмаяпсизми, ишқилиб?

– Нега энди, кўзи бор одам кўради-да!

У яна аламли жилмайди.

– Кулинг, устимдан кулаверинг. Ҳеч бир ножўя иш қилмаган бўлсам ҳам, кулишга ҳаққингиз бор. Мен уни, қаҳвахона ишламайдиган якшанбадан ташқари, ҳар куни бир соатча кўрсам, икки маҳал овозини эшитсам, бас. Назокат билан юришларини айтмайсизми унинг! Хуллас, Хелентьени ўйламасдан туролмайдиган бўлиб қолдим. Қиз эса ҳеч нарсани сезмас, англамас эди. Оқшомлари хонамда ўтирганимда ҳам у ёнимда бўлади. Хаёлимда, албатта. Учига чиққан хаёлпарастман-да, ўзи. Мен унга: “Хелентье, кел, телевизор томоша қилайлик”, дейман. У: “Бажонидил”, деб жавоб беради. Хелентье ҳеч қачон, ҳеч бир таклифимга йўқ демайди. Шундай қилиб, уйқу маҳали бўлгунича бирга телевизор кўрамиз. Кейин мен уни бағримга маҳкам босиб: “Ширин тушлар кўриб ухла, Хелентье”, дейман. У қотиб ухлаб қолади.

Суҳбатдошим қадахини сипқорди.

– Бугун нега босиб ичдим, биласизми? Ўзим айтаман. Тушликка яқин яна ўша қаҳвахонага кирсам, бошқа қиз ишлаб юрибди. Бирам ёқимсизки... Кўполроқми-ей... Қаҳвахона хўжайинидан: “Хелентье қани?” деб сўрсам, “Ишдан бўшаб кетди”, – дейди. Янги иш жойини сўрадим. “Мен қайдан билай?”, – деди.

Суҳбатдошим ожиз нигоҳини менга тикди.

– Эшитаяпсизми? – деб ҳайқирди. – Энди мен уни бу каттакон шаҳардан, девона шаҳардан ҳеч қачон тополмайман! Тополмайман-ан!..

– Яна биттадан олайлик, – дедим мен қадахларга ишора қилиб. – Энди мен сизни меҳмон қиламан.

ОЙДИН ТУН

Эркак чўчиб уйғонди. Соат миллари учни кўрсатиб турарди. Ўрнидан туриб, чирокни ёқди ва ойна олдига борди. Аввалига уйқули, сўнг секин-аста қахрли тус олган гўштдор ва сўлгин юзига узоқ тикилиб турди.

“Бунча хотинчалиш бўлмасам”, деб ўйлади. Сўнг шошиб кийинди ва уй бекасини уйғотиб юбормаслик учун ботинкасини кўлига олганича оёқ учида зинадан тушди. Бека уйғониб кетса борми, дунёни бошига кўтариб шанғиллаши тайин. Бундай жанжаллар нақадар жонга тегди. Жанжалу ғалва эса уни ҳар қадамда таъқиб қилади. Ул-бул харид қилиш учун дўконга кирса, ўша ерда ҳам уни тинч қўйишмайди. Бундай пайтларда у ўзини кўлга олади. Қаршилиқ кўрсатишдан фойда йўқ.

У ботинкасини кўчага чиққандан кейингина кийди. Ой бугун негадир ҳар қачонгидан ёруғ эди. У шахдам қадамлар билан юриб кетди. Энг қисқа йўл унга маълум. Аввал кўприк орқали кўчанинг охиригача борилади, сўнг соҳил бўйлаб майдонга чиқилади.

У мактабнинг эски биноси олдида тўхтади ва мамнун жилмайди. Негаки, дарвоза олдида ой нурига чўмилганча ўғли турарди.

– Салом, Гер.

– Салом, отажон.

Ота-бола қўл ушлашиб, тунги сайрга чиқди.

– Онанг тузукми? – деб сўради ота.

– Тузуклар, отажон, – деб жавоб берди бола.

– Аनावи амаки-чи? Сени хафа қилмаяптими?

– Йўқ, отажон.

– Уни ота демагин, хўпми? – деди эркак аламини аранг ичига ютиб.

– Чунки, у сенинг отанг эмас. Шундай. Лекин, кўполлик қилма, гапига кулоқ сол. Йўқса, онанг ранжийди.

Чорраҳада ота-бола ниманидир қовлаётган қурувчиларга дуч келди.

– Кўрдингми, Гер, канализация қувурини янгилашяпти, бундай ишларни фақат кечаси бажариш мумкин.

– Қаранглар, яна анави одам келяпти, – деди ишчилардан бири.

– Ким?

– Ким бўларди, ўзи билан ўзи гаплашадиган одам бор-ку, ўша. Лабининг қимирлашига қара. Ўзича кимнидир етаклаб ҳам олганга ўхшайди.

– Уқишларинг қалай, Гер? Яна математикадан оқсаяпсанми? – деб сўрайди ота. Бола, ҳозир анча яхши, деб жавоб беради. Фақат касрларга тишим ўтмайроқ турибди. Ҳозирча. Отаси тушундим, дегандек бош ирғайди. Энди Гер отасини саволга тутади: ишларингиз, саломатлигингиз яхшими? – Шукр, ёмон эмас. Дўхтирлар анча хурсанд. Фақат шу дўхтир деганлари мени ўз ҳолимга қўйса эди, – деб оғир хўрсинади ота. – Лекин улардан қутулишнинг иложи йўқ. Бу ерга кўчиб келганимга ҳали икки ой ҳам бўлгани йўғу, улар мени шу ердан ҳам излаб топиш пайига тушганини сезяпман. Менга қандай қилиб бўлмасин, яна зиён-заҳмат етказишмоқчи. Қачон ўз ҳолимга қўйишар экан, билмайман. Мақсадлари мени гўрга тикиш. Чидайман, ҳаммасига чидайман!..

Сайр узоқ чўзилди. Улар яна ишчилар хандақ қазийётган чорраҳага келиб қолишди. Узоқдаги минора соати бонг урди.

– Хўп, Гер, хайрлашадиган пайтимиз бўлди, – деди у бирдан бутун вужудида оғир ҳорғинлик туйиб.

– Хўп, отажон.

– Майли, болам, эртагача.

– Майли, отажон. Эртагача.

– Қаранглар, турволиб кимгадир қўл силкитяпти, – деди ишчилардан бири. – Мурвати бураб қўйилганга ўхшайди.

– Кўпроқ отиб олган бўлса керак.
 – Қанақасига отиб олсин, кайфи борга ўхшамайди. Қадам ташлаши дуппа-дуруст. Эси оғиб қолган. Ҳамма гап шунда.
 Эрак уй сари шошилади. Хонасига кириб ечинади ва кўрпага бурканиб олади. Оббо, ўғлимдан туғилган кунига нима совға қилишни сўрамабман-ку, деб ўйлайди ва жилмайганича уйкуга кетади.

АЖР

Ван Дам хонимнинг сабр-бардоши, ниҳоят, ўз ажрини топди.

Ўтган жума унинг эри омонатини топширди.

Улар ўттиз икки йил бирга яшади. Уч фарзандни вояга етказди. Кумуш тўйлари ўтаётган залда Ван Дам хонимнинг ёнига ёшгина бир йигитча келиб, дабдурустдан шундай деди:

– Эрчангиз тўрт йилдирки, бир суюқоёқ билан дон олишиб юрибди. Бундан хабарингиз борми? Сизнинг эрингизни деб ундан воз кечдим.

Ван Дам хонимнинг хабари йўқ эди.

Лекин у дам олиш кунларини шаҳардан ташқарида ўтказишга одатланган эрига ҳар жума жомадонини тахтлаб беришининг боисини энди тушунди.

Кумуш тўй бузилмади. Меҳмонлар байрамона безатилган курсида ўтирган эр-хотинни елкаларида бир неча бор зал узра айлантириб чиқди. Эр-хотиннинг шарафига куй-қўшиқлар янгради.

Эртаси куни Ван Дам хоним эрига ҳамма гапдан хабардор эканини, лекин ажрашиш нияти йўқлигини айтди. “Бундай қарорга келишимнинг сабаби, – деди у, – азбаройи сизга бўлган меҳр-муҳаббатимдан ҳам, рашкдан ҳам, аламдан ҳам эмас”. Аёл эрининг нафақаси ва суғурта пулини кўлдан чиқаришни истамади.

Эри топарман-тутарман бўлса-да, рўзғорга арзимаган чой-чақа ажратар эди. Топган-тутганининг хузурини ўша суюқоёқ кўрарди. Бир гал Ван Дам хоним ўзига кўйлак тиктирмоқчи бўлганида болаларидан пул сўрашига тўғри келди. Эрининг ўлими уни бойвуччалар сафига қўшар, шу боис хотин ёстиқдошининг жони чиқишини сабр билан кутар эди.

Кўп йиллар кутди.

Улар алоҳида-алоҳида хоналарда яшар ва ўзаро гаплашмас эдилар. Ван Дам хоним эрига овқат тайёрлар, кийимларини тартибга солар, ҳар жума жомадонини тахтлаб берар эди. Эри лом-мим демасдан йўлга тушарди. Хотини нимани кутаётганини у яхши биларди.

Ўтган жума куни Ван Дам хонимнинг сабри, ниҳоят, ўз ажрини топди. Эрталаб у эри ётган хонанинг пардаси ёпиқлигича қолганини кўрди. Не бир умид билан хонага кирди. Лекин эри ҳали тирик эди. Тўшакда ётган эр дўхтир чақиришни буюрди.

Ван Дам хоним бу илтимосни ҳам бажо қилди. Майли, ҳаммаси рисоладагидай бўлсин.

Дўхтир келиб, беморни кўрди. Дори ёзиб берди ва уйдан чиқар экан:

– Эрингизнинг касали анча жиддий, – деди. – Юраги чаток. Мени жуда кеч чақирибсиз. Чамаси, у бир неча ойдан бери ўзини ёмон ҳис қилиб келган. Юраги ёшига тўғри келмайдиган даражада кўп азият чеккан.

– Буни инкор этиб бўлмайди, – деди аёл.

Дўхтирнинг назарида аёл кулимсирагандай бўлди. Лекин кўпни кўрган ва дийдаси қотиб кетган кекса дўхтирни бу унчалик ҳам ажаблантирмади.

Ван Дам хоним дорихонадан дори олиб келди. Бироқ дорининг нафи тегмади. Оқшом эрининг жони узилди. Ўша жумани у уйида хотини билан бирга ўтказди. Аёл ўлаётган эрининг тўшаги ёнида ўтирди. Беморнинг ақл-хуши жойида эди. Аммо аёлига гапирмади. Видолашув сўзларини айт-

мади. Ожизлигини кўрсатмади. Унга қарамади ҳам. Эллик саккиз ёшида, умр йўлдоши ёнида ўтирган бўлса-да, якка-ёлғиз мардларча бандаликни бажо келтирди.

– Ҳаммаси кўнглимдагидай бўлди, – дейди энди Ван Дам хоним. – Эрим нариги дунёга ёшгина равона бўлди. Ҳамма мол-дунёси ўзимга қолди. Ёшман, энди олтмишга кирдим, ҳали бемалол ўйнаб-қулишга улгураман. Анави суюқоёқ эса чув тушиб қолди.

УЙҒОНИШ

Профессор бугун ҳам, одатдагидек, соат жиринглашидан сал олдин уйғонди. “Афтидан, шууримда ҳам ўзига хос соат пайдо бўлганга ўхшайди”, деб ўйлади у уйқусираганча қароватидан оёғини осилтириб ўтирар экан. Мангуликнинг янгидан-янги лаҳзаларини қумурсқадек тиришқоқлик билан тинимсиз санаётган соат милига тикилиб қолди. Соат кўнғироғи оламини бошига кўтармоқчидек бутун вужуди билан титраб-қақшай бошлаганида профессор тугмачани босиб, дарҳол сасини ўчирди. Ажаб бўлсин! Ич-ичидан қандайдир мамнунлик туйди. Қизиқ, бу мамнунликнинг боиси нима? Ҳокими мутлақ бўлиш иштиёқими, бировни камситишдан, қийнашдан лаззатланишми ёки болаларча гўрликми? У маъсулликнинг сурурли онларидан дили яйраб, яна хаёл денгизига шўнғиди.

– Энди туриш керак, – деди бирпасдан сўнг.

Ижирғаниб ўрнидан турди ва кўзгу қаршисига келди. “У бахт учун яралган”. Ута жўн ва маънисиз ибора. “У бахт учун яралган, лекин иқбол уни қирқ йил бурун тарк этган”. Энциклика қотганча ойнага тескари ўгирилди. Кўпчилик бундай ибораларнинг тағ-замини пуч. “Масалан, у куш каби яшайди хушҳол, деган гапни олайлик. Бу нима дегани? Кушдай эркин яшайди демоқчими? Ё кушлар каби юксақларга парвоз қила оладими? Сиз ўзингиз кимсиз? Куш каби эркин эмаслигингиз-ку аниқ, албатта!”

“Оббо! Яна алжираб кетдимми? – деб ўйлади профессор. – Тезроқ кийиниш керак”.

У узун ҳомуза тортди. Кийиниш керак!

“Талстукни боғлашда истикболга қатъий ишонч мужассам”. Бу кимнинг гапи? Нитшенингми? Йўқ, маҳаллий классиклардан бўлган қайсидир шоир айтган. Кимлигини эслашга ҳаракат қилди, лекин тополмади. Фаромушлик панд бера бошлади. Ҳеч нарса эсида турмайди. “Хотираси пастлар қотиб ухлайди”. Буни анавинақа учбурчак шляпа кийган қайсидир француз кардинали айтган.

У кеча окшом варақлаган китоблар иш столи устида махсус журналга мўлжаллаб ёзилаётган ва тугай деб қолган мақола ёнида очилиб-сочилиб ётарди. Профессор мақоланинг якунидаги сўнги гапни ўқиди ва энди, куннинг ёруғида анчайин кескин туйилган учта сўзни ўчирди. Тун – илмий тадқиқотлар учун ғоят хавфли фурсат: ойнанинг ақлдан оздириш қудрати бор. Буни ҳатто итлар ҳам билади. Осмонда ой пайдо бўлиши билан улар изиллаб увлай бошлайди. Ё ойни ғажиб, бирор бўлагини емоқчи бўлармикан? Яна ким билади, дейсиз. Бемаъни гапларга чалғимаслик керак.

Эшик қаттиқ тақиллади.

– Профессор! – деди шанғиллаб хизматчи аёл. – Турдингизми?

– Йўқ ҳали.

– Сизни пастда бир талаба йигит кутиб ўтирибди. Имтиҳон топширмақчи эмиш, – деди аёл ёзғириб. – Эрталаб кел, деб ўзингиз айтган экансиз.

Бу гапдан профессорнинг ҳуши жойига келди.

– Ҳозир чиқаман! – деди у.

– Талаба йигит йигирма дақиқадан бери кутиб ўтирибди, – деб яна заҳрини сочди аёл ва эшикдан нари кетди.

“Товуқмия эркаксабзи”, – деб ўйлади профессор ва ўзининг ўхшатишидан мамнун илжайди.

Сўнг шоша-пиша ювениш хонасига ўтиб, юз-қўлини ювмоққа киришди. “Яна шунча вақтим беҳуда кетди, – деб ижирғанди у. – Мен нега ўзи ён дафтар тутмайман? Ён дафтар деган нарса шундай пайтларда жонингга ора киради-да. Аслини олганда, битта эмас, иккита ён дафтар тутиш керак. Иккинчисига ҳар куни, “биринчи ён дафтарингга қара”, деб ёзиб қўйилмаса, яна ҳамма нарса паққос эрдан чиқади-кетади. Юзини апил-тапил сочиққа артди. Бугун соқол олмагани маъқул. Кийиниб, соатига қаради: талаба йигит ярим соатдан бери ўз ёғида ўзи қоврилиб ўтиргандир.

“Бунчалар тўнка бўлмасам!” – деб ўйлади профессор зиналарни бир-бир босиб пастга тушар экан. Йўлакдаги кийимилгичга қўзи тушиб, калласига ажойиб фикр келди. Бордию ўзини ҳозиргина қўчадан келгандай қилиб кўрсатса-чи? Ҳарна, бу ҳам хижолатпазликдан қутулишнинг бир йўли-да.

У шоша-пиша пальтони елкасига илиб, бошига шляпа қўндирди ва шахт билан дахлизга кирди. Бундай ҳолларда айтиладиган одатдаги сўзлар билан дадил гап бошлади:

– Узр! Минг бор узр! Шаҳарда бир оз ушланиб қолдим. Кейин, савил, трамвайни кутишимга тўғри келди...

Унинг гапи оғзида қолди. Тим қора костюм кийган йигит ақлдан озгандай унга қараб анграйиб турарди.

– Нима бўлди? Тинчликми? – деди профессор.

– Йўқ-йўқ, ҳеч нима, домла, – деб ютинди талаба. – Сиз... ҳалиги, ни-магадир менинг... пальтом билан шляпамни кийиб олибсиз.

*Рус тилидан
Қулман ОЧИЛ
таржимаси*

АЛЬФОНС ДИПЕРБРОК

Альфонс Диперброк (1862-1921) замонавий нидерланд мусика мактабининг ёркин вакилларида бири эди. У серкирра ижодкор бўлиб, ўзини санъат майдонида моҳир бастакор, ёзувчи, олим, педагог, мусикий танқидчи сифатида намоён этди. XX асрнинг атоқли бастакори Арнольд Шёнберг сингари, А.Диперброк ҳам мусика сирларини мустақил равишда ўзлаштирди. У XVI аср франк-фламанд ва Италия ижодкорлари санъатини чуқур ўрганиш ва уларнинг анъаналарини давом эттириш йўлидан борди. Эътиборли жиҳати шундаки, ёркин мустақил тафаккурини мусика тили орқали намоён этди. Энг замонавий бастакорлик ёзув услубини нидерланд мактаби анъаналари билан уйғунлаштиришга муваффақ бўлди.

Антон Веберн, фламанд бастакори Генрих Изакнинг полифоник ёзув услубини тиклаб, унга мурожаат этгани сингари, А.Диперброк ҳам нидерланд бастакорларининг бой полифоник асарларидан илҳом олиб, ижод қилди. Утмиш ҳамкасблари яратган асарлар, композиторга ҳақиқий илҳом манбаи бўлиб хизмат қилди. А.Диперброк ранг-баранг жанрларга мурожаат этганига қарамай, унинг ижодида вокал – хор мусикаси ва диний мавзулардаги асарлар етакчи ўрин тута-

ди. А.Диперброк ижодий қарашлари А.Брукнер, И.Брамс, Г.Вольф, Г.Малер, А.Шёнберг, А.Веберн каби етук ижодкорлар таъсири остида шаклланди. Унинг мадҳия жанрига мурожаати алоҳида диққатга сазовор. Санъаткор мадҳияларида инсоннинг маънавий дунёсини тараннум этишга урғу берилди. Жумладан, Овоз ва Оркестр ижроси учун мўлжалланган Новалис сўзларига айтиладиган мадҳияларни мисол тариқасида келтиришимиз мумкин. Диний мавзулардаги ушбу асарларда, хор ва оркестр учун асарлар муаллифи – Ф.Нитшенинг ижодий таъсири сезилиб туради. А.Диперброк Ф.Нитше сўзларига “Буюк сукунатда” (1899 й.) деб номланган Овоз ва Оркестр учун асарини ёзади.

А.Диперброкнинг Иоганн Христиан Фридрих Гельдерм шеърларига бастанланган “Тун” номли Овоз ва Оркестр учун асаридаги образлар дунёси, А.Шёнбергнинг “Ойдин кеча” торли секстетига ҳамоҳанг ҳолда яратилди. Маълумки, романтизм даврининг бир қатор бастакорлари тун манзараларини ўз асарларида ифодали ва ёркин тарзда тасвирлаганлар. А.Диперброк эса булардан фаркли равишда, замондоши А.Шёнберг йўлидан бориб, тунни экспрессионизм руҳида тасвирлайди.

А.Диперброк ҳам ўз асарларида Г.Малер сингари экспрессионизм йўналишига мурожаат этади. “Лидий тун” асари бунга ёркин мисол бўла олади. Бироқ, Г.Малердан фаркли равишда А.Диперброк мусикасида импрессионистик бўёқларни қўллаш, табиат манзаралари жозибасини акс эттириш алоҳида аҳамиятга эгадир. Импрессионизм йўналишининг ёркин вакили – К.Дебюсси каби А.Диперброкнинг бадиий-ижодий қарашлари мазмунини импрессионизм ва рамзийлик ташкил этади. Ижодкорнинг маънавий дунёсининг

бойлиги, ҳаётни рангин бўёқларда қабул қилиш кабилар унинг асарларида ўз ифодасини топади. Шу маънода, А.Диперброк ижодига, кечки романтизм даврining ёрқин вакили Р.Вагнернинг санъат асарларида афсонавийликни тасвирлаш, ҳаётни образли мушоҳада қилиш маҳорати кўплаб муסיқашунослар томонидан юқори эътироф этилди.

А.Диперброк К.Дебюсси билан тенгдош (ҳар иккала бастакор 1862 йил туғилган), Г.Малер ва Х.Вольфдан эса икки ёш кичик (1860 йил) бўлган. Ушбу бир-бирига замондош буюк ижодкорлар модернизм санъати шаклланишига бой замин яратган, романтизм даврининг гуллаб-яшнаган палласида ижод қилдилар. Модернизм санъати инсоннинг маънавий дунёси гўзаллигини тараннум этади. А.Диперброк ижодидаги диний мавзудаги Овоз ва Оркестр учун симфоник кўшиқлар – XIX асрнинг сўнгги чорагида Фарбий Европа муסיқа маданиятидаги янги алоҳида йўналишни ташкил этади. Бу йўналишда шунингдек, И.Брамс, Г.Малер, Х.Вольф, А.Шёнберг ва Ф. Нитшелар самарали ижод қилганлар.

А.Диперброкнинг Г.Малер билан ижодий алоқаси эътиборга молик. Г.Малер Голландия бўйлаб қилган ижодий сафарлари чоғида А.Диперброклар оиласи билан дўстона муносабат ўрнатади. Бу ҳақда бастакорнинг кўплаб мактублари гувоҳлик беради. Жумладан, Г.Малер суюкли рафиқаси Альма Малерга 1904 йил 22 октябрида қуйидагиларни ёзади: “Мен бу ерда жуда истеъдодли муסיқачи билан танишиб қолдим. Унинг фамилияси – Диперброк. У ўзига хос черков муסיқасини ёзар экан. Бу давлатнинг муסיқа маданияти кишини ўзига мафтун этади. Бу ерлик кишилар тинглашни билар эканлар!” (таржима – М.А). Шунингдек, Г.Малер симфоник оркестрнинг маҳоратига тан беради, ижодкорлар бу масканда ўзларини худди уйдагидек ҳис қилишларини таъкидлайди. Г.Малер Альма Малерга йўллаган бошқа хатларда ҳам А.Диперброклар оиласи билан бўлган учрашувлар ҳақида илиқ хикоя қилади.

А.Диперброк асосан – вокал

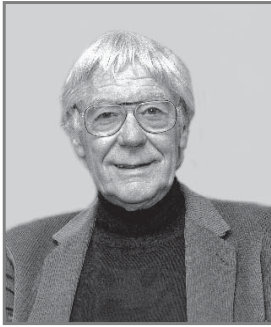
муסיқаси ҳамда театр учун муסיқа жанрларида ижод қилган. Элликка яқин кўшиқлар, хор учун ёзилган асарлар шулар жумласидандир. Вокал асарларига матнларни танлашга жиддий ёндошган ижодкор Аристотель, Софокл, Гёте каби буюк алломалар меросига мурожаат этади. Бу бежиз эмас, албатта. 1880-1888 йилларда саккиз йил мобайнида А.Диперброк Амстердам университетида филология факультетида таҳсил олади ва кейинчалик ушбу ўқув даргоҳида педагоглик фаолиятини олиб боради. 1888 йил Сенека ҳаётига бағишланган докторлик диссертациясини муваффақиятли яқунлайди. Амстердамда адабиёт профессори унвонига сазовор бўлган А.Диперброк немис, француз ҳамда қадимий тилларни мукамал ўзлаштиради. Бунинг таъсирида, ўз асарларида диний мавзуларга мурожаат этишга катта эътибор қаратади. Унинг қатор асарлари бетакрор жозибаси, бой гармоник муסיқий тили, полифоник услуби, ҳиссий таъсирчанлик кучига эга экани билан диққатга сазовор.

Ижодкорнинг ижодини теран аңлашда унинг адабий мероси муҳим манба саналади. А.Диперброкнинг адабий қобиляти эссе ҳамда танқидий мақолаларида яққол намоён бўлади. 1921 йил Амстердамда Диперброк жамияти ва жамғармаси ташкил қилинади.

Қомусий билимлар эгаси А.Диперброк санъатда инсоннинг маънавий дунёсини акс эттиришга интилди. Бу йўлда у ўтмишдошлари XVI аср нидерланд полифоник мактаби вакиллари аъёнларини изчил ўрганди ва уларни ўз асарларида давом эттирди. Шунингдек, бастакорнинг ижоди келгуси санъатдаги модернизм йўналишига замин яратиб, унинг ривожига йўл очиб беради. Буларнинг барчаси Голландия бастакорининг ижоди замонавий ҳаёт билан бевосита ҳамоҳанг эканидан далолат беради.

*Моҳина АБРОРОВА,
Ўзбекистон давлат
консерваторияси
катта ўқитувчиси*

БЕРТ ХАНСТРА

1916 йил 31 май кунда Нидерландия давлатининг Холтен шаҳрида таваллуд топган ижодкор дунёни турли рангларда кўриш, ранглар моҳиятига чуқурроқ разм солишни болалигидан бошлаб ўргана борди. Йиллар ўтиб, балоғат пиллапоясида ўзи севган табиатни, борлиқни турфа рангларда акс эттириш иштиёқи уни Амстердам шаҳридаги Санъат Академиясига чорлади. У ерда рассомлик йўналишида таҳсил олди. Кейинчалик фотографияга, сўнгра кинооператорликка қизиқиб қолади. Тасмаларга муҳрланган ҳаёт акси уни янада илҳомлантириб, режиссёрликка қўл уришга ундайди ва бирин-кетин фильмлар суратга олади.

Иккинчи жаҳон урушининг суронли йилларида, немис-фашист истилоси пайтида “Қаршилиқ ҳаракати”, деб номланган партизанлар ҳаракатига қўшилиб жангга отланган ижодкор урушнинг аянчли оқибатларининг бевосита гувоҳига айланади. Шунинг учун ҳам ҳаётнинг ҳар бир лаҳзасининг кадрига етиш, ундан завқ олиб яшаш керак, деган ақидага амал қилиб қатор хужжатли фильмлар суратга олишга киришади.

Голландия мумтоз санъатига йўғрилган, гоҳида психологик, гоҳида натуралистик шаклдаги фильмларни суратга олган кинорежиссёрга хужжатли кино муаллифи сифатида

“Голландия кўзгуси” деб номланган кинокартина катта шуҳрат келтирди ва унинг кейинги ижодий равнақида муҳим роль ўйнади. 1951 йили мазкур фильм Канн кинофестивалида “Энг яхши қисқа метражли фильм” номинацияси бўйича Гран-при мукофотига сазовор бўлади.

“Голландия кўзгуси” кинокартинасида ажойиб, сокин кўллар, мавж ураётган дарёларда акс этган Голландия табиати тасвирланади. Унда сермавж тўлқинлар аро инсон тақдири, унинг ўзига боғлиқ бўлмаган қисмати кўрсатилади. Мазкур киноасарга тор маънода, шунчаки хужжатли фильм сифатида қараш мумкин. Аммо унда монументал кенглик, мулоҳазакорлик, чуқур фалсафий маъно сезилиб туради. Уша давр киношунослари томонидан мазкур кинокартинага: “Картина бадий фильм даражасидан ҳам кучли, мусиқий уйғунликдаги образлар уммонига айланган. Унда ҳеч қандай шарҳга ўрин қолдирилмаган”, дея баҳо берилади.

1956 йили киноижодкор томонидан суратга олинган “Денгиз бошқа яралмайди” фильмига ҳам мутахассислар томонидан юқоридаги фильмнинг мантиқий давоми сифатида юқори баҳо бериб келинади.

1958 йилда яратилган “Шиша” номли қисқа метражли рангли фильми шу йили Берлин кинофестивалида “Кумуш айиқ”, 1960 йилда эса “Энг яхши қисқа метражли фильм” номинацияси бўйича “Оскар” мукофотини қўлга киритади. Бу голландиялик киноижодкорлар томонидан қўлга киритилган илк “Оскар” мукофоти сифатида ҳам тарихда қолган. Эътиборлиси, ушбу фильм умумий миқдорда йигирмага яқин турли мукофотлар соҳибига айланган. Бугунги кунга қадар дунёдаги машхур Белгия, Голландия, Америка киноакадемияларида кинематография тарихидаги энг нуфузли кино-

асарлардан бири сифатида ёшларга кўрсатилиб, уларга сабоқ беришда намуна сифатида хизмат қилиб келмоқда.

“Шиша” қисқа метражли рангли фильми улкан шиша фабрикасининг буюртмаси билан дастлаб “Шиша яралиши ҳақида суҳбат” номли 25 дақиқали реклама ролиги сифатида яратилиши лозим эди. Аммо ўзига талабчан кинорежиссёр оддий ойна яратувчилар ҳақидаги ҳикоядан “Тажрибавий кино поэмаси” даражасига кўтарилган улкан ижодий ишга қўл уради. У воқеликка ижодий назар ташлаб, кучли фалсафийликка йўғрилган киноасарга айлантиришни мақсад қилади ва шиша яратувчилар ҳаракатини Пим Якобс раҳбарлигидаги жаз квартети билан ҳамкорликда рақс уйғунлигидаги, шишасозликни симфония даражасидаги мусикий асарга айлантиради. Темпо-ритми кучли бўлган мазкур фильм ўша даврдаги рус киноижодкорлари услубидаги киномонтаж асосига қурилади.

Кинояга йўғрилган ҳаракатлар акс этган асарда, шишалар яратилишида бир зум инсон кўли тегмаса бирма-бир синиб, парчаланиб кетиши мумкинлиги каби эпизодларда анъана ва замонавийлик, инсон ва техника ўртасидаги қарама-қаршилик бадий топилмаларда акс эттирилган. Ўша давр Голландия матбуотида “Берт Ханстранинг ижодий иши ҳар бир образ замирида жўшқинлик акс этган кадрлар симфониясига айланди” деган таърифлар, эътирофлар билдирилган мақолалар чоп этилади.

Кинорежиссёр Берт Ханстра умри давомида яна қатор фильмлар яратди. Голландия миллий санъатига бағишланган “Ўрта асрлар Голландия ҳайкалтарошлиги”(1951 йил), “Рембрант портрет устаси”(1956 йил) каби ҳужжатли фильмлар яратади.

Кейинчалик ижодкорнинг бадий фильмлар яратишдаги маҳорати ҳам кўрина бошлайди. Оддий деҳқонлар ҳаётидан ҳикоя қилувчи “Фанфар”(1958 йил), юмор асосида од-

дий ҳақиқатни кўрсатишга ҳаракат қилинган “М. П. иши”(1960 йил) каби фильмлар шулар жумласидандир.

Оқ-қора рангдаги “Фанфар” кинокомедияси 1959 йили “Олтин пальма” мукофотини қўлга киритади. Бу голланд киноижодкорларининг халқаро миқёсдаги иккинчи улкан ютуғига айланади. Фильмда бир қишлоқда фаолият юритаётган чолғу оркестридаги ўзаро келишмовчилик ҳақида ҳикоя қилинади. Улар давлат грантини қўлга киритиш учун беллашувга киришади. Комедиянинг сатирик жиҳатига янада ранг берган қўпол қиз ва қишлоқдаги якка-ю ягона полициячи ўртасидаги романтик муносабатлар фильмнинг эстетик таъсирчанлигини оширган.

Берт Ханстранинг 1964 йили яратилган “Голландиялик” ҳужжатли фильми ҳам кинотанқидчилар томонидан ижобий баҳоланади. Унда ўз юртидаги инсонларнинг турли характерлари, ўзига хосликларини кўрсатиш орқали томошабинда ўз халқига нисбатан ҳурмат-эҳтиром туйғуларини уйғотишга эришилган. Мазкур кинокартина 1964 йили “Бадий йўсиндаги энг яхши ҳужжатли фильм” номинацияси бўйича “Олтин айик” мукофотига сазовор бўлади. 1965 йилда эса “Оскар”, “BAFTA” мукофотларига номзод сифатида тавсия қилинади..

XX аср Голландия кинематографиясининг равнақига ҳужжатли ва илмий-оммабоп йўналишдаги фильмлари билан муносиб ҳисса қўшган кинорежиссёр Берт Ханстра 1997 йил 23 октябрда 81 ёшида вафот этди. У қолдирган маданий мерос эса бугунги кун киноижодкорлари учун ўзига хос мактаб бўлиб, жаҳон кинематографиясининг хазинасидан муносиб ўрин эгаллаб келмоқда.

*Дилшод ШУКУРОВ,
санъатшунос*

ГАСПРИНСКИЙ ЁДИ

Инсондан дунёда яхши ном, эзгу амаллар мерос қолади. Бу дунёда жамиятнинг маънавий-руҳий камолоти ва бахт-саодатли ҳаёт кечириши учун чин дилдан хизмат қилган фидойи шахсларнинг хайрли ишлари ҳамиша яхшилик билан эсга олинади. Бугун вафотига юз йил тўлган қримтатар халқининг атоқли фарзанди Исмоилбек Гаспринскийни ёдга олганда шу донишманд маърифатпарварнинг тарих олдида нақадар улкан ишлар бажаргани ҳаёлдан кечади. Зеро, биргина “Таржимон” газетаси орқали инсонлар қалбига зиё улашган бу маърифатпарвар олимнинг маънавият ва адабиёт учун қимматли фикрлари, илғор қарашлари ва жадидона мулоҳазалари барчанинг юрагидан бирдек ўрин олган эди. Улкан жадидшунос, профессор Бегали Қосимов ўринли таъкидлаганидек, “Уни Қашқардан Лондонгача, Санкт-Петербургдан Бомбейгача билар эдилар”, унга эргашар ва эъзозлардилар.

Бокчасарой фарзанди, барча жадидлар отаси, машҳур “Таржимон”нинг эгаси Исмоилбек Гаспринский дорилфанодан дорилбақога рихлат қилганда кўпчилик қалбини маҳзунлик эгаллади. Замондош ва маслакдошлари бу айрилиқ туфайли қайғурган, унинг нақадар ташаббускор ва тиришқоқ инсон бўлганини қайта-қайта таъкидлаган эдилар. “Миллатга, халқ ва жамоатга хизмат этувчилар эҳтимол ҳар вақт бўлиб келгандир, бири илм бирла хизмат этган бўлса, эҳтимолки, иккинчилари моллари ва ақллари бирла ёрдам этгандирлар. Лекин Исмоилбекнинг хизмати барокотли ва жуда фойдали бўлди. Исмоилбек бу миллат учун хайрли ва назирсиз бир ходим эди”¹. Бу фикр эгаси Риззоуддин Фахриддин ўзининг “Шўро” журналида Гаспринский фаолиятига назар ташлаб, унинг умрининг охириги лаҳзалари тўғрисида бир қанча қимматли маълумотлар ёзган эди. Маълум бўлишича, Исмоилбек 1914 йил 9 сентябрь куни ўз авлодларини, яқинларини ёнига чақириб: “Сўйлаяжак сўзларимга диққат этингиз, холим оғир, бунинг натижаси ушбу кунларда англашилади, модомики, туғилдикми, бир кун албатта ўлажакмиз, сўзларимдан мутаассир бўлмангиз, туғилиш табиий бўлғони каби, ўлмак-да табиийдир”, деган мазмунда сўзлаган ва бир қанча васиятлар қилади.

И.Гаспринский 1914 йил 10 сентябрь куни кечга томон, юзини қибла томонга буриб, эрталабгача шу зайлда ётади.

1914 йил 11 сентябрь куни эрталаб соат саккизларда жон таслим этади.

1914 йил 12 сентябрь жума куни жанозаси ўқилади.

Бу ҳақда фикр билдирар экан, Исмоилбекнинг елкадоши Ҳасан Сабрий Айвазов: “Эй устоз! Сен бир қуёш эдинг! Шарқда асрларча жаҳолат зулмати туфайли инкирозга маҳкум қолмиш турк-мусулмон қавмларини танвири (нурли қилиш) учун тулуъ этмиш (чиқмиш) бир қуёш эдинг”, деб ёзди.

Шу жумладан, ўзбек жадид адабиётининг дарғалари, хусусан, Маҳмудхўжа Бехбудийдек етакчи зиёлилар ҳам уни ўзларига маънавий падар, йўлбошчи ва маслакдош санаганлари бежиз эмас. Айниқса, Гаспринский вафоти муносабати билан дунёнинг турли бурчақларидан афсус-надомат, йиғи-йўқлов товушлари эшитилди, айни дамда тақдирга тан берилди. Марҳумнинг яқинларига – Бокчасаройга юксак одоб билан таъзия изҳор қилинган телеграммалар, хабарлар тинимсиз бориб тургани – буларнинг барчаси тарихий ҳақиқат, албатта. Ўша даврда дунёнинг кўплаб газета ва журналларида, хусусан, татар матбуотида босилган мақолаларнинг сон-

¹ “Шўро” журнали, 1914 йил, ноябрь сони.

саноғига етиб бўлмайди. Чунки биргина ўзбек матбуотида Гаспринскийга бағишлаб 1914 йилнинг сентябридан ноябригача бўлган, бор-йўғи икки ой давомида – ўнлаб асарлар эълон қилинди. Бу адабий, илмий, ижтимоий руҳдаги манбаларни “Марсия-шеърлар”, “Публицистик мақолалар ва хабарлар” тарзида шартли равишда таснифлаш мумкин. Қўлимизда жамланган манбалар шунга асос беради.

Энди бевосита тўпланган манбалар тафсили ва таҳлилига келадиган бўлсак, гап аввалидаёқ айтиш лозимки, уларнинг умумпафосида бир-бирига уйғунлик, маъно-мундарижаси ва умуммоҳиятида яқинлик мавжуд. Бу умумият негизи ачиниш ва ифтихор, афсусланиш ва орзу-умид каби икки киррали хис-туйғулардан иборат. Шу билан бирга дунёдаги бирор тирик жон қочиб қутила билмайдиган, бандасининг бошига қачон келиши номаълум бўлган ўлимдек сирли ҳодиса Гаспринский феноменини атрофлича идрок этиш учун ҳам ғанимат бир фурсат бўлгандек таассурот қолдиради. Чунки ер учун лангар ўлароқ яратилган тоғлар маҳобати, ҳайбати, улуғворлиги ундан узоклашган сари кўринади, англанади, хис қилинади, идрок этилади. Замондошлари, маслакдошлари Исмоилбек Гаспринский вафот этган маҳалининг ўзидаёқ бу шахсият миллат учун чинакам бир порлаган маёқ бўлганини тан олишди, эътироф этишди. Орадан вақт ўтган сари эса бу шахс баён қилган ўғитлар, ҳикматлар, ҳаёт учун дастурга муносиб қарашлар ўз исботини топди; ўзидан кейингиларга миллий ўзликни англаш борасида мухташам фикр майдони бўлиб хизмат қилди. Маҳобатга ҳақиқат ва ҳайбат қўшилди.

Ўзбек ижодқорларининг Гаспринскийга бағишланган асарлари, асосан, унинг вафоти муносабати билан майдонга келди. Аммо алоҳида таъкидлаш керакки, бу ўлим ҳодисасидан аввал ҳам айрим ўзбек шоирлари Гаспринский номи ва “Таржимон” газетаси билан боғлиқ бир-икки асар ёзган эди.

Самарқандлик шоир ва маърифатгарвар Сиддикий-Ажзий томонидан ёзилган, Оренбургдаги машхур “Шўро” журналида босилган “Ташаккур ва рижо” номли шеърда туркий халқларнинг барча таниқли жаиди зиёлилари, миллат раҳнамолари – “Анвори иттифоқ, тараққий зиёлари”нинг хизматлари улуғланади, “Юлдуз”, “Улфат”, “Тараққий” каби матбуот нашрлари тилга олинади. Муаллиф ўша миллат ойдинларининг унутилмас хизматларига урғу берар экан, албатта, Гаспринский ҳамда унинг “Таржимон” газетасига тўхталиб:

*“Ижро эдан вазифасин Оллоҳ лисони ила,
Наиш этди маъвизасин “Таржумон” ила,
Халқ ўлди ошно бу сабаб жаҳон ила,
Ҳал этди мушкулоти фунунинг баён ила”¹,*

мисраларини ёзади.

Ўзбек матбуотидаги илк асар – тошкентлик шоир Каримбек Камийнинг “Мўътабар, “Таржумон” ва Исмоилбек Гаспринский жаноблари ҳаққинда” сарлавҳали шеъри “Ойна” журналининг 1914 йил 19 февраль сониде босилади. Гаспринскийнинг З. Абдирашидов берган маълумотга кўра ушбу шеърни Камий 1898 йили ёзган ва “Таржимон”га юборган. Гаспринскийнинг “Тошкандлик шоир Камийга” жавоб мақоласидаги (“Таржумон” 1898. № 41) маълумотда айтилишича, муҳаррир ўзларига тегишли бўлган бу мақтов шеърни газетада беришга истиҳола қилган². Гаспринский вафотидан анча аввал ёзилган бу шеърда “чўк расо, фикри фасих” деб газета муҳаррири сифатланса, “Таржимон”нинг ўзида эса турфа хил хабарлар, илм-фан, “одобу маош”га доир насихатлар, ҳатто инсонни шоду хуррам қиладиган латифалар чоп этилиши шеърини йўсинда таъкидланади:

¹ “Шўро” журнали, 1913 йил, 1 июль.

² Қаранг: З. Абдирашидов. Исмаил Гаспринский и Туркестан в начале XX века: связи – отношения – влияние. Ташкент. “Akademnashr”. 2011. стр. 160.

*“Ҳар ҳуруфи гул каби, ҳар нуқтаси гунча мисол,
Ҳуи тамошо истаянларга гулистон “Таржумон”¹.*

“Таржимон” ва газета муҳарририни шу зайлда гулу гулистонга киёслаган Каримбек Камий у зот вафотига бағишлаб “Ҳақойиқи оғох, маорифи дастгоҳ, устози замон, соҳиби “Таржумон”, жаноби Исмоилбек ҳазратларининг руҳи пурфутуҳларина иттиҳоф” деб номланган, узун сарлавҳали таърих-марсиясини ёзади. Зеро, шоирнинг Гаспринскийга муносабати сарлавҳадаёқ акс этгани аниқ: кўпчиликнинг устози, ҳақиқатга ошно, маорифпарвар; сўнгра матнда “фарди замон” экани айтилади.

*“Жумлаи ислом элига раҳбару устоз эди,
Барча шогирдонина эрди атодек меҳрибон.*

*Эрди ул зоти мукаррам дину миллатга паноҳ,
Эрди ул зоти муаззам мақтадои мўминон”².*

Камий фикрича, у зотнинг бундай гўзал сифатлари – “мадху авсофи”ни жуда кўп келтириш мумкин. Энг муҳими, мусулмонлар бошига келган бу катта мусибатни енгил ҳам санаб бўлмайди, яъни “Жумлаи ислом элига бу мусибатдур калон”.

Таъкидлаш керакки, Гаспринский вафотига бағишлаб марсия-таъзиянома руҳида ёзилган шеърларда шоирларнинг одамларга, миллат аҳлига, мусулмонлар жамоасига мурожаат услуби кузатилади:

*“Йиғла, миллат қон тўқуб, айлаб наволар йиғлагил,
Исмоилбек руҳина қилгил дуолар, йиғлагил.*

*Чок-чок айла яқонг, қон тўк кўзингдин тинмайин,
Алиф қаддинг дол этиб, ушлаб асолар, йиғлагил”³.*

Шундай даъват билан бошланган марсия-таърих шеърида шоир Тавалло Исмоилбек Гаспринскийни нур сочиб турган юлдузларга, зулматли тунни ёртигувчи Ойга ўшатади; олий насабли эканига урғу беради. “Биз жужукларга қўшул, келгил оталар, йиғлагил”, деб кексаю ёшларнинг маҳзунлигини ифода этади.

Бухоролик Садриддин Айний ўз шеърида устозидан, яъни “Руҳи авлодан жудо, нури мусаффо дан жудо” бўлганига фарёдлар қилади:

*“Бир ўзунг биз миллати ислома фарёд айладинг,
Банди гафлатдан заволли халқи озод айладинг,
Сўйладинг, ёздинг, чолишидинг ҳеч маънос ўлмадинг
Юрту ер вайроная дўнмишиди обод айладинг”⁴.*

Таҳлил қилинган шеърларда баён этилган юрак дардларига, ҳис-туйғуларга ҳамоҳанглик андижонлик 16 ёшли талаба Ҳамидийнинг “Маърифатпарвар бобомиз Исмоил Гаспринский ҳазратлари ҳақкинда таъзияномамиз”, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг “Марсия”, Хусайнхўжа Саодатий исмли кишининг “Марсия”, Абдулла Авлонийнинг “Адиби шаҳир Исмоилбек руҳина”, самарқандлик шоир Фаҳриддин Рожийнинг

¹ “Ойна” журнали, 1914 йил, 19 февраль (№17).

² “Садойи Туркистон” газетаси, 1914 йил, 7 октябрь.

³ Тўлаган Хўжамёров (Тавалло). Адиби замон, ношири “Таржумон” Исмоилбек Гаспринский жанобларина таърих // “Садойи Фарғона” газетаси. 1914 йил, 26 сентябрь.

⁴ Садриддин Айний. “Буюк бобомизнинг мусибатила паришон ўлан хотирдан бир неча паришон шеърлар” // “Садойи Туркистон” газетаси. 1914 йил, 30 сентябрь.

“Исмоилбек ҳазратлариға”, Сиддикий-Ажзийнинг “Исмоилбек ҳазратлари ёдиға”, Васлий Самарқандийнинг тожик тилида ёзилган “Таърихи рихлати жаноб Мирзо Исмоилбек соҳиби жариди” “Таржумон” раҳматуллоҳ раҳматан ва асъатан ва удхула фил жинон”, самарқандлик муаллим Хатойининг “Исмоилбек ҳазратлари ёдиға”, Мулла Шамсиддин Қори Хоибнинг “Мухтарам фозили нуктадон ва фаридуз-замон, ношири “Таржумон”, аҳволи замон Исмоилбек Гаспринский жанобларининг таърихи соли фавтлари” номли таърих-шеърларида ҳам ўз ифодасини топган.

Исмоилбек Гаспринский вафотига бағишланган публицистик руҳда ёзилган адабий мақолалар ҳам муаллифларнинг ички туйғулари, маҳзун кайфияти ва айриликнинг хаяжонли надоматлари билан йўғрилгандир.

Масалан, Маҳмудхўжа Бехбудий ўзининг “Саёҳатнома” асарида 1914 йил 20 июнь куни Истанбулнинг Гулхона паркида Исмоилбек Гаспринский билан учрашиб қолгани ва улар якка ҳолда, юзма-юз етти соат давомида суҳбатлашганини ёдлайди. Устоз шогирд ўртасида бўлиб ўтган жиддий суҳбатнинг асосий ўринлари шу хотирада берилади. Бехбудий Гаспринскийнинг ташқи қиёфасига диққат қаратар экан, ундаги бетоблик аломатлари, енгилгина йўталишлари ва анча озиб кетганини ёзади. Суҳбат жуда мароқли бўлиб ўтганини Бехбудий шундай эслайди: “Устод ҳазратларини Истанбулда кўрмоқ ва суҳбат этмоқ ҳеч хаёлимга келмаган эди. Аллоҳнинг лутфи ила устод ҳазратларининг танҳойи 7 соат суҳбатларидан у қадар файз топиб манун қолдимки, айтган ила адо этолмайман. Ва ул суҳбатнинг лаззати асло мандан кетмайдур”¹. Албатта, бу хотирани Бехбудий устозининг ўлим хабарини эшитгандан кейин ёзган эди. Шу билан бирга Гаспринский вафоти муносабати билан “Ойна” журналида босилган “Исмоилбек ҳазратлари” номли махсус мақоласида И.Гаспринский фаолиятига юқори баҳо берган ҳолда, унинг туркий халқлар маданияти ва санъати ривожиди турган ўрни ҳақида ўз мулоҳазаларини билдиради. Бехбудий ёзишича, “устози муаззам”нинг олимлар, муҳаррирлар, муаллим ва ўқувчилар тоифасига мансуб миллионлаб шогирдлари бор.

Абдурауф Музаффарзода “Марҳум Исмоилбек номиға ёдгор қолдирув масаласи” мақоласида Гаспринский умумфаолиятини туркий миллатлар тарихига қиёслаган ҳолда тавсифлайди. Устозининг таржимаи ҳолига, оилавий муҳитига, бошидан кечирган қийинчиликларига, фикрий салоҳиятига, ижтимоий-сиёсий тафаккури қўлами ва даҳолигига урғу беради: “Исмоилбекда бўлганидек қатъий қарор ва ғоявий хаёлининг қатъий умидларга ўралмоғи ниҳоятда нодир зотлардагина кўринади”. Шу билан бирга мақола муаллифи Гаспринский вафоти-иртиҳолдан ҳам қиймат топиб: “Ул олийжаноб орқасидан бизгина эмас, бутун ислом дунёси йиғлайдур. Не бахтлидур бу руҳ, не чиройлик ва гўзалдир бу иртиҳол”, деб таъсирли қилиб ёзади².

Ҳ.Ҳ.Ниёзий айна мавзудаги “Явмул вафот” мақоласида Исмоилбекни: “Ўзини инсон эканлигин ҳақиқий кўз билан кўргандан бери бутун Русия мусулмонлари орасида маориф денгизини оқизмоқ ва тошзорларни сабзозор этмоқ муродида қаршидаги “садд” бўлган баъзи нифоқ, ғафлат ва жаҳолат каби ҳисобсиз тизилган энг зўр катта тоғларни ёлғиз ўзи Фарҳод каби ижтиҳод ва ғайрат тешаси билан бузиб текис қилғон зот-да бу марҳум ва мағфур Исмоилбек ҳазратлари эди”³, дея улуғлади.

Гаспринскийга бағишланган бу йўналишда ёзилган асарлардан биттаси аёл киши қаламига мансуб. Сора Музаффария “Шафқатли отамиздан айрулдук” мақоласида хотин-қизлар номидан таъзия изҳор этади. “Таржимон” газетасига илова ўлароқ “Олами нисвон” (“Аёллар олами”)ни нашрдан чиқарганини ёдга олиб: “Мухтарам отамиз Исмоилбек хотун-қиз

¹ “Ойна” журнали, 1914 йил, 49-сон.

² “Садойи Туркистон” газетаси, 1914 йил, 30 сентябрь.

³ “Садойи Фарғона” газетаси, 1914 йил, 24 сентябрь.

тоифаси учун ҳам улуғ бир ҳомий эди. Ул доимо бизларни ҳимоя қилуб, илмий ва маданий ҳаракатимиз учун йўллар кўрсатди¹, деб таъкидлайди.

Юқорида айрим қирралари таҳлил қилинган мақолалардан ташқари ўша даврдаги ўзбек матбуоти “А.А.З” (Ашурали Зоҳирий)нинг “Марҳум Исмоилбек қандоғ ишлар қилган?”, “К.А.” имзоли муаллифнинг “Исмоилбек ким эди?”, “Қ.Ш.С.” имзоси билан каркилик муаллифнинг “Улуғ бобом қайғуси” номли мақолалари босилади. “Туркистон вилоятининг газети” да эса Гаспринский вафотига оид хабар билан бирга Мирмуҳсин Шермуҳаммад ёзган махсус мақола эълон қилинди.

Таъзия кунларида “Таржимон”га дунёнинг тўрт тарафидан таъзия мактублари ва телеграммалари ёғилади. Буларни йўлловчилар орасида туркистонлик муҳаррир ва адиблар ҳам бор эди. “Таржумон”нинг “Таъзия телеграфлари” рукнида Бехбудий Самарқанддан юборган: “Қадарингиза иштирок эдиёрим. Жаноби Ҳақдан сабр ва таҳлил ниёз эдиёрим”, деган қисқа хабари берилади. Қўқонлик бир гуруҳ муаллим ва ёшлар: “Садои Фарғона” идорасина севгили Исмоилбекнинг иртихолина доир чекилан хабар бизлари фавқуллода мунгдор этди. Ушбу зиёи олима жумла ила бизда ағлаёриз. Хўқанд генжлари ва муаллимлари марҳумнинг руҳина раҳмат, колонлара сабр ва таҳмил таманно айлаярак жомеъда дуо этдилар”, деб хабар юборадилар. Хабар газетанинг 1914 йил 5 октябрь сониди босилади. Орадан бир ҳафта ўтиб, газетада “Ойна” муҳаррирларидан Мирзошоҳ Ҳафизов ва Усмон Хўжанинг: “Эски Бухоро мусулмонлари нурландирижи Исмоилнинг вафотидан ўтру қадарларингиза иштирок эдиёризи”, тарзидаги таъзияномаси берилади...

Хулоса қилиб айтганда, ўзбек матбуотида босилган катта ҳажмли шеърӣ асарлар ва публицистик мақолаларда ҳам, Боқчасаройга йўлланган қисқа сатрли таъзия мактубларида ҳам Исмоилбек Гаспринский феномени, турли хислатлари, юксак инсоний фазилатлари такрор ва такрор ёдга олинади. Зеро, бу “ходимул миллат” шундай ҳурмат-эҳтиромга муносиб, бетакрор тафаккурга эга, бир неча юз йилларда бир марта дунёга келадиган доно ва фидойӣ шахслар гуруҳига мансуб эди. Уни ўзбек адиблари самимият билан эслашди, бағишловларини чин юракдан жуда таъсирли услубда ёзишди. Аслида, Гаспринский ўғитича, ижод аҳли қаламини икки пуллик қуруқ сиёҳдонга ботириб эмас, балки юрагига ботириб, юрак қони билан ёзиши лозим, шунда бошқаларнинг виждонига етиб боради. “Халқ бирла аралашувингиз шу равишда бўлсинки, ораларида турган вақтингизда улар сизни севсинлар ва айрилгандан сўнг сиз учун йиғласинлар” – Исмоил Гаспринскийнинг бу ҳикмати, фалсафий фикри ўз ҳаёт йўлига ҳам, айрилиқ онларига ҳам бирдек тааллуқлидир.

*Баҳодир КАРИМОВ,
филология фанлари доктори*

¹ “Садои Туркистон” газетаси, 1914 йил, 7 октябрь.

КОРТАСАРНИНГ ТОПИШМОҚЛАРИ

“Ёшлигида астойдил Европага талпинган ва ўтмиш билан алоқани узиб Францияда ўн йил яшагачина ўзининг лотин америкалик эканини англаб етган бир аргентиналик қисмати сизга ғалати туюлмайдими?” Аргентиналик машхур ёзувчи Хулио Кортасарнинг кубалик шоир Роберто Фернандес Ретамарга йўллаган очик хатидан олинган бу парчада муаллиф ўзи ҳақида ёзган эди. Янги Лотин Америкаси романчилиги асосчиларидан бири бўлган Хулио Кортасарнинг ҳаёт ва ижод йўли турли жумбоқларга тўла кечди. Астуриас, Карпентьер, Рульфо ва Роа Бастос каби унинг қитъадошлари миллий ҳаёт тарзини бадиий тадқиқ этиш орқали умуминсоний муаммоларни кўтарган бўлишса, Кортасар аввал шу муаммоларни ўрганиб, кейинчалик уларни замон билан боғлаган. Лотин Америкасидаги кўпчилик етакчи ёзувчилар ижоди катта ижтимоий қатламлар силсиласини акс эттиришга йўналтирилгани ҳолда, Кортасар алоҳида олинган шахсни ўрганadi. Ёзувчининг ўзига хос услубига унинг умр йўли ҳам катта таъсир қилган, албатта. Хулио Флоренсио Кортасар 1914 йил 26 августда Брюссел шаҳрида аргентиналик савдо ходими оиласида дунёга келади. Ота-онаси билан ватанига қайтганда у тўрт ёшда эди. “Болалигим Буэнос-Айрэсдаги кучук, мушук, тошбақа ва тўтиларга тўла уйда ўтган”, – деб хотирлайди ёзувчи. Оғир шароитда ўсиб-улғайган адиб мактабни тамомлаб, пойтахтдаги олий ўқув юртининг фалсафа факультетига қабул қилинади-ю, ўқишни давом эттиришга пули етмай, етти йил кишлоқ мактабида дарс беради. Йўқчилик тинка-мадорини қуритган Кортасар топган пулини ёрдам учун онасига юборар, Европага бош олиб кетишни орзу қиларди. Унинг бу орзуси 1951 йили ушалди. Уч йил давомида кунт билан инглиз ва француз тилини ўргангач, у Франция ҳукуматининг адабий соҳадаги стипендиясига лойиқ топилиб, Парижга жўнаб кетади ва умрининг охиригача шу ерда яшаб қолади.

Кортасарда адабиётга қизиқиш жуда эрта уйғонган. Онаси танлаб берган Жюль Верннинг китобларини севиб мутолаа қилган адиб тўққиз ёшидан ижод қила бошлайди. Ёшлиқдаги ҳавас бора-бора уни бадиий сўз оламига етаклаб, ижодга кучли иштиёқ уйғотади. Кунларнинг бирида Буэнос-Айрэсдаги китоб дўконидан Жан Коктонинг сюрреализм услубидаги “Оғу” асарини харид қилган ёш Кортасар бу йўналиш таъсирида замонавий адабиётга қарашларини тубдан ўзгартиради.

Адибнинг “Ишғол қилинган уй” номли илк ҳикояси 1946 йили, у ўзига устоз деб билган Борхес томонидан ташкил этилган журналда босилиб чиққан. Кортасарга хос, ғайриоддийлик ва реаллик омихтасига асосланган, тасаввурни чалғитувчи фавқулудда персонаж ва ҳодисаларга бой ҳикоялар шундан кейин бирин-кетин турли нашрларда чоп этила бошлади.

Эл қатори, оддий одамнинг кундалик турмушида рўй берган, кутилмаган, ғайритабиий воқеа бир маромда давом этаётган умр йўлини ўзгартириб, реал манзарани остин-устун қилиб юборади. Унинг тасаввури бўйича номаълум, ғаразли кучлар таъсирида борлиқдаги мувозанат бузилиб, дунё тесқари айланиб кетгандек туюлади. Табиийлик ва ғайриоддийлик ўртасидаги чегара йўқолган бундай шароитда доимий хавф-хатар ҳиссидан, қора шарпалардан қочиб қутулиш мушкул. Кор-

тасарнинг “Имтиҳон”, “Ютуқ” романлари, “Ҳайвонхона”, “Ўйиннинг тугаши” ҳикоялар тўпламида мана шундай ажабтовур сюжетлар учрайди. Ҳаёт ҳақидаги азалий тасаввурларнинг қанчалар нисбий ва мўрт эканини кўрсатиш учун адиб услуби жумбоқ ва турли ресурслар йўлини танлайди. Йиллар ўтиб Кортасар ижодидаги ғайритабиий унсурлар ташки дунёдан персонажнинг ички оламига кўчади. Бу эса муаллиф мурожаат қилган сир-синоатли мотивлар инсон ботинидаги зиддиятларни очиб бериш учун қўлланилганидан, Кортасарнинг фантаст ёзувчи эмаслигидан далолат беради.

Кортасар кичик воқеалар тасвири орқали катта ҳаётий моҳиятни акс эттира оладиган жанр бўлмиш новелла жанрининг Лотин Америкасидаги энг кўзга кўринган усталаридан эди. “Бу ерда дайдиётган кимса”, “Лукас деган бир одам”, “Биз Глендани шунақа яхши кўрамиз”, “Вақтдан ташқарида” каби ҳикоялар тўпламига кирган ҳар бир асарни ёйилган метафорага қиёслаш мумкин. Кенг қамровли баён услуби, шиддаткор оҳанг, таранг тортилган сюжет чизиғи, сўз қўллашдаги бетакрор маҳорат Кортасар ҳикояларининг муваффақиятини таъминлаган.

Кортасарга оламшумул шухрат келтирган роман жанрида адиб бундан-да катта натижага эришган. “Классиклар ўйини” (1963) ва “62. Тўпلام учун андоза” (1968) романлари кўплаб танқидчилар фикрича ёзувчи ижодининг чўққиси ҳисобланади. Уз вақтида насрда янги тажриба бўлган бу мураккаб асарлар Кортасарга янги Лотин Америкаси романининг асосчиларидан бири, деган ном олиб келди. Адибнинг 1960 йилгача битилган ҳикоя ва романларида, асосан, аргентиналиклар ҳаёти тасвирланган бўлса, бу икки романда инглиз, француз, даниялик ва бошқа миллат вакиллари кечмишлари ҳам қаламга олинган. Замоनावий ижтимоий, маънавий, руҳий муаммолар диққат марказига кўйилиб, инсоннинг атрофдаги олам, бошқа одамларга, ҳокимиятга, эркак муносабати ўрганилади, эзгулик, муҳаббат, виждон, ёвузлик, бурч каби тушунчалар мушоҳадага тортилади. Лекин буларнинг бари ҳақида тўғридан-тўғри эмас, рамзлар, ишора ва истиоралар воситасида фикр юритилгани боис муаллиф айтмоқчи бўлган хулосани излаб топиш, асарнинг маъзини чақиш китобхондан кунт ва сабр-бардош талаб қилади. “Классиклар ўйини” ва “62. Тўпلام учун андоза” романларининг баён услуби ноодатий, воқеалар пароканда. Муаллиф романларни ўзига хос ўйин ва тажриба майдонига айлантиргандек, китобхондан шу ўйинда қатнашишни, ижодий жараёнга ҳаммуаллифлик қилишни таклиф этаётгандек туюлади. Ёзувчининг чегара билмас тасаввури қанотларида сайр этган ўқувчи эски адабий андоза-ю қолиплардан ташқаридаги мутлақо янги олам – Кортасар оламига кириб келади. Бу ерда адиб циркдаги масхарабоздек сўзлар, образ ва услублар билан рақс тушади, рамз, иқтибос, муболага ва парадоксларни бир-бирига қориштириб ранг-баранг эпизодлар яратади. Кортасар персонажлари – азалий тартиб-қоидаларга қарши исён кўтарган бебошлар. Мудом бир томонга айланувчи ҳаёт чархпалагини тўхтатиш йўлида улар ўзлари учун янги мухит яратмоқчи бўладилар. “Классиклар ўйини” романида бу ўзгача олам Худуд, “62. Тўпلام учун андоза”да эса Доира деб аталган.

Аммо борлиққа қарши аёвсиз жанг мағлубият билан тугаши муқаррар. Негаки реаллик сиртмоқларини парчалаб маънавий озодликка етишишнинг имкони йўқ. Романлар хотимага яқинлашган сари жозибадор сўз ўйинлари ва ўйноқи оҳанг шу аччиқ хулоса сезилиб турган мунгли тасвирларга ўрин бўшатади.

Кортасарнинг энг машҳур романи – “Классиклар ўйини” аргентиналик қирқ ёшли зиёли Орасио Оливейранинг Париж ва Буэнос-Айресдаги ҳаётидан олинган парчалардан иборат. Қаҳрамоннинг дўстлари билан фалсафа, адабиёт ва ҳаёт ҳақидаги гурунглари, чигал ишқий муносабат-

лари, соғинчу ҳасратга тўла ички монологлари – буларнинг бари даврий изчилликка риоя этилмай, бўлак-бўлак ҳолда китобхон ҳукмига ҳавола этилган. Вақт, ўлим, тасодиф, болалик сингари Кортасарга хос доимий мавзулар элас-элас кўзга ташланган пароканда сюжет йўлини босиб ўтишга чоғланган китобхон асарнинг фалсафий тағмаъносини, муаллиф яширган ғояларни топиш учун бошқотирмага ўхшаш матн устида узок мушоҳада юритишга мажбур. Қайсидир маънода у ҳам бош қаҳрамон Оливейрага айланиб, жамиятда ўз ўрнини қидириб, ҳаётдан мазмун ахтариш, рухий сокинликка, уйғунликка эришиш мақсадида ўз-ўзини, ўтмиш ва бугунини тафтишдан ўтказди.

Ижодда бир хилликдан қочиб янгича шакл кетидан қувган Кортасарнинг ҳар бир асари айрича қизиқиш билан ўқилади. Инсон руҳияти эпкинларини тадқиқ этишда аввал босиб ўтилган йўллардан бормай, ўзининг оғир ва хатарли сўқмоғини топган адиб тириклигидаёқ “Адабиёт оламидаги Колумб”, “Анъаналар қушандаси” дея шарафланган. Романларидаям, ҳикояларидаям анъанавий бадиий адабиёт доирасидан ташқарига чиқишга уринаркан, Кортасар ўз олдига аниқ бир услубдаги теран асар яратишни эмас, китобхон билан олам ва одам тақдири хусусида баҳслашишни, уни ўйлашга, фикрлашга ундашни мақсад қилади. Шунинг учун ҳам танқидчилар Кортасар ижодида реализмдан тортиб постмодернизмгача бўлган турли адабий оқимлар белгиларини илғашади, таржимонлар эса унинг матнларини қайта-қайта ўгиришади. Қачонлардир Буэнос-Айресдан Парижга сафар қилган аргентиналик ёзувчининг битиклари бугун дунёдаги барча мамлакатларни кезиб юрибди, десак муболаға бўлмайди.

Август ойида юз йиллиги нишонланган Кортасар жаҳон адабиётида ўзининг бетакрор оламини яратди. Фантастика, сеҳр-жоду, рўё реаллик эшикларини очиб берувчи калитга айланди. Ёзувчи воқеликни ичкаридан эмас, четдан туриб кузатиш учун рамзларга мурожаат қилиб, ҳар бир асарини ўзига хос топишмоққа ўхшатиб ёзди. Жумбоқнинг ечимини топиш йўлида бош қотирган китобхон Кортасар асарларини яна бир неча юз йил кўлдан қўймай ўқиши тайин.

Алишер ОТАБОЕВ

РОЛАН БАРТ – СТРУКТУРАЛИЗМ ИЖОДКОРИ

Адабий жараёнда структурализм, структур таҳлил, унинг имкони-ятлари ва моҳияти ҳақида кўплаб мулоҳазалар билдирилмоқда. Ушбу фикр-мулоҳазаларга янада аниқлик киритиш мақсадида Ролан Барт тадқиқотларидан парча нашр этиляпти. Сўзни муаллиф ҳаёти, илмий, ижодий фаолияти ҳақидаги маълумотлардан бошласак.

Француз адабиётишуноси, тилишунос ва семиолог Ролан Барт 1915 йилнинг 12 ноябрида Шербур шаҳрида (Франция) туғилган, отасининг вафотидан кейин Парижга кўчиб ўтиб, Монтен ва Буюк Людовик лицейларида, сўнгра Сарбоннада таҳсил олган. Бир неча йиллик ўқитувчилик фаолиятидан сўнг сил касали билан оғриб, олти йилдан ортиқ умрини турли касалхона ва сиҳатгоҳларда ўтказган. 1948-50 йиллари Бухарест ва Александрияда муаллимлик қилган. Машҳур тилишунос А.Ж.Греймас таъсирида тил илмига берилган ва 1947 йилдан бошлаб француз матбуотида унинг тилишуносликка доир мақолалари чоп этила бошлади. 50-йилларда социал лексикология бўйича диссертация тайёрлади, олимнинг тил билимига оид мақола ва эсселар тўплами “Ёзувнинг бошланғич даражаси” 1953 йилда эълон қилинди. Шу даврнинг ўзида адабиётшунослик бўйича “янги роман”, “абсурд театри”га оид мақолалари чоп қилинди. 1955 йилдан Фердинанд де Соссюрнинг “Умумий тилишунослик курси” билан танишиши баробарида семиология (умумий белгилар назарияси, семиотика эса, унинг хусусий қисми) билан шугулланди. Бу даврда социосемиотика билан машғул олимлар Р.Якобсон, Э.Бенвенист, А.Мартине, К.Леви-Строснинг ишлари урф бўлган эди. Р.Барт уларга муносабатини ўзининг 1967 йилги “Модалар тизими” номли китобида ифодалади.

50-йилларнинг ўрталарида нашр қилинган “Мифология” китобида зоявий белги асарнинг фақат вертикал ўлчови бўлиб, таҳлил жараёни учун камлик қилишини англатади, урф бўлган парадигматик ва синтагматик алоқалар эса бу тизимдан ташқари белгилардир, деган хулосага келди. Олим қарашларининг структур тилишуносликдан адабий структурализмга кўчиши 60-йилларнинг бошларидан аниқ сезилди. Бу йўналишда у икки программ мақоласи: “Белгини идрок этиши” ва “Структурализм фаолият сифатида” эълон қилинди. Бу билан Барт асарлари Клод Леви-Строс, Жак Лакан, Мишел Фуко сингари машҳур семиолог-структуралистлар қаторида ўқиладиган бўлди. Шу йиллари социологик, антропологик ва семиологик коммуникацион марказ раҳбари бўлди ва 1962 йилдан “Белги, рамз ва тасвир социологияси” семинарини бошқарди. Белгишуносликка доир тадқиқотларини замонавий филологларнинг мунозара-баҳсларига асос бўлган “Семиология асослари” китоби (1965) орқали яхлит тизимга

солди. Семиология белгилар шакли, маъноси ва ифода бирлиги бўлмай, балки “моҳият ҳақидаги фан” эканини асослади. Унинг фаолият йўналиши ўрганилаётган поэтик объектни бўлакларга ажратилиши (майда деталаригача) ва уни қайти тиклашга қаратилди. 1966 йилги “Танқид ва ҳақиқат” китобида мумтоз француз адиблари ижодини қайта таҳлилдан ўтказиб, ўзининг структурализмга доир назарий қарашларини “Расин ҳақида”ги мақоласи орқали конкрет амалий таҳлилга кўчирди. Бу билан Барт “адабиётшунослик ҳеч қачон ва ҳеч бир шаклда бадиий адабиёт ҳақидаги сўнги якуний хулоса бўла олмаслиги”ни, адабиёт илмини доимо тараққиёт ва ўзгаришида (мукамаллик сари) кўриш лозимлигини аниқлатди.

Таҳлил жараёнининг методологик тамойиллари акс этган “Илмдан адабиётга” (1967), “Тарихми ё адабиёт?” (1970), “Нимадан бошлаш керак?” (1970) мақолалари ва бевосита структурал таҳлилнинг мумтоз намуналарига айланган “S / Z” номли Бальзакнинг “Сарразин” ҳикояси таҳлиliga бағишланган ва “Эдгар По ҳикояларидан бирининг матний таҳлили” (1973) каби ихчам тадқиқотлари чоп қилинди. “Ролан Барт Ролан Барт ҳақида” номли тадқиқоти орқали ўзининг илмий-ижодий тамойилларини шарҳлашга интилди. Париждаги биринчи даражали ўқув юртларидан бири Коллеж де Франс учун Семиология кафедрасини очиб берди, унинг маърузалари матни 1978 йилда тўла ҳолда нашр қилинди.

1980 йилнинг 25 февralида Ролан Барт йўл ҳалокати туфайли ҳалок бўлди. Бартнинг ўттиз йиллик илмий фаолияти (1951-1980) давомида 20 та монография ва мақолалар тўплами нашрдан чиқди. Рус тилида ўндан ортиқ мақолалари чоп этилган бўлиб, 1989 йили “Прогресс” нашриёти олимнинг “Танланган асарлар: Семиотика. Поэтика” китобини нашрдан чиқарди. Қуйида француз структурализмнинг илмий-амалий дастурига айланган “Структурализм фаолият сифатида” мақоласи рус тилидан таржима қилиниб, ilk бор ўзбек китобхоналарига тақдим этилмоқда.

Таржимондан

Ролан БАРТ

Структурализм фаолият сифатида

Структурализм нима? Бу мактаб ҳам эмас, ҳатто оқим (ҳар ҳолда ҳозирча) ҳам эмас¹ дирки, бу истилоҳ остида бирлашаётган муаллифлар ўзларининг бир умумий ғоя ёки умумий кураш йўли ўзаро боғланаётганликларини мутлақо ҳис қилмайдилар. Ҳар ҳолда бу ерда

¹ ...мактаб ҳам эмас – структурализм Р.Барتنинг мақоласи эълон қилинган 1963 йилда ҳали мактаб сифатида шаклланмаган эди. Кейинроқ рус назарийчиси Г.Н.Поспеловнинг (Теория литературы. М.: Высшая школа, 1978) тан олиб ёзишча, у мактаб сифатида Р.Якобсон ва Ю.Лотман ишлари орқали шаклланди. Айниқса, Ю.Лотманнинг Тарту университетидagi фаолияти натижасида структурализм академик мактабга айлангани рус адабиётшунослари ишларида эътироф этилади (қаранг: Академические школы в литературоведении. М., 1971) ...оқим ҳам эмас – айрим манбаларда (мас., Терри Иглтон. Теория литературы. Введение. М., 2010. С.120-158) структурализм адабий оқим сифатида кўрсатилган.

сўз қўллаш амалиёти ҳақида фикр юритилади: *структура* эски атама (анатомистик ва грамматик келиб чиқишига кўра)¹ бўлиб, ҳозирги вақтда кўп эътибор топган: унга барча ижтимоий билимлар интиломқда ва бу сўзнинг истифода қилиниши ўзга бир фарқли хусусият касб этмай – мундарижага муносабатдаги баҳсда² унга юкланган тушунчалар *вазифа, шакл, белгилар ва моҳият* ўзига хослиги билан фарқланмайди; бугун бу сўз умум қўлланилишида, ундан нимани хоҳлашса, шуни талаб қилмоқдалар ва унга эришмоқдалар; хусусан, улар кўхна детерминистик³ сабаб-оқибат схемасини ниқоблашга уринмоқдалар. Эҳтимол, структурализмнинг бошқа тафаккур усулларида фарқини тушунишга яқинлашиш учун шундай жуфтликлар сираси сифатида *белгиланаётган – белгиланган*⁴ ва *синхрония – диахрония*⁵га эътибор қаратиш лозимдир; биринчи жуфтликка шунинг учун эътибор бериш керакки, у Соссюр⁶дан келиб чиққан лингвистик моделга таянади ва яна шунинг учунки, нарсаларнинг ҳозирги ҳолатида тилшунослик илми иқтисод билан бир қаторда структура ҳақидаги фанни тўла қамраб олишга эришган; иккинчи жуфтликка янада ҳал қилувчи ҳолат сифатида эътибор қаратиш лозим, чунки у тарихнинг маълум тушунчасини шундай вазиятда тақозо қиладики, бунда синхрониядаги қайсидир ғоя (Соссюрда бу ғоя амалиёт тушунчаси сифатида берилишига қарамай) вақтнинг муайян *иммобилизация*⁷сини оқлайди, диахрония ғояси бўлса, тарихий жараён шакллариининг мутлақ изчиллигига интилади. Англашимизча, структурализмнинг нутқий белгисини истилоҳларнинг тизимли истефодасида қўлламай ҳам уни моҳият тушунчаси билан боғлиқликда кўриш мумкин, у қайсидир ҳодисанинг мутлақо бир муайян белгиси бўлиб (парадоксал бўлмай) хизмат қилмайди, кузатиб кўрсангиз, ким *белгиланаётган – белгиланган* ва *синхрония – диахрония* иборасини қўллаётган бўлса, бундай одамларда структуралистик қараш шаклланганлигини тушунаси.

Шу ҳолатда методологик қараш сифатида фойдаланилаётган интел-

¹ Анатомистик (жонли организмнинг ички тузилиши) ва грамматистик (морфологик, яъни ички тузилишининг ифода шакли) келиб чиқиши ҳақида гапираркан, Р.Барт ушбу манбага ишора қилади: *Sens et Usage du terme Structure*. La Haye: Mouton & Co., 1962.

² Муаллиф назарда тутган баҳс материалларидан айримлари ушбу манбада эълон қилинган: Структурализм «за» и «против». Сб. М.: Прогресс, 1975.

³ Детерминистик – “детерминизм” лотинча сўз бўлиб, “белгилайман” маъносини англатади. Реал дунёдаги ҳодисалар, жараёнлар, нарсаларнинг қонуний объектив ўзаро алоқадорликда мавжудлиги ҳақидаги фалсафий таълимот.

⁴ Белгиланаётган – белгиланган: Бундай муносабат ҳақида Р. Барт “Белгиларни идрок этиш” (1962) мақоласида алоҳида тўхталган. Унингча, “ҳар қандай белги уч хил муносабат типини ўз ичига олади. Биринчи навбатда, ички муносабат, белгиланаётган – белгиланган, кейин икки ташқи муносабат. Биринчи муносабат – виртуал, иккинчи – актуал, учинчиси... Биринчи тип муносабат одатда “символ” деб номланиб, масалан, салиб (крест) насронийликни, коммунарлар девори Коммунани, қизил ранг ҳаракат таъқиқланганлигини... билдиради. Бу муносабатни символик (рамзий) деб аташ мумкин”. Иқтибос ушбу манбадан таржима қилинди: Р. Барт. Белгиларни идрок этиш / Танланган асарлар: Семиотика. Поэтика. М.: Прогресс, 1989. С. 246.

⁵ Синхрония – диахрония – “синхрон” юнон тилида “бир вақтда”, “диахрон” эса “вақт орқали” маъноларини англатиб, вақеа-ҳодисаларнинг тараққиётини тарихий изчилликда тавсифлайдиган тушунчалардир. Синхрония ва диахрония тушунчаларини тилшуносликка нисбатан Ф. де Соссюр қўллаган, диахрония ҳодисотларни вақт жиҳатидан кетма-кетликда тушуниш бўлса, синхронияда мавжуд унсурлар ўзаро муносабатда, тизим ҳосил қилганда мавжудликка эга.

⁶ Соссюр – Фердинанд де Соссюр (1857-1913), швейцариялик тилшунос. “Умумий тилшунослик курси”нинг муаллифи. Замондошларининг эътирофига кўра, умумий тилшунослик мустақил лингвистик таълимот сифатида унинг асарларида изчил тизимга солинган. Мақолада тилга олинган “лингвистик модел” яратилиши ҳақида муаллиф қуйироқда тўхталган.

⁷ Имобилизация – қайта сафарбарлик.

лектуал метаязык¹ (метатил) тушунчаси нисбатан тўғридир. Қайсики, структурализм мактаб сифатида ҳам, оқим сифатида ҳам ҳали шаклланмаган экан, уни имкон борича бошқа босқичда *априорик*² (тахминий бўлса ҳам) бир хил илмий тафаккурга йўналтиришга, масалан, рефлексив тил даражасида кенгрок тавсиф беришга (дефиния³ бўлмаса-да) ҳеч қандай асос йўқ. Ҳар ҳолда, тасаввур қилиш мумкинки, шундай ёзувчилар, рассомлар, мусиқачилар бўладики, уларнинг нигоҳида структура воситасидаги *амалиёт*⁴ (у ҳақдаги фикргина эмас) инсон фаолиятининг алоҳида тури бўлиб кўринади; таҳлилчи ва ижодкорларни бир умумий белги остида бирлаштираётган одам ўзи истифода қиладиган ғоялар ва унинг тили билан эмас, ўз тасаввурининг характери билан ёки тўғрироғи, *тасаввур қобилияти*, бошқача сўз билан айтганда, структурани қайси усулда тафаккур ва қабул қилишига кўра, унга *структурал* (*фаолиятдаги* – тарж.) инсон номини бериш мумкин.

Ўз ўрнида қайд этиш лозимки, ўзининг барча истифода қилувчиларига муносабатида структурализм принципал равишда *фаолият* бўлиб юзага чиқади, тартибга солинган изчил белгили тафаккур амалиётлари: структурал фаолият ҳақида ўз вақтида сюрреалистик⁵ фаолият (худди сюрреализм, тахминимизча, структур адабиёт ҳақида биринчи тажрибаларни бердики, бу масалага қайтилса арзийди)да кузатилганидек гапириш мумкин. Бундай амалиётларга мурожаат этишдан аввал унинг мақсади ҳақида бир неча сўз айтиш лозим.

Ҳар қандай структурал фаолиятнинг мақсади рефлексив ёки поэтик бўлишидан қатъи назар, “объект”ни шундай қайта яратиш олишки, бундай қурилмада ушбу объектнинг функционал қоидалари акс этсин. Шундай қилиб, структура бу, моҳиятан, предметнинг аксланиши бўлиб, бундай аксланиш муайян мақсадга йўналтирилган бўлади, предмет моделида кўзга ташланмаган ҳеч нарса ёки, агар мумкин бўлса, моделлаштириляётган предметнинг тасаввур қилинмаган ҳеч бир жабҳаси қолмаслиги керак. Структурал (фаолиятдаги) инсон борликни (бурунги ҳолатда) олади, уни тақсимлаб, сўнгра қисмларни қайта йиғади; биринчи қарашда бу жўн нарса (негадир структурал фаолият “сезимсиз, қизиқарсиз ва фойдасиз” ва ҳ.к.) бўлиб кўриниши мумкин. Бошқа нуктаи назардан қаралганда, бу жўнлик ҳал қилувчи моҳият касб этади ёки бу икки объект – структурал фаолиятнинг икки кутби ўртасида янги, бутунлай тасаввур қилинмаган бошқа бир нарса туғилади. Модел бу предметга қўшилаётган интеллектдирки, бундай қўшимча унинг ўзи инсон, унинг тарихи, вазияти, эрки ва ҳатто табиат унинг ақли билан кечган қарама-қаршилиқ маъносида антропологик моҳиятга эгадир. Шундай қилиб, нима учун структура ҳақида сўз юритганда фаолият сифатида гапириш мумкинлигини кўрамиз: яратилиш (фитрат) ва акс эттирилиш (инъикос) бу ерда дунёнинг биринчи “изи”гина эмас, балки дунёнинг шундай ҳақиқий қурилмаси бўлиб қоладики, у бошланғич

¹ Метаязык – шундай тилки, унинг ёрдамида бошқа бир тилдаги хусусиятлар, яъни предметли тил ёки тил – объект сифтида тадқиқ қилинади.

² Априори – лотинча сўз бўлиб, “аввалгилардан (бири)” маъносини билдиради. Бунда аввалгилар (устозлар ёки китоблар орқали)дан мерос қилиб олинган билимлар тушунилади, унга қарши маънода апостериор тушунчаси мавжуд бўлиб, бу ўз тажрибаси орқали орттирилган билимларни англатади.

³ Дефиния – белгилаш, аниқлаш; мантиқий усуллардан бўлиб, бир объектнинг бошқа бир объектдан фарқли жиҳатларини аниқлашга ёрдам беради.

⁴ Амалиёт – матнда “оперирование структурой” тарзида.

⁵ Сюрреалистик – сюрреализмга оид.

(ҳолат)га ўхшайди, лекин ундан нусха олмайди, уни интеллигибел (ақлга мувофиқ) қилади. Мана шунинг учун структурализм ўзининг моҳият эътибори билан моделлаштирувчи фаолият ва худди шу муносабатда, қатъиян айтганда, бир томондан, илмий структурализм билан, бошқа томондан эса, адабиётдаги ва, умуман, санъатдаги структурализм ўртасида ҳеч қандай *техник* фарқ йўқ деб тасдиқлаш мумкин, чунки уларнинг иккиси ҳам субстанциялар ўртасидаги ўхшашликка (масалан, реалистик санъат деб аталган) эмас, *мимесисга*, яъни функцияларнинг аналогияси (Леви-Строс сомология деб атаган) ҳодисасига муносабатда бўлади. Қачонки, Трубецкой⁶ вариациялар тизимининг шаклларида фонетик объектни қайта яратса, Жорж Дюмезиль⁷ функционал мифологияни ишлаб чиққан бўлса, Пропп⁸ халқ эртакларининг инварианти⁹ни олдиндан тақсимланган бутун славян эртакларини структурлаштириш йўли билан қайта лойиҳалаштирса, Клод Леви-Строс¹⁰ тотемистик қарашларнинг гомологик мавжудлигини аниқласа, Ж.Г.Гранже¹¹ бўлса, иқтисодий фикрлашнинг формал қоидаларини, ёки Ж.К.Гарден¹² тарихга қадар ўтган бронза предметларининг дифференциал белгиларини, Ж.-П.Ришар¹³ Малларме¹⁴ шеърларига хос бўлган оҳангдорликни аниқласа – буларнинг ҳаммаси моҳият эътибори билан Мондриан¹⁵, Булез¹⁶ ёки Бютор¹⁷ бажарган фаолиятни, яъни қайсидир объектни тартибли манифестация (композиция деб номлангани каби) ёрдамида, сўнгра муайян бирликларнинг бирлашмаси сифатида қайта яратилганидир. Шундай факт ҳам йўқ эмаски, моделлаштириш фаолиятига эга бўлган бошланғич объект қандайдир йиғилган шаклдаги борлиқ сифатида (тил, жамият ёки асарга йўналтирилган структурал таҳлил жараёнида муайян ўринга эга) ёки, аксинча, ташкиллаштирилмаган шаклда (структурал композициянинг бу ҳолати) тасаввур

⁶ Трубецкой – Н.С.Трубецкой (1890-1938), рус тилшуноси, структур фонологиянинг асосчиси.

⁷ Жорж Дюмезиль – тўлиқ номи: Жорж Эдмон-Рауль Дюмезиль (1898-1988), фаранцуз культурологи, дин тарихчиси.

⁸ Пропп – В.Я.Пропп (1895-1970), рус фольклоршуноси, оғзаки адабиёт намуналарини структур ўрганишнинг бошловчиларидан бири.

⁹ Инвариант – юнонча сўз, “ўзгармас” маъносини билдиради; айрим мавжудликларнинг моҳияти бўлиб, муносабатлар тизими учун тузилмалар ҳосил қилинишида сақланиши мумкин.

¹⁰ Клод Леви-Строс (1908-2009) – француз этнолог-структуралисти, структурал антропология асосчиси, структур тилшунослик ва ахборотлар назариясини ибтидий одамларнинг социал ҳаёти ва маданиятини ўрганишга татбиқ этган. Машҳур “Ибтидий онг” (1962) асарида мифик тафаккурни белгилаш назарияси тизими сифатида ўрганган, бунинг натижасида ибтидий онгининг бирламчи структурасини яратган. Мифни мусиқа билан боғлиқликда ўрганиб, сюжет баёни эмас, семантик таҳлилига эътибор қаратган.

¹¹ Ж.-Г.Гранже – тўлиқ номи: Жиль-Гастон Гранже (1920 й.т.), фаранцуз социологи. Иқтисодчи ва фан тарихчиси.

¹² Ж.-К.Гарден – тўлиқ номи: Жан-Клод Гарден (1925 й.т.), фаранцуз археологи, ахборот назариясини тарихий материални ўрганиш объектига татбиқ қилган.

¹³ Ж.-П. Ришар – тўлиқ номи: Жан-Пьер Ришар (1922 й.т.), фаранцуз адабиётшуноси, “тематик танқид” назариётчиси.

¹⁴ Малларме – Стефан Малларме (1842-1898), фаранцуз шоири. “Иродиада”, “Игитур” дostonлари ва ўнлаб шеърӣ тўпламлар муаллифи. Асарлари таркиби ўта мураккаб бўлиб, унингча, “шоирни бир шаҳарда бир киши тушунса, шунинг ўзи кифоя қилади”. “Антик маъбудлар”, “Шеър кризиси” каби адабиётшуносликка оид китоблар муаллифи.

¹⁵ Мондриан – Питер Монлириан (1872-1944), голланд rassоми, абстракционизм вакили.

¹⁶ Булез – Пьер Булез (1925 й.т.), фаранцуз композитори, дирижёр ва бастакор; А.Шенберг ижоди давомчиси. 1971-1975 йй. Нью-Йорк филармонияси оркестрининг бош дирижёри. 1975 йилдан Мусликий акустик муаммолар координацияси ва тадқиқоти институти (Париж)ни бошқарган.

¹⁷ Бютор – Мишель Бютор (1926 й.т.), фаранцуз адиби, “янги роман” оқимининг вакили. “Вақтнинг тақсимланиши” (1956), “Милан поezди” (1954), “Ўзгариш” (1957, 1970), “Инсон наслининг даражаси” (1960) в. б. психологик романлар муаллифи. Ф.Рабле, Г.Флобер, Ш.Бодлер, М.Монтен, М.Пруст ҳақидаги эссе китоблари муаллифи. “Репертуар” эсселар китоби (1-5 жилд, 1960—82) билан машҳур.

қилинади. Шундай ҳолат ҳам йўқ эмаски, бу бошланғич объект социал ёки тасаввур қилинаётган борликдан олинади, нусха олинаётган объект табиати санъатни белгиламайди (реализмнинг ҳар қандай кўриниши ҳақидаги қатъий фикрни), нима инсон орқали қайта яратилаётган бўлса айнан ўша нарса: яратиш ҳар қандай ижоднинг моҳияти бўла олади. Кузатишимизча, структурал фаолиятнинг қандай мақсади бевосита муайян бир техника билан боғланган бўлса, структурализм таҳлил ва ижоднинг бошқа усулларида шундай сезиларли равишда фарқ қилади: объект вазифаларни аниқ қилиш учун ва, шундай айтиш мумкин бўлса, босиб ўтилган йўлнинг ўзи мақсад бўлиб қолади; мана нима учун структурал фаолият ёки структурал ижод ҳақида бундай гапириш мумкин.

Структурал фаолият икки специфик амалиёт – тақсим ва монтажни ўз ичига олади. Моделлаштирилаётган фаолиятнинг бошланғич объектини қисмларга ажратиш, демак, унда ҳаракатланаётган фрагментларни, уларнинг ўзаро жойланишини аниқлаш қандайдир маъно туғдиради; бу фрагмент ўз ҳолича маъно англатмайди, лекин унинг конфигурациясига тегишли кичик бир ўзгариш бутуннинг ўзгаришини келтириб чиқаради; Мондирианнинг квадрати, Пуссернинг қатори, Бютернинг “Мобил”идаги банд, Леви-Стросдаги “мифема”, фонологлардаги фонема, айрим адабий танқидчилардаги “мавзу” – буларнинг ҳаммаси моҳиятни белгилайдиган бирликлар (уларнинг ички структураси ва ҳажми қандай бўлишидан қатъи назар шу ўринда мутлақо фарқли) ўз чегараларида нутқнинг бошқа фаол бирликларидан нима фарқласа (лекин бу энди монтажнинг муаммоси), шунингдек, бошқа бир виртузиал бирликлардан нималарни фарқласа ва нималар билан биргаликда у муайян класс (тилшунослар парадигма деб атаётган)ни ифодаласа шундай. Парадигма тушунчаси, маълум бўлишича, структуралистик қараш нима эканини аниқлаштириш учун муҳим: парадигма – имкон қадар минимал объектлар (бирликлар) йиғиндисидирки, нимани актуал маъно қилмоқчи бўлсак, ундан шундай объект ёки бирликни талаб этамиз. Парадигматик объект шу билан характерланадики, у ўз синфидаги бошқа объектлар билан ўхшаш ёки ноўхшашлик асосида боғланади: битта парадигманинг икки бирлиги ўзаро ўхшашликка эга бўлиши керак, шунинг учунки, мутлақо ўзаро фарқ қилиши керак; биз француз тилида бир ва ўша маънони *poisson* ва *poison* сўзларига юкламайлик, шунинг учунки, *s* ва *z* бир вақтнинг ўзида ҳам умумий (фаолият), ҳам фарқли белги ҳисоблансин¹.

Таъкидлаш зарурки, Мондрианнинг квадратлари ўз квадрат шаклига ўхшаш бўлгани ҳолда ранг ва нисбат жиҳатидан фарқли бўлсин; шундайки, Америка автомобиллари (Бюторнинг “Мобил”ида) доим бир хил усулда баҳоланган, лекин ҳар сафар русум (марка) ва ранги билан фарқланган; Эдип ҳақидаги мифнинг эпизодлари доим бир хил баҳоланса-да, турлича талқин қилинган в.х., баён қилинган барча дискурс ва асар типлари *интеллигибел*² характерга эга. Тақсимлаш амалиёти, шундай қилиб, моделнинг бирламчи, бўлакланган ҳолатига олиб боради, лекин бу жараёнда структур бирликлар тартибсиз хаотик

¹ Бу ўринда муаллифнинг структурал таҳлилнинг етук намунасига айланган “S / Z” мақоласига ишора қилинган. Мақолада Бальзакнинг “Сарразин” ҳикояси таҳлилга тортилган.

² Интеллигибел – ақлга мувофиқ.

тарзда эмас, ҳатто ўз тақсимланишига ва ҳар бир композицион бирликни континуум¹га киритишга қадар виртуал кўпликда бутун ҳақида тасаввур берувчи унга мос бирликлар йиғиндиси, аммо жуда кам фарк қилувчи, ҳаракатланувчи олий тамойилга бўйсунити керак.

Бирликлар белгилангач, структурал ёндошувчи (киши) ўзаро тугаштирув қоидасини аниқлаши ва унга татбиқ қила олиши керак; шу вақтдан бошлаб талаб қилинаётган амалиёт монтаж қилинаётган фаолиятга айланади. Маълумки, турли санъатлар ва дискурснинг турли типлари синтаксиси² (ўзаро алоқадорлиги) ўта ҳар хил бўлсада, структурал ниятда яратилган асарда ҳар бир жиҳатлар ўзаро тенг меъёрда тақсимланади; шундай қилиб, уларнинг ўзаро мослиги структурал ниятга боғлиқ ҳолда формал характер касб этган айрим регуляр чекланишларга бўйсунити орқали структурализмга кам аҳамият бериш ярамайди, чунки бу моделлаштириш жараёнининг иккинчи босқичида тасодифларга қарши ўзига хос кураш ўйналади. Мана шунинг учун рекуррентлик ўлчовлари³ демиургик рол⁴ ўйнайди: бир хил бирлик ва комбинацияларнинг маромли сурагда такрорланиши натижасида асар гўё тугалланган, бошқача сўз билан айтганда, яхлит, маъновий қисмларга бўлинмайдиган бадий бутунлик касб этади; бу комбинаторика⁵ қоидаларини тилшунослар *шакллар* деб атайдди, яхши бўлардики, сўзнинг қатъий маъноси сақланса: шундай қилиб, шакл бу бирликлар ўртасидаги аралашмага муносабатда соф тасодифийлик натижаси бўлиб кўринмайди; санъат асари инсонни тасодифлар ҳукмронлигидан қандай қилиб бўлса ҳам олиб чиқиб кетади. Айтилганлар шундай тушунишга имкон берадики, бир томондан, нега нефигуриатив асарлар⁶ сўзнинг ўз аниқ маъносига кўра асар ҳисобланадию, инсон тафаккури (аслиятдан олинган) нусхалар ва намуналарнинг ноаналогик тартибда ташкиллаштирилган қурилмалар мантиғига бўйсунити; иккинчи томондан, нима учун бу асарлар уларда ҳеч қандай шаклни фарқламаганлар кўзига хаотик (тасодифий) ва арзимас бўлиб кўринади. Худди Хрущев мавҳум полотно олдида туриб⁷, шубҳасиз, унда тартибсиз эшакнинг думига осилган ниқоблардан бошқа ҳеч нарсани кўрмай адашгани каби, лекин у биладиди, санъат ўз жинсига кўра тасодифлар устидан ғалабадир (у ҳар қандай қоида – биз уларни амалиётга қабул қиламизми ёки йўқлигидан қатъи назар – бизни ўргатишга яроқлилигини назаридан четда қолдирган).

Шундай тарзда қурилган модел бизга дунёни у аввалдан қай ҳолда берилган бўлса, шундай шаклда қайтарадики, структурализмнинг моҳияти худди мана шунда. Ҳаммадан аввал у объектнинг реал борлиққа ва рационалликка қарам бўлмаган янги категориясини яратади, лекин функционал жабҳада бир қатор ҳозирги кунда ривожланаётган информатика базасида илмий изланишлар комплексини ҳосил

¹ Континуум – бир неча алоҳида қисмлар таҳлилини умумлаштиришдаги дастлабки босқич.

² Дискурснинг турли типлари синтаксиси – бадий асарни қабул қилишнинг турли воситалари.

³ Рекуррентлик ўлчовлари – турли томондан ўлчовлар.

⁴ Демиургик рол – намунавий рол.

⁵ Комбинаторика – лотинча: бирлаштириш, туташтириш; математика фанининг қисми, сонларни турли комбинациялар билан ўрнини алмаштириш орқали ҳисоблаш усули. Мас., а, b, с нинг ўрнини алмаштириш натижасида олти хил комбинация ясаш мумкин: abc, bca, cab, cba, bac, acb.

⁶ Нефигуриатив асарлар – фигурал асарлар зидди: бадий маъно ташимайдиган асарлар.

⁷ Хрущев мавҳум полотно олдида туриб – собиқ иттифоқ раҳбарининг санъатни яхши тушунмаганлигига ишора.

қилади. Ва бу жараён шу жиҳатдан муҳимки, у ўзининг кенг фаолияти билан чуқур инсоний амалиётларни қамраб олади, унинг ёрдамида одамлар нарсаларни моҳиятга айлантириб қабул қилдилар. Бу ерда бирор янгилик борми? Ҳа, қайсидир даражада; дунёда ҳар доим, ҳамма вақт нима унга топширилган бўлса, (инсон) ҳамма нарсанинг моҳиятини илиб олишга интилган ва ҳамма жойда унинг ўзи яратади; янгилик шундай тафаккур (ёки шундай “поэтика”) фактининг юзага чиқишига, булар ўрганилаётган объектни яхлит ҳолида қандай яратилган бўлса, шундай қимматда ва ҳолида тушунишига боғлиқ. Ўртада шуни таъкидлаш ҳам керакки, структурализмнинг объекти сонсиз маънолар йиғиндисини ташувчи инсон эмас, балки маънолар ишлаб чиқувчи инсондир, худди инсоният белгиларнинг маъно-моҳиятини тушунишга интилиши билан эмас, фақатгина шундай тарихан мумкин бўлган ўзгарувчан маънолар актини амалга оширишга интилгани каби. *Homo significans*¹ – структурализм излаётган ягона янги инсон бўла олади.

Гегел сўзларига кўра², қадимги юнонлар табиатнинг табиийлигидан ҳайратландилар, унга секинлик билан кулоқ солдилар, булоқлар, тоғлар, момақалдирок нималигини тушунишга интилдилар, лекин бу нарсалар уларга нима ҳақда гапираётганини тушунмай, ўз маъбудларидан бири Пан³ исмини бериб, ўсимликлик ва космик дунёда маънонинг таъсирли трепети⁴ ни ўзларида ҳис қилдилар. Ўша вақтдан бери табиат ўзгариб, ижтимоийлашди: инсонга нима берилган бўлса, ҳаммаси – биз саёҳат қилаётган ўрмон ва дарёларгача азалдан инсоний ибтидо билан суғорилган. Бу социал (ижтимоий, содда қилиб айтганда, маданий) табиатга юзланганда структурал (фаолиятдаги) инсон қадимги юнондан ҳеч қандай фарқ қилмайди: у ҳам маданиятнинг табиий овозига кулоқ солади, ундан ҳар доим муқим, тугал, “ҳақиқий” маъноларни эшитади, инсоният деб аталган бу улкан машина шовқини (тебраниши) остида доимий равишда янги мазмун яратадики, бу унинг инсоний қиёфасини белгилайди. Ва шунинг учун ҳам мазмун ишлаб чиқариш функцияси унинг кўзи олдида ўша маъно-мазмуннинг ўзидан муҳимроқ, шунга кўра, ҳар қандай конкрет яратилган кўра бу функция экстенсив⁵, структурализм бу жараёнда фаолиятдан бегона (бўлиб кўринади), асар яратиш ҳодисаси устунлик қилади: додекафоник композиция⁶ ёки Леви-Стросс таҳлили шу маънода объектдирки, қандай қилиб яратилганига (тайёрланганига) кўра: унинг ҳозирда мавжудлиги аввалдан яратилганликка кўра аъъанавий ва бу предметнинг ўтмишда яратилгани туфайли муҳимдир. Ижодкор ёки таҳлилчи аввал босиб ўтилган маъноли йўлни ўзлаштиради; унга кўрсатиш керакки, унинг

¹ *Homo significans* – англашга интилаётган одам.

² Матнда шу манбага ишора бор: Гегель. Сочинения. Т.VIII. М.-Л.: Соцэкгиз, 1935. С. 221.

³ Маъбудларидан бири Пан – юнон мифологиясида ибтидодаги маъбуд, чўпонлар ва бутун табиат ҳомийси. Инсон қиёфасида, лекин эчки шоҳли, соқолли ва туёқли қилиб тасвирланган.

⁴ Трепет – инсон суякларини ўювчи асбоб (трепа) номидан олинган, суякларигача ҳис қилмоқ; ич-ичига кирмоқ.

⁵ Экстенсив – ҳўжалик юритиш тизими, ишланадиган объектларни кенгайтириш ҳисобига маҳсулдорликни оширишга қаратилган технология. Ролан Барт лексиконида бу бадий асарнинг анализ ва синтези натижасида қайта яратиладиган модели.

⁶ Додекафоник композиция – юнонча: додека – ўн икки + фоник = ўн икки ўлчамли, ҳам овозли композиция. Юнон арифметикасига кўра, инсонни ўн икки бурчакли ўлчам билан тасвирлаш мумкин. Бундай композиция яратилишида инсоннинг ҳар жиҳати, айниқса, жонлилиги ва овозга эгалигига ишора қилинади.

вазифаси Гегел сўзлари билан айтганда, бу экстенсив, у – *manteia*¹; қадимги мутахассис каби ўша мазмуннинг ўрнини кўрсатади, лекин ўзини айтмайди. Ва шунинг учун ҳам, адабиёт ўзига хос табиатдирки, у рационал талқинга мойил, ўз навбатида, дунёга киргач, мазмунни ўз йўлини дунёда орттирилган тасодифлардан холи қилиб, унинг йўлида гапиради ҳам сукут сақлайди, у билан бирга яна қайта яратади; истеъмолчи инсон учун бу ўзига хос доимий саволнинг жавобидирки, адабиёт – жавобни осонлаштирувчи ва саволга жавоб берувчидир.

Структурал (фаолиятдаги) инсон бугунги кунда унга ирреализм² ёғдираётган танқидни қайдай қабул қилади? Ахир шаклнинг ўзи бу дунёнинг ўзида мавжуд эмасми, шаклга шунча масъуллик бериш шартми? Брехтнинг ўзига инқилобий (рух) бергани учун марксизмдан қарздорлиги³ ҳақиқатми? Бу инқилобийликни яратишда Брехт бир неча сахналарни марксча дунёқараш асосида ишлаган, масалан, ёритгич чироқлар алоҳида усул билан жойлаштирилган, актёрларга бошқа костюмлар кийгизилган. Структурализм дунёдан унинг тарихини ажратмайди: у тарихни фақат мазмун билан боғлашга ҳаракат қилмайди (бу минг марта бажарилган иш), лекин нафақат моддий шакллар, балки интеллигибел, нафақат ғоявий, балки эстетик жиҳатлар билан таъминлайди. Ва шунинг учун ҳам интеллигибеллик ҳақидаги ҳар қандай фикр бу интеллигибелликнинг ўзи билан боғланиш ҳодисаси бўла олади, структурал (фаолиятдаги) инсон абадий яшашга кам қизиқади: у биладикки, структурализм бу ҳам дунёни ифода қилишнинг шакллари билан бири, у билан бирга ўзгаради ва шунинг учун ҳам структурал инсон ўзининг бутун фаолиятида янгича сўзлашга сафарбар қилиб эришган хулосаларининг яроқлилигини (ҳақиқатга мослигини эмас) текширади, унга яна шу нарса равшанки, тарихга янги тил билан ёндашиш, уни шу тилда гаптиришга эришиш билан у ўз вазифасини уддалаган ҳисоблайди.

1963, “*Lettres Nouvelles*”⁴

Таржима ва изоҳлар муаллифи
Ҳамидулла БОЛТАБОВ,
филология фанлари доктори, профессор

¹ *Manteia* – французча: кенг ва узун плашчсимон устки кийим; зоологияда ҳайвонларнинг баданини қолипловчи устки тери. Бу ерда ташқи восита, шакл маъносидаги истилоҳ.

² Ирреализм – борлиқда мавжуд бўлмаган, мавҳум қарашларни ўзида бирлаштирган турли хил модернистик оқимлар йиғиндиси.

³ Брехтнинг ўзига инқилобий (рух) бергани учун марксизмдан қарздорлиги – Бертольд Брехт (1898-1956), олмон драматурги, режиссёри ва театр назариячиси. 1933-1947 йй.да эмиграцияда бўлиб, фашизми қоралаган ва ўз қарашлари билан марксизмга яқинлашган. 1949 й. “Берлинер ансамбл”и тузиб, ўз пьесаларини намойиш қилган. Айниқса, “Мамаша Кураж ва унинг болалари” (1939-1941) драмаси шуҳрат қозонган. “Эпик театр” назарияси ва амалиётининг асосчиси. Бу қараш орқали воқеани сахнада кўрсатишдан кўра “хушёр ақл”га ишора қилган ҳолда унинг танқидий таҳлилини берган. Театрда антик хор вазифасини модернизация қилиб, муаллиф ремаркаси орқали юқоридаги танқидий талқинни беришга интилган.

⁴ “*Lettres Nouvelles*” – “Янги нашр” журнали.

ЧОРАБ ТУРАР ЧЎҚҚИЛАР

Дунё халқларини бир-бирига бозловчи асосий ришталардан бири, шубҳасиз, адабиёт ҳисобланади. Ижодкорларнинг бир-бирлари билан ижодий мулоқотлари ҳар қандай адабий жараённинг жадал ривожланишига, янги қараш ва услублар билан бойишига хизмат қилади. Шу билан бирга, ўзга бир адабий муҳит, жараён ва ўзгаришлар ҳақида муайян тасаввурга эга бўлади. Тасаввур ва тушунчаларнинг кенгайиши эса миллий адабиётимизда янги овозлар, янги ҳодисалар пайдо бўлишига сабабдир. Истеъдодли шоир, таржимон Вафо Файзуллох ўқувчиларимизни Россиядаги ҳозирги адабий жараён билан таништириш мақсадида бир неча йил Ўзбекистонда яшаб, таҳсил олган, ҳозирда рус адабий муҳитида ўзига хос йўл излаётган шоир, носир ва таржимон, Москвадаги “Интерпоэзия” журналининг масъул котиби Вадим Муратханов билан ижодий мулоқотга киришди. Эътиборингизга ҳавола этилаётган мазкур суҳбатда бугунги адабий жараёндаги муаммо ва ютуқлар ҳақида сўз боради.

– Вадим, ростини айтадиган бўлсам, ўтган асрнинг олтмишинчи йилларида рус шеърлятига кириб келган авлоддан кейинги янги номлар, янги адабий оқим ва йўналишлар ҳақида бизда, очиги, жуда кам маълумот бор. Қолаверса, бир пайтлар айтилган фикрлар билан бугунгиси бир қолипга сизмайди. Эскиларнинг кўпи билан энди баҳслашиши мумкин. Зеро, адабий реаллик ўзгарган сари, қарашлар ҳам ўзгариб боради. Агар қарши бўлмасангиз, суҳбатимизни айни шу авлод борасидаги фикр ва хотиралардан бошласак. Ўзингиз бир ўйланг, улар ижод йўлларини бошлаб, гуриллаган паллаларида кутилган умид, берилган баҳо қандай эди-ю, энди, бугунга келиб, адабиётда тутган ўринлари қандай? Дейлик, кейинчалик “эстрада шеърляти” (мисол учун А.Вознесенский, Б.Ахмадулина, Е.Евтушенко ва бошқалар) ёки “Сокин лирика” (Н.Рубцов ва бошқалар) номини олганлар ҳақида нима дея оласиз?

– Очиги, “Олтмишинчи йиллар” авлодининг пешқадам вакиллари анча-мунча машҳурлари-да шеърят сахнасидан тушиб кетганига анча бўлди ва вақтида доврुक таратганларига қарамай, адабиётнинг таракқиётида бирон-бир из қолдирмай, адабий жараённинг кейинги ўзанида ўзларига-да ўрин тополмай ғойиб бўлишди. Андрей Вознесенский билан Белла Ахмадулина ҳаётдан кетганларига ҳали кўп бўлгани йўқ. Шунга қарамай, уларнинг ижоди қарийб мумтоз адабий мерос сифатида ўрганилади. Бироқ бошқача қараш ҳам йўқ эмас. Бугун рус адабиётшуносларининг катта бир қатламида “Эстрада (минбар) шеърляти”га шубҳа билан қараш кайфияти устувор. Муносабат ҳам шунга яраша ҳаминқадар.Зеро, кейинги 20-25 йил орасида жамиятда, омма орасида шеърятнинг тутган ўрни, таъсири мисли кўрилмаган даражада ўзгарди. Энди дабдабали саройларда, минглаб мухлислар билан гавжум стадионларда шоирнинг булбулигўё бўлиб ҳаммани оғзига қаратишига қарийб талаб йўқ. Олтмишинчи йиллар авлодига қараганда, етмишинчи йилларда бошқа бир йўналишда, шов-шувсиз шеърга кирганларнинг борган сари овозаси ошиб, ошиғи олчи бўлиб борапти. Сергей Гандлевский, Бахит Кенжеев, Борис Херсонский... ҳақида адабий давраларда кўп гапирилади. Ҳолбуки тилга олинганларнинг сўнгги иккиси хорижда яшашади, бири Канадада, бошқаси Украинада.

– “Адабиётлар дўстлиги – халқлар дўстлиги” деган шиор баландпарвоз гап эмас, бекорга ўртага ташиланмаган ҳам. Афсуски, кейинги йилларда ана шу адабий алоқалардан кишининг кўнгли тўлмайди. Оқибатда, адабий жараёнларда доимий кечадиган ўзгаришлар ва янгиланишлар билан яхши таниш эмасмиз. Жумладан, бу рус адабиётига ҳам тегишли. Айтайлик, бизда ўтган асрнинг 90-йилларидан бошлаб жаҳон адабиётини бевосита ўрганиш, ўзлаштириш иштиёқи кучайди. Мисол учун, модерн йўналишида қалам тебратувчилар кўпайди. Маълумки, Европа адабиётида бу оқим ўтган асрнинг бошида шаклланган. Бу жараён рус шеърлятида қай тарзда кечаяпти? Рус модерн ва постмодернчилари ҳақида жўялироқ тасаввурга эга бўлишни истар эдик.

– Бизда постмодерн шоирлар 1980-1990 йилларда жуда муҳим бир миссияни адо этдилар. Совет даври нуқси урган ва титиғи чиққан мафкуравий иллатлардан тезроқ халос бўлиш жараёни пилигини кўтариб юбордилар. Ўзига хос фикр ва ҳис тарзига интилиш қаторида, собиқ давр тазйиқиға қарамай битилган чин шеърлят намуналарининг қадрини ошириб, замонасоз тизмаларни хазонрезгидек супуриб, шеърлят йўлагини софладилар. Айниқса, бу жараёнда Дмитрий Пирогов, Лев Рубенштейн ва бошқа постмодернчиларнинг сезиларли ҳиссаси бор. Назаримда, бундан ҳам кўпроқ адабий жараёнга фавқуллодда таъсир этиб, уни мавжлантириб, ҳайратларга ғарқ қилган ҳолат – муҳожиротда тўлақонли кўз очган рус шеърляти, биринчи навбатда Иосиф Бродский шеърлятининг Ватанга қайтиши бўлди. Иосиф Бродский замонавий адабиётнинг гўзал вакили, шу қаторда рус адабиётида кўтарилиш паллаларидан бири сифатида “Кумуш аср” дея баҳоланган даврнинг сўнгги аъзоси, қолаверса, Ғарб адабиётининг мумтоз анъаналарига содиқ ва унинг тикловчиси, уни-да янгилаган бир сиймо бўлиб, адабий жамоатчиликнинг нигоҳини асл шеърлятга қаратди.

1990-2000 йилларда россиялик шоир ва шеърхонларни Ғарб адабий анъаналари ва янгиланишлари билан таништиришда шоир ва муҳаррир Дмитрий Кузьмин ва унинг адабий давраси, наشري муаллифлари муҳим роль ўйнади. Авангардчилардан бўлган бу шахсларга ҳозирги замон рус танқидчилиги турлича ёндошиши ва баҳолашидан қатъи назар, уларсиз бу умумий жараёни тўлақонли тасаввур қилиш мумкин эмас.

– “Мақонда эмас, замонда истиқомат қилинг” дея ҳайқирганида Андрей Вознесенский ҳақ бўлган. Анов-манов, дегунча XXI аср иккинчи ўн йиллигини ҳам ўрталаездик. Замон руҳи ва эврилишлари адабиётда, жумладан, шеърлятда бўй кўрсатиши ойдин ҳақиқат. Ана шу руҳият янги шеърларда ўзини намоён қилади. Янги асрда рус шеърлятида куртак чиқараётган янги нафаслар, йўналиш ва нигоҳлар, ўзига хос услуб ва йўлга соҳиб янги номлар борасида тўхталсангиз.

– Рус шеърлятида айни пайтда бир йўла бир неча авлод вакиллари ҳар хил шарт-шароитларда шаклланыпти, улардан ҳар бири ўзида ўз замонини шимиб, сингдириб олишган. Ҳар қайсиси ўз замонининг ҳосиласи ҳам. Менга ҳар қалай ўзимнинг авлодим, тенгдошларим, қирқни қоралаганлар ҳақида гапириш ўнғайроқ. Уларнинг арзномаларини етказишга ҳам бурчдорман. Бу авлод 2000-йилларнинг бошида ўзларини янгроқ бир номда “Ўттиз ёшлилар”, деб атадилар. Булар “10/30” жамоа тўпламида шеърлари чоп этилган бир неча истеъдодли шоирлар, жумладан, Максим Амелин, Дмитрий Тонконогов, Глеб Шульпяков, Инга Кузнецова, Санжар Янишевлар бўлиб, қизиғи қайси бирларининг болалик, ўспиринлик йиллари Тошкентда ўтган. Уларнинг ижодлари бир томондан совет даври ижобий тажрибаларини ўзида акс эттирган бўлса, бошқа томондан эса эстетик ва интеллектуал шакл-шамойил ва маъно жиҳатдан шу собиқ давр тўсиқ ва бўйинтуриқларидан озодлиги билан ажралиб туради. Бу шоирлар бугун ҳам йўлдалар ва Россиянинг муҳим адабий нуқталари диққат марказидадирлар.

Кузатишимча, биздан кейин адабиёт оламида бўй кўрсатган авлод орасида ёркин истеъдодлар унчалик кўп эмас. Екатерина Соколова, Наталья Полякова, Алексей Порвин, Мария Маркова... ва яна бир неча номлар, холос. Уйлашимча, вақт ўтиб, кун келиб, уларнинг-да буюкликлари ва ўзига хосликларини баҳолаш фурсати етади.

XXI аср рус назмидаги оқим ва йўналишлар ҳақида ҳозир бир нима дейиш амри маҳол. Ўтган асрнинг 80-90 йилларида бўртиб кўзга ташланганлари эса қуйидагилардир: “Москва замони”, метареалистлар, конструктивчилар ва ҳоказолар... Назаримда, бугун бундай оқим ё йўналишлар доираси (таъсири)да бўлишнинг даври ўтди. Эҳтимол бу шов-шувга ўч китобхонлар учун бироз зерикарлидир; бироқ шеърият энди қарийб шахсий, хосларга мўлжалланган машғулотга айланаёзди. Шеърият аудиторияси – давраси ўтган асрдагидек катта ва гавжум эмас. Бу маънода Россия бир қадар Ғарбга яқинлашди ва шеърият университетларининг адабиёт кафедраларида ўрганилиш доирасидан кенгрок ва юқорирок мақомдаги бир кўнгил эҳтиёжи бўлган машғулликка етди.

– *Албатта, янги адабиёт ёхуд оқим ўз-ўзидан вужудга келмайди. У қандайдир даражада ижтимоий вазият, янги ижод учун янги имкониятлар натижасида кўз очади, қайсидир адабий муҳитга тегишли бўлади. Мен Москвада Олий Адабиёт курсида таҳсил даврида бир қадар бу жараён билан танишдим. Сиз эса ўн йилдан ортиқроқ вақт давомида бу адабий минтақанинг марказида истиқомат қилиб келасиз. Собиқ Иттифоқ Ёзувчилар уюшмалари ўрнида пайдо бўлган адабий салон ва клублар, уларнинг мақсад ва вазифалари ҳақида ҳикоя қилиб берсангиз.*

– Бир неча рақиб муносабатида турли бўлақларга бўлиниб кетган, ҳеч нарсада боши қовушмайдиган Ёзувчилар уюшмалари аввалгидек таъсир кучига эга эмас, тинка-мадорлари эса жуда қуриган. Россия Ёзувчилари уюшмаси, Россия адиблар иттифоқи, Ёзувчилар уюшмалари халқаро умум-жамияти (собиқ СССР Ёзувчилар уюшмасининг бевосита меросхўри) ... Яқинда яна бир қаламкашлар ташкилоти – “XXI аср ёзувчилари уюшмаси” ташкил топди. Кейинги йилларда бу ташкилотларнинг фаолиятини кузатиб, шу нарсага амин бўлдимки, ижод жараёнининг қори хайрида бу расмий ташкилотларнинг бирон-бир фойдаси тегаётгани йўқ. Шунга қарамай, яшаб келишаётган экан, демакки, кимлар учундир улар ҳам керак... Ҳарқалай, замонавий адабиётнинг асаб толаси тебраниши улар орқали ўтмаётгани аниқ.

Адабий салон ва клублар қай даражададир ўз вазифаларини адо этишда давом этишяпти. Ижодкорлар билан учрашувлар, янги китоблар тақдимотини уюштирадидлар. Улар томонидан ташкиллаштирилган қалам аҳли ва зиёлиларнинг, китобхонлар ва муаллифларнинг қизғин ва ошқора мулоқотлари адабий жараённинг жонланиши ва янгиланиши учун баҳоли қудрат ҳисса бўляпти. Мен шу салон ва клублар боис ўзим учун бир қанча шоирларни кашф қилдим, танидим, эшитдим. Аммо менинг назаримда, бугун Россияда шеъриятга эътибор ва қизиқиш ғариб бир аҳволда бўлгани ҳолда бу клуб ва салонлар керагидан ортиқча, ёмғирдан кейинги кўзиқориндек кўпайиб ётибди... Улар орасида “XXI аср классиклари”, “Булгаков уйи”, “Билинҗва” клуб-қаҳвахонаси бир мунча машҳур ва бир қадар нуфузга эга...

– *Шоир учун яна бир муҳим мезон борки, бу унинг китоби нашр этилиб туришидир. Ҳозир биз бозор иқтисодиёти даврида яшайямиз. Бундай паллада ижод аҳли моддий-маънавий муҳофазага муҳтож бўлади. Шу мақсадда Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ҳузурида ташкил этилган “Ижод” фонди томонидан ижодкорларнинг энг яхши асарлари, биринчи навбатда ёши муаллифлар қўллаб-қувватланиб келинади. Сизларда бу муаммо қандай ҳал этилмоқда?*

– Айтиб ўтганимдек, шеърга ошуфталик, шунга яраша талабчанлик жуда тушиб кетди. Мухлислик китоб дўконларидан интернет тармоғига ўтди.

Шеър қораловчи ва уни ўзича эълон қилувчилар миқдори ошгани ҳолда, шеърый китобларни нашриётлар чоп этишдан очикдан-очик бош торгадиган бўлди. Кейинги бир-икки йил ичида таниқли шоирларнинг ҳам китоблари хаёлга келмаган даражада адади камайиб кетди. Шундай бўлгандан кейин ёш бошловчи муаллифлар ҳақида нима ҳам дейиш мумкин... Россияда ҳам, албатта, қандайдир лойиҳа ва грантлар асосида ёш истеъдодлар учун истисно имкониятлар йўқ эмас. Бироқ бундай қўлловларнинг ҳам айниқса, шеърый китобларнинг ададини оширишга қўллари калталиқ қилади. Оқибатда, онда-сонда чиқиб қоладиган яхши шеърый тўпламлардан ҳам кўпчилики баҳраманд бўлолмаяпти. Шоирларнинг катта қисми ўз китобларини шахсий ҳисобларидан ёки ҳомийларнинг ёрдамида чоп этишга мажбур. Худди қонундай, ёш муаллиф эътиборга тушиши учун, айтайлик, “Дебют” (35 ёшдан ошмаган муаллифларга берилади) деган нуфузли мукофотни қўлга киритган бўлиши керак. Шундай бўлган тақдирдагина, адабий журналлар совриндорнинг нарсаларини беришга даъвогар бўлишиб, саҳифаларидан алоҳида жой ажратишади. Нашриёт ҳисобидан китоблари чоп этилиб қолиши ҳам мумкин...

– Мен имконим доирасида баҳоли қудрат Россиянинг нуфузли адабий газета ва журналларининг айни кундаги ҳолатларини кузатдим, маслак ва режалари билан қизиқдим. Жумладан, шундайлардан бўлган “Литературная газета” ҳафтаномаси ва “Дружба народов” журнали каби нашрлар Ўзбекистонда ҳамон севиб ўқилади, муштарийлари ҳам анча-мунча. Таассуфки, бошқа адабий, айниқса, янги нашрлар ҳақида тасаввурим ҳаминқадар. Мисол учун кейинги йилларда тилга тушган “Новая Юность” ва “Интерпоэзия” журналлари ҳақида муфассалроқ билмоқчи эдим.

– “Новая юность” нашри 1993 йили машҳур “Юность” журналидан ўн тўрт журналистнинг кетиши ва янги ойнома атрофида жипслашиши билан кўз очган. Ушбу нашр ўзига хос киефага эга ва муаллифлар доираси ҳам кенг. Журнал нафақат Россияда эътиборга тушган, балки хорижда ҳам севиб ўқилади. Унда яхши асарлар саралаб берилиши билан бирга адабий жараённинг паст-баланд жиҳатлари ҳақидаги чиқишлар ҳам адабиёт мухлислари учун қадри бўлиб борапти. “Новая юность” да мунтазам суратда Европа ва яқин хорижда яшаб ижод қилаётган жиддий муаллифларнинг янги асарлари чоп этиб борилади. Кейинги йилларда унда бир қатор ўзбекистонлик шоир ва носирларнинг битиклари ёруғлик юзини кўрди. Сухбат Афлотуни, Людмила Бакирова, Алексей Устименко, Вика Осадченко, Баҳодир Аҳмедов, Рифат Гумеров, Алина Дадаевалар. Жумладан, журналнинг 2013 йили биринчи сонидан сизнинг бир туркум шеърларингиз кичик сўзбоши билан эълон қилинди. 2009 йили Москвада нашр этилган “Анор/Гранат” номли икки тилли Ўзбек шеърияти анталогиясини тайёрлаш ва чоп этиш ташаббускорларидан ҳам бири “Новая юность” ижодкорлари бўлди. Унда 17 нафар ўзбекистонлик шоирларнинг ижодидан намуналар ўзбек ва рус тилларида ёнма-ён жойлаштирилиб, шеърят муҳиблари ҳам тақдим қилинди. Бу эса ўзбек шеърятининг кейинги тўлқинлари ҳақида рус шеърхонлари тасаввурини янгиланган мажмуа сифатида баҳоланди.

“Интерпоэзия” журналига эса Нью-Йоркда яшаб ижод қиладиган шоир Андрей Грицман 2004 йили асос солган. Ушбу нашрда яқин ва узоқ хорижда яшайдиган рус шоирларига кенг ўрин бериб борилади. Русийзабон бошқа миллат ижодкорларига ҳам. Жумладан, ўзбекистонлик тилга тушган шоирларнинг чиқишларини “Интерпоэзия” мухлислари қизгин кутиб олишди. Айниқса, 2011 йили менинг сўзбошим билан Ўзбекистон халқ шоири, рус шеъриятида ёрқин из қолдирган Александр Файнберг хотираси эсланиб берилган унинг туркум шеърлари, Марказий Осий нафақат туркий назмгўйларнинг, балки жаҳон шеърятининг равнақи учун гўзал бир ошиён бўлиб келаётганининг ёрқин мисолидир. Журналнинг энг бақувват,

мухлислар орзикиб кутадиған саҳифалари “Таржималар” рукни остида бериладиған асарлар ҳисобланади. Ушбу рукнда Роберт Фрост, Сильвия Платт, Томас Элиот, Уоллес Стивенс, Георг Тракля ва бошқа Ғарб шеърляти классиклари ижодидан намуналар берилди.

– Ҳамма замонларга хос ажабтовур бир маънавий ҳодиса ҳақида ўйланаман. Мисол учун бизнинг талай улуг адибу уламоларимиз ўзларининг дурдона илмий-бадиий асарларини ўша замонда халқаро алоқа ва тараққиёт воситасига айланган ўзга тилларда битишган. Айтайлик, қомусий олим, Шарқнинг фахри Абу Али ибн Сино илмий асарларини араб тили фасоҳати ва балогатини ўрнига қўйиб, маишхур рубоий ва маснавийларини эса форсийда битган, ушбу тиллар равнақиға ўз муносиб ҳиссасини қўшган, қолаверса фавқуллодда илмий кашифиётлари жаҳон бўйлаб тез тарқалишиға ҳам йўл очган. Бу зуллисонайнлик асрлар оша ҳам бардавом. Жумладан, XX асрнинг буюк шоирлари: гуржи Булат Ақуджава, қозоқ Ўлжас Сулаймонов рус тилида ижод қилиб, мана-ман деган рус шоиридан кам бўлмаган фавқуллодда гўзал назм намуналарини яратишди. Рус тилини бойитганлари, илдизларига назар ташлаганларини айтмайсизми! Ўзингиз ҳам Осиё ўғлонисиз. Ва жуда ҳам яхши биласизки, шоир учун тил жон каби қадрли, муҳим, бирламчи восита (ҳодиса). Шоир, ўйлашимча, барча иқтидорини бор-бўйи, бутун мўъжизаси билан тил орқали кўрсата олади. Бироқ унга соҳир кайфият ато этадиган миллий-маънавий ҳудуд – моддий-маърифий кўнгил Ватани кенгликлари – даишт-чўл, уммон, тоғлар ҳам борки, шоирнинг руҳияти шуларнинг таъсирида ҳам кўз очади...

– Менимча, шоирга ҳаммаси кескин таъсир қилади, кўнглини тебратади. Тил шундай ҳодисаки, у шоир қаерда яшамасин, кўзи билан борликни кўрар экан, кишилар, табиат, воқеалар – ҳамма-ҳаммаси унинг тили, дили қулфиға солинган очкичлар бўлади. Очиғи, Ўрта Осиёда муомаладаги рус тили Россияда гапириладиган рус тилидан фарқ қилади. Ёки буни шундай тушунтириш мумкин: Ўзбекистонда яшайдиган кишиларнинг ҳис қилиш ва фикрлаш тарзи россияликларникидан айричадир. Шунинг учун ҳам рус тилида ижод қиладиган кўпгина осиелик ижодкорларнинг фикр ва ҳис маромида худди мен каби ўсган, меҳр қўйган, дунё таниган, тили калимага келган, қўйинги, кўз очган диёрлари таъсири сезилади. Ижодкорни тил яратади, ижодкорни маданият туғади. Икки тил, икки маданиятга дахлдор бўлиб қолган ижодкорнинг парвоз қанотлари шунчалик юксакка чиқиб, асл маъволарни кўради.

– Худди шу саволнинг давоми. Русийзабон ўзбек шоирлари бор. Мисол учун, Собит Мадалиев, Санжар Янишев ва бошқалар. Ёки Ўзбекистонни ватаним деб шунда яшаётган рус шоирлари бор. Ушбу ижодкорлар маданиятларимизни бир-бириға туташтирувчи “олтин кўприк”лар бўлиши мумкин эмасми? Сиз бундай ижодкорлар тақдири ҳақида қандай хаёлларға борасиз?

– Ҳар бир шоирнинг қисмати бетакрордир. Мен шундай ўзбекистонлик қаламкашларни биламан, улар жаннатмонанд диёрлари кадрини билмай, чет элларға чиқиб кетишди ва шу билан ижод олаמידан ҳам ғойиб бўлишди, ўз мавқе, ўринларини ҳам бой беришди. Сиз намуна сифатида эслатганингиз Санжар Янишев эса изланиш ва интилишдан тўхтамагани боис бошқа бир маконда бошқа бир шоирлик қисматиға доҳил бўлди: янги бир реалликда ўзлигини намоён қилди, навбатдаги адабий жараёнға фаол қўшилди, унда эътибор қозонди. Собит Мадалиев эса аксинча йўлни танлади. 90-йилларнинг бошида Масковдан Ватанға қайтди, “Звезда Востока” журналини гуллатди, у бошқарган йилларда бу нашр Ҳамдўстлик давлатларида чиқиб турган “семиз” адабий журналларнинг илғорларидан бириға айланди. Бугун Ўзбекистонда яшаб ижод қиладиган русийзабон истеъдодли шоирлар унчалик кўп эмас. Шу боис ҳам бундай “кўприк”ларнинг кўп миллатли

юртингизда, адабий алоқаларнинг ривожига қанчалик қадрли, аҳамиятли эканлигини ўзингиз ҳам тасаввур қилиб олаверинг. Адабиётлар равнақи учун бунинг жуда муҳимлигини уларнинг ўзлари ҳам чуқур англашлари керак.

– Сиздан яна туркий, жумладан, ўзбек шеърляти ҳақидаги кузатишларингизни сўрамоқчи эдим. Бу фавқулодда гўзал шеърлят ҳис ва фикр тарзининг ўзгача миллий ва руҳий анъаналарга эгаллиги билан жуда ҳам аломат шеърлятдир. Шакли-шамойили ва образлаш йўли бетақрор, қўл етмас ва ҳайратга сиғмасдир. XX асрда агар бир-бирига қиёсан солиштириши мумкин бўлса, рус шеърлятини маъно ва шакл жиҳатидан Иосиф Бродский янгилагани ва мукаммаллаштиргани каби, бундан кам бўлмаган даражада Рауф Парфи ўзбек шеърлятининг боқий анъаналарини юксакликка кўтариб, ўз иқтидори ва дунё шеърлятидан ўрганишлари ила уни янгилади.

– Рост, ўзбек шеърляти ғоят теран тарих ва анъаналар соҳибидир. Ва шубҳасиз, ҳозирги замон ўзбек шоирлари, жумладан Рауф Парфи ҳам айнан ана шу беҳад улуғ анъаналар залвори ва масъулиятидан тўйинган ҳолда ижод қилди. Агар Ўзбекистонда яшаётган рус шоирлари, янаям фаолроқ бўлиб, ўзбек адабиётини ўрганган ва таржима қилганларидами, бу шубҳасиз, уларнинг ўз ижодларини бойитган, зийнатлаган бўларди. Шўро даврида ўзбек шеърляти керагидан-да ортиқроқ даражада рус тилига таржима қилиниб, нашр этилган. Бироқ аксарият ҳолларда бу илмилик, зўрма-зўраки таржималар бир қолипда амалга оширилгани учун ҳам миллий шоирларнинг ўзига хослиги: истеъодларининг нозик ва нодир кирралари бой берилган. Бугун эса муаммо сал бошқачароқ: ўзбек тилидан қилинган таржималар умуман олганда ҳам жуда кам (бошқа тилларга ҳам). Оқибатда эса ҳозирги замон ўзбек шеърляти вакиллари ҳақида чет элда жуда кам билишади. Мумтоз-классик поэзия намуналари эса, ўзининг бутун малоҳати, фасоҳати ва руҳониятини намоён этадиган янги, замон талабига жавоб берадиган, собиқ мафкура тазйиқ ва чеклов, қассобликларидан холи таржималарга муҳтож.

– Мана, сиз 15 йил олдин Тошкентда таҳсил олгансиз. Сизнинг тақдирингизда ва хоссатан, ижодий қисматингизда Тошкент ва умуман, ўзбек замани қандай из қолдирган? Балки унутилмас хотираларингиз бордир?

– Мен Тошкентда ўн тўрт йил – 1990 йилдан 2004 гача яшадим. Туз-насиба тотдим. Тирикчилик қилдим. Унгача ҳам Бишкекдаги ўзбек маҳалласида болалигим кечган. Ҳаётимнинг катта қисми ўзбек маданияти белгиси остида, ўзбекча лутф ҳавосидан симирилган ҳолда ўтди. Бу менинг фикрлаш тарзим, ақл-идроким, ҳиссу шуурим, ва албатта, ижодимга таъсир этмасдан, из қолдирмасдан йўқлик қаърига сингиб кетиши ўзимнинг ҳам тасаввуримга сиғмайди. Бунинг учун менинг матнларимга кўз ташланса бўлди, ҳаммадан кўра кўпроқ ўзбеконалик беиҳтиёр чиқиб келаверади. Масалан “Тарвақайлаб кетган ёз достони” ёки “Ўзбекча сўзлар” шеър туркумимни баралла айтишим мумкин. “Уйга яқинлашув” деган ҳикоям ва яна бошқа насрий битикларимда ҳам ана шу таъсир, ҳаво, муҳит, турмуш тарзи бўртиб, балкиб кўзга ташланади.

Мен кўпинча Тошкентни, унинг ёрқин мовий осмонини, шовқин-суронли, мўл-қўл бозорларини, жазирамадан паноҳ бўлгучи фаввораларини, олислардан кўзга ташланадиган тоғларининг кун очиқ паллалар порлаб, ўзига чорлаб турадиган чўққиларини орзиқиш билан хотирлайман. Ҳаммасидан кўпроқ менинг кўнглимни чароғон этиб, унутилмас таассурот берадигани бу азим шаҳарда истиқомат қиладиган донишманд, катта қалбли, раҳмдил, кўнгилчан, куюнчак, дилдор, ҳозиржавоб ва сезгир кишилардир. Бу шаҳар билан ҳар сафар учрашишдан мен жуда мутаассир бўламан, ҳолбуки сўнгги йилларда у шу даражада тезкорлик билан ўзгариб боряптики, ҳамиша ҳам биз бир-биримизни бир кўргандаёқ танийвермаймиз...

Тафаккурнинг юксак чўққиларини забт этган инсон борган сари маиший ҳаёт ичир-чикирларидан узоқлашиб, фикри теранлашиб, айна вақтда бошқалар наздида соддалашиб боради. Фикру ёди мудом банд бўлгани боис гап-сўзи, қилиқлари, йўл-йўриғи оддий одамларга қулғили туюлиши мумкин...

Адабиёт муҳиблари орасида бундай ҳангомаларни тўплаб-тўплаб китоб ҳолига келтирганлар бор. Таниқли адиб, таржимон Шодмон Отабек ҳам шундай ёзувчилар сирасига киради. Ўқувчиларга “Мирзакалон Исмоилий”, “Тўқилмаган латифалар”, “Дўрмон ҳангомалари”, “Кунлардан бир кун”, “Эркин Воҳидов бир куни...”, “Санъаткорлар ҳақида ҳангомалар” сингари китоблари, Л.Толстой, В.Шукшин, М.Зошченко, А.Несин асарларидан қилган таржималари билан яхши таниш бўлган Шодмон Отабек машҳур адиблар, санъаткорлар, жамоат арбоблари ҳаётидан олинган ҳангомаларни ҳам тўплаб, бир неча бор китобхонлар эътиборига ҳавола этган. Таржимоннинг машҳурлар ҳаётидан навбатдаги ҳангомалари ҳам, сиз, азиз журналхонларга манзур бўлади деган умиддамиз.

Тахририят

ЁЗМАСА БЎЛАДИГАН ЁЗУВЧИ

Кунлардан бир куни Бернард Шоу от миниб сайрга чиқади. Анча муддат ўтгач, йўлида учраган одамга мурожат қилади:

– Биродар, шу отни жиловидан ушлаб турсангиз, илтимос, мен бирров почтаҳонага кириб чиқаман.

– Э, нималар деяпсиз, жаноб, мен ахир парламент аъзосиман-ку?!

– Кўринишингиздан ҳалол, виждонли одамга ўхшаяпсиз, Майли, таваккал, мен сизга ишонаман.

* * *

Энрико Карузо биринчи марта Америкага келганда журналистлар уни ўраб олади. Улардан бири хонандадан сўрайди:

– Италия ва Америка ўртасидаги савдо алоқалари ҳақида нима дея оласиз?

– Бу ҳақда ҳеч ўйлаб кўрмаган эканман, – дейди хонанда бироз хижолат бўлиб. – Лекин ишончим комилки, нима демоқчи эканимни эртага чиқадиган газеталардан ўқиб билиб оларман.

* * *

Лессинг паришонхотирлиги билан машҳур эди. Бир куни уйига кеч қайтиб, эшикни тақиллатади. Ичкаридан шундай жавоб бўлади:

– Жаноб профессор уйда йўк!

– Ҳай, майли, нима ҳам килардим, бошқа вақтда келарман, – дея профессор уйдан узоқлашади.

* * *

Кунлардан бир куни Эйнштейн ҳамроҳларини табиат манзараси билан таништираётиб, шундай дейди:

– Рўпарангиздаги мана шу тоғда қадимги қаср харобалари бор. Тик жарлик ёқасидаги сўқмоқ бўйлаб борсангиз, тоғ этагидаги яшил водийга чиқасиз. Бу сўқмоқ жуда хавфли, эҳтиёт бўлиш лозим, мабодо жарликдан кулаб кетгудай бўлсангиз, ўнг томонга қарашни унутманг. Кўз олдингизда жуда гўзал манзара намоён бўлади.

* * *

Ўз даврида тилга тушган “Александр Невский” фильми суратга олинаётган эди. Ногоҳ бош рол ижроқиси Николай Черкасовнинг тоби қочиб қолади. Суратга олиш майдони студияга яқин эди. Актёр Александр Невский либоси ва гримида ичкарига шошади. Лекин қоровул йўлини тўсиб, сўрайди:

– Рухсатномангизни кўрсатинг!

Актёр рухсатномаси пардозхонада қолганини, ҳозир қорни қаттиқ оғриётганини айтади. Қоровул эса барибир ичкарига киритмайди. Шунда Черкасов буюк саркарда ролини ўйнаётганини эслаб қолади. Қаҳр билан шамширини қинидан суғуриб, қоровулга хезланади:

– Йўлни бўшат, ярамас! Ҳозир қаллангни сапчадек узиб ташлайман! Кўрқиб кетган қоровул боёқиш орқа-ўнгига қарамай қочиб қолади.

* * *

Доғистонлик машҳур шоир Абутолибнинг китобини ноширлар келгуси йилга қолдирадилар. Шунда шоир ноширларга дейди:

– Қизик, таржимон Эфпенди Капиев мен билан суҳбатлашиб, айтган гапларимни ёзиб олди ва ўша заҳотиёқ матбуотда эълон қилди. Расул Ҳамзатов ҳам худди шундай қилувди. Аммо ўзимнинг фикримни ўзим китоб қилиб чиқармоқчи бўлсам, бир йил ортга суришяпти. Қани мантиқ?

* * *

Иқтидори ўртачадан ҳам ночор бўлган бир адиб жамики унвон, орден ва лавозимларга эга бўлади. Уни кўчада учратган Абутолиб шундай дейди:

– Сен ҳамма нарсага эришдинг. Энди мутлақо ёзмасанг ҳам бўлаверади.

* * *

Ёзувчилар уюшмасида ишлайдиган раҳбарлардан бири графоманлик билан шуғулланарди. Унинг ёзганлари атрофдагиларда истехзоли кулги уйғотарди, холос. Ёзувчи Виктор Шкловский унга шундай таъриф беради:

– Ёзувчилик билан шуғулланган маъмуриятчи худди опера театрида куйлаётган ўт ўчирувчига ўхшайди.

* * *

Ўртамиёна бир физик Эйнштейнга “ҳамқасб” дея мурожаат қилади. – Ростданми? – дейди олим ҳайратланиб. – Сиз билан ҳамқасбми? Нима, сиз ҳам бод касалидан азоб чекасизми?

* * *

Ҳаётининг сўнгги йилларида ўзгучи М.Е. Салтиков-Шчедрин оғир касалликдан азоб чекади. Шунда ҳам у ижод билан шуғулланаверади. Унинг хузурига одамлар келиб турган, адиб вақт топиб улар билан суҳбатлашган. Фақат ҳаётининг сўнгги кунларидагина тўшакдан туролмай қолган, шу боис ҳеч кимни қабул қилолмаган. Бир куни қабулига кимдир келганини эшитиб, шундай деган экан:

– Чиқиб унга узримни айтиб қўйинг, мен жуда бандман – ўлаяпман...

* * *

Альберт Эйнштейн “Нисбийлик назарияси”ни яратгач, дунёга машҳур бўлиб кетади. Олимни халқаро анжуманларга, университетларга маъруза ўқиш учун таклиф этишади. Ҳар куни янги назария бўйича маъруза ўқилади.

Бир куни олимнинг ҳайдовчиси шундай дейди:

– Жаноб, шу қадар кўп маъруза ўқияпсизки, шу назариянгиз ҳатто менга ҳам ёд бўлиб кетди.

– Унда кейинги гал маърузани ўзинг ўқийсан! – дейди олим.

Дарҳақиқат, ҳайдовчи университетда маърузани қойил қилиб ўқийди. Минбардан тушаётганда тингловчилардан бири ногоҳ унга савол бериб қолади. Шунда ҳайдовчи ўзини йўқотмайди, топқирлик қилади:

– Саволингизнинг жавоби шу қадар оддийки, буни ҳатто ҳайдовчим ҳам билади, – дея Эйнштейнни кўрсатади.

* * *

Юрий Никулин гримхонасида ўтирганда цирк ходимларидан бири кириб, бакиради:

– Ёнгин! Юрий Владимирович, ёнгин!!

Шунда Никулин хотиржам жавоб қилади:

– Мен ёнгинни ютолмайман. Бу иш билан бошқа артист шуғулланади.

* * *

Машҳур француз актрисаси мадам де ля Рок эри билан ажрашмоқчи бўлади.

Мухлислар ундан сўрашади:

– Нега бундай қарорга келдингиз?

– Эрим менга худди итга муносабатда бўлгандай қараяпти.

– Буниси қандок бўлди?

– Мендан итдек вафодор бўлишни талаб қияпти.

* * *

Машҳур врач Сергей Боткин Петербург ҳарбий-тиббий академиясида дарс берарди. Кунлардан бир кун у танбал талабани учинчи марта имтиҳондан “йикитади”. Танбалнинг дўстлари профессорга учрашиб, талабанинг аҳволи оғирлигини, боёқиш омадсизликдан изтироб чекиб, алам устида ўзини ўлдирмоқчи эканини айтишади.

– Ортиқча ташвишланманглр! – дейди профессор. – У талаба одам анатомиясини яхши билмайди, шу боис пичоқ санчиш учун юрагиниям тополмайди.

* * *

Машхур адиб Марк Твен оқшомда уйига қайтаётган эди. Пасткам бир жойда номаълум киши уни тўхтади, кўксига тўппонча қадади:

– Соатни чиқар!

Ўзгана қароқчига синчиклаб тикилади:

– Соатни ўтган ҳафта олгансиз!

– Кечирасиз, – дейди қароқчи, – бу орада янгисини олган бўлсангиз керак деб ўйловдим.

* * *

Француз адиби Андре Моруадан бир дўсти сўради:

– Қани айт-чи, тарихни ким кўпроқ ўзгартирди? Цезарми ёки Наполеон? Моруа шундай жавоб қилади:

– Цивилизация пайдо бўлгандан буён тарихни энг кўп ўзгартирган шахслар – тарихчилардир!..

* * *

Қадимги греклар донишманд файласуф Диогеннинг фикрини жуда қадрлашган. Мухлислар бир куни ундан сўрашади:

– Қайси ёшда уйланган маъқул?

Файласуф шундай жавоб қилади:

– Ёшларга ҳали уйланиш эрта, кексаларга эса кеч.

* * *

Машхур француз адиби Виктор Гюго янги романи қандай сотилаётганини билиш мақсадида ноширларга фақат сўроқ белгисидан иборат мактуб юборади. Жавоб хатини ўқиган адиб ноширларнинг топқирлигига қойил қолади. Бир саҳифалик мактубда каттагина ундов белгиси бор эди.

* * *

Чарли Чаплиннинг ўғрилар орасида ҳам мухлислари бўлган экан. Актёр бир куни уйига қайтаётди чўнтагидан ажойиб қўл соати топиб олади. Ҳайрон бўлиб топилгани полиция идорасига топширади. Орадан бир кун ўтгач, у шундай мактуб олади: “Мухтарам жаноб Чаплин! Бу мактубни сизга ашаддий чўнтакесар ёзмоқда. Азбаройи санъатингизга қойил қолганимдан чўнтагингиздаги соатни ўғирлаб, яна ўзингизга совға қилиб юбордим”.

* * *

Машхур кўшиқчи, рок-н-рол “қироли” Элвис Преслининг жуда кўплаб мухлислари бор эди. Айниқса, қизлар унга кетма-кет мактуб битиб, тинчитмас эди. Бир газета мухбири кўшиқчидан қизлар унга нима ҳақда ёзишларини сўрайди.

– Улар кўпинча сочимдан бир тола юборишимни сўрашади, – дея жавоб қилади кўшиқчи.

– Ҳаммасининг илтимосини бажараман десангиз, кал бўлиб қоласиз-ку? – ажабланади мухбир.

– Э, менга-ку жин ҳам урмайди, аммо итим яқин орада кал бўлиб қолиши мумкин.

* * *

Француз физиги Поль Ланжевен фаннинг жамики мураккаб масалалари ҳақида ҳаммабоп қилиб гапира олиши билан машҳур эди. Бир гал у Француз Фанлар академиясида қойилмақом маъруза ўқийди. Ҳамкасблари маърузадан кейин олимни ўраб олиб, бу қадар содда, тушунарли гапира олишининг сир-асрорини сўрашади.

– Э, ҳаммаси жуда оддий, – дея жавоб қилади физик. – Мен гапираётим тингловчилар орасидан анқовроқ бир башарага қараб, то у тушунгандай бўлмагунича гапиравераман. Тамом-вассалом!

Шу маҳал Ланжевеннинг ёнига Фанлар академиясининг президенти келади:

– Сизни табриклайман, ҳамкасб! Фақат тушунмадим, нега гапираётганингизда менадан кўз узмадингиз?

* * *

Гёте Веймар шаҳридаги истироҳат боғида сайр қилиб юрган эди, рўпарасидан бир танқидчи чиқиб қолади. Улар бир-бирини ёқтиришмасди. Қарши томондан келаётган танқидчи такаббурлик билан деди:

– Мен аҳмоқларга йўл бермайман!

– Мен ҳамиша аҳмоқларга йўл берганман! – деди буюк Гёте кулимсираб ва секин йўлнинг четига чиқди.

* * *

Машҳур скрипкачи ва композитор Паганини ўз концертига кечикаётган экан. Шоша-пиша кўчада извош топиб, театрга олиб боришни сўрабди. Извошчи машҳур скрипкачига шарт қўйибди:

– Ўн танга берасиз!

– Йўғ-э, намунча қиммат?

– Маэстро! Ўзингиз ҳам биргина симда куй чалиб, томошабинларнинг пулини шилиб оласиз-ку!

– Ундай бўлса, сиз ҳам извошингизнинг битта ғилдирагида мени манзилга обориб қўйсангиз, ўша айтган пулингизни бераман!

* * *

Немис ботаниги К.Гебелни рассом дўсти устахонасига таклиф этиб, янги ишлаган расмни кўрсатади. Гебель суратга жуда узоқ тикилиб қолади, аммо мақтов эшитиш иштиёкида турган рассом асар ҳақидаги фикрини сўраганда томдан тараша тушгандек дангалига дейди:

– Дўстим, олма нотўғри чизилган!

– Йўғ-э? Қанақасига энди нотўғри бўларкан? – деб сўрайди рассом ҳайратланиб.

– Ахир Момо Ҳаво Одам Атога узатиб турган олма навининг кашф этилганига атиги саксон йил бўлган, холос!..

* * *

Америкадаги кинофирмалардан бири машҳур англиз сиёсий арбоби Уинстон Черчилл ҳақида фильм қилмоқчи бўлади. Фильмда олтмиш ёшли арбобнинг ҳаёт йўли кўрсатилиши лозим эди. Черчилл ролини ижро этиш саксон ёшли актёр Чарлз Клофтонга топширилади. Бу рол ижроси учун

актёр катта миқдорда пул олишини эшитган Черчилл ғазабланиб, шундай иддао қилади:

– Биринчидан, ролимни ўйнаётган бу одам хаддан зиёд семиз, икинчидан, жуда қари. Учинчидан, бундай пулга ўзим ҳам ўзимни қойилмақом қилиб ўйнаб бера оламан!

* * *

Инглиз адиби жонатан Свифт яёв юришни ёқтирарди. Кунлардан бир кун у сайр қилиб юриб бир меҳмонхонага келади. Меҳмонхона хўжайини унга ҳамма хоналар банд эканини, агар рози бўлса, бир фермер билан битта хонада тунаши мумкинлигини айтади. Адиб рози бўлади.

Фермер кўшниси гапдонгина экан, ярмаркадаги ишлари ҳақида жўшиб-тошиб ҳикоя қилади.

– Менинг ишларим ҳам ёмон эмас, – дейди адиб суҳбатга қўшилиб. – Яқинда олти қотилни осиб ўлдирдим, энди кўшни шаҳардаги тўрт қотилни жазолагани кетяпман.

– Сиз... кимсиз ўзи? – фермернинг эхонаси чиқиб кетади.

– Мен жиноятчиларни жазолайдиган оддийгина жаллодман, холос.

Фермер шоша-пиша ўрнидан туриб, хонани тарк этади.

* * *

Собиқ иттифоқ Ёзувчилар уюшмасининг съездида уюшманинг Тула вилояти раҳбари сўзга чиқиб, шундай дейди:

– Ижодий ютуқларимиз анча салмоқли. Аср бошида бизнинг Тула вилоятимизда биргина ёзувчи – Лев Николаевич Толстой бор эди, эндиликда эса бўлимимизда йигирма етти нафар ёзувчи ижод қилмоқда.

* * *

Машҳур француз адиби Мопассан маълум муддат вазирликда кичик лавозимда ишлаган эди. Орадан йиллар ўтгач, ўша вазирликнинг архивида Мопассанга берилган шундай тавсифнома топилади: “Ишга муносабати яхши, лекин ёмон ёзади”.

* * *

Америка президенти Линкольн ҳаётда жуда камтар-камсукум инсон бўлган. Бир куни хорижлик дипломат ботинкасини ўзи тозалаётган президентни кўриб қолиб, сўрайди:

– Ие, жаноб президент, ўз ботинкангизни ўзингиз тозалайсизми?

– Ҳа, шундай, – дея жавоб беради Линкольн, – сиз кимникини тозалайсиз?

* * *

Кунлардан бир кун атоқли адиб Абдулла Қодирий боғидаги сўрида хаёл суриб ўтирган экан, кўшниси кўриб қолиб сўрабди:

– Дам олаяпсизми, Абдулла ака?

– Йўқ, мен ишляпман, – дебди ёзувчи.

Ўша кўшни бошқа бир куни кирганида Абдулла Қодирий дарахтларнинг тагини кетмон билан юмшатаётган экан.

– Ҳорманг, – дебди у адибга, – ишлаётган экансиз-да?

– Мен ишлаётганим йўқ, – дебди бу гал ўзгача, – дам олаётиман, хордиқ чиқараётиман.

* * *

Уруш йиллари Францияни босиб олган немис фашистлари машхур рассом Пикассонинг устахонасига тез-тез кириб туришарди. Мусаввир уларга ўзининг битта асаридан олинган фотонусхани “Эсдалиқ учун” дея имзо қўйиб, туҳфа этаверарди. Унда Испан қишлоғининг фашистлар томонидан яқсон қилиниши тасвирланган эди. Кунлардан бир кун устахонага Гестапо агенти кириб келади ва сумкасидан ўша фотонусхани жаҳл билан олиб, рассомга кўрсатади:

– Бу сизнинг ишингизми?

– Йўқ, бу сизларнинг ишингиз! – деб жавоб қилади рассом.

* * *

Бернард Шоунинг “Пигмалион” комедияси илк бор саҳналаштирилганда Англияда зўр муваффақият қозонади. Муаллифнинг ижозатсиз фильмни суратга олдирган продюссер шу воқеа муносабати билан катта зиёфат уюштиради. Кинода қатнашганларнинг деярли ҳаммаси зиёфатга келади. Фақат... буюқ драматургни таклиф этишмайди. Лекин Шоу барибир зиёфатга келади. У бир четда ўтириб, продюссер, режиссёр, оператор, рассом ва актёрлар шаънига айтилган ҳамду саноларни кулимсираб эшитиб ўтиради. Унинг номи ҳам тилга олинмайди. Шунда ўзгача аста ўрнидан туриб, баланд овозда йиғилганларга хитоб қилади:

– Хонимлар ва жаноблар! Мен Бернард Шоунинг саломатлиги учун қадаҳ кўтаришингизни сўрайман! Дарвоқе, танишиб қўяйлик, Бернард Шоу – менинг ўзимман!..

* * *

Машхур масалчи Иван Андреевич Криловдан бир куни мухлислари сўрашибди:

– Жуда ноёб истеъдодингиз бор-у, нега жуда кам ўзгача?

Ўзгача шундай жавоб қилибди:

– “Нега ўзгача?” дегандан кўра “Нега кам ўзгача?” деган саволни эшитиш яхшироқ-да!..

* * *

Поляк шоири Юлиан Тувимдан сўрашибди:

– Кимни худбин одам дейиш мумкин?

– Менга сира ғамхўрлик қилмайдиган одамни худбин дейиш мумкин, – дея жавоб қилади шоир кулимсираб.

* * *

Кунлардан бир кун қадимги юнон файласуфи Диоген камон отувчининг қайта-қайта уринса ҳам мўлжалга сира уролмаётганини кўриб, нишоннинг ёнига бориб туради. Томошабинлар хайрон бўлиб сўрашади:

– Нега бундай қилдингиз? Ахир...

– Энг хавфсиз жой мана шу ер экан! – деб жавоб қилади файласуф.

* * *

Машҳур сатирик ёзувчи М.М.Зошченконинг отаси рассом бўлган, аммо ўғли каби шухрат қозонолмаган.

Ёзувчи сифатида танилган Зошченко бир куни комиссия дўконда отаси ишлаган расмни кўриб қолади. Сотувчидан картинанинг баҳосини сўрайди.

– Юз сўм! – дейди сотувчи.

– Намунча қиммат? – ёзувчи ҳайрон бўлади.

– Ахир муаллифнинг номи қандай жаранглаётганини қаранг! – дейди сотувчи. – Зошченко-я!!!

* * *

Муסיқадан таълим олаётган бир қиз машҳур бастакор Франц Листдан сўрайди:

– Айтинг-чи, хурматли маэстро! Одамлар ҳақиқий пианиночи бўлиб туғилиш керак дейишяпти, шу гап тўғрими?

– Тўппа-тўғри! – жавоб қилади маэстро. – Ахир одам туғилмаса, қандай қилиб пианино чалади?

* * *

Марк Твен ишлаётган таҳририятга бир куни қуролланган босқинчи кириб, таҳдид қилади:

– Қўлингни кўтар! Ё пулни берасан, ё ўласан! Қани, тезроқ қимирла!

– Хайрият-ей! – дейди муҳаррир кулиб. – Яна кимдир шеър кўтариб келдимикан деб қўркувдим.

* * *

XIX асрда яшаб ўтган машҳур немис рассоми Менцел ҳузурига бир ёш мусаввир келиб, ўзининг асарини кўрсатади.

– Маэстро! – дейди у. – Адолат борми ўзи бу дунёда? Мана шу картинани мен бир кунда ишлаган эдим, аммо уни бир йилдан буён сотолмаяпман.

– Азизим! – жавоб қилади рассом. – Агар сиз бу асарингизни бир йил мобайнида ишлаганингизда эди, уни бир кундаёқ сотган бўлардингиз.

* * *

Кунлардан бир кун мухбир Бернард Шоудан сўрайди:

– Аёллар табиатидаги энг асосий хусусият нимада деб ўйлайсиз?

Шоу шундай жавоб беради:

– “Кўришгунча хайр” деган сўзни ўттиз мартадан кам айтадиган аёл хали дунёга келмаган.

*Рус тилидан
Шодмон ОТАБЕК
таржималари*

МАТТИАС СТОМ

Нидерландия тасвирий санъати Европа ҳамда дунё тасвирий санъатида юксак мавкега эга. XVII аср нидерланд тасвирий санъати ўз таракқиётининг юқори чўққисига кўтарилиб, мутахассислар томонидан “Олтин аср” сифатида эътироф этилади. Бу даврда Нидерландияда кўплаб таниқли рассомлар етишиб чиққан, уларнинг асарлари эса бутун Европа бўйлаб шуҳрат топган. Таниқли мусаввир Маттиас Стом ҳам тасвирий санъат оламида ўчмас из қолдирган серкирра ижодкорлардан биридир. У барокко ва тенебризм йўналишида суратлар чизган, шу билан бирга “Утрехт караважистлари” мактабининг йирик вакили ҳисобланади. Рассом асли голландиялик бўлса-да, ижодий фаолияти ва сермазмун ҳаёти Италияда кечган. Италияда у Маттео Стома ёки Маттео “Фиаминго” номи билан машҳур бўлган.

Маттиас Стом 1600 йилда Утрехт шаҳрининг Амерсфорт шаҳарчасида таваллуд топган. Рассомлик санъатини дастлаб Утрехт шаҳрида жойлашган “мусаввирлар мактаби”да ўрганган. 1615 йилда мусаввирлик сир-саноатини янада чуқурроқ ўрганиш мақсадида Римга йўл олади. Рим шаҳри ўша даврда Европа тасвирий санъатининг муҳим марказларидан бири бўлгани учун кўплаб рассомлар ташриф буюришарди. Маттиас Римда ўз ижодий фаолияти билан банд бўлган машҳур голланд мусаввири Геррит ван Хонтхорст ижоди билан танишади. Геррит ёш рассомнинг жуда истеъдодли и ҳамда тасвирий санъатга интилиши кучли эканлигини пайқаб, уни ўзига шогирдликка олади. Устози Италия тасвирий санъатида етакчи йўналишлардан бўлган караважизм вакили эди. Маттиас ундан мусаввирлик сир-саноатларини кунт билан ўрганишга уринади.

Маттиас Стомнинг асарлари диний, тарихий ва маиший мавзуларда. Унинг “Авлиё Григорий”, “Тобитнинг тузалиши”, “Авлиё Амвросий” картиналари барокко йўналишида яратилган. “Сурнайчи ва уд чалаётган одам”, “Чўпонлар хайрати”, “Самсон ва Далила”, “Шам ёнидаги кампир”, “Муций Сцевола” картиналари тенебризм йўналишида. Бу йўналишда рассом оч бўёқларга қараганда тўқ бўёқлардан кўпроқ фойдаланади. Журналимизнинг муқовасида тақдим этилаётган “Мутолаа устида” сурати тенебризм йўналишининг маиший жанрида яратилган бўлиб, ҳозир Стокгольм музейида сақланади.

Рассом Римда 1632 йилгача бўлиб, сўнг саккиз йил давомида Неаполь шаҳрида ижод қилади. 1640 йилдан ўз фаолиятини Сицилиянинг Палермо шаҳрида давом эттиради. Маттеонинг у ерда яратган “Сурнайчи ва уд чалаётган одам” картинаси мусаввирнинг номини бутун Сицилия бўйлаб машҳур қилиб юборади. Кейинчалик Маттиас Каккамо, Монреаледа ҳам картиналар яратди. Рассом 1652 йил Сицилияда вафот этди.

Ҳозирги кунгача рассомнинг икки юзга яқин суратлари маълум. Унинг асарлари шахсий коллекционерлар қўлида ҳамда Европанинг йирик ва машҳур музейларида сақланади.

Аброр УМАРОВ тайёрлади

УЛАР ҲАМ ШУ ОЙДА
ТУҒИЛГАНЛАР...

1 СЕНТЯБРЬ

1922 йил. Тошхўжа Хўжаев. Театр режиссёри. Ўзбекистон халқ артисти. “Скапеннинг найрангла-ри”, “Мангу ҳаёт”, “Шоҳи сўзана”, “Аяжонларим”, “Қутлуғ қон”, “Олтин девор”, “Сарвиқомат дил-барим” (А. Тўқай номидаги Та-таристон Давлат мукофоти билан тақдирланган) каби кўплаб асар-ларни сахналаштирган.

3 СЕНТЯБРЬ

1941. Сергей Довлатов. Рос-сиялик ёзувчи ва журналист. “Кўринмас китоб”, “Худуд”, “На-зоратчи кундаликлари”, “Бизни-килар”, “Чемодан” каби кўплаб асарлари дунёга машхур.

5 СЕНТЯБРЬ

1817 йил. Алексей Толстой. Рус шоири, драматург. “Иоанн Грозний-нинг ўлими”, “Шоҳ Фёдор Иоанно-вич”, “Шоҳ Борис” каби асарлари дунёга машхур.

9 СЕНТЯБРЬ

1894 йил. Александр Довжен-ко. Украин ёзувчиси ва киноре-жиссёри. “Дипкурьер сумкаси”,

ТАҚВИМ

“Звенигора”, “Арсенал”, “Ер”, “Шчорс”, “Мичурин” каби катор фильмлари билан жаҳонга машхур ижодкор.

1897 йил. Мухтор Аvezов. Машхур қозоқ ёзувчиси, олим. “Абай”, “Абай йўли”, “Равнақ” каби романлар муаллифи. Асарлари кўплаб жаҳон тилларига таржима қилинган.

13 СЕНТЯБРЬ

1874 йил. Арнольд Шёнберг. Австрия бастакори, мусиқа назар-риётчиси, янги Вена мактаби асос-чиси. “Гуррек қўшиқлари”, “Пел-леас ва Мелизанда”, “Олти қўшиқ”, “Кутиш”, “Бахтли қўл” каби турли жанрдаги мусиқий асарлари жаҳон мусиқашунослигида ўзига хос ўринга эга.

14 СЕНТЯБРЬ

1907 йил. Ҳомил Ёқубов. Ада-биётшунос, танқидчи. “Ҳамид Олимжоннинг ижодий йўли”, “Заҳириддин Муҳаммад Бобур”, “Абдулла Қаҳҳор новеллалари”, “Ғафур Ғулом”, “Ойбек”, “Адиб-нинг маҳорати” каби монография ва мақолалар муаллифи.

15 СЕНТЯБРЬ

1613 йил. Франсуа Ларошфуко. Франциялик ёзувчи ва файласуф. “Максимлар”, “Турли мавзуда мулоҳазалар” ва “Мемуарлар” ном-ли китоблар муаллифи.

17 СЕНТЯБРЬ

1933 йил. Владимир Меньшов. Рус актёри ва режиссёри. “Оскар”

мукофоти совриндори. “Москва кўз ёшларга ишонмайди”, “Севги ва кабуларлар”, “Ширли-Мирли” каби кинокартиналар унга оламшумул шуҳрат олиб келди.

24 СЕНТЯБРЬ

1896 йил. Фрэнсис Скотт Фицджеральд. Америкалик адиб. “Буюк Гэтсби”, “Сўнгги магнат”, “Жаннат томон” каби асарлари дунёнинг кўплаб тилларига таржима қилинган.

25 СЕНТЯБРЬ

1920 йил. Сергей Бондарчук. Атокли рус актёри ва режиссёри. “Инсон тақдири”, “Уруш ва тинчлик”, “Улар ватан учун курашганлар” каби кўплаб фильмлари билан машҳур.

1897 йил. Уильям Фолкнер. Нобель мукофоти совриндори. “Аскар мукофоти”, “Чивинлар”, “Шовқин ва ғазаб”, “Ибодатхона”, “Август ёғдуси” ва бошқа кўплаб асарлари дунё китобхонлари томонидан севиб ўқилади.

1906 йил. Дмитрий Шостакович. Буюк рус композитори. “Ленинграднома” симфонияси, “Ойимқиз ва безори” балети муал-

лифи. “Мценск уездидан чиққан Макбет хоним”, “Ўйинчилар”, “Олтин аср” ва бошқа кўплаб асарларга мусиқа басталаган.

26 СЕНТЯБРЬ

1920 йил. Микола Бажан. Украин шоири ва жамоат арбоби. “Ўн еттинчи соқчи”, “Сафланиш”, “Гофман туни”, “Одамлар, китоблар, саналар” каби кўплаб асарлар муаллифи. Алишер Навоийнинг “Фарход ва Ширин” достонини украин тилига таржима қилган.

28 СЕНТЯБРЬ

1573 йил. Караважо Микеланжело. Италиялик рассом. Европа рангтасвирида реалистик йўналиш асосчиси. “Касал кичкинтой Вакх”, “Лютна чалаётган қиз”, “Фолбин”, “Авлиё Пётрнинг михланиши”, “Тобутга қўйиш”, “Авлиё Матвей азоблари” каби асарлари машҳур.

29 СЕНТЯБРЬ

1547 йил. Мигель де Сервантес. Испаниялик классик ёзувчи. 30 га яқин ҳикоя ва романлар муаллифи. “Дон Кихот”, “Нумансия”, “Ибратли ҳикоятлар”, “Янги саккиз комедия ва интермедия” каби асарлар муаллифи.

*Алимурод ТОЖИЕВ
тайёрлади*

 Нидерландам (Голландии), известной нам, как родина великих художников “больших” и “малых голландцев”, страна самобытной литературы и искусства – посвящен этот номер. В нем творчество виднейших мастеров современной голландской прозы представлено романом В.Корсари “С прискорбием извещаем...” и циклом маленьких рассказов С.Кармиггелт.

 Рубрика “Поэтические меридианы” многообразна по жанрам и по тематике. Наряду с произведениями голландской классической и современной поэзии, в ней представлен отрывок из поэмы “Хосров и Ширин” классика индийской литературы Хисрова Дехлеви, а также поэма “Боль молочных зубов” известного современного азербайджанского поэта Р.Равшана.

 Нынешний год ознаменован столетним юбилеем одного из ведущих представителей латиноамериканской литературы Хулио Кортасара и столетием со дня смерти известного крымско-татарского просветителя И.Гаспринского. В рубрике “Литературоведение. Философия” публикуются аналитические статьи, посвященные этим датам. В статьях отражена жизнь, творческий путь и общественная деятельность этих выдающихся личностей.

 Журнал обогатился новой рубрикой “Рассказ о рассказе”. Произведения, признанные шедеврами мировой литературы, но оставшиеся неизвестными узбекскому читателю, сами стали темой рассказа. Психологический рассказ известного уругвайского писателя Марио Бенедетти “Зеленая чаша” и статья “Рубежи”, посвященная анализу этого произведения, вызовут несомненный интерес у читателя. Рубрику ведет Олим Отахон.

 Рубрика “Сокровища мастеров перевода” открывается аналитической статьей о переводческой деятельности мастера узбекской прозы Абдуллы Каххара. Приводится рассказы великого русского писателя А.П.Чехов в переводе А.Каххара. Эссе Шойима Бутаева, художественно воссоздающее колоритный портрет известного писателя узбекской литературы XX века Шукура Халмирзаева обогатило содержание этого номера.

 В поле зрения рубрики “Знаменитости” оказались прославленный голландский кинорежиссер, обладатель “Оскара”, гран-при Каннского и других международных кинофестивалей Берт Ханстра, популярный современный композитор Альфонс Дипенброк, а также мастер изобразительных искусств, известный художник Маттиас Стом. Приводятся интересные сведения об их жизни и творчестве.

RESUME

 This issue of the magazine is devoted to the Netherlands, the country of great painters, “big” and “small Dutchmen”, the country of original literature and art. Works by outstanding figures of modern Dutch prose are presented on examples of the novel “Notifying with a grief...” by Willy Corsari and series of small stories by Simon Carmiggelt.

 “Meridians of poetry” column is varied in order to genre and subject. Classical and modern Dutch poetry, also the fragment of “Khusrav and Shirin” poem by Indian classic Khusrav Dehlavi and the poem of well-known Azerbaijani poet R. Ravshan “Pain in milk teeth” are given here.

 This year is marked by the centenary of the great Latin American author Julio Cortazar, also the famous Crimean-Tatar enlightener Ismail Gaspirali was dead hundred years ago. Analytical articles in “Literary criticism. Philosophy” heading are dedicated to these dates. The life, creative career and social activities of these eminent figures are reflected in the articles.

 “Story about story” is a new column of the magazine. World literature masterpieces which remaining unknown to Uzbek readers become the subject of reflection. “The green bowl”, a psychological story by popular Uruguayan writer Mario Benedetti and the article “Borders” about this work is worth notice. Olim Otakhon leads the column.

 An analytical article about the translation activity of Uzbek prose master Abdulla Kahhar opens the heading “Heritage of master translators”. Some stories by the great Russian writer A. P. Chekhov in translation of A. Kahhar is also presented here. The well-known Uzbek writer of the XX century Shukur Khalmirzayev’s colorful picture is reconstituted in the essay by Shoim Butaev.

 The life and creation of the famous Dutch film-maker, the owner of “Oscar”, Cannes Grand Prix and other international film festivals Bert Haanstra, the popular, modern composer Alphons Diepenbrock and well-known painter Matthias Stom are presented in the column “Unforgettable persons”.

Жаҳон АДАБИЁТИ

2014 йил сентябрь сони

Навбатчи муҳаррир: А.ТОЖИЕВ
Техник муҳаррир: Д. ҲАМИДОВА
Мусаххих: Д.АЛИЕВА
Компьютерда саҳифаловчи: М. АЛИЕВА

ИНДЕКС 828, 829
2007 йилда №0252 рақами билан лицензия олинган.
Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №189.
Уч босма табоқ ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.
“Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босиш-
да ва қайта нашр этишда таҳририятнинг ёзма розилиги олинishi шарт.

Таҳририят манзили:
100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Телефонлар: 244-41-60; 244-41-61; 244-41-62.
Сайт: www.jahonadabiyoti.uz
E-mail: jahonadabiyoti@list.ru

Босишга рухсат этилди 02.10.2014 й. Бичими 70x108 1/16. Офсет қоғози.
Офсет босма. Шартли босма табоқ 18,2. Нашриёт босма табоғи 20,0.
Адади 2370 нусха. 3651 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.
“Жаҳон адабиёти” журнали компютерида териблиб, “SHARQ” НМАҚда чоп этилди.
100000, Ўзбекистон, Тошкент ш., Буюк Турон кўчаси, 41-уй.

© Жаҳон адабиёти, 2014 й.